

BÁNÓ ATTILA

55

MEGHÖKKENTŐ ESET

a magyar történelemből

^ 149700

BÁNÓ ATTILA
55
MEGHÖKKENTŐ ESET
a magyar történelemből

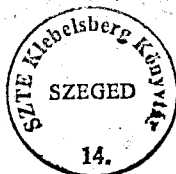
ATHENAEUM

0056412

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000930442

© Bánó Artilla (2011)

Edition © Athenaeum (2011)

Kiadta az Athenaeum Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: az Athenaeum Kiadó ügyvezetője

H-1086 Budapest, Dankó utca 4-8.

Tel.: 36-1-235-5020

athenaeum@lira.hu

<http://on.fb.me/athenaeum-facebook>

www.athenaeum.hu

Szerkesztette: Reviczky Béla

Műszaki vezető: Rác Julianna

Nyomdai előkészítés és borítóterv: 9s Műhely

A borító nagy képe Árpád-házi Szent Erzsébet fej-creklyetartóját ábrázolja

Photo by: Bengt A Lundberg / National Historical Museum Stockholm

ISBN 978-963-293-182-1

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben, 2011-ben.

Felelős vezető: Fazekas Péter vezérigazgató

X144700

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
1. A MAGYAROK NYILAINAK MÚLHATATLAN EMLÉKE	9
2. A HONFOGLALÁS KORÁNAK LEGJELENTŐSEBB CSATÁJA	20
3. HAMIS OKLEVELEK, MEGTÉVESZTŐ NYELVEMLÉKEK	25
4. ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET CSÁSZÁRI KORONÁJA	30
5. BÉKÉTLENKEDŐ BIRTOKFOGLALÓK MAGYARORSZÁGON	34
6. NAGY LAJOS ÉS A NÉMET CSÁSZÁR ELMARADT HÁBORÚJA	40
7. ANJOU-LILIOMOS TRÓNKÁRPIT EGY KÖZÉPKORI KÚTBÓL	45
8. ZSIGMOND KIRÁLY ÉS A MAGYAROK	50
9. EGY ERDÉLYI PARASZTVEZÉR DÓZSA GYÖRGY ÁRNYÉKÁBAN	58
10. I. ULÁSZLÓ KIRÁLY ÉS A ROSSZ TANÁCSADÓK	65
11. MIT KERESETT DRAKULA VISEGRÁDON ÉS PESTEN?	70
12. KI VOLT CORVIN JÁNOS HERCEG ANYJA?	79
13. MÁTYÁS KIRÁLY KARÁCSONYI MENYEGZŐJE	86
14. II. ULÁSZLÓ ÉS BEATRIX BOTRÁNYOS HÁZASSÁGA	91
15. KIT TISZTELHETÜNK DÓZSA GYÖRGYBEN?	107
16. II. LAJOS KIRÁLY TISZTÁZATLAN HALÁLA	123
17. A MURÁNYI RABLÓLOVAG TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA	138
18. DECEBÁL DÁK KIRÁLY HALÁLT HOZÓ KINCSE	142
19. I. MIKSA KIRÁLY ÉS GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS	147
20. MIÉRT ZÁRTÁK BÖRTÖNBE DOBÓ ISTVÁNT?	156
21. EGY KITARTÓ TRÓNKÖVETELŐ ÉS EGY NAGYLELKŰ URALKODÓ	162
22. HOLTTESTEK REPÜLTEK BUDÁRÓL PESTRE	174
23. BALASSI BÁLINT TITOKZATOS ÜGYEI	179
24. DÓCZY FRUZZINÁNAK DRÁGA SZEMEFÉNYE	185

25. BÁTHORI ERZSÉBET RÉMISZTÓ LEGENDÁJA	194
26. VAKMERŐ SZÖKÉS A PRÁGAI VÁRBÖRTÖNBŐL	202
27. A KICSAPONGÓ ERDÉLYI FEJEDELEM MEGGYILKOLÁSA	215
28. A FIATAL ÁRVAI FŐISPÁN REJTÉLYES HALÁLA	224
29. EGYMÁSSAL VERSENGŐ MAGYAR MECÉNÁSOK	231
30. MIÉRT KERÜLT VÁRBÖRTÖNBE A VÁRÚR FIA?	235
31. SÁROSI RABLÓVEZÉREK RETTENTŐ VÉGZETE	242
32. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS TITOKZATOS HALÁLA	247
33. HOGYAN SZERZETT HERCEGI RANGOT ESTERHÁZY PÁL?	263
34. A HALOTT HUSZÁR KAPITÁNY FELTÁMADÁSA	269
35. RÁKÓCZI MEGMENTŐJE, LEHMANN KAPITÁNY	280
36. CSOBÁNC VÁRÁNAK RETTENTHETETLEN VÉDŐI	287
37. BÁRÓ KÁROLYI SÁNDOR HŰSÉGE ÉS HŰTLENSÉGE	292
38. HADIK ANDRÁS TALÁLKOZÁSA A POROSZ KIRÁLYAL	306
39. PÁL CÁR LEÁNYÁBÓL NEM LEHETETT KIRÁLYNÉ	312
40. AZ ELSÜLLYEDT VÁRKASTÉLY TITKA	320
41. MAGYAR ÖZVEGYET MENTETT I. SÁNDOR CÁR	327
42. BOLYAI JÁNOS SZOKATLAN PÁRBÁJFELTÉTELE	331
43. TALÁL MÁNYT LOPOTT A VARRÓGÉPKIRÁLY	338
44. MERÉNYLET FERENC JÓZSEF CSÁSZÁR ELLEN	341
45. VEREMHÁZAK ÉS KUPOLÁK REJTÉLYE	344
46. A KÜLÖNÖS HÁZASSÁG IGAZ TÖRTÉNETE	348
47. A BOROK KIRÁLYA ERŐSEBB A PÁPAI ETIKETTNÉL	352
48. KI VOLT 1906-BAN A LEGNÉPSZERŰBB EMBER?	358
49. VESZÉLYBEN VOLT IV. KÁROLY ÉS ZITA KIRÁLYNÉ	367
50. ANGOL RÉGÉSZ SZEREPE TRIANONBAN	376
51. HOGYAN LETT SOPRON A LEGHŰSÉGESEBB VÁROS?	381
52. MESÉS ARANYAKRA BUKKANT A NAGY MESEÍRÓ	385
53. HITLER ÉS HORTHY TITKOS ALKUJA KLESSHEIMBEN?	391
54. A FORRADALMAT NEM A KGB KÉSZÍTETTE ELŐ	398
55. BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ELSIKKASZTOTT GONDOLATAI	403
NÉVMUTATÓ	409
HELYNÉVMUTATÓ	431

BEVEZETÉS

J Ebben a kötetben ötvenöt nem mindennapi történet olvasható múltunk 1100 évéből. Ezek a történetek apró adalékokkal, háttereseményekkel egészítik ki vagy éppen árnyalják történelmünk fő irányait, amelyek ettől érthetőbbek, átláthatóbbak lesznek az olvasók számára.

A magyar történelem érdekes, gyakran megdöbbentő részleteiből megismerhetjük egy-egy kor jellemző, illetve sorsdöntő pillanatait, az egykor élt emberek gyarlóságait és erényeit, valamint a kisebb-nagyobb közösségek, vagy akár egész országok életét meghatározó döntések előzményeit.

Érdeemes megmártózni a múltban, és az elődök által hátrahagyott, valósnak tekinthető utalások és adatok alapján elképzelni azt a világot, amely egykor éppúgy létezett, mint a jelenlegi. Érdekes dolog nyomon kísérni a hagyományozott leírásokat, amelyekből rengeteg tanulság adódik. Kiderül, hogy mennyi minden nem fér bele a történelemoktatásba, s mennyi mindent tudunk másként, mint ami a hitelesnek tartott adatokból és tényekből leszűrhető.

Őseink helyzetébe képzelve magunkat még olyan gondolatokkal is eljátszhatunk: magunk hogyan cselekedtünk volna a helyükben? Miként válaszoltunk volna a kihívásokra? Borzongató érzés szembesülni a hajdani kegyetlen valósággal, amely bizonyára összeroppantaná a ma emberét. Ugyanakkor nagyszerű pillanatok is átélhetünk; olyanokat, amelyek valamikor megmozgatták, közös tettekre serkentették a magyarokat. De dönthetünk is arról, hogy a sokféle élmény közül mit tartsunk meg emlékezetünkben, s mit borítson inkább a feledés homálya. Mert a jövőjét kereső embernek a múltja alapján is tájékozódnia kell.

Bánó Attila

A MAGYAROK NYILAINAK MÚLHATATLAN EMLÉKE

A magyarok úgynevezett kalandozó hadjáratainak egykor egész Európát rettegésben tartották. Rossz hírünket az eltelt csaknem 1100 év sem tüntette el maradéktalanul, hiszen e hadjáratok még ma is ürügyet szolgáltatnak magyarellenes megnyilatkozásokhoz. A magyarok nyilaitól való félelem mindenestre régen elmúlt, de nem merült feledésbe az emléküket idéző könyörgés.

A hadjáratok „kalandozás” jellegét újabban egyre több kutató megkérdőjelezi, sőt a kifejezést sem tartja helyénvalónak. Kalandozáson ugyanis többnyire olyasfajta kötetlen utazgatást értünk, amelyre ötletszerűen vállalkozunk, és nem jelölünk ki úti célokat. Márpedig a magyarok, akik jól szervezett, fegyelmezett és szívós harcosok voltak, gondosan előkészítették, megtervezték és megszervezték hadjárataikat, rendszerint valamelyik nyugati uralkodó kezdeményezésére. (Az ilyen jellegű első hadjáratot még a honfoglalás előtt, 862-ben, a Fekete-tengertől északra elterülő Etelközből indították, és bizonyos, hogy már akkoriban tájékozódtak a Kárpát-medencében uralkodó állapotokról.) Király Péter *A honalapítás vitás eseményei (A kalandozások és a honfoglalás éve)* című kötetében (Nyíregyháza, 2006) felhívta a figyelmet a kalandozásokkal kapcsolatos helytelen szóhasználatra. A kalandozó hadjáratokban kétségtelenül fellelhetők voltak spontán elemek is. Mivel a

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

kalandozó hadjáratok fogalmát a szakirodalom és a köznyelv is használja, ezért írásunkban is megtartjuk, és csak esetenként tekintünk el tőle.

Ha rápillantunk a magyarok zsákmányszerző hadjáratait ábrázoló térképekre, megdöbbenő képet nyerünk őseink képességeiről és teljesítményeiről. Európának szinte minden tájkára eljutottak. Keresztül-kasul bejárták a mai Németország, Olaszország, Franciaország, Belgium és Spanyolország különböző tájait, és gyakran „látogatták” a Bizánci Császárság balkáni területeit. Ha belegondolunk, hogy a mai, autópályákkal behálózott Európában, kényelmes autóban ülve is igen fárasztó dolog Magyarországról spanyol földre, Franciaország nyugati partvidékére vagy Párizs környékére, Belgiumba és az olasz csizma déli sarkába eljutni, akkor némi fogalmat alkothatunk arról, mit jelentett ilyen távolságokat lóháton megtenni, közben véres csatákat vívni, és a mostoha terep- és időjárási viszonyokkal is megbirkózni.

A magyar lovascapatok nagyobb távolság megtételére voltak képesek, mint a nyugati lovasság. Fegyvereiktől, legfőképpen nyilaiktól pedig nem ok nélkül rettegetek mindenfelé, a legendás visszacsapó kompozit íj ugyanis sokkal erősebb volt nyugati társainál (hatótávolságát 200 méterre becsülték). A fegyverkészítők a rugalmas fából készült íj íveire szarvasínt préseltek, és vékony szarulemezt ragasztottak. Az íjasmesterek és a csontművesek minden apró részletre odafigyelve, nagy szakértelemmel készítették ezeket a fegyvereket, amelyeknek használata cseppet sem volt könnyű. Már kifeszítésükhöz is nagy testi erő kellett. Növelte a nehézségeket, hogy derékból hátrafordulva, a vágató lovon kellett a nyílveesszót a megfelelő irányba kilőni. Ezt a módszert olyankor alkalmazták, amikor látszólag megfutamodtak a támadók előtt. A rendezetlenné zilálódott üldözőkre ebből a testhelyzetből váratlanul nyílzáport zúdítottak, majd visszafordultak, és a megzavarodott ellenséget kézitusában győzték le. A honfoglaláskor régésze, Dienes István, *A honfoglaló magyarok* című kötetében így írt erről a korszakról:

„Amikor a magyarok a IX. század utolsó éveiben birtokba vették a Kárpát-medencét, Nyugat-Európa már egy évszázada (786–796-tól)

nyögte a normannok kalandozásainak, s még ennél is régebben (711 óta) a szaracénok támadásainak csapásait. A magyarok első, Német Lajos király országát sújtó betörésekor (862) Hincmar, Reims érseke már sejtette, hogy keleten új, félelmetes ellenség tűnt fel. A magyarok már ekkor, még a régi szállásterületről kiinduló vállalkozásaik során felismerték, hogy Európa akkori feudális széttagoltságában nem képes szervezett ellenállásra, sőt a hatalmi villongások szinte kínálják számukra a hadi vállalkozások lehetőségét. Minden alkalmat felhasználtak, hogy ne idegen portyázókként, hanem egyik vagy másik fejedelem oldalán, szövetséges seregként vegyenek részt a kor küzdelmeiben. A közvéleményt tolmácsolják az egykori krónikások: a szász Widukind és a lombardiai Luitprand, amikor azzal vádolják a frank Arnulf császárt, hogy ő szabadította rá a magyarokat Európára, mert Morávia fejedelmével való ellenségeskedésében rájuk támaszkodott. A pogányokkal kötött szövetségért széltében kárhozzátják ugyan Arnulfot, de a vitéz és sokáig legyőzhetetlennek tartott magyar csapatokat hercegek és püspökök mégis újra és újra segítségül hívják egymással folytatott viszályaikban. Itáliában Berengár császár köt velük békét brentai veresége után (899), majd lép velük két évtizeden át tartó szövetségre, s az ő példája ugyanúgy gyakorlattá válik Itáliában, mint Arnulfé Németországban. Maga X. János pápa is igénybe veszi a magyarok szolgálatait.”

Európa nyugati felének megosztottsága kedvezett a magyaroknak. De veszélyes terepnek is bizonyult, hiszen nem sikerült mindig diadalmasan hazatérni. A megtámadottak szenvedései persze egyértelműen súlyosak voltak, de korántsem olyan mérvűek, mint például a magyaroké az 1241–42-es tatárjárás idején. Fodor István régészprofesszor, Diószegi György és Legeza László főiskolai tanárok *Őseink nyomában* című könyvükben írják: „Komoly szenvedést és pusztítást okoztak ezek a hadjáratok Európának, kár lenne ezt utólag szépítgetni. De talán korántsem akkorát, mint azt a nyugati történetírás véli. A régészek hiába vizsgálják például, hogy mely városokat pusztították el a magyarok, ilyenek nem akadtak nyomára. S ha akaratlanul is, a hadjáratok nagyban hozzájárultak az eu-

rópai városfejlődéshez: éppen a magyar veszedelem miatt veszik ekkor körül fallal városaikat Európa lakói.”

A magyarok sajátos harci mentalitását jól tükrözi két esemény ebből az időszakból. Az egyik a 899-es itáliai hadjárat során történt, amikor is Árpád 5000 fős, válogatott lovasokból álló serege megtámadta Észak-Itáliát és Velencét. A hadjáratot megelőzte egy felderítő portyázás, amelynek során a magyarok felmérték, milyen ellenállásra, és mekkora zsákmányra számíthatnak. Szokásuk szerint sok tartalék lovat vittek magukkal, és a lovakat olyan börtömlőkkel, illetve bőrzsákokkal szerelték fel, amelyekben vizet, zabot és árpát szállítottak. A már felderített útvonalon, a Muraközből közelítették célpontjaik felé. A Velencétől északra fekvő Trevisónál a főerőkről levált egy hadoszlop, amelynek a Pó folyó és a tenger mellék közötti átjárók ellenőrzése volt a feladata, míg a sereg nagyobb része folytatta útját Milánó felé. A megerősített Veronát gondosan kikerülték, majd több részre válva elárasztották egész Lombardiát. Bresciát, Milánót és Páviát megsarcolták, Bergamót elfoglalták és feldúlták. Közeledésük hírére Vercelli püspöke, Liutward, aki Arnulf elődjének, Vastag Károlynak a főkancellárja volt, és rengeteg kincset halmozott fel, egész kincstárával menekülni próbált, de nem volt szerencséje. A magyarok elfogták, megölték, kincseit pedig elrabolták. A kalandozók nyár elejétől szeptemberig szinte akadálytalanul pusztították Észak-Itáliát.

A Velence közelében maradt hadoszlop sem maradt tétlen. Egy örült ötlet alapján rajtaütöttek a lagúnák városán, amely akkoriban még inkább halászatból élt, de elég sok gazdag kereskedő is lakott benne. A magyarok először felégették a Piave torkolatánál található Città Nuova (Újváros) települést, azután a lovak szügyéhez erősített, felfűjt börtömlők segítségével átúsztattak az északkeleti lagúnákon, és elfoglaltak két szigetet. A nyílt víz ekkor útjukat állta, ezért megkerülve a lagúnákat és Velencét, levonultak a Brenta torkolatvidékéhez. A lagúnák déli csücskénél fekvő Chioggiát felgyújtották, azután birtokba vették a Pellestrina szigetet. A velenceieknek nem volt lovasságuk, és a gyalogoshaderejük sem volt elegendő a magyarok megállítására. Csak erős hajóhadukra számíthat-

tak. Amikor a magyarok a Velencéhez közelebbi Malamocco sziget elfoglalására készültek, Albiola kikötőjénél (június 29-én) Pietro Tribuno velencei dózse hajóhadával megtámadta és visszaverte őket. A hadtörténelemben ehhez hasonló, lovasság és hadihajók között zajló ütközetet nem jegyezték fel. Mivel a csata Péter és Pál apostolok ünnepén történt, a velenceiek sokáig megünnepezték ezt a napot, amely a magyarok fölött aratott győzelem emléknapjává is vált. A déli hadoszlop beletörődött a vereségbe, és más zsákmány után nézett. Nyugat felé haladva Mantova környékéig fosztogatta a vidéket, de szeptemberben hirtelen vége szakadt a pünkösdi királyságnak.

Itália császára, I. Berengár eleinte kétségbeesve és hitetlenkedve fogadta a magyarok betöréséről szóló híreket. Azután hatalmas toborzó munkába fogott, és augusztus végére 15 000 fős sereget gyűjtött. A magyarok – a háromszoros túlerőt jelentő sereg készülődéseiről értesülve – megkezdtek a portyázó csapatok összegyűjtését és a fokozatos visszavonulást. Berengár serege sem tétlenkedett. Átkelt a Pón, és az egyik folyónál rajtaütött a magyar főerőkön. Mivel a támadás éppen átkelés közben érte a magyarokat, csak jelentős veszteségek árán tudtak átvergődni a túloldalra. Berengár lovasai már ott is feltűnedezték, a magyarok ezért üzentek a királynak, hogy szabad elvonulás fejében hajlandók visszaadni zsákmányaikat. Berengár elutasította az ajánlatot, a magyarok pedig tovább menekültek Verona felé, ahol egyesültek a korábban Velencét veszélyeztető hadoszloppal. Itt közösen megharcoltak Berengár előcsapataival, és le is győzték őket, de nem várták be az itáliai fősereget, hanem sietve keleti irányba menekültek, a Brenta folyóhoz.

Az átkelést sikeresen végrehajtották, de már annyira fáradtak voltak, hogy a táborozás mellett döntöttek. Az itáliai sereg is megérkezett a Brentához, mire a magyarok ismét követet küldtek Berengárhoz, és további engedményeket tettek, nevezetesen: nemcsak zsákmányaikat, hanem minden felesleges fegyverüket és lovukat átadják, és megígérik, hogy soha többé nem lépnek Itália földjére, még gyermekeiket is túszként hátrahagyják. Az ajánlatra Berengár dőlyfösen válaszolta:

„A magyarok már nem egyebek döglött kutyáknál.” Nem is fogadta el az ajánlatot. Mivel az ő serege is kimerült, úgy döntött, megpihennek a Brenta túloldalán. A magyarok felháborodtak a sértő válasz hallatán, és haditanácsot tartottak. Elhatározták, hogy inkább vitézek módjára halnak meg, mint gyáván megfutamodva, ezért a Brenta több pontján átkeltek, és átkaroló hadmozdulattal rárontottak Berengár mit sem sejtő seregére. Egyes krónikák szerint a magyarok nyílzápora „sok olasznak torkára forrasztotta a betevő falatot”. Ezután a támadók megrohamozták a tábornok, és szörnyű mészárlás kezdődött. A két oldalról, majd hátulról is támadó magyarok Berengár katonáinak és főembereinek nagy részét megölték, és a király is csak szerencséjével, seregének töredékével tudott elmenekülni.

A magyarok ezután folytatták a megkezdett hadjáratot. Ismét lecsaptak Lombardiára, majd átkelve a Pón, Párma és Modena vidékéig portyáztak. Kolostorokat, székesegyházakat pusztítottak el, és egyes városok csak hadisarc árán kerültek el a támadást. Itália egy éven keresztül, 900 tavaszáig viselte a megpróbáltatásokat, amikor Berengár király gazdag ajándékokkal és megfelelő kezesek átadásával kibékítette a magyarokat, és rávette őket országa elhagyására. A magyarok távozása után a városok falait megerősítették, a velencei dózsé pedig nemcsak újabb falat épített a belvárostól a castellói főcsatorna torkolatáig, hanem a főcsatornát is erős vaslánccal zárta el, megelőzve ezzel az ellenséges behatolásokat.

A másik jellemző esemény több mint ötven évvel később, 954-ben történt. Ekkor Liudolf sváb herceg hívta segítségül a magyarokat apja, Ottó német király ellen. A Bulcsú vezette magyar sereg Wormsban is megfordult, ahol Konrád lotaringiai herceg barátságosan fogadta őket. A magyarok ezután Ottó híveinek birtokait pusztították Lotaringiában, hatalmas riadalmat okozva Kölnben és környékén. Azután nyugat felé vonultak, hogy a Rajnán túli vidékeket „meglátogassák”. A mai Franciaország területén, a belga határhoz közel fekvő Cambrai városát is megostromolták. A külső városrészeket felgyújtották és elfoglalták, de a belső város magas falaival nem boldogultak. Rövid időre abbahagyták az ost-

romot, és akkor Bulcsú öccse néhány emberével közelebb merészkedett, hogy a falakat megszemlélje. A védők észrevették őket, és egy alkalmas pillanatban rájuk támadtak. A magyarok a túlerő láttán meghátráltak, Bulcsú öccse azonban nem ezt tette. Szembeszállt a támadókkal, akik megsebesítették, majd megölték. Fejét levágták, és lándzsára tűzve a város falára erősítették.

Bulcsút elkeserítette öccse halála. Újabb rohamokra vezényelte embereit, de a falakat nem sikerült bevennie. Üzenetet küldött a védőknek, hogy átadja a környéken ejtett foglyokat, valamint a zsákmányolt értéktárgyakat, és elvonul a város alól, ha kiszolgáltatják öccsének fejét. Cambrai polgárai nagyon biztosak lehettek a dolgukban, mert nem teljesítették a kérést. A magyarok folytatták a harcot, és tüzes nyilakkal igyekeztek felgyújtani a belső várost. A templom tüzet fogott, de nem égett le, mert a polgároknak sikerült eloltaniuk a lángokat. Végül a magyarok a város melletti, szintén erős falakkal körülvett apátság ostromára vonultak. Az erődítményt sikeresen védték a papok és a benn lévő fegyveresek, ezért a támadók egy idő múlva úgy döntöttek, nem fecsérrelnek több időt és fáradságot az apátságra. Már elvonulóban voltak, amikor egy pap az apátság templomából nyíllal közéjük lőtt. Ez feldühítette a magyarokat, és nem törődve a veszteségekkel, újult erővel támadni kezdték a falakat. Sikerült is bevenniük az apátságot, ahol halomra ölték a védőket, a templomot felgyújtották, és hatalmas zsákmánnyal távoztak Cambrai-ból. Ezután Franciaország több vidékét, Burgundiát, majd Felső-Itáliát fosztogatták, és csak e hatalmas portyázás után tértek haza.

A két esemény jól mutatja, hogy reménytelennek látszó helyzetekben a magyarok harci moráljára miként hatott az ellenfél fölényes, sértő, megszegényítő magatartása. Az ilyen magatartás nem megfutamodásra, hanem elkeseredett küzdelemre sarkallta őket, és történelmünkben később is bőségesen volt példa hasonló megnyilvánulásokra. Ettől függetlenül a kalandozásokat nem sorolhatjuk dicsőséges hadi vállalkozásaink közé. Európa megismerte ugyan a magyar fegyverek erejét, de joggal tekintette a magyarokat a kereszténységet fenyegető erőnek, még akkor

is, ha rendre keresztény uralkodók hívták harcba őket keresztény ellenfeikkel szemben. Előre látható volt, hogy a nyugati hadjáratok nem folytathatók vég nélkül, és ez a vég 955-ben bekövetkezett.

Ekkor a németországi Augsburgnál, a Lech folyó közelében az egyesített német seregek hatalmas győzelmet arattak a magyarok felett. Vezéreiket, Lélt (Lehelt), Bulcsút és Súrta elfogták, majd Regensburgban felakasztották. A kudarc fő okait az előzményekben és a tájékoztatlan-ságban kell keresnünk. Az előző évi nagyszabású zsákmányszerző hadjáratok arra sarkallták Bulcsút és vezértársait, hogy a korábbinál is nagyobb létszámú haddal induljanak nyugatra. Becslések szerint 20-25 ezer fős sereggel indultak német földön keresztül frank célpontok felé. Amíg a sváb és lotaringiai hercegek (Liudolf és Konrád) Ottó királlyal szemben álltak, addig a magyarok bízhattak a területükön való átvo-nulások és zsákmányszerző hadjáratok sikerében. Időközben azonban Ottó és a hercegek kibékültek, és a megváltozott helyzettel a magyarok csak késve szembesültek. Csapataik betörték Svábföldre és Bajorország-ba, főerejükkel pedig Augsburgot kezdték ostromolni. Ottó ugyancsak népes, 15-20 ezres sereggel érkezett Augsburg felmentésére. Ennek egyik szárnyát Konrád herceg vezette.

A *Tolnai Világtörténelem* nagy műgonddal ismertette az úgynevezett kalandozások történetét, azon belül pedig így írja le az augusztus 10-én lezajlott augsburgi ütközetet:

„Ottó úgy rendezte el a csapatait, hogy a síkság cserjéi és bozótjai, amennyire lehet, védelmet nyújtsanak embereinek a magyarok nyílzá-pora ellen. Nyolc hadosztályban nyomult a hadsereg előre. Az első há-rom hadosztályt bajorok alkották, kik a beteg Henrik herceg tisztjeinek vezetése alatt állottak. A negyedik hadosztály frank harcosait Konrád herceg vezette. Az ötödik válogatott csapatokból állott, melyeknek élén az ördögöt legyőző Szent Mihály zászlóját vitték. A hatodik és hetedik hadosztályt, melynek csapatait jobbra svábok alkották, Burkhard her-ceg vezényelte, végre nyolcadik hadosztály gyanánt ezer válogatott cseh vitéz kísért a sereget, akik egyúttal a poggyászörseget alkották. Ottó

király az ötödik hadosztálynál tartózkodott. Ez a nyolc hadosztály há-rom harcvonalba volt osztva, s megfelelő összeköttetéseket tartott fenn egymással. Hogy a magyarok hadrendje milyen tagozásra volt beosztva, alig tudjuk, mert erről semmiféle tudósítás nem maradt.

Csupán a fő hadmozdulatokról van tudomásunk, melyekből megál-lapíthatjuk, hogy itt is ahhoz hasonló taktikát követték, mint amelyet a merseburgi csatában alkalmaztak. A főszereg ugyanis szemben haladt Ottó hadával, míg egy másik csapat, az elkülönített rész, azzal a feladat-tal volt megbízva, hogy a Lech folyón észrevétlenül átúsztatva iparkodjék az ellenség hátába kerülni és annak hadrendjét megbontani. A főszereg Bulcsú és Lehel vezetése alatt kezdte meg Ottó hadai ellen a támadást. Az elkülönített rész, mely Ottó hadainak háta ellen volt irányítva, fel-adatát gyorsan és kitűnően teljesítette. Alighogy átkelt a Lech folyón, a harmadik harcvonalban levő és a poggyászörseget alkotó cseh hadat hatalmas nyílzáporral lepte meg. A nyílzással okozott zavart pedig arra használta fel, hogy teljes rohamban rávetette magát a csehekre, s szét-verte őket. A poggyász ezzel a magyarok birtokába jutott. Ekkor a svá-bokra került sor, akiket rövid ellenállás után szintén megszalasztottak. Miközben a magyar megkerülő csapat az ellenség hátát így megbontotta, azalatt a főszereg is közeledett a német derékhad felé, mely Ottó parancs-noksága alatt várta, hogy bekapcsolódjék az ütközetbe. Ottó azonban észrevette, hogy a hátulról támadó magyar csapat nem a főszereg, hanem annak egyik elkülönített része, ennél fogva Konrád herceget a negyedik és ötödik hadosztállyal ellene küldte azzal a paranccsal, hogy igyekez-zék a magyarokat visszaűzni, a poggyászt tőlük elfoglalni és a szétszórt német sereget egyesíteni.

Konrád gyorsan és teljes sikerrel végrehajtotta a feladatot. Lovasságát zárt sorokban vezette a magyarok ellen, s miután megszalasztotta őket, a poggyászt és a foglyokat visszaszerezte. Győztesen tért vissza a főszereg-hez. Konrád támadása azért sikerült, mert (a megkerülő magyar csoport maga is támadással és az ellenség üldözésével lévén elfoglalva) a két pi-hent hadosztállyal ellene jövő seregnek nem állhatott ellent. A nagyobb

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

bajt az okozta, hogy míg a megkerülő csoport az ellenség hátsó oszlopát támadta és három hadosztályát szétverte, azalatt a magyar főszereg mozdulatlanul állott, s nem avatkozott rögtön a küzdelembe. A német derék had szintén nem támadott, mert rá nézve ez nem is volt ésszerű, amíg a sereg nagy része a magyarok ellen a hátvédharcban volt elfoglalva, de mihelyt Konrád herceg feladatát sikerrel elvégezte, Ottó nem késlekedett többé, hanem az addigi védelmi állásból rögtön támadásba ment át, és hadának egész súlyát a magyar főszeregre vetette. Az első összecsapások alatt egyik fél sem lankadt el. Százan és százan hullottak el mind a két oldalon, és a kézitusában is nagy számmal estek el, de még mindig egyforma lendülettel folyt a küzdelem. A döntő fordulat akkor következett be, mikor a Konrád herceg által visszavetett megkerülő csoport egyes osztályai visszaérkeztek a főszereghöz.

A magyar vezérek megdöbbenve látták akkor, hogy a támadással megkésték, s mialatt az ellenség háta ellen rendelt magyar csapat a feladatát derekasan végezte, azalatt ők a főszereggel a német derék hadat tétlenül hagyták. Holott a kétfelől való és egyöntetű támadással a siker teljes reményében elbánnhattak volna a német hadsereggel. Ez a felismerés azonban akkor már késő volt. A német had öt hadosztálya – felszabadulván a hátból támadó magyarok rohamai és nyílzápora alól – egyesült erővel vethette magát a magyar főszeregre, mely ennek erős lökését nem bírta ki, s hősies védekezés után végül is kénytelen volt meghátrálni. A szerencsétlenség gyorsan átragadt a csapatokra, s egyik a másikat vonta magával a hátrálásban. A magyarok nagyobb része Augsburg felé vette útját, hogy a Lech vizén átkeljen. A németek azonban mindenütt nyomukban voltak, s fáradhatatlannak bizonyultak a menekülő magyarok hajszolásában. [...]

Amde azért nem kell azt hinni, hogy az augsburgi ütközet könnyű diadal lett volna a németek számára. Az ütközetet ők nyerték meg ugyan, de a diadal számukra is nagyon drága volt. Konrád herceget – éppen akkor, amikor a sisakját leemelte, hogy friss levegőt szívjon – egy nyíl torkon találta, és megölte. Ebben az ütközetben esett el az augsburgi

püspök öccse, Dietpold gróf, továbbá Reginbald gróf s más előkelőségek a több ezer harcoson kívül, kiket a magyarok nyilai és baltái hagytak a csatatéren. Ottó király alakja nagyot nőtt az augsburgi ütközet után – egyszerre népe és a világ szemében. A kereszténység megmentőjének tartották, aki elhárította Európáról a legnagyobb veszedelmet, mely a keresztény népeket a magyarok kalandozásai által állandóan fenyegette. Ekkor kezdik őt a »Nagy« melléknévvel emlegetni, és ekkor lesz a német birodalom császára.

A kalandozások korszaka hamarosan teljesen lezárult, és Magyarország az európai keresztény országok sorába lépett. A rettegett nyilak emléke azonban sokáig kísértett, és nem csak a krónikások emlékeztek meg róluk.

A magyarok feletti győzelem jelentőségét a németek többek között a Mindenszentek litániájának német változatában is kifejezték. A római egyház által jóváhagyott litánia szövegében szerepelt az ismert könyörgés: „A magyarok nyilaitól ments meg, uram, minket!” A litánia szövegén országonként kisebb-nagyobb változtatásokat lehetett végrehajtani, ennek megfelelően az idő múlásával ez a mondat lassan eltűnődedezett. Leghosszabb ideig a német nyelvű litániában maradt meg: egészen 1965-ig. Csak ekkor, a 2. vatikáni zsinat új liturgikus reformjának hatására törölték a németek ezt a szövegrészt, amit pedig addig – több mint ezer esztendőn keresztül – érintetlenül hagytak.

A HONFOGLALÁS KORÁNAK LEGJELENTŐSEBB CSATÁJA

A 907-ben megvívott pozsonyi csata nem csupán a kor legjelentősebb, hanem legrejtélyesebb csatája is volt. Nem kevesebb forgott kockán, mint a honfoglalók által frissen megszerzett haza megtartása a Keleti Frank Birodalommal szemben. A korabeli német források csak szűkszavúan említik, hogy 907-ben a birodalmat képviselő bajorok megsemmisítő vereséget szenvedtek öseinktől. Az eseményre évszázadokig fátylat borítottak. Sokan ezért természetesnek gondolták akkori megmaradásunkat a Kárpát-medencében.

A magyar hadtörténeti munkákban sokáig nem kapott súlyának megfelelő értékelést a pozsonyi csata. Belesimult a kalandozások korának eseményeibe, mintha csupán egy epizód lett volna a többi között. Pedig valódi jelentőségét már Aventinus (1477–1534) bajor történetíró is felismerte. A csata történetét feldolgozó munkájához azóta veszendőbe ment dokumentumokat is felhasználhatott. A csatával összefüggésbe hozható adatokra, értékelésekre támaszkodva igen jól rekonstruálta a történeteket, de hagyott feladatot a későbbi korok történészeinek is.

A sorsdöntő csata előzményei 899-ig nyúltak vissza, amikor Arnulf, a Keleti Frank Birodalom császára elhalálozott (a magyarok az ő kérésére vonultak Itáliába I. Berengár császár ellen). Arnulf örökebe a fia, a mindössze hatéves IV. (Gyermek) Lajos lépett. Arnulf császári hatalma már

nem fékezhetette az egymással rivalizáló német törzseket. A birodalom válságát kihasználta Arnulf volt szövetségese, Árpád, aki ekkor Pannóniára, a keleti frankok tartományára is kiterjesztette hatalmát (Fuldai évkönyvek, Bajor évkönyvek). A magyar fejedelem 900-ban visszaverte a támadó morvákat, majd olyan békét szeretett volna kötni a keleti frankokkal, amelyben végleg elismerték volna területi hódításait, de ez a próbálkozása kudarcot vallott. Árpád seregei ezután megtámadták a birodalom részét alkotó Bajorországot. A Dunától délre előnyomuló hadoszlop Linz környékén feldúlta a Szent Flórián kolostort, majd Regensburgot pusztította. Lipót bajor örgróf mozgósította hadait, de addigra ez a magyar seregrész zsákmányával együtt egerutat nyert. Az északi, kisebb hadoszlopnak nem volt ilyen szerencséje. Ezt az örgróf serege (a Freisingi kalendárium szerint) 900. november 20-án megsemmisítette.

Ez a vereség nem befolyásolta Pannónia sorsát, így a magyarok letelepedése zavartalanul folytatódott a Kárpát-medencében. Árpád seregeinek „kalandozó” hadjáratai emlékeztették a szomszédokat, hogy a magyarok jelenléte nem átmeneti állapot. 902-ben a magyarok megdöntötték a Morva Fejedelemséget (Sváb évkönyvek), területének egy részéből gyeplévé (határsávot) hoztak létre, és ezzel jó időre elhárították az északról várható fenyegetéseket. 903-ban ismét Bajorországot támadták, majd a következő években korábbi ellenségükkel, I. Berengár itáliai császárral szövetségben Lombardiát pusztították. A pozsonyi csata előtt, 906-ban a Meissen-vidéki szlávok (dalemincek) hívására Szászországba vezettek hadjáratot.

A bajorok 907 nyarán akartak döntő csapást mérni a magyarokra, és alaposan felkészültek a hadjáratra. Torma Béla *Pozsonyi csata (907. július 4–5.)* című, 2007-ben közreadott tanulmányában az eseményről szűkszavúan tájékoztató német évkönyvekre, korabeli halottaskönyvekre (nekrológiumok) és királyi oklevelekre támaszkodva rekonstruálta a történeteket. Ezeken kívül figyelembe vette többek között a bajor sereg indulási és érkezési adatait, a terepviszonyokat, a seregrészek feltételezett haladási sebességét, a bajorok és a magyarok stratégiáját és taktikáját, va-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

lamint Aventinus már említett munkáját. Néhány tekintetben más következtetésekre jutott, mint korábban Bánlaky (Breit) József, aki *A magyar nemzet hadtörténelme* című, 24 kötetes művében (megjelent 1929–1942 között) ugyancsak beszámolt a pozsonyi csata feltételezett lefolyásáról.

Eddigi ismereteink alapján a bajorok és szövetségeseik májusban (az Enns folyó menti) Ennsburgnál gyülekeztek. Seregük felállítását nem véletlenül időzítették májusra. Minden évben ilyenkor tartottak sereg-szemlét, ezért a magyarok nem tudhatták, hogy támadásra készülnek. A hatalmas sereg június derekán, a Duna mindkét partján nyomult Magyarország felé. A bajorok létszámáról nincsenek adatok, de összlétszámukat tekintve a magyarokkal szemben nagy fölényben lehettek. A Duna bal partján haladó északi hadoszlopot Luitpold bajor herceg (Torma szerint gróf), a jobb parton haladót pedig Theotmár salzburgi érsek, főkancellár vezette. A dunai utánpótlás- és csapatszállító hajóhad élén a király rokona, Sigihard (Sieghard) herceg állt, míg a tizenhárom éves király a tartaléksereggel Ennsburgnál maradt. Amikor a bajorok megjelentek az ostlandi (a mai Ausztria területére eső) gyepűelve sávjában, és a magyarok megbizonyosodtak támadási szándékukról, azonnal mozgósították elérhető erőiket. A határvédelemmel megbízott csapatok folyamatosan támadták az ellenséget, hogy lassítsák az előnyomulást, és ezzel időt adjanak a magyar főerők felkészülésének. Az első, kisebb összecsapásra június 26-án, egy nagyobbra, immár a főerők egy részének bekapcsolódásával, két-három nappal később kerülhetett sor.

Theotmár érsek elsőként beérkező déli hadoszlopát a magyar csapatok a Duna Pozsonnyal (Braslauespurch, Brezalauspurc) szemközti jobb partjánál olyan területre csalták, ahol könnyen alkalmazhatták bekerítő, támadó, majd menekülést színlelő taktikájukat. A Salzburgi és Sváb évkönyvek egykorú bejegyzései rögzítették, hogy a döntő ütközet július 4-én és 5-én zajlott, s ebben a magyarok megsemmisítő vereséget mértek a bajorokra. Torma Béla más források (Freisingi nekrológium, Merseburgi és Weissenburgi évkönyvek) eltérő adatait is figyelembe véve rámutatott, hogy a harcok június 28-tól július 5-ig tarthattak. A bajor

főemberek halálának időpontja is jelzi, hogy két nagy ütközetre került sor. Az érsek, valamint Ottó és Zakariás püspökök az első ütközetben (július 4-én) estek el, míg Luitpold herceg a másodikban (július 5-én). A királyi oklevelekben feltüntetett (ezek hitelesítését szolgáló) méltóságsorok jól tükrözik a főemberek körében a csata után bekövetkezett változásokat. Luitpoldon és Sigihardon kívül nem szerepel már a grófok közül Iring, Papo, Meginward és Isengrim.

A magyarok tehát előbb az érsek seregét számolták fel, és másnap támadták meg a nagy harci tapasztalatokkal rendelkező Luitpold hadait. Bánlaky József a második győzelmet annak tulajdonította, hogy a magyar lovassereg éjjel átúsztatott a Dunán, és hajnalban meglepetésszerűen rajtaütött Luitpold táborán. A bajoroknak csak kis része tudott Ennsburg felé menekülni, a többiek lemeszározták vagy foglyul ejtették. Egy nappal később a dunai flottát védő csapatokat is szétverték, így a bajor hajóhad is a magyarok kezére került. Sigihard herceg maradék embereivel igyekezett egérutat nyerni, de a magyarok mindenütt a nyomában voltak. Mielőtt Ennsburgnál szembe kerültek volna a király tartalékseregével, hadaik egy részét a környező erdőkben helyezték el. Ezután megtámadták a királyi sereget, amely ellentámadásba ment át. A magyarok ekkor megszokott taktikájukat alkalmazva visszafordultak, mire a bajorok üldözőbe vették őket. A lesben álló erők a kellő pillanatban előrontottak, a magyar főerő pedig ismét a bajorok ellen fordult. A harcban a besorozított ellenség nagy része megsemmisült (ekkor eshetett el Sigihard), és Lajos király is csak körülményesen tudott Passauba menekülni.

A győztes magyarok nyomban zsákmányszerzésbe fogtak, és a Lech folyóig portyáztak, gyújtogattak. Visszatérésük során Schwarzenberg gróf és csapata állta útjukat Regensburg mellett, de a magyarok elfogták Schwarzenberget, és más főurakkal együtt, Regensburg falaitól nem messze agyonnyilagták. A 907-es esztendőben meghalt Árpád fejedelem. Bizonytalan, hogy ez a pozsonyi csata előtt vagy után következett be. Van olyan vélemény, hogy már a csata előtt elhunyt, és ez váltotta ki a bajorok támadását, de mások viszont úgy vélik: a csata idején még élt.

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

Bajorországot s a birodalom más területeit ettől kezdve gyakran látogatták a magyar seregek. 908-ban Szászországban és Tübingiában hadakoztak (Eisenach mellett legyőzték Burghard tübingiai örgrófot, aki az ütközetben elesett). 909-ben Bajorország és Svábföld volt a célpont, majd 910-ben Augsburgnál legyőzték IV. (Gyermek) Lajos seregét. Ebben az évben még diadalmaskodtak Frankföld hercegének seregén, és ismét megütköztek a bajorokkal (Neuhingnál). Ezután a 933-as merseburgi vereségig szinte szakadatlanul folytatták hadjárataikat (többnyire valamelyik német fejedelem kérésére) Bajorországban, Frankföldön, Burgundiában, Svábföldön, Tübingiában, Szászországban, Vesztfáliában, Lotaringiában, és 921-től I. Berengár római császárral szövetségben Itáliában. 926-ban a Loire völgyén keresztül az Atlanti-óceánig jutottak. A következő évben Provence-i Hugó itáliai király kérésére Észak-Itáliából Rómába kísérték a pápa öccsét, majd Toscanát és Apuliát fosztogatták. I. (Madarász) Henrik német király 932-ben megtagadta a magyaroknak az adófizetést, ezért 933-ban a szétváló magyar seregek a szászországi Merseburg és a tübingiai Gotha tájékára törtek. A németek mindkét sereget legyőzték, ezért a magyarok három évig elkerülték a németeket, s inkább a Bizánci Birodalom ellen fordultak.

937-ben ismét német földön folytatták a harcokat. Ezután a Rajnán túli területeket, Párizs és Dijon környékét dúlták, majd átkeltek az Alpokon, és Itáliában elérték Capuát. Ettől kezdve a „kalandozó” hadjáratok váltakozó szerencsével folytak. A magyarok rendkívüli katonai teljesítményét mutatja, hogy még a Pireneusokon is átkeltek, és a mók földjéről csak a sivatag fordította vissza őket. A nyugatra irányuló hadjáratoknak a 955-ös augsburgi vereség véget vetett ugyan, de a 907-es pozsonyi győzelem után már nem lehetett kétséges, hogy a Kárpát-medencében egy olyan nép vert gyökeret, amely később képes lett államot teremteni és országot építeni a keresztény Európában.

100

HAMIS OKLEVELEK, MEGTÉVESZTŐ NYELVEMLÉKEK

A tihanyi bencés apátság 1055-ből származó, I. András által adományozott alapítólevele a legkorábbról fennmaradt eredeti oklevelünk. Értékét az is növeli, hogy ez az első olyan nyelvemlékünk, amely összefüggő magyar szöveget (58 magyar szót) tartalmaz. Vannak korábbi keltezésű okleveleink is, de például a Szent Istvánnak tulajdonított, ránk maradt tíz oklevélből csupán egy, a veszprémvölgyi görög alapítólevél tekinthető hitelesnek. Ez sem eredetiben, hanem egy 1109-es, Kálmán-kori átiratban maradt fenn. Ma már egyértelműen hamisnak tartják a pannoni apátság 1001-re datált kiváltságlevelét, a keltezetlen ravennai és az 1006-os keltezésű nyitrai oklevelet. A pécsi (1009) és a veszprémi (1002?) püspökségek alapítólevelei sem maradtak fenn eredeti formájukban.

Az oklevéltan (diplomatika) egyik fontos feladata éppen az, hogy megkülönböztesse a valódi és a hamis okleveleket. A történeti segédtudományoknak ez az ága a hamisított okleveleket három nagy csoportba sorolja. Az elsőbe tartoznak azok az oklevelek, amelyeknek eredeti szövegét újrairással és másolással, vagy szándékos beavatkozással részben megváltoztatták. A második csoportba sorolják a valódiság látszatát keltő, előzmény nélküli okleveleket, míg a harmadikba a formailag valódi, de tartalmukat illetően hamis okleveleket (ilyeneket a kiállító intézmény megvesztegetett emberei készítettek).

A pannonhalmi monostor híres, 1001-ből keltezett, Szent István monogramjával ellátott kiváltságlevelét is manipulálták. Az oklevél eredetisége körül tudományos viták dúltak évszázadokon keresztül. Mára az a nézet vált elfogadottá, amelyet Érszegi Géza levéltáros is képvisel. Ő ezt írta egyik tanulmányában: „Feltűnő, hogy az oklevél szövegezésében törés van. Többes szám első személyben fogalmazták az oklevél kezdetét és végét. Az oklevél közepén azonban [...] a szövegezés egyes szám első személyben készült.” Az eredeti oklevelet tehát kibővítették, majd a kibővített szöveget az eredetihez hasonló formában lemásolták, és a hátoldalára Kálmán király pecsétjét nyomták. „A pannonhalmi interpolált (kibővített) oklevelet azután felhasználták a pécsváradi (1015), a két zalavári (1019, 1024) és a bakonybéli (1037) bencés monostorok javára szóló oklevelek hamisításához.” Természetesen az ilyen régi, hamisított oklevelek is fontosak a tudomány számára. Történeti értékük koruknál fogva is felbecsülhetetlen, továbbá azért is, mert már nem létező okmányokra utalhatnak.

Az uralkodói adományleveleknek óriási jelentőségük volt, hiszen évszázadokra meghatározták az érintett családok, intézmények sorsát, társadalmi helyzetét. Megjelenésükkel szinte egyidős a hamisításuk iránti igény. Megbízókban sosem volt hiány, így a hiteles adománylevelek mellett hatalmas mennyiségű hamisítvány is felhalmozódott az évszázadok során. Az oklevelek hamisítása egykor különösen veszélyes foglalatosság volt. A magyarországi oklevél-hamisítókat a középkorban halálbüntetés (máglyahalál) fenyegette. Fennmaradt peres iratok tanúskodnak például arról, hogy a Koppán nemzetség tagjai 1280 körül osztozkodtak ősi, tiszabábolnai birtokukon. Mivel egyikük (Miklós fia János) a keltetésénél nagyobb területre tartott igényt, valamennyien Budára mentek, hogy az országbíró ítéletét kérjék. Gergely fia András a többiek nevében is kijelentette, hogy János az őt megillető résznél többet birtokol. János ezzel szemben azt állította, hogy apja után az a birtokrész megilleti őt. Erre András öccse Gergely kifejtette, hogy János tolvaj, rabló, gyilkos, hamis pénzverő, továbbá oklevél- és pecséthamisító. Hozzátette: tudomása

van arról, hogy szekrényében jelenleg is hamis pecséttel ellátott oklevelek vannak. Ezek az érvek hatottak, mert Jánost pünkösdi nyolcadára beidézték, hogy tisztázza magát a vádak alól. Arról nem tudunk, hogy a vád beigazolódott-e, és a történet milyen véget ért.

Egy Árva megyei hamisítási ügyről viszont kerek, bár szomorú végű történet maradt fenn. 1390-ben a turóci konvent előtt a felsőkubini Kubinyi család egyik őse, Salamon diák erősen kifogásolta, hogy lipthói János diák (Johannes litteratus) az ő kárára el akarja foglalni a felsőkubini határt Rásztokay Demeter és rokonai számára. A szóban forgó terület az Árva vármegyében, Felsőkubintól keletre fekvő Lestyine (Leschina) volt. Salamon diák azt is kifogásolta, hogy János diák egy IV. Béla királynak tulajdonított, Lestyine településre vonatkozó hamis oklevélre hivatkozva akar hatalmaskodni. A súlyos vád igaznak bizonyult, mert amikor a lipthói alispán az embereivel a diák házában váratlanul megjelent, és házkutatást tartott, akkor egy ládában több hamis királyi és káptalani pecsétet, valamint hamis oklevelet talált. János diákot azonnal elfogták, és 1390. szeptember 26-án, az akkori törvényeknek megfelelően, jószágvesztésre és máglyahalálra ítélték.

Jóval később, a 19. század első felében bukkantak fel azok a nagy feltűnést keltő, korai nyelvemlékek, amelyek lázba hozták a magyar gyűjtőket és kutatókat. E különös dokumentumok nagy része Literáti (Litterati) Nemes Sámuel révén kerültek a régiségkereskedelem, illetve a régiséggyűjtés hálójába. Az 1796-ban született Literáti Nemes Sámuel az 1830-as években ismert régiségkereskedő volt, akinek budai üzletét jól ismerték a kortársak, de róla annál kevesebbet tudtak. Származását, családját, születési helyét, nevelését, iskolai végzettségét homály fedi. Janovich Miklós régiségkutató és műgyűjtő mellett őt tartották a legjobb régiségbúvárnak. Tóth Béla *Magyar ritkaságok* című, 1899-ben megjelent kötetében írta róla, hogy magyar vonatkozású régiségeket kutatva

bejárta az országot, Ausztriát és Itália északi részeit. Jankovich Miklós is vásárolt tőle értékesnek tartott ősi kéziratokat. Boltja tele volt oklevelekkel, kéziratokkal, könyvekkel, pénzekkel, pecsétekkel és fegyverekkel.

1842-ben (állítása szerint) Klagenfurtból – több kódexszel együtt – egy kis breviáriumot is hozott, amely amiatt keltette föl Jankovich figyelmét, hogy a kötéstáblákat részben régi magyar és latin nyelvű hárttyákból készítették. Jankovich megvásárolta a becses ritkaságot, és megmutatta Jerney János nyelvész-őstörténésznek, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának is, aki megállapodott vele abban, hogy kizárólag ő jogosult az iratok tudományos feldolgozására és közlésére. Erre azonban csak évekkel később került sor, mert Jerney 1844-ben Besszarábiában, a Krímben, az Azovi-tenger vidékén és a Don mentén utazgatott – a magyar őshaza emlékei nyomában. Egy évvel később a moldvai csángókat is felkereste, azután dorozsmai birtokán időzött. Jankovich 1846-ban meghalt, a breviárium pedig a Nemzeti Múzeumba került.

Jerney csak ezután, 1850-ben látott a feldolgozáshoz. A kötésből kifejtette a két hárttyát, és a rajtuk lévő szöveget szóról szóra elemezve újkori magyarra fordította. Az írásokat és a hárttyák anyagát összehasonlította Szent István 1001-ből, illetve Kálmán király 1109-ből keltezett okleveleivel, valamint más, hasonló korú dokumentumokkal. *Magyar nyelvkinccsek az Árpádok korából* című, 1854-ben megjelent könyvében megállapította, hogy a két írásos emlék I. András korából való, és magyar nyelvű imádságokat tartalmaz. Véleményét ekként nyomatékosította: „ezen két darab iromány valódi, eredeti és a diplomaticai szabályok szerint a kor kívánatainak mindennemű kellékeit homlokán viselő régiség. Minek következtében e páratlan nemzeti kincsünk eredetiségét, ha valakinek netalán eszébe jutna kétségbe vonni, vagy akárminő szellemtől ingereltetve legkisebb gyanúval illetni: annak nehézségeit s kétségeit eloszlatni, továbbá is fölvilágosítani, minden időben késznek nyilatkozom, sőt védelmezőül föllépni legszentebb kötelességemnek tartandom.” Toldy Ferenc akadémikus az 1852-ben kiadott irodalomtörténeti munkájában ugyancsak valódinak tartotta a nyelvemléket, miként Lóskay Bekény 1863-ban, illetve Szombathy Ignác 1865-ben.

Literáti Nemes Sámuel 1842. szeptember 19-én hunyt el Komáromban, ahol éppen régiségek után kutatott. Az I. András korabeli imádságokról és más dokumentumokról idővel kiderült, hogy azokat ő maga hamisította. A gyanútlan Jankovich Miklós ezekből igen sokat megvásárolt. Amikor Literáti „műalkotásai” kezdtek lelepleződni, Jankovich úgy döntött, hogy a birtokában lévőket nem hozza nyilvánosságra. A műkereskedő kétségkívül ügyes hamisító volt (általában régi alapanyagokra dolgozott), és bizonyára kedvét lelte abban, hogy megtévesztheti a szakembereket. A tőle származó „15. századi” térképekről, az „1301-re datált” *Magyar képes krónikáról*, a „16. századi” Selmezbányai kódexről, a kínai írásos hárttyalapról, a Kajtan tatár kán menedékleveléről („1243”), a Turóci fakönyvről, a Rohonci kódexről és sok más régiségről bebizonyosodott, hogy az ő munkásságának gyümölcsei. Idővel Toldy Ferenc is módosított az imádságokkal kapcsolatos álláspontján, mert 1862-ben már gyanúsnak, később pedig több mint gyanúsnak nevezte őket. Az 1860-as években Mátray Gábor, a Nemzeti Múzeum könyvtárának őre elkezdte összegyűjteni a Literáti-féle hamisítványokat, hogy azok lehetőleg együtt legyenek. Hamarosán huszonnégy ilyen „régiséget” tárolt a múzeum kéziratára.

A nyelvemlék-hamisító Literáti viszonylag korán távozott az árnyékvilágból, így megúsza a felelősségre vonást. Nem jutott olyan sorsra, mint a francia Vrain-Lucas, aki 1861 és 1869 között sorozatban gyártotta a hamisított történeti emlékeket. Többek között Püthagorasz, Nagy Károly, Kleopátra, Raffaello, Mária Magdolna és Pascal leveleivel tévesztette meg Michel Chasleat, az Akadémia tagját, akit ezáltal erkölcsileg és anyagilag is tönkretett. Végül bíróság előtt kellett felelnie bűnös cselekedeteiért. Bebörtönözték, de még így is szerencsésebben végezte, mint a máglyán megégetett János diák.

ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET CSÁSZÁRI KORONÁJA

II. András magyar király és merániai Gertrúd királyné leányát, Erzsébetet 1211-ben eljegyezték I. Hermann türingiai örgróf elsőszülött fiával, ifjabb Hermannal. Erzsébet akkor mindössze négyéves volt. A kis királynő fényes kísérettel és gazdag hozománnyal érkezett a türingiai Wartburg várába, ahol nagy lelkesedéssel fogadták. Mindössze hatéves volt, amikor megtudta, hogy édesanyját megtámadták és megölték a pilisi erdőkben. Három évvel később, 1216-ban jegyese, ifjabb Hermann is elhunyt. Ezután annak öccsével, Lajossal jegyezték el, aki apja halálát követően, 1217-ben IV. Lajos néven lett Tübingia örgrófja, Szászország választófejedelemé. Lajost az esküvő után nem mindennapi meglepetések érték.

A huszonegy éves örgróf és a tizennégy éves királynő 1221-ben léptek az oltár elé. Az esküvő után Magyarországra utaztak, ahol nagy szeretettel fogadták őket. Erzsébet és Lajos őszintén szerették egymást, és a fiatal férj nagyra becsülte feleségének erős hitét és vallásosságát. Környezetének tagjai viszont különnek tartották, és nem értették, miért segíti megszállottan a betegeket és a szegényeket. Lajost is meglepte, amikor felesége olykor éjszaka felkelt mellőle az ágyból, és a hideg padlóra feküdt. Így, férjétől távolabb, közelebb érezte magát Istenhez.

Nevéhez több csoda fűződött. Talán a legismertebb közülük az, amely a rózsákká vált kenyerekről szól. Szokása szerint éppen egy kosárnyi

kenyeret vitt a szegényeknek, amikor találkozott apósával. Hermann örgróf pazarlásnak tartotta menyé adakozásait, és akkor is gyanakodva kérdezte, hogy mit visz a kosárban. Erzsébet átadta a kosarat, mire a kenyerekből nagy halom rózsza lett. Az após megszegegyenülten ment útjára.

Egy alkalommal Lajos távollétében befogadott egy leprás beteget, akit ráadásul férjének ágyába fektetett. Amikor Lajos hazatért, megütközve hallotta anyjától, Zsófiától, hogy mi történt. Benyitott a hálóba, és a leprás helyén megjelent előtte a megfeszített Krisztus alakja. Ekkor így szólt Erzsébethez: „Nővérem, ilyen vendéget bármikor fektess az ágyamba!”

1225-ben Lajos örgróf II. Frigyes császár oldalán Itáliában hadakozott, amikor Tübingiában hatalmas éhínség tört ki. Erzsébet, aki férje helyett kormányzott, megszánta a rengeteg éhező, beteg embert, és a vár alatt kórházat építtetett, ahol naponta száz rászorulóról gondoskodtak. Kinyitatta Wartburg várának raktárait és kamráit, és ő maga is osztotta a kenyeret. Még drága ruháit és ékszereit is eladta, hogy folytatni tudja az adakozást. Udvari emberei felháborodva figyelték, ahogyan „kifosztja” a várat, és a hazatérő Lajos előtt bepanaszolták Erzsébetet. Az örgróf e szavakkal vette védelmébe feleségét: „Hagyjátok csak, hogy megtegye, amit Istenért tenni akar, és legyen elég nekünk, ha Wartburg és Neunburg várát nem adja el!”

Lajos a hildesheimi püspöknél tett látogatásából hazatérve leült Erzsébet mellé, és beszélni akart vele. Erzsébet ekkor férje zsebébe nyúlt, és kivett belőle egy összehajtogatott, vörös posztóból készített keresztet. Lajos szerette volna elmondani, hogy csatlakozott a császár Szentföldre induló keresztes hadjáratához, de erre már nem maradt ideje. Erzsébet tudta, hogy mit akar mondani, és ájultan összeesett. Amikor Lajos elindult a hosszú, veszélyes útra, Erzsébet a harmadik gyermeküket várta. Ennek ellenére lóháton kísérte férjét Schmalkaldenig, a grófság határáig. Baljós sejtelmek nemsokára beigazolódtak. Lajost 1227. szeptember 11-én, még Otrantóban egy halálos járvány elragadta. Erzsébet a halálhír hallatán így szólt: „Immár a világ is meghalt számomra, minden örömeivel.” Amikor a megözvegyült II. Frigyes császár később megkérte a

kezét, elhárította az ajánlatot. Már nem kívánt újabb frigyét kötni, mert minden idejét és szeretetét Istennek, s az ő útmutatása szerint az elesett embereknek akarta szentelni.

Lajos nélkül üres, rideg, idegen lett számára Wartburg vára. Miután kisemmizték, három gyermekével Eisenachba menekült, ahonnan 1228-ban Marburgba költözött. Barátai, hívei nem hagyták el, és kiharcolták, hogy özvegyi részét, illetve gyerekeinek örökségét megkapja. Vagyonának negyedrészt nyomban szétosztotta a szegények között. Egy alkalommal látta, mennyi öreg és beteg ember éjszakázik a szabadban, ezért nagy tüzet rakatott, kenyeret adott nekik, és a lábaikat megmosatta. Az emberek hamarosan énekelni kezdtek. Erzsébet a társnőihez fordult: „Látjátok, mindig mondtam, hogy csak derűssé kell tenni az embereket!”

Egyszer megjelent nála II. András király küldöttsége. A küldöttek döbbenet látták, hogy Erzsébet foltozott ruhában egy rokkánál ülve fon. Vezetőjük megszólalt: „Ki látott már királylányt rokkánál?” Kérték, menjen velük Magyarországra, de ő maradni akart. Utána is rengeteget nélkülözött, de soha nem hagyta cserben a rászorulókat. Assisi Szent Ferenc útját követte: a földi javakról való lemondásnak, az engedelmes-ségnek, az elesettek gyámolításának útját.

Lelkiatyja, Marburgi Konrád őt és társnőit kegyetlenül (szigorú bűjt-tel, korbácsolással, pofonokkal) megalázta és vezekeltette. Erzsébet tűrte a szadizmussal határos büntetéseket, holott a lelkiatyja korántsem volt makulátlan ember. Ott is eretnekeket keresett, ahol nem voltak. Hamis vádakkal illetett olyanokat, akiknek a vagyonára áhítozott, és sok embernek vesztét okozta. Haragosai végül bosszút álltak rajta: 1233-ban megölték. Erzsébet ekkor már nem élt.

A szomorú nap 1231. november 17-én következett el. A mindössze huszonnégy éves Erzsébet magas láztól reszketve, a fal felé fordulva feküdt az ágyán. Egyszer csak halkan énekelni kezdett – magyarul. Ezután a körülötte állóknak ezt mondta: „Egy kismadár ült le mellém, és olyan szépen dalolt, hogy nekem is énekelnem kellett.” Utolsó mondata így hangzott: „Eljött az óra, amikor a Mindenható magához hívja barátját.”

Halálhíre bejárta a tartományt. Szegényes ruhába öltöztetett testét a kórház kápolnájában ravatalozták fel, megrendült hívei pedig mindenfelől összesereglettek, hogy még egyszer láthassák jötevőjüket. IX. Gergely pápa Erzsébetet 1235. május 27-én szentté avatta.

Tulok Magdolna művelődéstörténész „Királylány a szegények között” című írásában (*Múlt és jelen*, 2007/1) beszámolt arról, hogy Erzsébet emlékére még abban az évben elkezdtek építeni a marburgi templomot, majd 1236. május 1-jén, II. Frigyes császár jelenlétében kiemelték földi maradványait. Koponyáját a császár egy drágakövekkel díszített kehelybe tette, majd ráhelyezte saját császári koronáját, miközben ezt mondta: „Ha nem tudtalak császárnévá koronázni a földön, fogadd tiszteletem jeléül ezt a koronát, te, aki Isten országában már királynő vagy!” A koronát ezután a kehelyhez erősítették.

A felbecsülhetetlen értékű ereklyetartó a következő századokban ide-oda vándorolt, majd a 17. század közepén Stockholmba került. Jelenleg az ottani történeti múzeum kincstárának 31 millió darabos gyűjteményét gazdagítja, mint az 1. leltári számú tárgy. Ez az egyetlen, Árpád-házi Szent Erzsébethez közvetlenül kötődő, megmaradt tárgyi emlék, amiről itthon sajnos csak nagyon kevesen tudnak.

BÉKÉTLENKEDŐ BIRTOKFOGLALÓK MAGYARORSZÁGON

Törvénytelen, önkényes birtokfoglalások, hatalmaskodások Magyarországon történetének minden időszakában előfordultak. A 14. századi két jellemző példa is jól tükrözi, hogy akinek kellő hatalma, befolyása és pénze volt, az akkoriban is szinte bármit megtehetett mások kárára. Hatalmaskodásaikkal különösen kitűntek a középkori tartományurak. Köztük is a Csák nemzetséghez tartozó Máté, a hajdani kiskirályok jellegzetes alakja, aki főként ily módon gyarapította hatalmas birtokait. Megtehetette, hiszen hatalmát nem tudta megtörni sem az Árpád-házi III. András, sem az Anjou Károly Róbert.

JCsák Máté (1296–97-ben nádor) az Árpád-ház kihalását követő években addigi birtokfoglalásait törvényesítette. Ezt úgy érte el, hogy hathatósan támogatta a tizenkét évesen magyar királlyá koronázott Vencelt (II. Vencel cseh király fiát), aki 1302-ben hálából neki ajándékozta Trencsén és Nyitra vármegyéket is. Két évvel később Máté azzal viszonzta a királyi kegyet, hogy hadjáratot indított Csehország ellen. Tartománya (Magyarország északnyugati részén) hozzávetőleg 14 vármegyére, negyven várra, és félezer falura terjedt ki. Cseh zsoldosokkal kiegészített seregének összlétszáma ötezer főre rúgott, így érthető, ha királyaink nem szívesen húztak ujjat vele.

Amikor Vencel lemondott a magyar trónról, Máté igyekezett jó kapcsolatokat ápolni a trónkövetelőkkel, Ottó bajor herceggel és Károly Róberttel, de egyikük iránt sem kötelezte el magát. Erre csak 1308-ban került sor, amikor Gentile bíboros, pápai követ közbenjárására elismerte urának Károly Róbertet. E támogatásért cserébe tárnokmesteri méltóságot kapott az új királytól. Feltehetően nehezen tűrte, hogy uralkodnak felette, mert már 1311-ben Buda alá vonult seregével – a király fenyegetésére. Ezt viszont az uralkodó tűrte nehezen. Kegyvesztettnek nyilvánította, Gentile pedig kiközösítette az egyházból. Máté ezt nagyon „a szívére vette”.

János nyitrai püspök így jellemezte cselekedeteit: „Nem képes az emberi ész felfogni, szó elmondani, szív átérezni, toll leírni az ocsmány tetteket, megbecsülni az okozott károkat, melyeket e gonosz ember [...] kevélységében és megátalkodottságában elkövetett.” Melyek voltak az ocsmány tettek? Nyitra városát kiraboltatta és felgyújtatta, a kanonokok házait elpusztította, a tornyokat földig romboltatta. Mindezt Máté egyik főcsatlósa, Mihályfi Simon hajtotta végre, aki a püspökség nyitrai birtokait is elfoglalta, de nem elégedett meg ennyivel. A püspök jobb módú szolgáit tömlöcbe vetette, és tűzzel kínoztatta őket, hogy mielőbb váltságdíjat csikarjon ki tőlük. Más vazallusok Trencsénben pusztították az egyházi javakat. Az egyik püspökségi birtokon a jobbágyokat különféle munkákkal és pénzkövetelésekkel annyira sanyargatták, hogy hetven jobbágyból mindössze harminc maradt.

Máté térdre akarta kényszeríteni a püspököt, ezért a legdurvább eszközökkel apasztotta jövedelmeit. Ennek elsősorban a szerencsétlen, földeken és várépítéseken agyondolgoztatott jobbágyok látták kárát. A kiskirály az esztergomi érsek birtokait sem kímélte. Fegyveresei megostromolták Berzence várát, számos falut megrámadtak, felgyújtottak, lakatlanná tettek. A nyitrai püspök nagyon sokáig tűrte a megaláztatásokat, de végül mégis inkább a menekülést választotta. Máté dühében felgyújtatta, majd teljesen leromboltatta a püspöki várat és a székesegyházat. Odavesztek

a templomi ereklyék, a drága kegyeszerék, az okmányok, a könyvek, és a nagy tűzben a harangok is megolvadtak. János püspök a távolból újabb egyházi átokkal sújtotta a veszedelmes ellenséget.

Az 1312-es rozgonyi csatában Máté szövetségesei, az Aba nembeli Amadé-fiak vereséget szenvedtek, ő azonban továbbra is szembeszegült a királlyal. Károly Róbert, ha kellett, keményen büntette ellenfeleit, de sokakat felszólított a behódolásra. Ez azonban szinte lehetetlen volt azok számára, akik Máté szolgálatában álltak, mert a tartományúr a hűtlenekeken kegyetlen bosszút állt. Egy Bogod nevű nemes, akit az a vád ért, hogy a királyhoz húz, Máté fogságra vetette, majd megvakíttatta. Elefánti Dezső, egy másik birtokos, családját hátrahagyva menekült a király táborába. A család súlyos árat fizetett: a gyerekeket megvakították, az édesanya pedig börtönben végezte.

Mátét 1318-ban a kalocsai érsek is kiközösítette. 1321-ben bekövetkezett halála után birodalma kártyavárként omlott össze. A jogtalanul elvett birtokokat csak ezután kaphatták vissza azok, akik megélték a jobb időket. Csak nembeli Máté nevét a Mátyusföld őrzi.

Természetesen nemcsak a tartományurak folyamodtak törvénytelen eszközökhöz, hanem a náluk kisebb birtokos nemesek is. A 14. században például Liptó vármegyében már a jogbiztonságot veszélyeztették a gyakori birtokfoglalások. Ezek részben a megszáporodott családoknak a törzsbirtokok körüli vitáival, részben a hamis oklevelek alapján kezdeményezett birtokszerzési kísérletekkel függtek össze. Az ilyen birtokfoglalások 1330-tól kezdve mind gyakoribbak voltak. A század vége előtt máglyahalálra ítélt János diák (Johannes litteratus) és mások hamisított oklevelei csak erősítették ezt a folyamatot. Dancs mester, zólyomi ispán 1335. május 6-i ítélete is egy hamis oklevélhez kötődő elbirtoklás nyomán kialakult, igen bonyolult ügy végére tett pontot. Ebben az esetben egy bizonyos Misal nevű birtokos utódai elfoglalták a Palugyay család

egyik tagjának, Boda fia Miklósnak a földjét (ahol később Köves-Poruba község jött létre).

A birtok sorsáról folyó per kezdetén Boda fia Miklós régi királyi adományleveleket, valamint három rendbeli határjárást igazoló oklevelet mutatott be. Ezek pontosan körülírták a területet, amelyet a család jogosan birtokolt. A felek ezután hazamentek, Boda fia Miklós pedig erővel visszavette a vitatott földet. Erre Misal unokája, nagy Miklós (rokonai nevében is) panaszt tett Dancs mesternél, aki elrendelte, hogy mindkét fél jelenjen meg előtte, és mutassa be a birtokra vonatkozó okleveleket. A kitűzött, március 29-i időre a felek megjelentek, és bemutatták az iratokat. Dancs mester megállapította, hogy azok valóban a szóban forgó birtokról rendelkeznek. Ezután nagy Miklós és társai kijelentették, hogy a Boda fia Miklós által bemutatott valamennyi adománylevél hamisítvány, ezért párviadalt ajánlottak neki. Boda fia Miklós erre a Misal-rokonok által bemutatott oklevelekről állította, hogy azok mind hamisak, szemben a saját okleveleivel, amelyek valódiak, majd elfogadta a párviadalt. Dancs mester ekkor úgy határozott, hogy május elsején mindkét fél vitéze jelenjen meg Zólyom-Lipcsében, a párbaj helyszínén.

A párviadalra kitűzött határnapon a bajvívó vitézeket bevezették a küzdőterre, Dancs mester pedig háromszor megkérdezte a Misal-rokonoktól: akarnak-e párbajt vívni a törvény rendelkezése szerint? Az igenlő válaszok után sor került a párbajra, amelyben a Misal-rokonok vitéze vereséget szenvedett. Miután a párbaj „bebizonyította” Boda fia Miklós igazságát, Dancs mester a Misal-utódok oklevelét a rajta lévő pecséttel együtt hamisnak nyilvánította. Úgy ítélt, hogy a vesztes hagyja el a földbirtokot, házait és jobbágyságait pedig adja át Boda fia Miklósnak. Az ítélet azt is kimondta, hogy ha a Misal-utódoknak újabb, eddig fel nem mutatott oklevelei bukkannának fel, akkor azokat haszontalanoknak, jogerővel nem bírónak kell tekinteni.

A Palugyay család és a Misal-utódok közötti békétlenkedés ezzel nem ért véget. A Misal-rokonok szívósságát jelzi, hogy különféle torzsalkodások után, tizenhárom év elteltével (1348-ban) újabb kísérletet

tettek az elveszített birtok visszaszerzésére. Ebben az esetben Misal unokájának, Jakabnak a felesége, Ziki Ivánné, mint felperes bejelentette, hogy a palugyai Boda fia Miklós által elfoglalt Misalfalva őt illeti. Boda fia Miklós erre azt felelte, hogy a birtokot nem Misalfalvának, hanem Palugyának hívják. Hozzátette: a birtok őket illeti, és kíváncsi volna arra, hogy a felperes milyen alapon tartja magáénak. A hölgy ekkor bemutatta András király 1298. március 30-án kelt oklevelét, amely László király okiratát írta át. László király eszerint a Kispalugya folyó mentén fekvő kétekényi üres földet Szepesi Jánosnak, Demeter lipthói ispán apródjának adományozta, de mivel Csákán fiai, Misal és Péter tiltakoztak ellene, és bebizonyították, hogy a föld régi, öröklött birtokuk, ezért a birtokot megtarthatták.

Boda fia Miklós ekkor bemutatta László és Károly király okleveleit, amelyek őt igazolják, majd azt kérte, hogy Ziki Ivánné is mutassa be a régebbi okiratokat, amelyekre András király oklevele hivatkozik. A nádori ítélet szerint Ziki Ivánnét többször is felszólították a többi oklevél bemutatására, de a már felmutatott oklevélén kívül többet nem tudott bemutatni. Arra hivatkozott, hogy amikor Dancs ispán őket a per tárgyát képező birtokból kitelepítette, akkor a náluk levő okleveleket is elvitte. A nádor ítéletében szerepelt, hogy Ziki Ivánné a törvényes megkeresésre sem adta elő László király 1287-es adománylevelének eredetijét, és az általa hozott egyetlen megszemlélt oklevél is gyanúsak látszott, mivel a nedvességtől megfeketült. Ezzel szemben a Boda fia Miklós által bemutatott, László királytól származó oklevél arról tanúskodik, hogy a szóban forgó birtokot törvényesen adományozták Miklós elődjének. Ezt Károly király oklevele is megerősítette, ezért mindezekre tekintettel a nádor a birtokot Boda fia Miklósnak ítélte oda.

Ebből az ítéletből persze kár lenne arra következtetni, hogy Boda fia Miklós valamiféle gáncsnélküli lovag volt. Igencsak harcias természetű és hirtelen haragú ember lehetett, mert olykor tettelegességre, sőt, gyilkosságra is ragadtarta magát. Egy Cin Gergely nevű (feltehetően hivatalos) embert, aki őt megidézni akarta, hirtelen haragjában megölt.

A főbenjáró bűn miatt pert indítottak ellene, majd az ítélet alapján bajvívásra kötelezték. Erről Tamás lipthói alispán és a négy szolgabíró érdekes bizonyáglevelét adtak ki 1349. augusztus 26-án. A bizonyáglevelét szerint Boda fia Miklós augusztus 21-én három, hozzá hasonló nemes emberrel az alispán által kiküldött tanú és egy szolgabíró jelenlétében a boldogasszonyfalvi templomba bezárkózott, és ott azt állította, hogy a megidézés idején Pál és Gergely nem volt nála. Boda fia Miklós apródjai (hat-hat, magukhoz hasonló személlyel elzárkózva) kijelentették, hogy Gergely és Pál a megidézés napján nem volt a nevezett helyen, és Gergely meggyilkolásában ártatlanok. Ezután Cin Leustákkal és fiaival szemben ünnepélyes esküt kellett tenniük.

A bajvívást augusztus 26-ára tűzték ki. A Tamás alispán előtt lezajlott bajvívásnak arról kellett volna döntenie, hogy Boda fia Miklós megölte-e Cin Gergelyt. Az eskütétel napján azonban a választott bírúk közbenjárására Boda fia Miklós és Cin Leusták fiai kiegyeztek. A megállapodás szerint Boda fia Miklós Cin Gergely megöléséért Cin Leustáknak és fiainak száz budai márkát fizet három részletben. Az első részletet vízkereszt nyolcadán, a másodikat pünkösdi nyolcadán, a harmadikat pedig Mária mennybevitelének nyolcadik napján. Az első határidő elmulasztása esetén bírságot fizet, a második határnap elmulasztásakor kétszeres pénzt veszít, a harmadik határnap túllépése esetén pedig a korábban fizetett összegek elvesztésén túl úgy kezelik, mint aki a bajvívásból legyőzöttként került ki. A büntetését ennek megfelelően fogják kiszabni. Boda fia Miklós ezután már ügyelt arra, hogy a kitűzött határidőket pontosan betartsa. Cin Gergely rokonait ezzel kielégítette, amit az alispán és a négy szolgabíró írásban rögzített.

Mondhatjuk, hogy mindenki jól járt, csak szegény Cin Gergelynek lett oda az élete.

NAGY LAJOS ÉS A NÉMET CSÁSZÁR ELMARADT HÁBORÚJA

IV. Károly német császár, cseh király viszonya Nagy Lajos magyar királyhoz meglehetősen hullámzó volt. A kapcsolatok 1362-ben mélypontra zuhantak, amikor a császár a magyar követek előtt sértő megjegyzést tett Nagy Lajosra és édesanyjára, Erzsébet királynéira. Ez a meggondolatlanság a császárra nézve nagy veszélyekkel járt, mert a magyar király akkoriban Európa egyik nagyhatalmának uralkodója volt.

Lajos király alatt a magyar haderő nemcsak létszámánál fogva, hanem különleges képességei miatt is félelmetes erőnek számított. Ezt jól jelzi az a segítségnyújtás, amellyel a király II. Albert osztrák herceg segítségére sietett. A herceg a Zürichhez szövetkezett svábok ellen hadakozott, sikertelenül. A magyar segítségnek köszönhetően a svábok meghátráltak, és békéért folyamodtak a herceghez. A békét 1355 augusztusában kötötték meg Zürichben. Albert herceg a magyar csapatokat vezető Lackfi Pált gazdagon megjutalmazta, és a következő tartalmú levelet küldte Lajos királynak:

„A küldött segítséggel nagy hálára kötelezett atyafiságod, mert amit 5000 fegyveressel nem tudtunk kivívni egy egész esztendő alatt, azt Lackfi Pál 400 magyarral egy-kettőre elvégezte dicsőségesen. Kérünk tehát, kegyeskedjél Pál urat királyi bőkezűséggel megjutalmazni.”

Vajon mi volt a magyarok titka? Bánlaky (Breit) József *A magyar nemzet hadtörténelme* című művében (1929–1942) olvasható, hogy Villani

Máté egykorú firenzei krónikás leírta azt a harcmodort, amely erősen emlékeztet a honfoglaló magyarok harci taktikájára. Eszerint már mesz-sziről nyílzáport zúdítottak az ellenségre. Kerülték a zárt tömegben vívott küzdelmet, inkább tíz-tizenöt fős csapatokkal hol jobbról, hol balról támadták az ellenséget.

„Ha az ellenség futásnak ered, akkor üldözik, ha pedig első támadásuk nem sikerül, ők futnak, hogy aztán tegezeik veregetésével adott jelre ismét összeverődve, újra meg újra az ellenségre támadjanak, melynek gyors végrehajtásában és az ellenség rohammal való zaklatásában nagy mesterek voltak. Ilyenkor nem gondolnak a halállal, sőt a legnagyobb veszélyt keresik. Nagyon gyakorlottak s ügyesek a hosszas lovaglásban és a zsákmányolásban. Harcmódjuk nem a csatamezőn való helytállásban, hanem portyázásban, megfutamodásban, üldözésben, nyilaik kilövéseiben, meghátrálásban s utána az ütközetre való visszafordulásban áll.”

Nagy Lajos seregét főként a lovasság alkotta. Az idegen zsoldosokból verbuválódott a nehéz-, míg a magyarokból a könnyűlovasság (a zsoldosok páncélzatát kocsikon szállították). A magyarok fegyverzete kopjából vagy lándzsából, szablyából vagy egyenes kardból, buzogányból, nyílból, børsisakból és könnyű pajzsból állt. A magyarok lovairól Villani így írt:

„A lovak épp oly kevésbé finnyásak, mint gazdáik. Ha lakatlan vidéken táboroz a had, ember és ló szabad ég alatt, sátor nélkül tanyáz. Ilyenkor a katona leszedi lováról a vértet, és ha szép idő van, rajta alszik, ha esik, vele takarózik. A ló pedig jó és rossz időben egyaránt födetlen; nem árt neki, nagyon edzett és könnyen elviseli a rossz időjárást is. Lábaikra béklyót tesznek és kiverik a mezőre, vagy cövekhez kötik, hogy legeljenek, mert a magyar ló beéri fűvel, szénával, szalmával...”

A firenzei krónikás szerint a magyar katona kevés élelemmel is megelégszik. Magyarországon sok az ökör és a tehén. Ezeket meghizlalják, levágják, majd bőrükkel és zsírukkal kereskednek.

„Húsukat besózzák, s ha jól megfőtt, kiszedve belőle a csontot, kemencékben vagy a levegőn megszárazítják, azután porrá törik, finom liszté őrlik. Ha tehát a sereggel lakatlan vidéken vonulnak át, ahol élelmet

nem kapnak, üstöket és más rézedényeket visznek magukkal és hadi ellátás gyanánt mindegyik egy-egy zacskóval visz e porból, s azonkívül a vezér taligákon nagy mennyiséget szállíttat belőle. Ha aztán folyóhoz vagy másféle vízhez érnek, megállapodnak, edényeiket megtöltik vízzel, felforralják, s ha felforrt, az emberek számához mérten megfelelő mennyiséget öntenek bele a szárított húslisztből; ez megdagad, felduzzad, aztán száraz húsliszttel összekeverik, meggyúrnák. Ez a pép kenyérrel, vagy kenyér nélkül is élvezhető és igen tápláló."

Peter Suchenwirt osztrák költő, krónikás azt írta, hogy a magyarok csatakiáltása már nem a régebbi korokból ismert „huj, huj!” volt. Nagy Lajos e kiáltással indította rohamra őket: „Éljen Magyarország!”

Az egykorú leírásokból látható, hogy Lajos király sikeres hadjáratainak főszereplői a magyar könnyűlovások voltak. Szükség volt rájuk, mert Európa országai, bíródalmai szinte folyamatos küzdelmekben igyekeztek vetélytársaik fölé kerekedni, s ebből a vetélkedésből a Magyar Királyság sem maradhatott ki.

Nagy Lajosnak nemcsak a német császárral, hanem annak vejével, IV. Rudolf osztrák herceggel is meggyűlt a baja. A fiatal herceg le akarta választani Ausztriát a német birodalomról, ami a császárnak nem tetszett, és az erre irányuló kéréseket elutasította. Rudolf ekkor fejébe vette, hogy a választófejedelmek segítségével megbuktatja IV. Károlyt, és Nagy Lajost választatja császárrá. Ennek érdekében 1359 augusztusában megújította Lajos királlyal azt a szövetségi szerződést, amelyet még apja, II. Albert herceg kötött a magyar uralkodóval.

Ez a szövetség persze nem maradt titokban, és igencsak feldühítette a császárt. Lajos király feltehetően nem ismerte Rudolf herceg szándékait, mert amikor 1360 májusában Nagyszombatban találkozott IV. Károllyal, IV. Rudolffal, valamint János morva örgróffal, a császár öccsével, akkor sikerült meggyőznie a császárt arról, hogy neki a herceg elképzeléseihez semmi köze nem volt. A császár ezután írásban nyilatkozott arról, hogy a Lajos királyról terjesztett rágalmakat nem hitte el, és végül a három uralkodó megbékélt egymással. A béke azonban csak

rövid ideig tartott, mert Rudolf herceg hamarosan szövetkezett apósával, a császárral, és megtámadta az aquileiai patriarchát, akit legyőztek, majd Bécsbe hurcoltak. Nagy Lajos zokon vette a goromba lépést, mert számára fontos volt Aquileia önállósága. A patriarchátus meghatározó szerepet játszott a Velence elleni fellépésekben, ezért Lajos igyekezett a herceget jobb belátásra bírni.

Az izgága herceg nemsokára ismét apósa ellen fordult. Igaz, volt is oka rá, mivel a császár olyan kedvezményekben részesítette a svájciakat, amelyek sértették Ausztriát. Újból szövetséget ajánlott Nagy Lajosnak. A IV. Károly és János morva örgróf elleni szövetséget 1362. január 7-én kötötték meg. Ebben Rudolf herceg oldalán részt vettek öccsei: Frigyes, Albert és Lipót hercegek is. A császár nem tétlenkedett. Hamarosan cseh martalócok támadták meg a morva határhoz közeli magyar birtokokat, amelyeken raboltak és pusztítottak. Lajos király nyomban követeket küldött a császárhoz, hogy kártérítést kérjenek a sértettek számára.

Ez a követjárás meglehetősen eltért a megszokottaktól. A császárnak ugyanis az a kényszerképzete támadt, hogy Lajos király döntéseit az édesanyja, az özvegy Erzsébet királyné befolyásolja, és ebbéli véleményének a magyar követek előtt is hangot adott. Ráadásul sértő megjegyzést tett Erzsébetre, amit a követek nem hagyhattak szó nélkül. Határozottan visszautasították a sértő kijelentéseket, majd közölték, hogy a királyné becsületét ért sértésekért elégtételt akarnak venni, és hajlandók megvívni akár a császárral, akár a császár által kijelölt lovaggal. IV. Károly ekkor ráébredt, hogy túllőtt a célon, és azzal védekezett, hogy csak tréfált. A követek viszont nem tréfáltak, és úgy vélték, hogy ezt a sértést csak vérrel lehet lemosni. Azonnal elhagyták Prágát, és visszatértek Lajos király udvarába.

A magyar király megdicsérte követeit bátor helytállásukért, majd levelet írt a császárnak. Ebben Károlyt részesesnek nevezte, akinek szájából bűz terjeng, valahányszor leissza magát. Miután a két uralkodó alaposan megsértette egymást, következett a háború. Lajos király mellé állt Erzsébet öccse, Kázmér lengyel király, III. Valdemár dán király, a

négy osztrák herceg, valamint Mainhard bajor herceg és tiroli gróf. 1362 márciusában Rudolf herceg Budán megállapodott Nagy Lajossal, hogy a háborúban megszerzett területeken megosztóznak, és egymás nélkül nem kötnek békét.

Májusban Trencsénben, Morvaország közelében gyülekezett a szövetségesek serege. Ennek hírére a császár is elindította hadait a Prágától keletre fekvő Kolín felé. Nagy kedve nem lehetett a háborúhoz, mert közben a Lajos királlyal rokonságban álló Bolek schweidnitzi herceget béketárgyalásokra Trencsénbe küldte. Jól időzített, mert Lajosnak időközben a magyarországi Délvidéken is akadtak fontos teendői, így beleegyezett a tárgyalások felvételébe. A Morvaországot pusztító kunokat visszarendelte, majd követeket küldött Brünnebe, ahol megkötötték a fegyverszünetet. Hamarosan mindkét sereg feloszlott, és a hatalmasnak ígérkező háborúból semmi sem lett.

IV. Károly császár tanult a történetekből, és mindent megtett, hogy a fegyverszünetet békére váltsák. Ennek érdekében még V. Orbán pápát is közvetítésre kérte. A pápa nem zárkózott el a kérés teljesítésétől, mivel nemzetközi keresztes hadjáratot akart indítani a törökök ellen. A békéhez vezető úton a legfontosabb lépést maga a császár tette meg, aki a nyár folyamán elveszítette harmadik feleségét, ezért új asszonyt keresett. Meg is találta Erzsébet pomerániai hercegnő személyében, aki egészen „véletlenül” az özvegy magyar anyakirályné unokahúga és Kázmér lengyel király unokája volt.

A házasságkötéssel a felek között valódi megbékélés született. 1364. február 10-én Brünneben ritka jelenetnek lehettek tanúi az udvari emberek. IV. Károly német császár könnyezve kért bocsánatot Erzsébet királynétól, Nagy Lajos király édesanyjától. Ezután megkötötték a békét, sőt egy örökösödési szerződést is nyélbe ütöttek.

ANJOU-LILIOMOS TRÓNKÁRPIT EGY KÖZÉPKORI KÚTBÓL

Károly Róbert királyunk 1331-ből származó, úgynevezett kettős felségpecsétje a trónon ülő uralkodót ábrázolta. A pecséten jól látható a király trónusának háttámláját borító trónkárpit mintázata. A kárpitot a vágásos („árpádsávos”) magyar és a liliomos Anjou címermotívumok négyzethálósan osztott rutapajzsai díszítik. Ha néhány évvel ezelőtt valaki azt mondta volna, hogy Buda vára földjének mélyéből, hat és fél évszázad elteltével ép-ségben előkerül egy ilyen mintázatú, selyemből készített trónkárpit, akkor arra úgy néztek volna az emberek, mint aki meghibbant. Márpedig a csoda megtörtént, és a szépen restaurált, immár világhírű kárpit a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményének féltett kincse.

A középkori Buda városának és várának eredeti építészeti emlékeit már csak a föld felszíne alól hámozhatjuk ki. A föld felszíne felett alig maradt valami ránk. Miként Zolnay László régész, a vár kutatója némi túlzással írta: az a kevés is jószerivel térdig ér, ha ugyan nem bokáig. Buda ma már semmiben sem emlékeztet Árpád- és Anjou-kori külsejére, de Mátyás uralkodásának időszakához köthető fénykorára sem. Ezt elsősorban a török időkben végbement pusztulás okozta, amit számos krónika és feljegyzés is megörökített.

A fővárosban kevés olyan épületünk van, amely felmenő középkori

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

falakkal dicsekedhetne. Az egyik legismertebb román kori falmaradvány Pesten, a belvárosi plébániatemplom déli tornyának belső oldalán maradt fenn. A budavári ásatások persze eddig is szolgáltak szenzációs meglepetésekkel, amelyek egyértelműen bizonyították: a középkori Buda nem véletlenül volt Európa-szerte ismert, rangos központja az egykor hatalmas és erős Magyar Királyságnak. Zolnay László, aki 1949-től kezdve dolgozott a budavári nagy palotaásatásokon, annak idején örömmel számolt be az 1972–73-as ásatás felfedezéséről: „Megtaláltam a budai vár legkorábbi, XIII. századi – alighanem még IV. Béla által építtetett – nyugati felső várfalát.”

Ez a felfedezése aztán eltörpült az 1974 februárjában talált gótikus szoborlelet mellett. Az ugyancsak általa feltárt szobortöredékek egyértelműen bizonyították: Nagy Lajos, illetve Zsigmond király korában a budai szoborfaragó műhelyekben ugyanolyan magas művészi fokon készítették az épületeket díszítő szobrokat, mint a korabeli Itáliában, francia vagy német földön. Buda építészete is ennek megfelelő szinten állhatott. Arra azonban sem Zolnay László, sem más nem gondolt, hogy a Vár területén egyszer majd e szobrokhoz hasonló történeti értékű, szerves anyagokból, például selyemből készült leleteket tárnak fel a Budapesti Történeti Múzeum régészei.

Márpedig ez történt. Egy kitartó régésznő, B. Nyékhelyi Dorottya több mint két éven át, 2000. június végéig ásatott a hajdani Teleki-palota területén. Egyébként a Szent György tér nyugati oldalán – több régész irányításával – szinte télen-nyáron folyó feltárómunka nemzetközi mércével mérve is az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb középkori városi ásatása volt. A régésznő a Teleki-palota mélypincéjében tárta fel azt a sziklába vágott, betömődött, középkori kutat, amelynek levegőtől elzárt, eliszaposodott rétegei megőrizték az évszázadokkal ezelőtt odakerült tárgyakat. A 14 méter mély kútból öntötégelyek, lepárlóedények, ép és töredékes kerámiaedények, üveg- és fémtárgyak, pénzek, bőrcipők, fából készült eszközök kerültek napvilágra. Ritka leletnek mondható az a bordázott pohár, amelynek alsó harmadán héber írásjelek láthatók, és

figyelemre méltó az a fából készült tál is, amelynek aljára egykor Dávidcsillagot véstek.

A legértékesebb és leglátványosabb lelet azonban kétségkívül az említett selyemkárpit. Erre tíz méter mélységben, összetapadt sárcsomó formájában bukkantak a régészek. Ezt iszapos, nedves, bűzös réteg konzerválta, más textiltöredékekkel együtt. A kárpitot az Iparművészeti Múzeum textilrestaurátor-műhelyében több hónapos munkával hozták helyre. A 2400 mm hosszú és 1100 mm széles, rátéchiímzéssel készült selyemkárpiton négy sorban, rombusz alakú, sarkaival egymást érintő felületeken az Árpádok 26 vágásos címere váltja egymást az Anjouk három sorba szerkesztett, lilomos címereivel. A kutatók feltételezése szerint trónkárpit, illetve falikárpit egyaránt lehetett. Hasonló díszítésű kárpit ábrázolása látható a Leuveni Egyetemi Könyvtárban őrzött Anjou-bibliában, Magyarországi Mária nápolyi királyné és férje, II. (Sánta) Károly alakjának hátterében. Ez a biblia Károly Róbert fiának, az 1345-ben meggyilkolt Endrének készült, valószínűleg 1341 és 1345 között. Ennél is meggyőzőbb párhuzamot láthatunk azonban a már említett kettős felségpecséten. Az Anjou-magyar címeres kárpit a Budapesti Történeti Múzeum e célra készített, klimatizált, fénytől és portól védő vitrinjében kapott állandó helyet.

B. Nyékhelyi Dorottya, a *Középkori kúttelelet a budavári Szent György téren* című könyv szerzője igen korán eljegyezte magát a régészet tudományával, hiszen már egyetemi tanulmányainak megkezdése előtt is dolgozott Zolnay László budavári ásatásain. Az Anjou-kárpit felszínre hozatala óta őt is az ismert régészek között tartják számon. Kérdéseinkre válaszolva elmondta, hogy csak feltevéseik vannak a selyemkárpit rendeltetését illetően. A szélén látható durva vágásnyomok arra is utalhatnak, hogy eredeti mérete más lehetett, vagyis kivágták egy nagyobb kárpitból. A különféle párhuzamok alapján nem kizárható, hogy talán koronázási

kellékek része volt, vagy uralkodói esküvő, esetleg temetés alkalmával használták. A régész nő úgy véli, hogy használata bármely Anjou-házi uralkodónkhoz köthető, például Károly Róberthez, akinek itáliai ötvös által készített kettős felségpecsétjén jól kivehető a trónust díszítő, a selyemkárpitéhoz nagyon hasonló mintázat. A feltételezhető használók sorából nem zárható ki I. (Nagy) Lajos sem, akinek kettős pecsétjein ugyancsak feltűnik a vágásos magyar és a liliomos Anjou-címer rutapajzsainak végtelenített mustrája. De használhatta II. (Kis) Károly is, aki ellen 1386. február 7-én (két hónapos uralkodása után) merényletet követtek el Budán. Uralkodása és halála összefügghet a kárpit használatának és a használatból való kivonásnak idejével. A felső liliomokon látható, úgynevezett tornagallér alkalmazása a leletet a nápolyi Anjou-udvarhoz kapcsolja, ahonnan Anjou-házi uralkodóink származnak.

A régész nő így mutatja be a leletegyüttest: „A kútból felhozott leletek rendkívül változatosak, ami számomra nagy öröm, mert ezek a leletek rengeteg információval szolgálnak. A fából, fémből, kerámiából készült eszközök és a Zsigmond-kori pénzek mellett igen sok a bőrből készült tárgy. Ezek túlnyomó többsége cipő. Fűzős, bőrpántos és csatos, felnőtt- és gyermekméretű, száras és bokacipő egyaránt akad közöttük. Ezek régészeti és viselettörténeti szempontból is rendkívül értékesek. Az előkerült tárgyak egy része egyértelműen a zsidóság jelenlétére utal, hiszen a zsidók már a 13. században megtelepedtek a Várhegy déli részén. Budai zsinagógájuk első írásos említése 1307-ből származik. Nagy Lajos 1360 táján, javaik meghagyásával kiűzte őket Magyarországról, de már 1364-ben visszatérhettek. Később a Várhegy északi részén telepedtek le. Egyébként a héber feliratos kerámiapohár és a hatágú csillaggal díszített fatál mellett olyan üveglámpa-töredékek is előkerültek, amelyeket zsinagógában is használhattak. A kút alján talált, 1390 és 1427 között vert, Zsigmond-kori pénzek alapján feltételezhető, hogy a kút rendeltetésszerű használata ebben az időszakban szűnt meg. A kárpit és a többi textilmaradvány a zsidók által használt tárgyak sokaságával együtt ez idő tájt kerülhetett a kútba.”

Arról, hogy a saját korukban is nagy értékű selymeket miért dobták a szemétkbe, B. Nyékhelyi Dorottya elmondta: ez a telek tulajdonosváltásával függött össze, hiszen a területtel átellenben ekkortájt épül fel a Szent Zsigmond-templom, és a királyi udvar is Budára költözött. A más uralkodóházból származó király más címet használt, így az Anjou-címeres kárpit már nem jelentett értéket tulajdonosa számára. Talán ez a körülmény is szerepet játszott abban, hogy a selyemkárpit a kút mélyére került. A régész nő hozzáteszi: mindez nem ad egyértelmű magyarázatot arra, hogy miért dobták ki a többi selyemtöredéket is.

20

ZSIGMOND KIRÁLY ÉS A MAGYAROK

Luxemburgi Zsigmond éppen ötven évig uralkodott Magyarországon. Uralkodóink közül csak Ferenc József császár és király töltött hosszabb, pontosan tizennyolc évvel több időt a trónon. Zsigmond hamar megtapasztalta, hogy a magyar főurakkal nehéz zöld ágra vergődni. Idegen bennfenteseit a magyarok rossz szemmel nézték, összeesküvést, lázongást szítottak ellenük. A király nehezen lett úrrá az anarchián. Meghátrált, de idővel stabilizálta helyzetét, és végül megkedvelte magyarjait. 1437-ben bekövetkezett halála után (végakaratainak megfelelően) Nagyváradon temették el, Szent László sírjának közelében. Négy évvel korábban német-római császárrá koronázták, mégsem császárként, hanem magyar királyként kísérték utolsó útjára.

JA magyar főurak egy része kezdettől fogva idegenkedett Zsigmondtól, Anjou Mária királynő férjétől – különösen anyósa, Erzsébet anyakirályné és legfőbb támogatója, Garai Miklós nádor miatt. A trónra (1382-ben) az elhunyt Nagy Lajos tizenkét éves lánya, Anjou Mária került, de mindenki tudta: ténylegesen az anyja és a nádor irányítják az országot. Az elégedetlenkedők élén Horváti János macsói bán és testvére, Horváti Pál zágrábi püspök állt, akik kihasználva a zűrzavaros viszonyokat, a durazzói herceget, Kis Károlyt hívták meg a magyar trón-

ra. 1386-ban sikerült is őt hatalomra segíteni és megkoronáztatni, de az új király két hónappal később gyilkosság áldozata lett.

A merénylet értelmi szerzői Erzsébet és Garai voltak, s ezt Horvátiék nem tudták megbocsátani nekik. Fellázadtak, majd elfogták a délre utazó Máriát és anyját, az őket védelmező Garait pedig megölték (később Erzsébettel is végeztek). Zsigmond (ekkor még brandenburgi örgróf), aki az előző évben kötött házasságot Máriával, nem nézhette tétlenül az eseményeket, és sereggel vonult Horvátországba, hogy feleségét kiszabadítsa. Ez 1387 júniusában sikerült neki, amikor már három hónapja magyar király volt. Az új uralkodó 1388 elején Budán lefejeztette a Horváti-párthoz szegődött hédervári Kont Istvánt (Kont Miklós nádor fiát) és harmincegy társát. Horváti János ezután a meggyilkolt Kis Károly fiát, László nápolyi királyt akarta látni a magyar trónon. Ennek érdekében sereggel tört az országba, de Temesvárnál vereséget szenvedett. 1394-ben a két Horváti a boszniai Dobor várában talált menedéket. A királyi sereg bevette a várat, a testvéreket elfogták, majd Zsigmond parancsára Horváti Jánost Pécsen kivégezték.

Két évvel később, a törökökkel vívott, szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csata után László nápolyi király trónigényének érdekében Lackfi István (Nagy Lajos király hasonnevű hadvezérének fia) volt nádor és erdélyi vajda, valamint unokaöccse, ugyancsak Lackfi István volt főlovászmester élesztették fel a lázadás tüzét. Zsigmond király főemberei 1397 elején, tárgyalási szándékot színlelve, Körösudvarhelyre csalták őket, valamint Simontornyai Istvánt, majd mindhármat megölték. A király a helyszínen valamennyi lázadóra kimondatta a fej- és jószágvesztést. Az elkobzott birtokok egy részét híveinek adományozta, más részét zálogba adta. A következő években Zsigmond egyik hadjáratot indította a másik után (hosszú ideig hadakozott Hervoja bosnyák vajdával és Prokop morva örgróffal). Az 1400. esztendő az országtól távol töltötte. Visszatértekor ismét kellemetlenségek várták.

A László nápolyi királyt támogató IX. Bonifác pápa igyekezett elide-

geníteni Zsigmondtól a magyar főpapokat. E törekvés jegyében Kanizsai János esztergomi érsek és kancellár, Bebek Detre nádor, valamint más országnagyok 1401 tavaszán fegyvereseikkel megszállták Budát, és a Morvaországból hazatérő Zsigmondot előállították. Ifjabb Garai Miklós, Cillei Hermann, Stibor vajda, Maróti János, Eberhardt zágrábi püspök és más, a királyhoz hű főemberek színleg a többséghez csatlakoztak, de csak azért, hogy javíthassanak Zsigmond helyzetén. A vádlók a király szemére vetették, hogy Kont Istvánt és Horváti Jánost társaikkal, továbbá a két Lackfit és Simontornyait törvénytelenül végeztette ki, illetve ölette meg, hogy semmibe vette a temesvári országgyűlés határozatait, és botrányosan pazarló, erkölcstelen életmódjával, az ország birtokainak és javainak szétosztogatásával, elzálogosításával nagy károkat okozott. Azt is fejére olvasták, hogy előnyben részesítette az idegen udvaroncokat, és ami ennél is nagyobb súllyal esett a latba: a rendek tudta nélkül szerződésben kötelezte magát, hogy rokona, Jodok morva őrgróf öröklí a magyar trónt. Zsigmondot ezután fogollyá nyilvánították, és Visegrádra szállították. A hatalmat egy sebtében felállított országos tanács vette át, amelynek élére Kanizsai János került (Bebek Detre nádor és Szécsényi Frank országbíró társaságában), mint a „Szent Korona kancellárja”. A tanács a Szent Koronának, a királyi hatalom legfőbb jelképének nevében kormányzott. Az idegen udvaroncok és kegyencek többségétől elvették vagyonukat, majd kikergették őket az országból.

Az események hírére Jodok és Prokop morva őrgrófok felső-magyarországi területekre nyomultak, és több várat elfoglaltak. Júniusban a felvidéki nemesség és az országnagyok egy csoportja Tapolcsányban gyűlést tartott, és felajánlotta a magyar trónt II. Ulászló lengyel királynak. Más főurak Vilmos osztrák herceg megválasztását szorgalmazták, de a legtöbb támogatója továbbra is László nápolyi királynak volt. Az urak nem tudtak megegyezni, aminek következtében Vilmos herceg is betört az országba. Bebek Detre, Szécsényi Frank és Marczali Miklós sereggel indultak a csehek és a lengyelek ellen, de egyre nagyobb szük-

ség lett Zsigmond hadvezetésben jártas híveire is. Ők sem haboztak fegyverrel fellépni a betolakodókkal szemben. Stibor vajda Trencsén és Nyitra vármegyékben felvette a harcot Jodok őrgróf csapataival. Cillei Hermann Horvátországban és Szlavóniában jelentős adományokkal és pénzzel próbálta megosztani László nápolyi király híveit, miközben se-reget gyűjtött. Maróti János macsói bán ugyancsak hadba szállt László támogatói ellen, míg Garai Miklós horvát-szlavón bán szorgalmasan tárgyalt és egyeztetett a főurakkal Zsigmond kiszabadítása érdekében.

E tárgyalások nyomán augusztus végén megállapodás született arról, hogy új király választása esetén Zsigmondot szabadon engedik. Ha mégis ő marad a király, akkor idegen híveinek várait köteles karácsonyig visszavenni. A feltételek elfogadásáig Garai Miklós őrizetében marad, aki a királyért cserébe saját fiát és öccsét adja túszként az országos tanácsnak. Zsigmondot ezután Garai siklósi várába szállították. Ott a király elfogadta a feltételeket, és megígérte, hogy ezután tiszteletben tartja az ország törvényeit. Októberben (hat hónapi elzárás után) visszanyerte szabadságát és trónját. A rendek Pápán fogadták a királyt, aki megesküdött, hogy nem áll bosszút, és közkegyelemben részesíti ellenfeleit. Zsigmond ezután Cillei Hermannhoz utazott, hogy eljegyezze annak kilencéves leányát, Borbálát (első felesége, Mária, 1395-ben lovasbaleset áldozata lett).

A békeesség nem tartott sokáig. 1402 augusztusában Zsigmond Bécsben megállapodott három osztrák herceggel, hogy haláluk esetén, amennyiben nincs örökösük, kölcsönösen öröklí egymás trónját. Egy hónappal később Pozsonyban közülük már csak IV. Albertet tette örökösévé. Ezt az országnagyok is elfogadták pozsonyi gyűlésükön, mire Zsigmond menesztette Bebek Detre nádort, és helyére Garai Miklóst állította. Ez a lépés, de főként a rendek szabad királyválasztási jogának újabb semmibe vétele feszültséget keltett, és az év végére (vagy 1403 elejére) ismét összeállt a Zsigmond-ellenes tábor. Ez idő tájt Zsigmond Morva- és Csehországban hadakozott Jodok őrgróf ellen. Az elégedetlenkedő or-

szágnagyok váradi gyűlésükön IV. Albert herceg trónöröklését érvénytelennek nyilvánították, kimondták Zsigmond trónfosztását, majd László nápolyi királyt magyar királlyá választották.

Az újabb mozgalom jóval tágabb körre terjedt ki, mint a korábbi. Vezetője ezúttal is Kanizsai János érsek és főkancellár lett. Vele tartott többek között a primás két testvére, Kanizsai Miklós és István, továbbá Ludányi Tamás egri, Szepesi János kalocsai, Szántódi Lukács váradi és Upori István erdélyi püspök. A társasághoz tartozott Csáky Miklós és Marczali Miklós, a két erdélyi vajda, Bebek Detre volt nádor és unokaöccsei, László és Ferenc, Csáky György, a székelyek ispánja, Füzeséri Péter, Ördög Péter és Jakab, Debrői István volt kincstartó és testvére, Tamás. Őket követték a homonnai Drugethek, az alsólingvai Bánfiak, a rosályi Kunok és a Rohoncziak. Velük szemben (Zsigmond oldalán) álltak a Garaiak, a Marótiak, a Pethők, a Perényiek, a Bessenyeiek (Besenyők) – és persze Cillei Hermann, valamint Stiborici Stibor vajda.

Az első összecsapás 1403. január végén a délvidéki Bihácsnál zajlott le, ahol Bebek Imre vránai perjel és Hervoja János bosnyák vajda legyőzte ezdegei Bessenyei (Besenyő) Pál horvát-szlavón bánt, akit el is fogtak. Ekkor egész Szlavónia László nápolyi királyt pártolta, és kezdetben úgy látszott, hogy Zsigmond uralkodása a végéhez közeledik. A horvátországi Zalatnokon megtartott gyűlés Albert herceg trónöröklését törvénytelennek nyilvánította. A pártütők adókat vetettek ki és pénzt verettek, hogy növelhessék hadikiadásaikat. Májusban elhatározták László behívását és megkoronázását. Ezt IX. Bonifác pápa is nyíltan támogatta. Lászlót magyar királynak nevezte, és június elején pápai követként Magyarországra küldte Angelo Acciaiuoli bíborost. A teljes körű felhatalmazással rendelkező bíborosnak kellett Lászlót a magyar királyság visszaszerzésében segítenie. A Csehországból visszatérő Zsigmond serege híveinek hadaival Pozsony mellett egyesült, majd három irányból indult az ellenség felszámolására.

Augusztus 5-én Zarában a pápai követ jelenlétében Kanizsai János esztergomi érsek egy alkalmi koronával magyar királlyá koronázta Ná-

polyi Lászlót. Zsigmond közben megtiltotta a cseh rendeknek, hogy adót fizessenek a pápai kamarának. Hadjárata meghozta gyümölcsét: serege körülfogta Esztergomot, miközben Stibor és Garai elfoglalták Győrt, majd Sebesnél legyőzték Nápolyi László seregét. A dél felé menekülőket Garai üldözőbe vette, Stibor vajda pedig Buda bevételére indult. Amikor Zsigmond hírt vette László zárai koronázásának, Visegrádra ment, és fejére tétette a Szent Koronát. Ezzel nyomatékosan jelezte, hogy ő az ország törvényes királya. Hamarosan bevonult az elfoglalt Budára, ahol kegyelmet hirdetett azoknak a lázadóknak, akik leteszik a fegyvert, és meghódolnak.

Októberre megtört a lázadók ereje. A hónap végén Kanizsai János érsek és Bebek Detre ismét hűséget fogadtak Zsigmondnak, aki kegyelemben részesítette őket. November elején Nápolyi László visszatért Itáliába. Zsigmond a következő két évben felújította hadjáratait Jodok morva őrgróf és Hervoja bosnyák vajda ellen, de 1405 novemberében békésebb vizekre evezett, és feleségül vette Cillei Borbálát. December 6-án Székesfehérvárott Kanizsai János esztergomi érsek helyezte a koronát az új királyné fejére.

Zsigmond ötvenéves uralkodása bővelkedett költséges hadjáratokban és háborúkban, de a rengeteg tapasztalatot igyekezett jól hasznosítani. 1410-től német, 1414-től római, 1419-től cseh király, 1433-tól pedig német-római császár lett. A magyarokhoz fűződő viszonya egy ideig rosszul, de legalábbis ellentmondásosan alakult. Idővel ez a viszony megváltozott, és az uralkodó egyre közelebb került magyar alattvalóihoz. Zsigmondról és a magyarokról az egyik legjobb jellemzést Hóman Bálint és Szekfű Gyula *Magyar Történet* című nagyszabású művében olvashatjuk:

„Magyar erőforrásokra támaszkodva szerzett érvényt német és cseh királyi, római királyi és császári szavának. Világpolitikai koncepcióját a konstanzi zsinaton s a fejedelmi udvarokban magyar diplomaták és magyar katonák segítségével vitte diadalra. XXIII. János pápát lemondásra, Ferdinánd aragón királyt XIII. Benedek elejtésére készítette [...] A Luxemburgok örökös tartományának felkelése, cseh népüknek trónfosztó

határozata után Zsigmond csak Magyarországon talált igazi otthonra, itt talált megértésre és komoly támogatásra. Hadműveleteiben csak magyarokra – a Rozgonyiakra, Perényiekre, Garaiakra, Pálócziakra s a köznemes vitézek hosszú sorára – támaszkodhatott. Itáliában is magyarok – Maróti János, Lévai Cseh Péter, Kanizsai László s még az egyszerű vitézek közt Hunyadi János – harcoltak érdekeiért. E tapasztalatok rendületlen bizalmat ébresztettek lelkében a korábban bizalmatlanságával nem egyszer megsértett magyar népe iránt, míg a németekkel és olaszokkal szemben közöny, a csehekkel szemben harag és gyűlölet vertek gyökeret szívében. Ahol csak tehette, nyíltan hangsúlyozta magyarságát, tekintélyének biztos bázisául szolgáló magyar királyságát. A konstanzi zsinatra nádora és más magyar főurak kíséretében magyar ruhában vonult fel. Bárhol járt, magyar udvaroncokkal és testőrző vitézekkel vette magát körül. Magyarok kísérték aacheni, milánói, római koronázásaira, magyarok Párizsba, Londonba és a veszélyes spanyol útra is. Idehaza a huszita háborúk idején végleg szakított idegeneket kényelző politikájával. [...] Az 1428. évi cseh betörés után idegen nem jutott többé magas udvari méltóságra. [...] Bizalmas környezetben legszívesebben magyarul beszélt, s ha az indulat elfogta, magyarul fakadt ki, és magyarságával tüntetett. 1429-ben a német fejedelmek közömbös és elutasító magatartásának láttára dühösen vágta szemükbe: „... ám válasszanak maguknak más királyt, nekem elég lesz Magyarország, lesz ott kenyerem halálomig bőven.”

Zsigmondnak élete vége felé felesége, Cillei Borbála és fivére, Cillei Frigyes okoztak gondot. Borbála már korábban is magára haragította férjét azzal, hogy házasságtörést követett el. Zsigmond távollétében a német lovagrend egyik tagjával lépett szerelmi kapcsolatra. A botrányt nem lehetett eltussolni, ezért Zsigmond a feleségét néhány hónapra egy bihari faluba száműzte. Később megbocsátott neki, és cseh királynévá koronáztatta. Cillei Frigyes rossz híre onnan ered, hogy megölte feleségét, Frangepán Erzsébetet. Az asszonynak azért kellett meghalnia, hogy Frigyes feleségül vehesse a szeretőjét. Zsigmond neki is megkegyelmezett, majd kijárta számára a birodalmi hercegi rangot. V. Albert osztrák

herceg, a trónörökös (a királyi pár veje) viszont nem kedvelte anyósát és annak fivérét. Ezt ők is tudták, és attól tartottak, hogy Albert uralkodása alatt kegyvesztettek lesznek. Ennek elkerülésére 1437-ben merész lépésre szánták el magukat. Zsigmond és Albert ellen összeesküdtek a csehekkel, s velük együtt a cseh koronát felkínálták III. Ulászló lengyel királynak.

Zsigmond, aki már másfél éve Csehországban tartózkodott, nagyon felháborodott az árulás miatt. Borbála királynét december 5-én a morvaországi Znaimban (ma Znojmo) elfogatta, és Pozsonyba vitette. Ekkor már gyengének érezte magát. Budára akart menni, hűséges magyarjai közé, de a sors meggátolta ebben. 1437. december 9-én végleg elbúcsúzott az árnyékvilágtól. Kívánságának megfelelően Nagyváradra vitték, első felesége és Szent László király nyughelyének közelébe.

200

EGY ERDÉLYI PARASZTVEZÉR DÓZSA GYÖRGY ÁRNYÉKÁBAN

Zsigmond király uralkodása idején, három éven keresztül az ezüstpénzt gyengébb minőségű ezüstműből verték, ezért Lépes György erdélyi püspök három évig nem szedette be az adót. Amikor 1437-ben megjelent a jó minőségű ezüstpénz, a püspök ebben követelte járandóságát három évre visszamenőleg. Az elszegényedett parasztok, akiket egy ideje a szabad költözésben is gátoltak, képtelenek voltak teljesíteni a követelést. A püspök erre kiátkozta azokat, akik nem fizették meg az adót. Az elégedetlenség egyre nőtt, és márciusban elérte tetőfokát. Ekkor a huszita mozgalomból is erőt merítő, elkeseredett földművesek Budai Nagy Antal vezetésével fegyvert fogtak, hogy szembeszálljanak uraikkal.

A főként Budai Nagy Antal diósi kisbirtokos nemes nevével fémjelzett lázadás igazi parasztfelkelés volt, amelyet szerencsétlen sorsú földművesek robbantottak ki. Az erdélyi felkelők, akikhez nyírségiek is csatlakoztak, huszita mintára szerveződtek, és nagy pusztítást vittek végbe a nemesi birtokokon. Ezután a Belső-Szolnok vármegyei Bábolna-hegyen gyűltek össze, majd követeket küldtek Csáky László erdélyi vajdához, hogy a nemességgel tárgyalásos úton jussanak meg egyezésre. A vajda azonban nem akart tárgyalni. A követeket elfogatta, majd lefejeztette.

Ezután a nemesi hadak megtámadták a felkelők Bábolna-hegyi sze-

kérvárát, de az eldöntetlen küzdelemben nagyobb veszteségeket szenvedtek, mint ellenfeleik. Budai Nagy Antal serege közben Dés mellett megtámadta és (történelmünkben elsőként!) legyőzte a nemesi hadat. Most már a vajda kezdeményezte a tárgyalást, amire hamarosan sor került. Ez a parasztfelkelés tehát merőben különbözött a Magyarország nagy részére kiterjedő, 1514-es, Dózsa-féle parasztháborútól.

Azért fontos ezt leszögezni, mert az elszigetelten korábban is létező Dózsa-kultusz nem egyszer megtévesztette a tájékozatlanokat és a téma iránt érdeklődőket egyaránt. Tudjuk, akadtak jeles költők, művészek, mesemondók, akik magasztalták Dózsát. Nem tudták, hogy Dózsát fiatal fejjel (1507) Erdélyország rablójaként tartották számon, aki nem riadt vissza az útonállástól, ártatlan emberek megölésétől és kifosztásától. Nem tudták, hogy szellemét a tűz nem égethette meg, mert még írni, olvasni sem tudott. Nem tudták, hogy a keresztes had vezéréként a parasztokat karóba húzással, családjuk kiirtásával, javaik elpusztításával fenyegette, ha nem vonulnak azonnal a seregébe. Elfelelték, hogy akik a táborába jöttek, azok törökellenes keresztes hadjáratra készültek, nem pedig a fennálló rend elleni háborúra. Talán az sem jutott eszükbe, hogy Magyarország a súlyos belháború után vált a terjeszkedő török birodalom fő célpontjává.

Márki Sándor történész ezzel a címmel jelentette meg pályaművét 1883-ban: *Dósa György és forradalma*. Itt a forradalom erős túlzásnak tűnik, mivel az egész eseménysorozat lényegében a keménykezű Dózsa szándékai szerinti hadi vállalkozás volt, amelyet spontán megmozdulások kísértek. Márki egy helyütt ezt írta Dózsáról: „Egyénileg jellemes, eszes, vitéz, a nép javát kereső hazafit fogunk megismerni, ki a balvélemények egy részének kiküszöbölésére vállalkozott...” A történész szerint Dózsa György a nép jogsérelmeit akarta orvosolni, de állításaival szemben már egy korabeli kollégája, Torma Miklós is így érvelt a *Századokban*:

„... adatai semmi egyebet nem bizonyítanak, minthogy Bakócz megtette keresztes vezérnek, a nép tömegesen György zászlója alá állott, a nemesek erőszakoskodtak, és ez visszahatást szült. [...] Elvéi, eszméi le-

hettek ennek a zsákmányoló végbeli hadnagynak is, de bizonyára csak egészen magához mértek, s nem derengett erős, tűzzel is alig írtható koponyája alatt semmi modern népboldogítás. Magyarba oltott ügyes paraszt-condottiere, ki tudott verekedni, kegyetlenkedni, dúlni, s meg is tudott halni szépen. S ez a legigazságosabb, amit mondhatunk róla. A legigazságtalanabb pedig nevét Kossuthéval együtt csak emlegetni is.” (Ide kapcsolódik, hogy Márki Sándor később, Dózsa életrajzának megírása során már tárgyilagosabb következtetésekre jutott.)

A Dózsa által kirobbantott belháború válogatás nélküli pusztítást, erőszakot, halált és kínszenvedést hozott a nemesekre, akiknek akkor az volt a legfőbb bűne, hogy a tavaszi mezőgazdasági munkákra tekintettel akadályozták a földművesek távozását Dózsa seregébe. Budai Nagy Antallal ellentétben Dózsának nem volt elfogadható oka arra, hogy a nemesség (illetve megbízói) ellen forduljon. Igaz, a parasztság és a jobbagság helyzete általában rossz volt, de a sereg nem ennek orvoslása végett gyülekezett. Dózsa ceglédi kiáltványa (amit írástudó papjai vetettek papírra) nemcsak a nemesek, hanem a sereghez nem csatlakozó parasztok elleni súlyos fenyegetés is volt. A vonakodó parasztokat Dózsa emberei több esetben agyonverték, vagyis hamis az a beállítás, amely szerint Dózsa a népakaratnak engedelmeskedő, közösségi érdekeket szolgáló vezér lett volna.

Dózsa kultuszát hazánkban a szovjetek által hatalomra segített Rákosi-diktatúra erősítette fel. Az osztályharcnak nevezett leszámolás miatt Rákosiéknak szükségük volt valamilyen történelmi előzményre, ezért helyezték előtérbe Dózsa Györgyöt. A nemesi, főnemesi, polgári, valamint a jobb módú paraszti rétegeket sújtó büntető intézkedések alátámasztására jól jöttek azok a hamis történelmi példák, amelyek alapján az említett rétegeket elmarasztalhatták. A marxista történészek letakarították Dózsáról azokat a csúf szeplőket, amelyek miatt a parasztvezér évszázadokon keresztül nem kerülhetett egy sorba például Szent Istvánnal, Szent Lászlóval, Nagy Lajossal, Hunyadi Jánossal, Hunyadi Mátyással, Zrínyi Miklóssal, Bocskai Istvánnal, Bethlen Gáborral, Thököly Imrével, II. Rákóczi Ferencel, Kossuth Lajossal és másokkal.

A nemzeti hőssé kozmetikázott Dózsa bevonult az oktatásba, különféle művészeti alkotások témája lett, továbbá utcák, terek, iskolák, termelőszövetkezetek, sportegyesületek és más intézmények vették föl a nevét. Budai Nagy Antalnak ez kevésbé sikerült (elég, ha a budapesti, három kilométer hosszúságú Dózsa György útra és a nyúl farknyi Budai Nagy Antal utcára gondolunk).

Máig vitatott kérdés, vajon a nemesek vagy Dózsa kezdte-e a háborúskodást. Amikor Bakócz Tamás érsek és II. Ulászló király májusban, hat héttel a toborzás elindítása után leállították a keresztes hadjáratot, Dózsa nem engedelmeskedett. Számára nagy dicsőség lehetett, hogy egyszerű végvári tisztként hadvezéri szerepbe került, és ettől a szereptől nem akart megválni. Makacs és szűk látókörű ember volt – egy óriási haderő élén. 1514. május 23-án Báthori István temesi ispán Apátfalvánál szétverte Dózsa előhadát, és ekkor már eléggé nyilvánvaló volt, hogy a parasztsereg nem vonul délre a törökök ellen. Másnap Dózsa fegyverei felgyújtották a nagylaki várkastélyt, ahol a nemesek a győzelmüket ünnepelték. Báthori szerencsésen elmenekült, de Csáky Miklós csanádi püspököt más nemesekkel együtt elfogták, majd Dózsa parancsára mindnyájukat kegyetlenül kivégezték. A püspököt előbb kerékbe törték, majd teljes püspöki díszben, fejfelé karóba húzták.

Akad olyan (bizonyítatlan) történészi vélekedés, miszerint Dózsa a nemességre mért csapás után a török ellen akart indulni, ami merő képzelenség, hiszen nem tudhatta, hogy győztesen kerül-e ki a belháborúból. Azt sem tudhatta, hogy győzelme esetén a parasztsereg mekkora veszteségeket szenved, s alkalmas lesz-e bármiféle hadjáratra. Modern kifejezéssel élve Dózsa egyfajta kamikaze-mentalitás jellemezte. Ez végzetesen szembeállította a parasztságot a nemességgel. A parasztháború következményeit a gyengekező II. Ulászló alatt nem heverhette ki az ország. A fiatal II. Lajos alatt sem változott a helyzet, így az 1526-os mohácsi tragédia egyenes következménye lett az 1514-es tragédiának.

Visszatérve az 1437-es felkelésre: vezetői között Budai Nagy Antal mellett feltűnt Kardos János, valamint Gál, Tamás, László és Pál mester, a Nyírségben pedig egy Márton nevű parasztember. A bábolna-hegyi

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

ütközet után (mint említettük) Csáky László vajda tárgyalásra hívta a szemben álló feleket, akiknek küldöttei július 6-án egyezséget kötöttek a kolozsmonostori konvent előtt. A parasztok a maguk számára előnyös feltételeket csikartak ki. Ennek következtében visszakapták a szabad költözés jogát, a püspöknek járó tized pedig hús gabonakereszténként egy forint lett. Lehetőséget kaptak arra is, hogy évente gyűlést tarthassanak az erdélyi Bábolnán, községenként két küldöttel, akik jelentést tesznek a földművesek helyzetéről.

A megállapodás ellenére a felek nem bíztak egymásban. A felkelők Bábolnán körülsáncolták magukat, míg a birtokosok újabb összecsapásra készülődtek. Szeptember 16-án a magyar nemesek, a székelyek és a szászok a Fehér-Körös mellett fekvő Kápolnán gyülekeztek, és a felkelők elleni támadásról határoztak. Erre a hónap vége felé sor került. Bábolnánál, majd a Szamos környékén folytak a harcok, de a parasztságot ezúttal sem sikerült megtörni. Szabolcsban és Szatmárban viszont a felkelők vereséget szenvedtek a nemesi seregektől. Ebből okulva újabb tárgyalásokba fogtak a nemességgel. Apátiban a felek ismét megegyeztek (október 6.), bár a korábbiakhoz képest kedvezőtlenebb feltételekkel. A nemesek és a parasztok (jobbágyok) közötti jogviszony tekintetében úgy határoztak, hogy a végleges rendezést az uralkodóra bízzák, de ez értelmét veszítette Zsigmond király december 9-ei halálával.

Budai Nagy Antal csapataival megjelent Kolozsvár és Kolozsmonostor között, ahol újabb csatát vívott a nemesi sereggel. Ezúttal vereséget szenvedett, és a harcban ő maga is elesett. Emberei közül sokan Nagyenyeden kerestek menedéket, ám december közepén a túlerő kiűzte őket onnan. Ettől kezdve már a nemesek tartották kezükben az irányítást. A harcok utolsó felvonásaként a nemesi hadak 1438. január végén visszafoglalták a felkelőktől Kolozsvárt. Csáky László vajda Budai Nagy Antal kilenc társát elfogatta, majd Tordán karóba húzatta, és a felkelő parasztságot közül is többet kivégeztetett. Ezután a parasztságot terheit enyhítették, így a lázadás hozott némi eredményt.

A felkelés katonailag meggyengítette Erdélyt, amit a törökök pár év

múlva kihasználtak. A déli területeken szinte ellenállás nélkül portyáztak, gyilkoltak és fosztogattak. Ez a szomorú, de tanulságos példa 1514-ben sajnos nem lebegett Dózsa György szeme előtt. Fel sem vetődött benne, mekkora károkat okoz a töröktől fenyegetett országnak. Egyes történészek szerint a Dózsa legyőzése utáni időszakot hatalmas megtorlás jellemezte, és a nemesek több tízezer parasztságot öltek meg. Ez az állítás nem állja meg a helyét. Csak a vezetőket, illetve azokat végezték ki, akik bizonyítottan elkövettek valamilyen súlyos kegyetlenkedést. A földművesek abban a korban nagy értéket jelentettek, ezért a nemességnek nem állt érdekében a túlzott megtorlás. Az országgyűlés szigorú törvényekkel büntette a parasztságot, de a kivégzésekről szóló, olykor százezres nagyságrendű becsléseket a legendák körébe utalhatjuk.

Dózsa kicsinyes, önös érdekektől vezérelve hajtotta seregét saját országa ellen, míg Budai Nagy Antal igazi parasztszerephez méltó módon, ha kellett, fegyverrel, ha kellett, tárgyalások útján igyekezett elérni a parasztságot sorsának könnyítését. Dózsa halálával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a tüzes vastrónról szóló történetek is távol állnak az valóságtól. Korabeli német metszetek pontosan ábrázolják a kivégzést. Ezekon Dózsa fából ácsolt széken (ha úgy tetszik, trónon) ül, tüskés abronccsal (másutt füstölő koronával) a fején. Látható, amint tüzes fogókkal kínozzák, miközben egy-két embere a húsába harap. Az előtérben zenészeket, a háttérben karóba húzott embereket látni. Ha Dózsa valóban tüzes vastrónra ültették, akkor ezt (hírértékének megfelelően) az egykorú ábrázolások nem cáfolták, hanem hangsúlyozták volna.

Dózsa György rettentő kivégzése minden korban nagy publicitást kapott. Nem úgy, mint a parancsára végrehajtott kivégzések. Alig, vagy semmit sem hallani a karóba húzott, keresztre feszített, oszlopra kötött és agyonnyilazott áldozatokról, mint amilyenek Csáky Miklós püspök, Telegdi István kincstartó, Ravazdy Péter alispán, Tornaljai Mihály, Dóczi György, Torpay Miklós, Orosz András és mások voltak. Hozzájuk számíthatjuk a Tiszántúl szinte teljesen kiirtott nemességét, valamint a számtalan megbecstelenített, legyilkolt asszonyt.

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

Dózsa esetében nem egy nemzeti hőst akarunk igaztalanul deheroi-
zálni. Arról van szó, hogy tudása és képességei nem tették alkalmassá
arra, hogy felismerje a Magyarországot fenyegető veszélyeket. A katonai
hatalom megszerzése után már nem respektálta a királyt és a bíborost, és
nem volt hajlandó letérni a maga választotta útról. Ez az út pedig sok-
kal veszterhesebb volt, mint az, amelyet korábban, fiatal útonállóként
választott. Áldozataival az újabb kori történelmi munkák, művészeti
alkotások nem foglalkoznak. Pedig ma már nem lehet okunk arra, hogy
hamis legendákat dédelgessünk, és elforduljunk a történelmi valóság-
tól. Ennek alapján Budai Nagy Antalt illetné meg az a történelmi hely,
amelyet jelenleg Dózsa György foglal el.

I. ULÁSZLÓ KIRÁLY ÉS A ROSSZ TANÁCSADÓK

A Jagelló-házból származó I. Ulászló igazi lovagkirály volt, akinek neve elválaszthatatlan hadvezéréétől, Hunyadi Jánosétól. Hunyadi nagy győzelmeket aratott a csatamezőkön, és a dicsőségben osztozott vele királya, a fiatal Ulászló. A sikerek azonban csak addig tartottak, amíg az uralkodó hallgatott hadvezérének bölcs tanácsaira.

I. Ulászló Krakkóban született 1424-ben. Szülei: II. (Jagelló) Ulászló lengyel király és Hedvig magyar hercegnő. 1434-től III. Ulászló néven lengyel királlyá választották. A magyar rendek küldöttei I. (Habsburg) Albert magyar király halála (1439) után, 1440. március 8-án Krakkóban meghívták a magyar trónra, majd megválasztását Budán is megerősítették. I. Ulászló rövid uralkodásának kezdete jórészt az özvegy királyné, Luxemburgi Erzsébet híveivel folytatott küzdelmekkel telt. Erzsébet a visegrádi várból ellopatta a Szent Koronát, s azzal megkoronáztatta csecsemőjét, Lászlót. A szertartást Szécsi Dénes bíboros, esztergomi érsek végezte Székesfehérváron. A rendek Budán érvénytelennek nyilvánították a koronázást, ezért a bíboros nem sokkal később I. Ulászlót is megkoronázta – jobb híján a Szent István fejerekljetartójáról levett koronával. A magyar rendek ezt a koronázást úgy tekintették, mintha az a Szent Koronával történt volna, és törvényesnek nyilvánították. Az Erzsébet és Ulászló közötti belháború 1442 végén a győri békével ért véget. A békekötés (december 13.) után négy nappal Erzsébet meghalt.

Ezután Ulászló uralkodása főként a törökellenes háborúk jegyében telt, amelyekben a pápa, Velence és más keresztény államok is támogatták.

A magyar király hadvezére, Hunyadi János erdélyi vajda 1442 márciusában legyőzte az Erdélybe nyomuló Mezőid béget, majd szeptemberben a Havasalföldre törő Szahabeddin ruméliai beglerbég seregét. Ezután hadjáratot vezetett a törökök ellen, és megtámadta a bulgáriai Vidint. Ezek a csatározások vezették be az 1443 őszi kezdődő törökellenes „hosszú hadjáratot”, amely Európa-szerte növelte I. Ulászló hírnevét. A hadjáratot elsősorban IV. Jenő pápa követe, Giuliano Cesarini bíboros és Brankovics György szerb despota szorgalmazta, akinek fiai a szultán fogságában sínylődtek.

I. Ulászló és Hunyadi János balkáni „hosszú hadjárata” (1443 októberétől 1444 januárjáig) látványos győzelmi sorozattal kezdődött. A főként Hunyadi és Újlaki Miklós társvajda dandárjaiból, valamint Brankovics György pénzén toborzott zsoldosokból, továbbá csehekből, német és francia keresztesekből, magyarokból és lengyelekből, illetve Vlad Dracul havasalföldi vajda katonáiból álló királyi sereg – fokozatosan növekedve – hozzávetőleg 35 ezer főre rúgott. Ez a sokszínű haderő novemberben Szerbia területén előrenyomult Bulgáriáig. Hunyadi dandárjaival a főszereg előtt járt, és több ütközetben győzött az útját álló török seregek fölött.

II. Murád szultán a Szófiától keletre található szorosok védelmére janicsárokat küldött, hogy Ulászló seregét feltartóztassák addig, amíg a Kis-Ázsiából visszatérő (állítólag 150 ezres) főszerege odaérkezik. A királyi sereg hamarosan elfoglalta és feldúlta Szófiát. Ulászló ott értesült arról, hogy a szultán serege Philippopolisnál (a mai Plovdiv előtt) áll, és az odavezető szorosokat elzárták. Hunyadi megpróbálkozott az áttöréssel, de a decemberi jeges terepviszonyokkal nem tudott megbirkózni, ezért Ulászlóval együtt (a pápai követ és Brankovics ellenkezése dacára) a visszavonulás mellett döntött. A szultán nyomban utasította Kászim pasát, a ruméliai beglerbéget, hogy túlerőben lévő seregével vegye üldözőbe a magyarokat.

Sikeres utóvédharcokat követően a legnagyobb összecsapás a Kunovica-hágónál bontakozott ki. Itt a király – utóvédjének szorongatott helyzetéről értesülve – seregét visszafordította. Hunyadi egy alkalmas helyen, félhold alakban állította fel hadait. A lengyel dzsidásokat az út két oldalán húzódo fűzesekben rejtette el, majd a sereg középső, nehézlovasokból álló részét kissé előre vezényelte.

A törökök nyílzápora vezette be a csatát, mire a középső seregrész színlelt visszavonulással magára húzta a törököket. A fűzesekhez érve a királyi sereg váratlanul megfordult, és ellentámadásba ment át. A közelharc a páncélinges királyi seregnek kedvezett, ráadásul a lengyelek is előrohantak leshelyeikről, akik dzsidáikkal a törökök lovait támadták. A török lovasság meghátrált, majd eszeveszett meneküléssel rohant a második arcvonalra. A hatalmas török sereg megzavarodott, és futásnak eredt. Cselebi beglerbég, a szultán sógora, a sereg nagy részét megállította ugyan, és ismét a magyarok ellen fordította, de egy lengyel keresztes vitéz leszúrta a lovát. A törökök azt hitték, hogy vezérük elesett, ezért végleg a menekülés mellett döntöttek. A királyi sereg éjfélig üzte, vágta az ellenséget, akik közül több ezer halott maradt a környéken. A csatában Ulászló király is részt vett, és egy török nyíl a kezét is megsebesítette. Kászim pasa és Cselebi beglerbég a király fogságába esett. Őket megkímélték, százhetven további foglyot azonban Hunyadi lenyakasztatott. Ez volt a „hosszú hadjárat” legragyogóbb győzelme.

Ulászló és Hunyadi sikere arra serkentette a pápát, hogy 1444-ben megismételtesse a törökellenes hadjáratot. II. Murád szultán viszont tanult a leckéből, és békét akart. Brankovics Györgyöt kérte fel közvetítőnek, azt ígérve neki, hogy visszaadja egész Szerbiát, ha rábírja a magyarokat, hogy álljanak el a háborútól. Brankovics és Hunyadi titkos tárgyalásokba kezdett, miközben a király és a rendek esküt tettek Giuliano Cesarini bíboros előtt az újabb háború megindítására. A despota és Hunyadi ugyanakkor megbízólevelet kértek és kaptak Ulászlótól, hogy az ország követei titkos béketárgyalásokat folytathassanak a szultánnal.

Júniusban a szultán követei Magyarországra érkeztek a békekötés vég-

legesítésére. Ulászló júliusban mégis elindult seregével Budáról. Szege-
den a király és az országnagyok elfogadták a törökök által előterjesztett,
felettből kedvező békeponthoz, de már néhány nappal később Ulászló
és Hunyadi ismét megesküdtek Cesarininak, hogy a tervezett hadjá-
ratot mindenképpen elindítják. Ennek ellenére tíz nap múlva Váradon,
Brankoviccsal kiegészülve, mindhárman (állítólag esküvel is) megerő-
sítették a békét a törökökkel. A bíboros értesült a történetekről, majd a
neki tett esküre hivatkozva érvénytelennek nyilvánította a békekötést.

Szeptember vége felé eldőlt a huzavona. I. Ulászló a korábbinál jó-
val kisebb seregével átkelt a Dunán, és megindította második balkáni
hadjáratát. Hunyadi 5000, Vlad Dracul 4000 fegyveressel csatlakozott
hozzá Vidinnél, így a király mindössze 20 ezer emberrel rendelkezett.
Brankovics, aki ekkor már a szultánnal való kibékülés híve volt, megaka-
dályozta, hogy Castriota György (Szkander bég) albán serege csatlakoz-
zék Ulászlóhoz, aminek következtében Várnánál a királyi sereg hatal-
mas hátrányba került a törökök körülbelül ötszörös túlerőjével szemben.

A november 10-én lezajlott csatában Hunyadi János, sógora, Szilágyi
Mihály, Báthori István országbíró, Thallóczy Ferenc horvát bán, Rozgonyi
Simon egri püspök, Dominis János nagyváradi püspök, Herczeg Rafa-
el boszniai püspök, Cesarini bíboros és a lengyel parancsnokok vezette
csapatok nagyszerűen helytálltak. Hunyadi ügyes taktikával igyekezett
ellensúlyozni a szultán seregének nyomasztó fölényét, és az első támadást
sikerrel verte vissza. Ezután azonban a sereg jobbszárnyát a törökök vis-
zaszorították, és részben megfutamították. Hunyadinak sikerült oldalba
támadni az ellenséget, megerősíteni a jobbszárnyat, majd végrehajtani egy
ellentámadást, amelynek következtében háromezer török maradt holtan
a csatatéren. A törökök még a táborukat is elhagyták, tevük azonban
megrémítették a magyar sereg lovait, ami nagy zűrzavart okozott. Gon-
dot okozott az is, hogy a törökök a málhákból rengeteg aranyat és egyéb
értékeket szórtak szét, hogy ezzel is fékezzék a királyi sereg előretörését.
Hunyadi ismét rendezte a sorokat, bár az oláhok nem engedelmeskedtek
neki, és a török tábor kifosztása után kereket oldottak. A harc további

részeiben a magyar balszárny került bajba. Nem bírta a török túlerővel,
és nagy veszteségek után menekülni kényszerült. Hunyadi ekkor ezen
az oldalon tűnt fel, és keményen megütközött az előretörő ellenséggel.
A törökök rémülten menekülni kezdtek, ami Murád szultánt is kétségbe
ejtette. Eleinte ő maga is a futás mellett döntött, de kísérete meggyőz-
te, hogy hűséges janicsárjaival még megfordíthatja a csata kimenetelét.

Ulászló király – Hunyadi tanácsának engedve – biztonságos hely-
ről szemlélte a csata alakulását, és elragadtatva figyelte, hogy serege a
teljes arcvonalon visszaszorítja a törököket. Lengyelekből álló kísérete
viszont nem örült annak, hogy Hunyadi arat le minden babért, ezért
arra biztatta a királyt, hogy ő maga is vegyen részt a harcban. A harci
vágytól fűtött Ulászlót nem kellett sokáig győzködni. Ötszáz váloga-
tott, főként lengyel és magyar vitézével egyenesen Murád szultán felé
nyomult. A janicsárok nyílzápora sem tudta visszatartani, és az ellenség
sűrűjében forgolódva, egyre kevesebb harcossal közeledett Murádhoz,
akit hangos szóval párviadalra hívott. Kíséretének egyik francia vitéze
egészen a szultán közelébe jutott, akit meg is sebesített, de a rárohanó
törökök végeztek vele. A szultán katonái végül Ulászló királyt is körül-
fogták, lovát egy bárdütéssel földre terítették, őt magát pedig nyilaikkal
megölték. Egy janicsár nyomban levágta a fejét, amit hosszú lándzsára
tűzve körbehordoztak, hogy a magyarok lássák: királyuk már nem él.

A bátor lovagkirály halála láttán a magyar sereg lendülete megtört,
majd rendezetlen futás kezdődött. Hunyadi hiába próbálta megállítani
katonáit, be kellett látnia, hogy a csata már nem végződhet az ő győzel-
mével. Végül kevés katonájával Havasalföld felé menekült, de Cesarini
bíboros, Báthori országbíró és több főember is ott maradt a királyi sereg
hősi halottai között. Akkoriban sokan gondolták úgy, hogy a törökök-
nek tett eskü megszegése volt a vereség legfőbb oka. A húszéves Ulászló
a csatában életét vesztette, és főként az ő meggondolatlansága és halála
miatt szenvedett vereséget a királyi sereg. I. Ulászló ettől függetlenül
igazi hősként maradt meg az utókor emlékezetében.

MIT KERESETT DRAKULA VISEGRÁDON ÉS PESTEN?

A vérszívó Drakuláról szóló horrorfilmek csupán ártatlan gyermekmesék a Dracula névvel illetett II. Vlad Țepeș havasalföldi vajda valóságos rémtetteihez képest. A vajda alattvalói és ellenségei bizonyára boldogok lettek volna, ha a rettegett zsarnok egyszerű vámpírkodásban leli örömet, és olyan elegáns, frakkos úrként riogatja őket, mint amilyennek Bram Stoker ír regényíró 19. század végi művéből, illetve az abból készült filmből megismerhettük.

JDrakula hajdan nem vérszívással szerzett magának kétes hírnevet, hanem azzal, hogy ártatlan emberek tízezreit gyilkoltatta le. A kivégzések során előszeretettel alkalmazta a karóba húzatást, ezért ragadt rá a „karóba húzó” (Țepeș) jelző.

IV. Vlad Țepeș (egyek források szerint II.) 1430-31 körül született Segesvárott. A Drakula elnevezés az oláh Dracul (= ördög) szóból eredt, és rokona, a feltehetően magyar anyától született Vlad Dracul havasalföldi fejedelem (1436-1447) után ragadt rá. Dracul ugyancsak hírhedt volt kegyetlenségéről. A Dracul nevet nem az ördög iránti szimpátia miatt, hanem azért használta, mert tagja volt a Zsigmond magyar király (később német-római császár) által alapított Sárkány-rendnek (a latin draco sárkánykígyót jelent). A Sárkány-rendet Zsigmond látszólag a „szent és üdvözítő hit” szolgálatára és védelmére hozta létre 1408-ban. A rend azonban valójában politikai célokat szolgált, mindenekelőtt azt, hogy

a királyi pár, valamint születendő gyermekeik uralkodói joga sértetlen maradjon. A lovagrend főúri tagjai véd- és dacsövetséget kötöttek egymással, és esküvel fogadták, hogy a királyi családot hűségesen szolgálják, védelmezik, egymást segítik, a titkokat pedig megőrzik. Zsigmond is fogadalmat tett, miszerint a társaságot érintő ügyekben legalább öt sárkányos báró bevonásával hoz határozatokat. A Sárkány-rend számos főrangú és fejedelmi személyt tömörített, így érthető, hogy Vlad Dracul számára e rendi tagságnak nagy jelentősége volt. Legalábbis egy ideig.

Mielőtt rátérnénk Vlad Țepeș viselt dolgaira, kitérünk elődjére és rokonára, Vlad Draculra, pontosabban arra, milyen szerepet játszott történelmünkben. Zsigmond halála (1437) után Vlad Dracul az Erdélyt pusztító törökök mellé állt (1438), és ezt tette 1442-ben is, amikor Mezőbéghez csatlakozva Erdélyre tört. Hunyadi János erdélyi vajda a Fehér megyei Szentimrénél március 18-án megütközött a betolakodókkal, de vereséget szenvedett. Négy nappal később viszont Gyulafehérvárnál fényes győzelmet aratott felettük. Ezután Vlad Dracul, illetve Illés és István moldvai vajdákat meghódításra kényszerítette, majd legyőzte a Havasalföldre benyomuló Schábeddin ruméliai beglerbég hatalmas túlerőben lévő seregét. Vlad Dracul ismét a Magyar Királyság szövetségese lett, és támogatta I. Ulászló magyar király 1443-ban indított balkáni, úgynevezett hosszú hadjáratát. A balkáni hadjárat során a Hunyadi által vezetett, mintegy 40 000 fős magyar-lengyel sereg győzelmeket aratva Szerbián keresztül Szófiáig nyomult. (A tél beálltával a magyarok és szövetségeseik visszavonultak, de közben is többször legyőzték az útjukat álló török seregeket.)

Az 1444 őszen indított újabb hadjárat előzményéről már szóltunk. A várnai csatában elszenvedett veszteségekről pontos adatokat nem ismerünk, de egyes források a magyar halottak számát 3-12 ezerre, a törökökét 30-60 ezerre tették. Hunyadi a magyar sereg megmaradt részével Havasalföld felé menekült, de ott a korábbi szövetséges Vlad Dracul törbe csalta, és elfogta. Valószínűleg kiszolgáltatva volna a törököknek, ha Hédervári Lőrinc nádor és Magyarország zászlós urai nem lépnek fel

fenyegetően, és nem követelik a szabadon bocsátását. Vlad ekkor megdolta magát, és mintha csupán félreértésről lett volna szó, megajándékozta Hunyadit, majd szabadon engedte.

Hunyadi nemsokára megelégtelte a vajda hintapolitikáját. 1447-ben betört Havasalföldre, elűzte Vlad Dracul, és helyére Vladisláv vajdát ültette. Az új vajda Dracul és fiát lefejeztette. Vladisláv egy ideig hűségesnek mutatkozott. 1448-ban 8000 fős seregével eleinte támogatta Hunyadit a törökökkel vívott, szerencsétlen kimenetelű (második) rigómezei csatában, ám a kritikus pillanatban átállt az ellenséghez. A szerb Brankovics György is kettős játékot űzött. Miközben a magyarok barátjának mutatkozott, valójában a törökök kegyeit kereste, és kezdettől fogva tájékoztatta őket Hunyadi hadmozdulatairól. A törökök a róla kapott tájékoztatás alapján már a csata előtt megismerték a magyarok szándékait. Brankovics a vesztes ütközet után elfogta a menekülő Hunyadit, aki ekkor már magyar kormányzó volt, és csak kemény feltételeket szabva engedte szabadon.

A már említett IV. Vlad Ţepeş (az igazi Drakula) ez idő tájt, 1448 vége felé került rövid ideig Havasalföld trónjára. Ezután megbukott, és nyolc évet kellett várnia az újabb alkalomra, amikor is már hat éven keresztül (1456–62) kormányozhatta a vajdaságot. Alattvalói és szomszédjai ezt a hat évet szívesen kihagyták volna az életükből. A ráruházott hatalommal ugyanis olyan gátlástalanul visszaélt, hogy még saját, sok kegyetlenséget megélt kortársai is rémülettel ejtették ki a nevét.

A Hunyadi János halálát (1456) követő magyarországi belviszályokat alaposan kihasználta: betört Erdélybe, és fölgújtotta Brassót. Feljegyezték róla, hogy az összefogdosott magyarokat egy nagy csűrbe záratta, és elevenen megégettette, majd rengeteg szászt karóba húzatott. Később, Hunyadi Mátyás trónra lépése (1458) idején változtatott politikáján, és az erősödő Magyar Királysághoz pártolt. Mátyás szövetségeseként betört a törökök által megszállt Bulgáriába (1462), ahol iszonyú kegyetlenségeket követett el (állítólag 25 000 embert húzatott karóba).

A török történetíró, Turszun bég *A hódító Mohammed szultán tör-*

ténete című munkájában vérszomjas zsarnoknak és kegyetlen gyaurnak nevezte. Ha egy faluban valaki valamilyen bűnt elkövetett, akkor a falu egész lakosságát elevenen karóba húzatta. Székhelye közelében („Agacs-Hiszárral szemközt”) hat mérföldnyi hosszúságban két sor sövényt fonatott, majd a két sövény közötti területet karóba húzott magyarokkal, moldvaiakkal és oláhokkal töltötte meg. Várának környékén a fákon felakasztott emberek lógtak, akiket senki sem mert leszedni, mert a zsarnok parancsba adta, hogy aki ilyet tesz, azt a megüresedett helyre kell akasztani.

Halált hozó döntéseit etnikai szempontok valószínűleg nem befolyásolták. Válogatás nélkül ölt. Amikor bevonult Erdélybe, magához hívta az ottani vlachokat (oláhokat), akiket a barátainak nevezett. Ezután egybetereltette, majd a katonáival levágatta őket. Állítólag harmincezernél több embert öletett meg ilyen módszerekkel.

Amikor a szebeni tartományra támadt, martalócai sűrűn lakott falvakat gyújtottak fel. A férfiakat vásra verve Havasalföldre hurcolták, ahol karóba húzták őket. Saját nemzetségét sem kímélte, számos rokonát családostul kiirtotta. A székelyek köveit béklyóba verette, majd védtelen földjeikre törve mindent elpusztított. Előfordult, hogy csecsemőket csapott kősziklákhöz az édesanyjuk szeme láttára. Még hadvezérét, Cellinót is karóba húzatta, mert nem volt hajlandó végrehajtani hátborzongatóan szadista parancsait.

Antonio Bonfini, Mátyás király udvari történetírója sem feledkezett meg Drakuláról. Nála olvashatjuk, hogy a vajda a barátaival nyársra húzott törökök között lakomázott jó étvággyal. Máskor végsőkéig legyengült, beteg, nyomorult koldusokat gyűjtött egybe, akiket bőséges lakomával örvendeztetett meg. Azután közölte velük, hogy végleg megszabadítja őket szenvedéseiktől. Bezáratta az ajtókat, az épületet pedig rájuk gyújtatta. A török rabok talpát például gyakran megnyúzta, sóval bedörzsölte, majd a sötét érdes nyelvű kecskékkal nyalatta le. Bonfini szerint olyan félelmetes rendszert épített ki, hogy a havasalföldi erdőségekben senkinek nem kellett rablóktól tartania. Hozzátehetjük: ez csak az

egyszerű útonállók esetében volt így. A főrabló Drakulától már okkal félhettek az utazók, mivel gyakran megtörtént, hogy a Havasalföldön áthaladó kereskedők drága portékáját elrabolta, őket pedig – menleve-lükkel nem törődve – megölette. Ugyanakkor minden bűnösnek ítélt cselekedetet könyörtelenül megtorolt. A lopást, rablást halállal büntette, tekintet nélkül rangra vagy származásra. Bizonyára kedvét lelte abban, hogy alattvalói rettegnek tőle. Egy sűrűn látogatott forráshoz például művészi kivitelű aranykelyhet helyeztetett, és nem őriztette. A vándorok mindenfelől jöttek, és ittak a kehelyből. Hosszú idő elteltével a kehely még mindig ott volt. Senki nem merté ellopni.

Amúgy bátor törökverő hírében állt, és még a nagy hódítót, II. Mohamed szultánt sem respektálta. Miként minden uralkodó, úgy a szultán is súlyos provokációnak tekintette, ha követeit megsértették, bántalmazták, netán megölték. Drakula mindezt elkövette, és nem is akárhogyan. A török követekkel való bánásmódról III. Iván moszkvai nagyfejedelem Mátyás királyhoz küldött követ, Fjodor Kuricin is megemlékezett. A követ feljegyezte, hogy egy ízben megjelentek Drakula előtt a szultán követei, akik saját szokásaiknak megfelelően fejükön hagyták turbánjaikat. A vajda ezt sértésként fogta föl, és szóvá tette a dolgot. A követek azt felelték, hogy országukban ez a szokás. Drakula elfogadta a magyarázatot, és hogy a szokást megerősítse, a turbánokat vasszőgekkel szegeltette a követek fejéhez.

Kuricin arról is beszámolt, hogy egy törökökkel vívott sikertelen csata után szemlét tartott, és megvizsgálta a harcosait. Aki elől sebesült meg, azt vitézzé ütötte, aki viszont hátulról kapott sebet, azt karóba húzatta. Máskor azt üzent a szultánnak, hogy szívesen fizet neki adót, és azt személyesen viszi el hozzá. Még a hadseregét is felajánlotta. Mindössze annyit kért, hogy akadálytalanul juthasson a szultán elé. A török uralkodó örömmel teljesítette a kérést, mivel éppen más szomszédaival hadakozott, és talán a vajda ismételt köpönyegforgatását látta ebben. Drakula egész seregével török felségterületre vonult, ahol megfelelő kíséretet kapott. Ötnapi járóföldet tett meg, amikor váratlanul megfordult, és az útjába

eső településeket feldúlta, kirabolta. Sok törököt karóba húzatott, vagy máglyára vettetett, és rengeteg foglyot ejtve, gazdag zsákmánnyal tért vissza Havasalföldre. A török kíséretet nagylelkűen hazaengedte, hogy beszámolhassanak mindarról, amit láttak.

A beszámoló nyilvánvalóan az 1462-es bulgáriai betörésre utal, miként egy keresztény hitre tért szerb janicsár, Osztrovicei Konsztantyin Mihajlovics (Mátyás király lovaskapitánya) visszaemlékezése is. Ebben többek között az áll, hogy Vlad kétszer járt személyesen a szultán udvarában, de azután néhány évig „megfeledkezett” a fényes portáról. A szultán elküldte hozzá Hamza béget, akit a vajda hosszú ideig váratott. Ezalatt sereget gyűjtött, és a befagyott Duna jegén átkelve megtámadta a szultán országát. Emberei gyilkoltak és fosztogattak – törököket és keresztényeket egyaránt. A beszámoló szerint az élőknek és a holtaknak levágta az orrát, majd ezeket Magyarországra küldte. Azzal dicsekedett, hogy ahány orrot küldött, annyi törököt ölt meg. Visszatérése után a még mindig váratkozó török követet és népes kíséretét elfogatta, azután mindnyájukat kerékbe törette.

A szadista zsarnok rémtetteiről szóló korabeli dokumentumok között előkelő helyet foglalnak el II. Pius pápa (Aeneas Silvius Piccolomini, 1405–1464) feljegyzései. A pápa, aki megválasztása (1458) előtt mint pápai nuncius járt Mátyás király udvarában, szintén megörököltette Drakula viselt dolgait. Eszerint a török császár, akinek Drakula a hűbérese volt, 1462-ben követelte tőle az adót. A pápa beszámolt a török területre történt trükkös bevonulásról, hozzátéve, hogy a karóba húzó vajda több mint huszonötezer férfit és nőt gyilkoltatott le. Még a legszebb lányokat sem kímélte, pedig az emberei könyörögve kérték, hadd vehessék őket feleségül. A Havasalföldre hurcolt foglyok egy részét megnyúzatta, másokat karóba húzatott, vagy forró olajban megfőzetett. Egy mezőn annyi karót állíttatott fel a kivégzésekhez, hogy az valóságos erdőnek látszott.

II. Mohamed szultán nem sokáig tűrte a havasalföldi zsarnok brutalitásait. Szövetkezett István moldvai vajdával, és 1462 tavaszán legyőzte Drakulát. Helyébe Radult nevezte ki, aki egy ideig elismerte a magyar

korona fennhatóságát is. A megbuktatott Drakula Magyarországon keresett menedéket. Mátyás azonnal a visegrádi börtönbe záratta, mivel a hűségével kapcsolatban kételyek merültek fel. A tömlöcöt később házi őrizetre változtatták. Drakula négy évet töltött Visegrádon, majd 1466-tól tíz éven keresztül Pesten (Bonfini szerint Budán) időzött. Összesen tehát tizennégy esztendőt töltött Magyarországon, kétszer annyi időt, mint amennyit uralkodással. Fogva tartásának körülményeiről jól tanúskodik Kuricin követ beszámolójának egyik részlete. Eszerint a börtönben kitanulta a vargamesterséget, amivel némi jövedelemre tett szert. Később Mátyás feloldotta a rabságát, és Pesten szállásolta el. Itt történt, hogy egy bűnöző menekült a háza udvarára. Üldözői utánamentek, és elfogták. Ekkor azonban Drakula előjött a házból, és kardjával levágta annak az őrnek a fejét, aki a bűnözőt lefogta. A többiek erre elmenekültek, Drakula pedig eleresztette a gonosztevőt. A bírók és a városatyák bepanaszolták Drakulát a királynál, mire Mátyás egy küldöncén keresztül megtudakolta a történeteket. Drakula az érdeklődésre azt felelte, hogy mindenki ilyen sorsra jut, aki betör egy uralkodó udvarába. Azt üzenté Mátyásnak, hogy ha ő jött volna a gonosztevőért, akkor kiszolgáltatta volna, sőt ő maga kérte volna a királyt, hogy ne irgalmazzon neki. Mátyás állítólag meglepődött Drakula válaszára, de később túltette magát a dolgon.

Drakuláról megemlékezett II. Pius pápa követe, Miklós modrusi püspök is, aki követként forgolódott Mátyás király udvarában. Emlékeinek alábbi részlete ugyancsak sokat elárul a hírhedt vajda módszereiről:

„A vlachok zsarnokát, Drakulát, mely névvel ők az ördögöt illetik, fogságban láttam, amikor a hun (értsd: magyar – B. A.) király mellett II. Pius pápai követi tisztét töltöttem be: termete nem magas, de igen izmos és erős, külsőre kegyetlen és félelmetes, sasorra igen nagy, tág orrlyukakkal, arca pedig sovány és sápadt, hosszú szempillái tágra nyílt kék szemeit övezték, fekete és sűrű szemöldöke fenyegetővé tette nézését, bajuszán kívül arcát és állát borotválta. Kiugró homlokcsontjai növelték fejének méreteit. Magas tarkóját bikáéhoz hasonló nyaka kötötte széles

vállaihoz, melyre fekete, göndör hajfonatok hullottak. Mesélte a király, amit a jelenlevő titkárok is megerősítettek, hogy negyvenezer különböző nemű és korú embert, akik az ellenséges pártálláshoz tartoztak, kevés-sel azelőtt ölték meg az ő parancsára. Egyeseket szekérkerékkel zúzott halálra, másokról a bört nyúzatta le, s ismét másokat karóba húzatván alájuk égő paraszat tétetett és azon süttetett meg, voltak, akiknek a karót fején, mellén, köldökén vagy alfelén (amit még kimondani is szégyen) döfette át, zsigereiken keresztül a szájukig...” (Sz. Farkas Jenő fordítása)

Joggal kérdezhetnénk, hogy egy művelt, széles látókörű, reneszánsz uralkodó, mint amilyen Mátyás volt, miért bánt kesztyűs kézzel Drakulával. Vajon korának megszokott, szalonképes módján miért nem csapatta le a fejét? A helyzet megértéséhez két tényezőt mindenképpen figyelembe kell venni. Az egyik: Drakula felesége Mátyás király rokona (feltehetően unokatestvére) volt. Ez bizonyára rossz fényt vetett a nagy uralkodóra, de tudjuk, hogy az ilyen rokoni kapcsolatokat politikai megfontolások alakították. A másik: Mátyás tisztában volt a terjeszkedő oszmán birodalom fenyegető szándékaival. Magyarország biztonsága és fennmaradása szempontjából elengedhetetlenül fontos volt, hogy a birodalom és Magyarország közé ékelődött királyságok, fejedelemségek lehetőség szerint távol tartsák a törököt az ország határaitól. A király számára kulcskérdés volt Havasalföld sorsa, politikai hovatartozása. Láthattuk, hogy IV. Vlad Țepeș eltávolítása után a törökök Radul személyében állítottak vajdát Havasalföld élére. (Radul vajda némi ingadozás után egyértelműen a szultán mellé állt, majd ezt tette utóda, Basarab vajda is.) Az adott történelmi helyzetben tehát kétségkívül különös, ám logikus döntés volt a magyarok oldalára állítható Drakulát életben hagyni.

Mátyás 1476-ban, Szabács várának küzdelmes bevételét után elérkezettnek látta az időt, hogy a kitűnő hadvezért, Báthori István erdélyi vajdát, országbíró, az 1444-es várnai csatában elesett Báthori István fiát Havasalföldre küldje. Báthori ősz végén Moldvából benyomult Havasalföldre, elkergette a törökbarát Basarab vajdát, és visszahelyezte a hatalomba Drakulát.

A hírhedt vajda nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Korábbi kegyetlenségeire még sokan emlékeztek, így csak kevés támogatót tudott maga mellé állítani. Három hónapig sem maradt a helyén. 1477 januárjában kis létszámú serege élén összecsapott a havasalföldi vajdaságot pusztító törökökkel. Egyes beszámolók szerint a csata kezdetén megfutamította őket, de üldözésük közben eltávolodott a kíséretétől. Egy magas domb-
ról nézte a folytatást, amikor saját seregének katonái állítólag töröknek nézték, rárontottak, és kopjával megsebesítették. Drakula ekkor megdühödött, öt harcosát kardélre hányta, de a túlerőben lévő fegyveresek végül kopjáikkal felnyársalták. Ha valóban így végezte, akkor megismerhetett valamit abból a fájdalomból, amit sok-sok ezer embernek okozott.

Mátyás király Budán, éppen azokban a napokban ünnepelte Beatrix nápolyi hercegnővel kötött esküvőjét. Drakula levágott fejét a törökök Konstantinápolyba vitték. Testét hívei a Bukaresthez közeli Snagov kolostorában temették el.

200

KI VOLT CORVIN JÁNOS HERCEG ANYJA?

Hunyadi Mátyásnak csupán egyetlen fia volt: a házasságon kívül született Corvin János. Édesanyjának kilétét sokáig homály fedte. Sokan ma sem tudnak többet róla, mint hogy osztrák (mások szerint sziléziai) polgárlány volt. Corvin János az életében soha nem kerülhetett előtérbe úgynevezett magasabb érdekek miatt. Az utókor is mostohán bánt vele, mert személyéről a régebbi történelmi munkák többnyire hallgattak, vagy tévképzeteket adtak közre.

Engel János Keresztély történétíró (1770–1814) *A Magyar Birodalom története (Geschichte des Ungarischen Reichs)* című hatkötetes munkájában például Krebil Máriát, a boroszlói (németül Breslau, ma Wrocław) polgármester lányát nevezte meg Corvin János anyjaként. Az állítás alapja egy sziléziai monda volt, amely az ott élők hitéből fakadt. Kétségtelen, hogy Mátyás fiának köze volt Sziléziához, minthogy apjáról ott jelentős birtokokat kapott. Mátyás 1474-ben szállta meg Boroszlót. Egy helyi költő, Friedrich August Wentzel (1773–1823) komolyan vette a mondát, amely szerint Mátyás és Krebil Mária kapcsolatából született a gyermek, és színdarabot írt belőle. Ez tovább terjesztette a tévedéseket, és még Fraknoi Vilmos történészre is hatással volt, bár ő saját kutatásai alapján kiderítette, hogy János herceg anyját nem Krebil Máriának hív-

ták. A magyar király és egy boroszlói lány közötti viszonyt ugyanakkor tényként közölt, és ezt összefüggésbe hozta Corvin János születésével:

„Boroszlóban időzése alatt (1469 tavaszán), mikor lakomára és táncmulatásokra gyakran hívta meg Szilézia előkelő hölgyeit, ezek egyike mély szenvedélyt keltett a hat esztendő óta özvegy, huszonkilenc éves királyban. A benső viszony, mely köztük létesült, nem maradt futólagos szerelmi kaland, hanem tartós összeköttetéssé szilárdult. A fiatal nő a hódítást, amit szépségének köszönhetett, bizonyára a szív és szellem nemesebb tulajdonságaival volt képes állandósítani. Magyarországra kísérte a királyt és közelében maradt éveken át. De szerényen, elvonulva élt, kerülte a föltűnést és botránkoztatást. Nem találunk adománylevelet, amit maga vagy atyafiai javára eszközölt volna ki. A diplomaták sürgősségül tartják jelentéseikben megemlékezni róla. Az udvari történetírók elfeledték munkáikban felemlíteni őt. Azt is, hogy Borbála volt keresztneve, csak egy későbbi irat, s hogy sziléziai előkelő családból származott, egy XVII. századbeli történetíró munkája tartotta fenn. Viszonyuk negyedik esztendejében, 1473. április 2-án életet adott egy fiúnak, kit János névre kereszteltek.”

Fraknoi tehát egy Borbála nevű hölgyet jelölt meg Corvin János anyjaként. A mondabeli „Krebil Mária” létezését úgy sikerült megcáfolnia, hogy kiderítette: Krebil Péter polgármesternek (tanácsnoknak?) nem volt Mária nevű lánya, és ez a név csak a színdarabban fordult elő. A neves történész hozzátette, hogy a melki krónikának az a feljegyzése, miszerint a herceg anyja egy steini illetőségű osztrák szolgálóleány volt, nem elfogadható.

A kutatások terén áttörést hozott, amikor az 1940-es évek elején elfelejtett dokumentumok kerültek elő a klosterneuburgi apátság levéltárában. Erről Ludwig Vince Oszkár és Maschek Ferenc számolt be a *Turul* (családtörténeti, címer- és pecsétani folyóirat) 1942 1/2-i számában. A „Corvin János anyja” című tanulmány egyértelműen leszögezte, hogy János herceg édesanyját Edelpeck Borbálának hívták. A kutatók három bizonyító erejű okiratot közöltek: Edelpeck Borbála 1491. szeptember 13-

án kelt végrendeletét, egy 1478. december 12-én kelt adásvételi szerződést, végül pedig egy 1495. március 30-án írt meghatalmazást. A felfedezésnek azért volt nagy jelentősége, mert a magyar kutatók addig csak az édesanya keresztnevét ismerték, és sem vezetéknévéről, sem származásáról nem tudtak bizonyosat. Nem ismerték a klosterneuburgi évkönyvek egyik idevágó feljegyzését sem, amely arról tudósított, hogy Edelpeck Borbála, Mátyás király fiának anyja házasságra lépett Enzersdorfi Frigyes osztrák nemesemberrel.

A végrendelet természetesen nem számolt be arról, hogy Borbála hol, mikor, milyen körülmények között ismerkedett meg a magyar uralkodóval, de erre nézvést jogosnak tűnt az a feltevés, hogy az alkalmat Mátyás 1470-es bécsi útja teremtetette meg. Az 1478-as adásvételi szerződés, amely Enzersdorfi Frigyes és felesége, Borbála malomvásárlását rögzítette, arról tanúskodik, hogy Borbála asszony 1478-ban már férjnél volt. A harmadik oklevél (a férjének szóló meghatalmazás 1495-ből) a végrendeletben foglaltak végrehajtásáról rendelkezett, így többek között arról, hogy a szóban forgó malmot Borbála a klosterneuburgi monostorra hagyományozta, aminek fejében az elhunyt lelki üdvéért évenként egy gyászmisét kellett tartani.

A *Turul*-ban megjelent tanulmány egy helyütt így fogalmaz: „Ami Borbála származását illeti, végrendeletében a steini és Stein melletti loibeni plébániatemplomoknak tett ajándékozások helyet adnak annak a feltevésnek, hogy a melki krónikában reánk maradt adat, mely szerint Stein városából származott, nem alaptalan. Ez viszont meg semmiképp sem jelenti azt, hogy alacsonyabb származású lenne, amit szintén a melki krónika állít. [...] Feltűnő az is, hogy a steini plébániatemplomban éppen a Szent Borbála-oltárt, amely védszentjének nevét viseli, ajándékozza meg. Mindezek alapján tehát szinte bizonyos, hogy Borbála, ha talán nem is ebben a városban született, legalább is ifjú éveit itt élte le.”

A végrendeletben Borbála tulajdonaként felsorolt javak (ékszerek, kelmék, drága öltözetek, egy besztecerbányai ház) nyilvánvalóan Mátyáshoz köthetők. A ház olyannyira a király ajándéka volt, hogy a vég-

rendelet szerint erről pecsétetes oklevél is tanúskodott. Borbála a királytól kapott pénzért megvásárolta az enzersdorfi várat, amely Alsó-Ausztria megszállása után került Mátyás fennhatósága alá.

Mátyás a gyermekét négyéves korában magához vette, és nagyanyjával, Szilágyi Erzsébettel, valamint jeles tudósokkal (Ugoletti Taddeo, Galeotto Marzio) neveltette. Borbála idővel látogathatta a fiát, és nemegyszer tapasztalhatta a király jóindulatát és bőkezűségét. Beatrix királynétől viszont óvakodnia kellett, mert (Fraknoi szerint) rögeszméjévé vált, hogy meddőségét Borbálának köszönheti, mondván: bizonyára megátkozta őt. Beatrix nagyon szeretett volna trónörököszt szülni, és ennek érdekében még miseruhát is ajándékozott a klosterneuburgi monostornak, de sem ez, sem a számos ima nem segített.

A királyné nem kedvelte Corvin Jánost, aki 1473-ban született, tehát Mátyás és Beatrix házasságkötése idején hároméves volt. Persze nem utált minden gyereket, hiszen rávette Mátyást, hogy az esztergomi érsekséget, az ország legjelentősebb főpapi méltóságát és a vele járó legnagyobb egyházi javadalmat unokaöccsének, a mindössze hatéves Estei Hippolit (Ippolito d'Este) ferrarai hercegnek adományozza (1486. április 1.). János herceg felemelkedését viszont meggyőződéssel gátolta. Bakócz Tamás azután eredményesen folytatta ezt a fajta tevékenységet. Nemcsak abban segédkezett, hogy Corvin Jánost eltávolítsa a trón közeléből, hanem később még nádorrá választását is megakadályozta.

Edelpeck Borbála végrendeletéből állítólag kiderült, hogy a tizenhét évig tartó házasságból két gyermek született, de egyes történészek szerint a házasság gyermektelen volt. Az asszony az okirat szerint az enzersdorfi vár Szent Vid-kápolnájának kelyhet, az ottani plébániatemplomnak ugyancsak kelyhet, valamint egy szentségmutatót adományozott, és adományban részesítette a mariazelli és a Pozsony melletti máriavölgyi búcsújáró helyeket. Végakarata volt az is, hogy a bécsi Szent Jeromos-templomban temessék el. Mivel Borbála 1495. február 7-én hunyt el, végrendelete viszont 1491. szeptember 13-án kelt, így a kutatók joggal feltételezték, hogy a kettő közti időt kolostorban tölthette. Tud-

juk, hogy Mátyás halála után ellenfele, Miksa elfoglalta a tartományt, ezért a magyar király híveit veszély fenyegette. Háborús viszonyok között a kolostorok megfelelő védelmet nyújtottak, így ez is közrejátszhatott Borbála visszavonulásában. Férjének sorsáról kevés adat maradt fenn. A végrendelet meghagyásait maradéktalanul teljesítette. Az enzersdorfi várat nemsokára el kellett hagynia, mert 1504-ben már Khienberger Wolfgang volt a vár ura.

Néhány évvel ezelőtt Ritoókné Szalay Ágnes újabb bizonyítékot talált a kremsi kolostor levéltárában: Mátyás király másolatban fennmaradt, német nyelvű adománylevelét. Az okirat szövege a kutató fordításában:

„Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királya, tudatjuk levelünkkel mindazokat, akiket illet. Amikor mi mintegy négy éve Ausztriában fölséges fejedelmi urunknál, Frigyes római császárnál, a mi kedves atyánknál időztünk, történt, hogy vidéken volt alkalmunk megtapasztalni azt, ahogy a nemes Borbála asszony, a steini Hans Edelpeck lánya, az apa, az anya és barátaik nekünk fontos ügyeinkben és szükségünkben hűségesen szolgáltak. Akiket mi megkedveltünk és kitüntettünk, illő azért és jogos, hogy az ő nemzetségüket királyi adományokban részesítsük. Ezért mi a nevezett Borbála asszonynak, aki nemes erényekkel ékesítve és udvari magatartást tanúsítva jelent meg előttünk, és a királyi Magyarországunkon az ő erénye tetszést nyert, amelyek minket arra indítottak, hogy neki királyi adományt tegyünk. Megtekintvén az említett okokat, királyi kegyből és különleges jóakarattal az ő, valamint apja és anyja által tett kegyességre is emlékezve Besztercebánya városunkban egy kőházat, egy bányát és egy majorságot ugyanott, valamint Szent Jakab, Podlavicz, Rechka, Mayer- és Ulmanfalva és Németfalva nevű, Zólyom vármegyebeli falvakat, amelyek mind a nevezett házhoz tartoznak, minden szükséges fölszereléssel, tartozékaikkal, művelt és műveletlen szántóföldjeikkel, a réteket, a legelőket, hegyeket, völgyeket, vizeket, patakokat, halastavakat, tavakat, malmokat, malomhelyeket, minden fölszereléssel és tartozékkal, ami jog szerint, vagy régen hozzájuk tartozott, a nevezett Borbála asszonynak, örökösének és utódjainak

adjuk, hogy azt örökösen és visszavonhatatlanul birtokolják. Kelt Diósgyőrben, Szent Brícius püspök és hitvalló ünnepén, az Úr 1473. esztendejében, magyar királyságunk XVI., cseh királyságunk ötödik évében.”

Ez az okmány is arról tanúskodik, hogy Edelpeck Borbála Steinből származott (ma Krems része, hivatalos nevén Krems und Stein), ennek ellenére számos publikációban és lexikonban ma is boroszlóiként szerepel.

Borbála asszonyt (végrendeletétől eltérően) végül nem a bécsi Szent Jeromos-templomban temették el, hanem a klosterneuburgi Szent Ágnes-kápolnában. Az ottani apácák rendháza sokat köszönhetett neki, amiről a kincseletár is tanúskodik. Eszerint Borbála egy gyöngyökkel kivarrt miseruhát ajándékozott a rendháznak, amely a szentté avatott alapítót, Lipót érgrófot és feleségét ábrázolta. Corvin János édesanyjának síremléke, sírfelirata nem maradt fenn. Nevét és Mátyás királyhoz fűződő kapcsolatát csupán a klosterneuburgi évkönyvek őrzik.

Corvin János soha nem lett magyar király, de magas méltóságokat viselt. Kisebb-nagyobb zökkenőkkel övé lett többek között a bosnyák királyság, a szlavón, a lipitói, valamint a troppai és több sziléziai hercegség, ezen kívül horvát bán, hunyadi gróf, főispán volt, és több felvidéki vár birtokosa lett. Többször harcolt sikeresen a törökökkel, így például 1499-ben a dalmáciai Sebenicónál, majd 1500-ban a boszniai Mosztárnál. 1501 tavaszán Blatánál (a Neretva folyó mellett) súlyos vereséget szenvedett, de októberben visszaverte a Horvátországot támadó törököket, majd legyőzte a Jajca várát ostromló Szkender boszniai pasa seregét.

1504. október elején alulmaradt a horvátországi Knin környékén portyázó törökökkel vívott harcban, és ez volt az utolsó csatája, mert 12-én (31 évesen) váratlanul elhunyt. Egyes források szerint a harcban szerzett sérülésébe, mások szerint a környéken pusztító járványtól megfertőződve halt meg. Halálos ágyán úgy rendelkezett, hogy a horvátországi (Varasdtól 29 km-re lévő) Lepoglava templomában temessék el. Sírfedele,

egy egyszerű márványlap a főoltár előtt, a padlózatban látható. Az alatta lévő kriptát korábban tudósok és restaurátorok vizsgálták, és a szemtanúk elmondása szerint a csontok halomban álltak, összekeveredve János herceg és kisfia, Kristóf földi maradványaival.

Az eredeti, domborművel díszített sírfedelelet Esterházy János zágrábi kanonok rendelkezése alapján a 19. század elején a szentély falába erősítették. Ezen a páncélt viselő herceg egyik kezében pajzsot, a másikban zászlót tart. Ha arra járunk, ne kerüljük el! Megérdemli, hogy nyugalmyénél emlékezzünk rá.

MÁTYÁS KIRÁLY KARÁCSONYI MENYEGZŐJE

Mátyás király, a magyar történelem egyik legnagyobb uralkodója számára emlékezetes lehetett 1463 karácsonya. A boszniai hadjárat során ugyanis december 25-én kapta meg a töröktől Jajca várát. A meredek sziklákra épített fellegvár átadását közel három havi kemény ostrom előzte meg, ami jelzi, hogy ezt az ajándékot a védők nem adták jó szívvél. Hat évvel később ismét különleges karácsonyi ajándék örvendeztette meg a király szívét. Firenze követi a jó kapcsolatok fenntartása érdekében két oroszánt hoztak neki. Ez valóban baráti gesztus volt, minthogy az oroszánokat ketreccel együtt adták. Mátyás számára azonban mégiscsak az 1476-os esztendő karácsonya lehetett a legemlékezetesebb, mivel előtte esküdött örök hűséget harmadik feleségének, Beatrix nápolyi hercegnőnek. Ilyen gazdag és színpompás karácsonyt soha nem látott a budai nép.

Az 1476-os esküvőről a korabeli krónikások igen sok részletet megörökítettek. A látványos események jól érzékeltetik, hogy Mátyás idejében Magyarországnak mekkora politikai és gazdasági súlya volt Európában. A látványos ünnepségsorozatról és Mátyás életének egyéb mozzanatairól a Magyar Történeti Társulat által a millenniumot követő időszakban kiadott, *Magyar történeti életrajzok* című, hatalmas történeti munka is beszámolt.

Beatrix székesfehérvári koronázása után a királyi pár hatalmas násznéppel indult Budára. A díszes menet lóháton és kocsin vonult, és útközben kétszer kellett esti szállásra térnie. A menet élén huszonnégy, damaszt- és posztóruhába öltözött, aranyozott ezüstből készült címeres vértet viselő trombitás lovagolt. Őket négyezer, csoportokba rendezett, zenészekből kísért, válogatott lovas követte. Ezután a király kamarásai és apródjai jöttek, ugyancsak káprázatos öltözékekben, díszesen felszerelt lovakkal. Az apródok után messze földről érkezett követek, drága ruhákat, fegyvereket viselő vendégfejedelmek és főurak vonultak. Az eseményről tudósító követek szerint mindezt a pompát felülmúlta a király, aki mindenkit túlragyogott. Szépen díszített, hófehér ménen lovagolt. Öltözékét (kalpagjától a sarujáig) aranyak, gyöngyök és drágakövek borították. Mögötte egy apród vitte aranypajzsát, koronás sisakját és lándzsáját.

Beatrix királyné is fehér lovon érkezett. Koronát, aranyszövésű kék köntöst és sárga selyem palástot viselt. Egykorú beszámolók szerint úgy nézett ki, mintha aranyból és drágakövből állott volna. Főurak és lovagok vették körül, mögötte pedig nyolc aranyozott hintó hozta a hölgyeket (minden hintó elé hat fehér ló volt fogva). A pompás sereglet december 15-én érkezett Budára. Buda lakóinak nagy része lóháton igyekezett a város elé, hogy üdvözlje az uralkodó párt. Élükön a zsidók küldöttsége haladt. Egy lóháton ülő, előkelő öreg zsidó vezette őket, aki a kezében kardot tartott, amelyről egy ezüsttel tele edény függött. Mellette lovagolt a fia. Mögöttük huszonnégy, sötétpiros öltözékű, strucctollas süveget viselő lovas, valamint kétszáz, palástot viselő gyalogos vonult. Elöl himzett, piros zászlót vittek, középen pedig a vének egy hordozható mennyezet alatt vitték a tízparancsolatot, melyet üdvözlésképen a királynénak is bemutatnak. Ezután átadták ajándékaikat, és a pártfogását kérték. Az uralkodó pár és a násznép a bevonulás előtt még végignézte azt a lovagi tornát, amelyet Kristóf bajor herceg rendezett a város falai alatt. A páncélos lovasok zuhanásától a királyné annyira megrémült, hogy fölsikoltott.

A budai papok egyházi menete a várkapu elé vonult, és ott köszöntötte a királyi párt. A szent ereklyék bemutatása után Mátyás, Beatrix és a népes kíséret a Bécsi kapun keresztül bevonult a várba. A királyi pár a Nagyboldogasszony-templomban hálaadó istentiszteleten vett részt, majd a palotához érve elbúcsúzott a vendégektől, és egynapos pihenésre visszavonult. Két nap múlva került sor az első nagy lakomára. Előtte a várkápolnában Csupor Demeter győri püspök misét celebrált, amelyet Mátyás udvari zenekarának játéka tett ünnepélyesebbé. Ezután a király egy nagy teremben fogadta a követek szerencsekívánatait. A lakoma a királyi palota egyik hatalmas termében zajlott.

Az esküvővel kapcsolatos ünnepi események (így a lakoma) részleteit is a külföldi követek beszámolóí őrizték meg az utókornak. Ezek szerint a falakat gyöngyökkel teleszórt piros selyemkárpittal vonták be, a magaslatra helyezett királyi asztal mögötti falat aranyszövésű szőnyeg fedte, míg az asztalt három, a király és a királyné címerével díszített selyemszőnyeg borította. Itt ült a királyi pár a legelőkelőbb külföldi vendégek társaságában. Mátyás sárga atlaszmentét és cobolyprémes dolmányt, Beatrix aranyszövetből készült ruhát, fölötté pedig cobolyprémes, arannyal átszótt piros ujjast viselt. Mátyás oldalán a nápolyi király fia, a bari érsek, egy itáliai herceg, valamint a nápolyi és a velencei követ, míg a királyné mellett Kristóf bajor herceg és a német követek ültek. A többi vendég nyolc kisebb asztalnál foglalt helyet. Az egyiknél Szilágyi Erzsébet, a király anyja, másutt a nádor, a többi asztalnál egyházi és világi főméltóságok helyezkedtek el.

A vendégeket elkápráztatta a pohárszékeken felhalmozott drága ételkészletek orgiája. Minden asztalhoz külön pohárszék tartozott. A rajtuk felhalmozott arany- és ezüstedények, -serlegek, -kupák, -kancsók, -csészek, -tányérok számát ezerre becsülték. A király asztalához tartozó, hatalmas, nyolc polccal ellátott pohárszéken ötszázhatvan arany- és ezüstserleget, -kupát, -kancsót, -csészt és -tányért számoltak össze. A legalsó polcot két, egyenként legalább százhetven kiló súlyú ezüst egyszarvú (régí legendák alapján elképzelt, ló formájú állat, homloka közepén hosszú, egyenes

szarvval) díszítette. Előtte egy magas, százötven kilós, aranyozott ezüstmedence állt, a közepén szökőkúttal. Körülötte öt nagyméretű, ezüstkenyereskosár sorakozott. A berendezésnek látványos eleme lehetett egy ezüstállványra függesztett kétakós ezüsthordó is, amely belül négy részre volt osztva, és négy csapjából más-más bor folyt. A királyi pár előtt egy lovat formázó arany asztali dísz állott, és a hatalmas asztalon valamennyi étkészlet és ivóedény színaranyból készült. Ennél az asztalnál fő étkefogóként Henrik münsterbergi herceg, Podjebrád György cseh király fia, Ujlaki Lőrinc, Liegnitz és Ratibor hercegei, valamint a bosnyák király fia sürgölődött.

A lakoma végeztével a király és a királyné kezét mostak, a szolgálk elvitték az asztalokat, majd kezdetét vette a zene és a tánc, ami szépen belenyúlt az éjszakába. A táncot hat körbe osztva járták. A király táncolt a királynéval, azután a nádor, a hercegek és a főurak következtek. Beatrix öccsével, a nápolyi herceggel egy teljes órán keresztül táncolt. A táncmulatság végeztével a királyi pár elbúcsúzott a vendégektől, és mindenki pihenni tért.

Magát az esküvőt december 22-re, a karácsony előtti vasárnapra tűzték ki. Addig az urak lakomákkal, lovagi tornákkal és egyéb mulatságokkal ültették agyon az időt. A tornák rendezésében Kristóf bajor herceg járt élen. Ezekhez jó partnereket talált a münsterbergi herceg, Bánffy Miklós és más lovagok személyében. A bajvívásokra, de főként az esküvői ünnepségsorozatra jellemző, német módra rendezett ceremóniák állítólag összefüggtek Mátyásnak a Német-római Császárság megszerzésére irányuló törekvéseivel. Sternach Waczlau báró, a király szertartásmestere, az esküvő napjának reggelére a várpalotába hívta a násznépet. Onnan a teljes uralkodói díszbe öltözött Mátyás és Beatrix lóháton, Szilágyi Erzsébet és az udvarhölgyek pedig díszkocsikon vonultak az esküvő színhelyére, a Nagyboldogasszony-templomhoz. A templomban a királyi pár magas trónszékekre ült, amelyek fölé magyar főurak, valamint német és cseh hercegek tartották az aranyozott mennyezetet. Az egyházi szertartást és az esketést Gábor egri püspök végezte. Elsőként Szilágyi

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

Erzsébet köszöntötte a királyi párt. A gratulációk végeztével az ünneplő menet visszatért a palotába, ahol újabb lakoma következett. Ezután a külföldi követek adták át az ajándékaikat. A korabeli források szerint a királynénak átadott ajándékok értéke elérte a százezer forintot. Beatrix a birodalom városaitól annyi ajándékot kapott, hogy „minden tárházak megteljenek vala”. Többek között harminckilenc aranybillikomot, hat pompás lovat és három vadászsólymot kapott.

A karácsonyi ünnepek alatt folytatódott a mulatság. Újabb lovagi játékok és vidám rendezvények követték egymást. Kitömött bohócruhákba öltözött fiúk szórén ülték meg a lovakat, és dörongokkal igyekeztek ledönteni a másikat, így parodizálva a lovagi tornákat. Az utcákon ünneplő budai nép remekül szórakozott. Megcsodálta a királyi párt és kíséretét, amint aranyozott lovas szánkáikon keresztül-ka-sul suhantak a behavazott városon. Úgy látszott, hogy a remek hangulatot semmi nem zavarhatja meg. A karácsony utáni hétfőn újabb lakomára készültek a palotában, amikor váratlan esemény történt. Meghalt Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda, Mátyás közeli rokona, az esküvői rendezvények egyik főszereplője. Mivel az esküvő előtt a király képviseletében ő utazott Nápolyba Beatrixért, feltehetően az úti fáradalmak is közrejátszottak a halálában. Az ünnepséget felváltotta a gyász. Az elhunyt vajdát a budai templomban hosszabb időre felravatalozták, majd Gyulafehérvárra vitték.

A félbeszakadt ünnepségek csak újév után folytatódtak, viszont egészen vízkeresztig tartottak. Mátyás ekkor elbúcsúzott vendégeitől, akiket gazdag ajándékokkal engedett útjukra.

1203

II. ULÁSZLÓ ÉS BEATRIX BOTRÁNYOS HÁZASSÁGA

II. Ulászlónak és Beatrixnak (Mátyás király özvegyének) esküvőjét Esztergomban, a királyné otthonában tartották 1490. október 4-én. A királyi esküvők történetében aligha volt ehhez hasonló esemény. A rövid szertartás után Ulászló azt kérte, hogy az esküvő „bizonyos akadály elhárításáig” maradjon titokban, majd ridegen elkészönt újdonsült feleségétől, és távozott.

A szertartást végző Bakócz Tamás nemcsak ezen az esküvőn játszott fontos szerepet. II. Ulászló uralkodásának (1490–1516) nagy részében leginkább az ő akarata érvényesült, és a király ragadványneve („Dobzse László” – a lengyel–cseh kifejezés „jól van” jelentésű) is jelzi, hogy a fontos döntésekre adott szokványos, beleegyező válaszai nem egy határozott, önálló akarató uralkodó megnyilvánulásai voltak. Bakócz fényes karrierje Hunyadi Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében kezdődött. Eleinte alacsonyabb beosztásban dolgozott a kancellárián, majd a király titkára és helyettes kancellárja lett. Mátyás halála után a trónutódlásért folyó politikai sakkjátszmákban ügyesen kamatoztatta tudományát, és győri püspökként jelentős szerepe volt II. Ulászló trónra juttatásában. Tevékenyen részt vett azokban a konspirációkban, amelyeknek az volt a célja, hogy Mátyás özvegyét, Beatrix királynét, valamint Corvin János herceget megakadályozzák a magyar trón megszerzésében.

A jobbágycsaládból származó Bakócz a Szatmár megyei Erdődön szü-

letett 1442 táján. Jó képességű bátyját, Bálintot, feltehetően földesúri támogatással papi pályára küldték. Idővel titeli prépost lett, majd Mátyás királytól nemességet kapott, amely testvéreire is kiterjedt. Öccsét tehetségesnek tartotta, ezért szorgosan támogatta taníttatását. Bakócz Tamás valóban tehetséges volt, és jó eredménnyel végezte főiskolai és egyetemi tanulmányait Krakkóban, az itáliai Ferrarában és Páduában. Rangoni Gábor erdélyi, majd egri püspök és főkancellár közreműködésével került a király környezetébe, illetve a kancellária kötelékébe (Rangoni később bíborosi rangot kapott, és Rómában halt meg 1486-ban).

Mátyásnak nem született gyermeke Beatrixtól, aminek a királyné meddősége volt az oka. A király ezért a korábban, házasságon kívül született fiát, Corvin János herceget szerette volna utódjának. Beatrix igyekezett keresztelni Mátyás tervét, mert akkortájt még arra gondolt, hogy férje esetleges halála után ő foglalhatja el a trónt. Fraknoi Vilmos történetíró, címzetes püspök *Erdődi Bakócz Tamás élete* című könyvében szemléletesen ábrázolta a bonyolult udvari viszonyokat, amelyek még a tapasztalt udvaroncok és főméltóságok számára is számos csapdát rejtettek. Beatrix nem kímélte az útjába állókat, Mátyás viszont jó néven vette, ha a főemberek fia trónöröklését támogatták. Az udvar két pártra szakadt. Az egyik oldal János herceg, a másik Beatrix mellé állt.

A helyzetet bonyolította, hogy Mátyás olykor túlságosan engedékeny volt feleségével szemben. Ha Beatrix nagyon neheztelt valakire, akkor könnyen elérte, hogy az illető Mátyás előtt is kegyvesztett legyen. Bakócz Tamás jól mérte fel a pillanatnyi erőviszonyokat, ezért Beatrixot támogatta. Ezt nem azért tette, mert bízott a királyné trónra kerülésében, hanem azért, hogy elhárítsa magától a királyné részéről fenyegető nagyobb veszélyt. De János herceget sem tartotta megfelelő utódnak a trónon. Úgy vélte, hogy a Habsburgokkal és a Jagellókkal szemben gyengének bizonyulna, mivel nem kapna elegendő hazai támogatást.

Ennek az időszaknak lett áldozata Váradi Péter kalocsai érsek, Mátyás titkos kancellárja, aki János herceg feltétlen híve volt, és ezzel kiválta a királyné gyűlöletét. Bakócz Tamás mint királyi titkár közvetlen alárendeltjeként tanúja volt a titkos kancellár néhány meggondolatlan

kijelentésének, amit visszamondott a királynak. 1484 nyarán Mátyás (Beatrix nagy öröme) az árvai vár börtönébe vetette Váradi Pétert. Helyére azonban nem az ármánykodó Bakóczot, hanem Filipec János váradi püspököt tette.

1485 októberében meghalt Aragóniai János bíboros, esztergomi érsek. Ha a helyére egy magyar püspök került volna, akkor Bakócz elfoglalhatta volna a megüresedett püspöki széket. Beatrix azonban rávette Mátyást, hogy az ország legjelentősebb főpapi méltóságát és a vele járó legnagyobb egyházi javadalmat unokaöccsének, Estei Hippolitnak (Ippolito d'Este), a mindössze hatéves ferrarai hercegnek adományozza (1486. április 1.). A nem mindennapi fordulatot Bakócz fegyelmezetten tudomásul vette, és készségesen segédkezett abban, hogy a királyi döntés a pápánál is kedvező fogadtatásra találjon. VIII. Ince pápa először megtagadta, de egy évvel később megerősítette Hippolit kinevezését. Bakócz szolgálatait az uralkodó az időközben megüresedett győri püspöki tisztséggel jutalmazta.

1489-ben Bakócznak már egyre több alkalma nyílt arra, hogy a betegeskedő Mátyás nevében eljárjon, külföldi követekkel és a pápai legátussal tárgyaljon. Mátyás rendkívül eltökélt volt János herceg trónutódlásának kérdésében, ezért Bakócz érkezettnek látta az időt, hogy elpártoljon Beatrixtól, és az ország főurait, nemeseit a herceg mellé állítsa. Egyúttal a milánói udvarral is tárgyalásokba kezdett, hogy Bianca Maria Sforza hercegnő kezét megnyerje Corvin János számára. A király teljes mértékben megbízott benne, és amikor a Bakóczoknak harminc évvel korábban adott címeradományt megújította, így nyilatkozott Tamás püspökről:

„Hűségét, ragaszkodását és buzgalmát kezdettől fogva tapasztaltuk; mióta pedig titkainkba avattuk, tanácsunkba meghívtuk, és a legfontosabb ügyeket bíztuk rá, még inkább meggyőződünk arról, hogy kiváló bölcsességgel párosult hűsége (fidelitas cum summa sapientia coniuncta) és szolgálata mind személyünknek, mind országunknak legnagyobb hasznára válik.”

Mátyás, aki korábban (1484-ben, öthónapos ostrom után) bevette Bécsset, majd 1487-re meghódította egész Alsó-Ausztriát, 1490 januárjában

utoljára utazott Budáról Bécsbe. Bakócz Tamás abban a kitüntetésben részesült, hogy püspöki székhelyén vendégül láthatta az uralkodót, majd elkísérhette őt az osztrák fővárosba. Április 6-án (virágvasárnapon) a bécsi Szent István-dómban ott volt mellette, majd néhány órával később, amikor (állítólag) szélütés érte, a királynéval és János herceggel együtt haldoklásának is szemtanúja volt.

Az elhunyt királyt Székesfehérvárott temették el. Az utódlásáról folyó tárgyalások a milánói követ fellépésével kezdődtek, aki szorgalmazta Corvin Jánosnak és jegyesének, Bianca Maria Sforza hercegnőnek egybekelését. Hamarosan kiderült azonban, hogy a Mátyás végakarátának megfelelően tervezett frigy elé jelentős akadályok gördültek. A herceg trónutódlására felekküldött főurak és főpapok kezdtek elpártolni tőle. Bakócz Tamás is köztük volt. A hercegtől való eltávolodása összefüggött azzal is, hogy Corvin János szeretne volna kiszabadítani börtönéből régi hívét, Váradi Péter kalocsai érseket, akit pedig Bakócz juttatott oda. Bakócz joggal tartott attól, hogy a herceg (királlyá választása esetén) az érseket fogja pártolni vele szemben.

Jagelló Ulászló cseh király közben bejelentette, hogy magyar királlyá választása esetén hajlandó feleségül venni Mátyás özvegyét. 1490. május 20-án Corvin János szabadon engedte a hat éve fogva tartott kalocsai érseket. Filipec kancellárnak és a vele egy húron pendülő Bakócznak ezután nagy szerepe volt a fejlemények alakításában. Június 7-én a királyválasztó országgyűlés rendjei a Rákos-mezőn meghallgatták a trónigénylők küldötteit. Először Filipec és Bakócz szólaltak fel, különös módon mindketten Corvin János érdekében, ami figyelemre méltó alakítás lehetett, mivel kifejtett álláspontjuk nem tükrözte saját elképzeléseiket. Azután a nápolyi király követi emelkedtek szólásra, akik Beatrixot támogatták, majd Habsburg Miksa római király, Ulászló cseh király, valamint János Albert lengyel herceg (Ulászló öccse) küldötteinek előterjesztése hangzott el.

A követek meghallgatása közben különös közjáték zavarta meg a rendet. János Albertnek a felvidéki vármegyéből érkezett hívei és Mátyás

híres hadvezérei (Báthori István erdélyi vajda, Kinizsi Pál alsó-magyarországi főkapitány és Magyar Balázs) nem akarták kivárni a hosszas ceremóniát, ezért a lengyel herceget kikiáltották Magyarország királyának. A nemesség nagy része azonban nem állt melléjük, így ez a királyválasztás elhamarkodottnak bizonyult, és kudarcot vallott. A lengyel herceg hívei el is hagyták a tábornak. A kudarcot tetézte, hogy Báthori István átállt Ulászló pártjára, és mivel azon az oldalon állt Szapolyai István ausztriai főkapitány, illetve a legbefolyásosabb főurak és főpapok egy része, így Ulászló trónesélyei egyre javultak.

Corvin János herceget Filipec János és Bakócz Tamás rábeszélte, hogy mondjon le a magyar koronáról, helyette fogadja el Bosznia királyságát, valamint a szlavón hercegi címet és a horvát bánságot a Hunyadi-birtokokkal együtt. A herceg elbizonytalanodott, majd elfogadta az ajánlatot. Ekkor Ernuszt Zsigmond, a gazdag pécsi püspök, aki a kiszabadított Váradi Péter kalocsai érsekkel együtt Corvin Jánost támogatta, délvidéki főurakat és hétezer fős sereget hozott erősítésként. A herceg ezen felbátorodva párthíveivel megakadályoztatta Ulászló küszöbön álló királlyá választását. Ezután híveivel bezárkózott a budai várba, majd megfelelő őrseget hátrahagyva váratlanul a Délvidék felé vonult, hogy hadseregét gyarapítsa. Magával vitte a Szent Koronát, és a kincstári vagyron jelentős részét.

Beatrix ekkor az ország kormányzójának szerepét töltötte be. Ennek megfelelően bíráskodott, rendeleteket adott ki, és birtokokat adományozott. Még Corvin János egyes birtokait is zálogba adta Szapolyai Jánosnak, amire pedig semmilyen jogalapja nem volt. Ajándékokkal és fenyegetésekkel igyekezett híveinek számát növelni. Titokban felvette a kapcsolatot Miksa római királlyal is, akit a milánóiak ekkor már Bianca Maria Sforza jövendőbeli férjének tekintettek. Beatrix támogatásáról biztosította Miksát annak ellenére, hogy Ulászlónak is hasonló értelemben nyilatkozott. Erre a lépésre feltehetően az indította, hogy megakadályozza Miksának Milánóhoz való közeledését, mivel ezzel az apja, a nápolyi király érdekeit sértette volna.

Ulászló és a pártján álló főurak nem nézték jó szemmel Beatrix diplomáciai manővereit. A cseh király 15 000 fős serege élén Prágából Magyarországra indult, hogy kellő nyomatékot adjon trónigényének. Magyarországon eközben Beatrix hívei közé – Báthori Istvánt követve – Kinizsi Pál is felsorakozott. Az irányításuk alatt álló sereggel Corvin János után eredtek. A Tolna megyei Nagyszabaton közelében utolérték, csapatait szétverték és megfutamították. Corvin János, Újlaki Lőrinc herceg és Ernuszt Zsigmond Pécsre menekültek. A vereség hírére a budai vár őrsége megadta magát. A győztes Báthori és Kinizsi július 12-én bevonultak Budára, ahol foglyaikat és zsákmányaikat bemutatták Beatrixnak. Corvin János elveszítette a trón törvényes megszerzésének lehetőségét, Ulászló előtt viszont megnyílt az út. Egy kellemetlen feltételt azonban még teljesítenie kellett.

A Beatrixszal tervezett kényszerű házasság valóban kellemetlen feladatot jelentett Ulászló számára. Volt ugyanis egy érvényben lévő házassági szerződése, amely a brandenburgi örgrófi leányához, Borbálához kötötte. A pápa emiatt ellenezte, hogy Ulászló újabb házassági ajánlatot tegyen, de a magyar trónhoz akkoriban csak Beatrix testén keresztül juthatott a csehek királya. A magyar rendek és főrendek tudták, hogy Beatrix befolyásos politikai tényező, akit nem lenne szerencsés a magyar királyság ellenségévé tenni, másrészt ismert volt meddősége is, amit a későbbi trónutódlás szempontjából tartottak aggályosnak a főemberek.

1490. július 14-én a köznemesek és a főrendek megbízottai szokatlan lépésre szánták el magukat. Megállapodtak, hogy felkérlik Beatrixot, fogadja el férjéül Ulászlót, és járuljon hozzá királlyá választásához. A megállapodás további részében Ulászlót arra kötelezték, hogy tegyen házassági ígéretet Beatrixnak, de ezt az ígéretét ne váltsa be, hanem szabaduljon meg az özvegy királynétól, amint lehet. Ezt a „kötelezvényt” előzőleg nagy valószínűséggel egyeztették Ulászlóval. Beatrix kincstára üres volt, sőt, adósságai voltak, így tőle nem lehetett hozományra számítani, és ez is jelentős mértékben befolyásolta a vele szemben tervezett lépéseket. Az értelmi szerzők utólag eldicselkedtek: a ravasz olasz nővel szemben olasz

módon jártak el. Beatrix ünnepélyes felkérése még aznap megtörtént, másnap pedig a rákosi országgyűlés magyar királlyá választotta Ulászlót azzal a feltétellel, hogy az özvegy királynét feleségül veszi. Beatrix boldog volt, és az ablakai alá tódult ünneplő tömeg közé pénzt szórattott. Miksa római király követei tiltakoztak a döntés ellen, Corvin János herceg megbízottai azonban elfogadták. A rendek megállapodtak a herceggel, aki a Szent Korona visszaszolgáltatása fejében megkapta mindazon rangokat és javakat, amelyeket annak idején Filipec és Bakócz felajánlott neki.

A seregével Magyarországra törő János Albert lengyel herceg és bátyja, II. Ulászló magyar király csaknem egy időben érkeztek Pestre, illetve Budára (augusztus 8–9.). Seregüket csak a Duna választotta el egymástól. Ulászló felkereste öccsét, de a tárgyalás nem hozott eredményt. János Albert seregével a Felső-Tisza-vidékre vonult, ahol rabolt és pusztított, majd ostrom alá vette Kassát. Ez idő tájt Miksa hadai bevonultak Bécsbe, és tizenkét napi ostrom után megadásra kényszerítették a vár magyar őrségét. Mátyás király hódításainak sorsa azonban kevésbé érdekelte II. Ulászlót, mint saját házassági manőverei.

A milánói követ, látva Corvin János trónigényének szertefoszlását, kedvetlenül távozott Budáról a pécsváradai apátságba. Szeptember elsején a szűkebb királyi tanács egy újabb „csavarral” arról határozott, hogy II. Ulászló számára feleségül kell kérni Bianca Maria Sforzát, Corvin János jegyesét. Ezt a döntést Filipec és Bakócz közölték is a milánói követ megbízottjával. Természetesen ez az ötlet is gazdasági és politikai szempontok alapján született. Megkezdődtek a tárgyalások, miközben Székesfehérvárott, szeptember 18-án megkoronázták II. Ulászlót. A koronázást követő napokban Filipec János titkos kancellár és váradi püspök lemondott méltóságairól és javadalmairól, majd az általa alapított olmützi ferences kolostorba vonult. A király Bakócz Tamást nevezte ki a helyére, aki a következő évben már fő- és titkos kancellárként irányította a kancelláriát, hamarosan pedig magát az uralkodót is.

Mátyás király Sziléziából érkező zsoldosserege, a „fekete sereg” Pozsonyban felesküdt II. Ulászlóra. Éppen jókor, mert a magyar királyi

címről lemaradt Miksa egyre merészebben nyomult Magyarország felé. Beatrix Hippolit érsekkel az esztergomi várban húzta meg magát, és azal fenyegetőzött, hogy átengedi a várait Miksának, ha II. Ulászló nem váltja be házassági ígérteit. A király összehívta bizalmas híveit, és kijelentette, hogy a házasságot csak a kényszerítő körülmények miatt köti meg, de azt nem fogja érvényesnek tekinteni. Ilyen előzmények után Bakócz rábeszélte Beatrixot, hogy a házasságkötés titokban történjen, mert politikai okokból így lenne célszerű. A királyné végül elfogadta az esküvőnek ezt a megalázó formáját. Nem lehetett könnyű döntés, ha visszagondolt Mátyással kötött esküvőjének pompájára, amely Európa-szerte nagy visszhangot keltett.

Titkos esküvő, titkos tervek, titkos tárgyalások. Bakócz Tamás ott-honosan mozgott a diplomácia útvesztőiben, és lázasan munkálkodott Bianca Maria Sforza milánói hercegnő és II. Ulászló házasságának előkészítésén. A tárgyalások annyira titokban folytak, hogy Maffeo Trivillense milánói követnek Budán éjnek idején álruhában kellett megjelennie a király előtt, aki csupán Bakócz és Schellenberg cseh kancellár társaságában fogadta őt. A találkozó meglehetősen földhözragadt főtémája a hozomány mértéke volt, és a vita is ekörül zajlott. Bakócz olyan ügyesen szövögette a szálakat, hogy Milánó ura, Lodovico Sforza (Lodovico il Moro) később levélben köszönte meg szolgálatait, és kilátásba helyezte, hogy képviseli az érdekeit a bíborosi méltóság odaítélésekor.

II. Ulászló és Beatrix esküvője Esztergomban, az özvegy királyné otthonában zajlott le (1490. október 4.), és a királyi esküvők történetében a legfurábbak közé tartozott. A vendégek beszélgettek, mintha csak egy szokványos társasági összejövetelen lennének. Azután megjelent a király, szűkebb kíséretével. Üdvözölte a királynét, néhány szót váltott vele, majd mindketten (néhány beavatott főemberrel együtt) a terem egyik sarkába vonultak. A kísérők körülvették őket, így mások nem láthatták, hogy mi zajlik. Bakócz Tamás győri püspök összefogta jobb kezeiket, majd előbb a királynak, azután a királynénak feltette az ilyenkor szokásos kérdéseket, a beleegyező válaszok után pedig megáldotta őket. Az eseménynek csak

az egri püspök, Schellenberg cseh kancellár, Báthori István, Kinizsi Pál, illetve Geréb Péter és Losonczi László (Beatrix udvari emberei), valamint a nápolyi követek voltak közvetlen szemtanúi. A rövid szertartás után Ulászló kérte, hogy az esküvő egy „bizonyos akadály elhárításáig” maradjon titokban, majd ridegen elkészönt újdonsült feleségétől, és távozott.

Az ország tehát mit sem tudott az ünnepinek aligha nevezhető eseményről, amit amúgy is beárnyékolta Miksa római király hadseregének vesztes közeledése. Szombathely és Veszprém bevétele után november 19-én Székesfehérvár is megadta magát, és ugyanezt tette Bécsújhely magyar őrsége is. December elején a „fekete sereg” felmentette Kassát János Albert lengyel herceg ostroma alól, Miksa pedig visszavonult Székesfehérvárról, ahol német őrséget hagyott hátra, de azért óriási fordulat volt ez Magyarország történelmében. Mátyás, a nagy tekintélyű, erős magyar király halálának évében hadszíntérré változott az ország. Az elkövetkező időszak magyar győzelmeit is csak annak az erőnek lehetett köszönni, ami Mátyás után megmaradt.

II. Ulászlónak egy ideig sikerült eltitkolnia az özvegy királynéval kötött házasságát, valamint a milánói udvarral folytatott tárgyalásait, de várható volt, hogy ez a helyzet nem tartható sokáig. Ráadásul ott tornyosult a korábbi akadály, a Brandenburgi Borbálával kötött házassági szerződés, ami az akkori egyházjog értelmében házasságkötésnek számított, és csak a pápa engedélyével lehetett fölbontani. Mivel Bianca Maria Sforza milánói hercegnőt hasonló kötelék fűzte Corvin Jánoshoz, amelynek érvénytelenítése szintén pápai engedélyt igényelt, csak csodálni lehet II. Ulászló és Bakócz Tamás e téren tanúsított gátlástalanságát és kitartó igyekezetét.

Beatrix feltehetően még nem tudott a milánói ügyről, de nyugtalanította, hogy házassága a királlyal érdemben nem lett „végrehajrva”, és a nászéjszaka hiánya miatt kezdeményezni lehet annak fölbontását. Ennek megakadályozására mindent elkövetett, és igyekezett a király kedvében járni. Nagyobb összegeket szerzett, amelyekkel támogatta Ulászló hadi vállalkozásait, és megpróbált alkalmakat teremteni a bizalmas jellegű

találkozásokra. A király már nem tehetette meg, hogy ridegen elzárkózik tőle. Egyik alkalommal három napot töltött Esztergomban Beatrixnál, aki aztán gondoskodott arról, hogy elterjedjen a házasság „beteljesedésének” híre.

Milánóban is értesültek Ulászló és Beatrix esküvőjéről, ami nagy aggodalmat keltett. Később azonban megérkezett a milánói követ, aki tájékoztatta a hercegi udvart Ulászló valódi szándékairól. Ez megnyugtatta a Gian Galeazzo milánói herceg nevében ténylegesen uralkodó nagybácsit, Lodovico Sforzát (Bari herceget). Megbízásából Ascanio Borgia bíboros folytatta Bianca Maria Sforza és Corvin János szerződéses házasságának felbontása érdekében elkezdett munkálkodását. Ulászló 300 000 arany hozományra tartott igényt, amit Milánóban elfogadhatatlannak tartottak, és végül 200 000 aranyban állapodtak meg. A király ez idő tájt jelentős összegeket fogadott el Beatrixtól, és a háborúskodások miatt továbbra is rászorult a segítségére.

1491. június 29-én Ulászló hadai visszafoglalták Székesfehérvárt. Mivel az uralkodó továbbra is halogatta a nyilvános házasságkötést, Beatrix az apjához, a nápolyi királyhoz fordult segítségért. Ferrante király nem késlekedett. Szeptember végén Itália-szerte hírül adta, hogy Ulászló és Beatrix házassága az előző évben megtörtént, sőt, már annak „beteljesítése” is lezajlott. Hozzátette: azért adta közre a hírt, mert értesült arról, hogy Ulászló újabb házasságot fontolgat Biancával, a milánói hercegnővel. Lodovico Sforza azonnal jókívánságait küldte Nápolyba, és letagadta, hogy Bianca és Ulászló között házasságot terveznének. Az ügy valóságos európai botránnyá dagadt. Nemcsak Itáliában, hanem a német császári, a spanyol és a francia királyi udvarokban is erről beszéltek, és a történet annyira hihetetlennek tűnt, hogy nem is adták hitelt a nápolyi király állításainak. Maga Ulászló is tagadta, hogy ilyen szándéka volna, Milánóban viszont kezdtek kételkedni a tervezett házasság kivihetőségében.

Úgy látszott, hogy Beatrix esélyeit néhány esemény határozottan növeli. A királynak nyújtott kölcsönök felhasználásával Báthori és Kinizsi kiverték Miksa hadait, és a „fekete sereg” visszafoglalt több ausztriai vá-

rat. Igaz, ezeket a sikereket Ulászló képtelen volt a maga javára fordítani. A Miksával november 7-én Pozsonyban megkötött békeszerződésben kötelezte magát az elfoglalt ausztriai területek visszaadására, valamint 100 000 arany kártérítés megfizetésére. Mindezeket túl még abba is beleegyezett, hogy amennyiben nem születik fiú utóda, úgy a magyar és a cseh trónt a Habsburgok öröklik. A megalázó szerződés után némi gyógyírt jelentett, hogy Szapolyai István hadai 1491 karácsonyán Eperjesnél megverték János Albert lengyel herceg seregét.

A királyné a pozsonyi szerződés utódlási kitételei ellenére úgy gondolta, hogy Ulászló már nem húzhatja tovább az időt, és ígéretét be kell váltania. Meg volt győződve arról, hogy az 1492. február 2-re összehívott országgyűlésre neki is el kell mennie, mert személyes jelenléte, valamint a rengeteg ajándék meghozza számára a szükséges támogatást. Hívei megpróbálták lebeszélni, de nem tudták eltéríteni szándékától, és Ulászló sem tudta rávenni a távolmaradásra. A királyné előbb Óbudára érkezett, ahol több főember köszöntötte, mintegy jelezve, hogy örülnek érkezésének. Amikor aztán bement Budára, már nem részesítették ünnepélyes fogadásban. Hippolit üresen álló budai házában szállt meg.

Az országgyűlés, amely megerősítette a pozsonyi békeszerződést, és Szapolyai Istvánt nádorrá választotta, Ulászló házasságának ügyét is napirendre tűzte. Váradai Péter kalocsai érsek különös módon kiállt Beatrix érdekei mellett, és javasolta, hogy a királlyal kötött házasságát nyilvánítsák érvényesnek. Mivel az érsek köztudottan Corvin János híve volt, e javaslatával nyilván a herceg érdekeit szolgálta. Corvin János bizonyára úgy vélte, hogy ha megakadályozható az Ulászló és Bianca hercegnő közötti házasság, akkor az ő régóta tervezett házassága érvényesíthető lesz Biancával.

Báthori István és Kinizsi Pál is Beatrix mellett szóltak, de mindez kevésnek bizonyult. A rendek azt követelték, hogy Ulászló szabaduljon meg korábbi házasságainak béklyóitól, és olyan fejedelmi házból származó hajadont vegyen feleségül, akitől utódokat remélhet az ország. Beatrix belátta, hogy veszített, a remélt házasságból semmi sem lesz, ezért

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

felvetette, hogy az ország térítse vissza a hozományát, illetve azokat a költségeket, amelyeket a hadikiadásokra adományozott. Erre az urak azt felelték, hogy az elszámolás legyen kölcsönös, és a királyné is fizesse vissza az országnak azokat az összegeket, amelyeket ilyen-olyan címen Nápolyba küldött, továbbá azokat, amelyeket Otranto visszafoglalása, illetve a bárók lázadása idején a nápolyi királynak továbbított, valamint a magyarországi egyházi javadalmakból szerzett.

Beatrix bosszúvágytól fűrtve hagyta el Budát, és tért vissza Esztergomba. Eleinte azt tervezte, hogy apja hadseregét hívja segítségül, és Kinizsi Pál is hozzáfogott a katonák toborzásához, de Ferrante, a nápolyi király meggyőzte lányát, hogy okosabb, ha a diplomácia eszközeivel próbálkozik. Ferrante maga is ezt az utat követte. Az a bonyolult nemzetközi diplomáciai játszma, amely ezután következett, jól mutatja azt a kulisszák mögötti, izgalmas és fordulatos eseményekkel tarkított világot, ahol a fontos politikai döntések születtek. Berzeviczy Albert történetíró *Beatrix királyné* című életrajzi művében annak idején nagy műgonddal dolgozta fel ezeket az eseményeket.

Berzeviczy beszámolt arról, hogy Ulászló levelet küldött Ferrante királynak, amelyben elmagyarázta a házasság halasztásának fő okait. Sankfalvi Antal nyitrai püspököt közben Rómába küldte, hogy tájékoztassa a pápát saját álláspontjáról. Erre valóban szükség volt, mert Beatrix is felélesztette a Szentszékhez fűződő kapcsolatait, és sikerült is megnyernie a befolyásos Piccolomini sienai bíborost. A pápa és a nápolyi királyság közötti korábbi viszályt éppen elsimította az az eljegyzés, amely Luigi d'Aragona és a pápa unokája, Todorina Cibo között jött létre.

Ferrante király szívélyes hangú levélben sürgette II. Ulászlót a régóta húzódó házasság véglegesítésére, mire a magyar uralkodó udvariasan közölte a nápolyi követtel, hogy erre csak később tud érdemben válaszolni, mert hadba kell vonulnia a török ellen. Később megjelölte válaszáának időpontját, de akkor meg közbejött apjának, a lengyel királynak a halála, azután meg az új pápa megválasztása okozott neki gondot, úgyhogy Nápolyban hiába vártak érdemleges választ Ulászlótól.

VIII. Ince pápa 1492. július 26-án meghalt, és ezzel valóban új helyzet állt elő a zavaros házassági ügyekben. A szeptemberben megválasztott Rodrigo Borgia bíboros (Lucrezia és Cesare Borgia apja) VI. Sándor néven lett pápa. A bíborosi testület egyhangúlag választotta meg annak ellenére, hogy kicsapongó előélete és hivalkodóan fényűző életmódja közbeszéd tárgya volt. A magyar főpapok (külföldi társaikhoz hasonlóan) lelkesen köszöntötték az új pápát, akinek volt némi kötődése Magyarországhoz, minthogy annak idején Mátyás királytól megkapta a pétervárad apátságot, amit a király a bebörtönözött Várad Páter kalocsai érsektől vett el. Az új pápa és a milánói Sforzák között igen jó volt a kapcsolat, ami rontotta Beatrix esélyeit, különös tekintettel arra, hogy apja, Ferrante király a pápaválasztás idején Rodrigo Borgiával szemben más jelölteket támogatott. Újabb keletű ellentétek is rontották Ferrante és VI. Sándor viszonyát, ezért úgy látszott, hogy a milánói udvar Ascanio Sforza bíboros segítségével elháríthatja az akadályokat Bianca és Ulászló házasságkötése elől. A milánóiak tervbe vették Bakócz Tamás részére a bíborosi méltóság kijárását is, csakhogy erősítsék pozícióikat.

Magyarországon ezalatt a zsold nélkül ténfergő „fekete sereg” dél felé vonulva fosztogatott és pusztított, míg azután szeptemberben a Száva mentén, Szegednic és Halászfalva között, Kinizsi Pál hadaitól súlyos vereséget szenvedett. 1493. január 3-án II. Ulászló hivatalosan is feloszlatta a sereget, és megmaradt katonáit kiűzték az országból. Ezzel „elérték”, hogy Mátyás király egykori rettegett zsoldoshadseregével szegényebb lett a magyar hadi potenciál, aminek azután tragikus következményei lettek. Mindez nem zavarta meg azt a szimultán játszmát, amelyet II. Ulászló folytatott házasságkötései ügyében Milánóban, Nápolyban és Rómában.

Beatrix apja nem volt könnyű ellenfél. Értett ahhoz, hogyan kell a számára hátrányos helyzeteket a maga javára fordítani. Fiát, Federigo herceget küldte a pápához, hogy munkálkodjék egy új szövetség megteremtésén. Federigo derekasan végezte a dolgát, mert a január 8-i konzisztórium ülésén a pápa megígérte, hogy Beatrix ügyét támogató iratot fog eljuttatni II. Ulászlóhoz. A herceg nyugodtan távozott Rómából, de

csalódnia kellett, mert a pápa megbánta ígéretét, és olyan brevét adott ki, amely nem kedvezett a nápolyiaknak. Ferrante idejében megneszelte a történeteket, követeket küldött a pápához, akik elérték, hogy VI. Sándor visszavonja a brevét, és az eredeti ígéretének megfelelően bocsásson ki. Ulászló ezután megpróbálta elérni, hogy a pápa legalább a Brandenburgi Borbálával kötött házasságát érvénytelenítse. Ehhez bemutatta Borbála lemondónyilatkozatát. A nápolyi udvar ezt azzal támadta meg, hogy nincs szükség az érvénytelenítésre, mivel a Beatrixszal kötött házasság minden szempontból érvényes.

Ferrante király diplomáciai győzelmet aratott, amit azzal is tetézt, hogy házasságot hozott létre az Aragóniaiak és a Borgiák, vagyis a calabriai herceg lánya és a legfiatalabb pápai herceg között, aki így a nápolyi királyság egyik hercegségét is megkapta. A milánói Lodovico Sforza megunt az Ulászló és Beatrix közötti huzavonát, de továbbra is szorgalmazta Bianca hercegnő és Corvin János házasságának föloldását. Tulajdonképpen lemondott Ulászlóról, akivel persze ezt nem közölte, sőt rávette, hogy szerezze meg Corvin János hercegtől a lemondónyilatkozatot. Ulászlónak sikerült rábeszélnie a herceget a nyilatkozat kiadására, és ennek alapján a Szentszék föloldotta a végre nem hajtott házasságot Bianca és Corvin János között.

Ha Ulászló azt gondolta, hogy mindez a Biancával tervezett házassága érdekében történt, akkor nagyot kellett csalódnia. I. Miksa, aki 1493-ban elhunyt apjának, III. Frigyes német-római császárnak örökébe lépett, és korábban római királyként tiltakozott a magyar királyválasztás eredménye ellen, most császárként jelent meg Bianca hercegnő kérőjeként. Lodovico Sforza gyorsan felmérte, hogy Miksa előnyösebb számára Ulászlónál, ezért örömmel fogadta a közeledést. Lehet, hogy Miksát Bianca szépsége is elkápráztatta, de döntésében jóval nagyobb súllyal esett latba az a megfontolás, hogy Ulászlót eltérítheti újabb házassági szándékától, és ezzel Beatrixhoz kötheti. Eben az esetben (örökös híján) megkaparinthatta volna a magyar koronát a Habsburgok számára. Bianca szempontjából a helyzet javuló minőséget mutatott. Először egy

királyfi jegyese volt, azután egy király feleségének szánták, végül császárné lett belőle. Corvin János sem maradt asszony nélkül: 1496 tavaszán feleségül vette Frangepán Beatrixot.

Az Ulászló és Beatrix házasságának sorsát eldöntő diplomáciai erőpróba tovább folyt, de egyelőre Beatrix befolyása érvényesült. Miksa császár, aki elorozta Biancát Ulászló elől, nem állt meg ezen a ponton, hanem továbblépett. Beleártotta magát a marakodó királyi pár dolgába, és a Habsburg érdekeknek megfelelően Beatrixot támogatta. 1495 őszén a pápa felszólította Ulászlót, hogy fogadja hitvesi szeretetétbe Beatrixot, egyúttal kilátásba helyezte a Brandenburgi Borbálával kötött házasságának föloldását, végezetül pedig kiközösítés terhe mellett eltiltotta más házasság megkötésétől. Az erről szóló brevét 1496 novemberében kézbesítették Ulászlónak. A magyarok csak azt érték el a pápánál, hogy Hippolitot lemondassa az esztergomi érsekségről Bakócz Tamás javára, aki cserébe átadta Hippolitnak a győri püspökséget. Ez az utóbbi döntés elkésérette Beatrixot, mert fontos befolyástól és jövedelemtől esett el, a házasságával kapcsolatos pápai állásfoglalást azonban elégedetten fogadta.

Ezzel persze nem ért véget a történet. Öt évvel később, 1500 februárjában Ulászló kemény hangon közölte a pápai követtel, hogy ha ötven napon belül nem születik számára kedvező döntés Beatrixszal szemben, akkor békét köt a törökkel. A törökökkel szemben álló velenceiek Ulászló mellé álltak, és feltehetően ők tanácsolták neki, hogy amit nem tudott elérni diplomáciai úton, azt próbálja meg pénzzel. A beavatottak szerint a tarifa 25 000 arany volt. A pápa március közepén a magyar követek előtt már megígérte, hogy Ulászló javára fog dönteni, de jelezte, hogy Piccolomini bíboros határozottan Beatrixot támogatja.

A majdnem tíz éve húzódó házassági hercehurca április 2-án ismét a pápai konzisztórium elé került. A bíborosok és a követek reggeltől késő délutánig vitáztak. Beatrix védelmében ringbe szállt Piccolomini bíboros, Mendoza, Santa-Croce bíborosa, továbbá a német császár, illetve a nápolyi és a spanyol király követe. Ám hiába vonultak fel nagy erők a magyar királyné érdekében, ezúttal más eredmény született, mint öt

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

évvel korábban. VI. Sándor pápa végleg döntött „Krisztusban szeretett leánya, Aragóniai Beatrix, a nagy emlékű Mátyás király özvegye mint felperes és Ulászló magyar és cseh király mint alperes között fennforgó, fennállónak mondott házasságból eredő mindenféle zaklatások ügyében”. A pápa az „állítólagos házasságot” semmisnek nyilvánította, Beatrixot a döntés elfogadására és a felmerült költségek megtérítésére kötelezte, majd négy nappal később az Ulászló és Brandenburgi Borbála közötti szerződéses házasságot is felbontotta.

II. Ulászló ezután csatlakozott a pápa, XII. Lajos francia király és Velence törökellenes szövetségéhez. Bakócz Tamás esztergomi érsek, aki a kulisszák mögött hatalmas erőfeszítéseket tett a házassági és politikai ügyek illetén alakulása érdekében, elnyerte jutalmát. Szeptember 20-án a pápa kinevezte bíborossá. A vesztos Beatrix novemberben végleg elhagyta Magyarországot, és Nápolyban, később pedig Ischia szigetén telepedett le. Élete végéig követelte az őt megillető járandóságok kifizetését. Ulászló és Bakócz Tamás ezeknek keményen ellenállt, pedig Beatrix magas pártfogói rendre kiálltak az érdekében. Jellemző Ulászlóra, hogy látszólag elismerte a követelés jogosságát, és arra hivatkozva, hogy ki kell fizetnie Beatrixot, 1501-ben 200 000 aranyforintot vett fel Thurzó Jánostól, akinek zálogba adta a nemesfémeket kitermelő felvidéki bányákat. Ez a hatalmas összeg persze sohasem jutott el Beatrixhoz.

Az a hír viszont eljutott hozzá, hogy Ulászló 1502. szeptember 29-én oltár elé vezette Candalei Anna (Anne de Foix) francia hercegnőt, XII. Lajos király unokahúgát. Velence 25 000 arannyal járult a költségekhez, és a Székesfehérvárott tartott esküvő pompája vetekedett Mátyás és Beatrix huszonhat évvel korábbi esküvőjének messze földön híres külsőségeivel. Az új királyné fejére természetesen Bakócz bíboros helyezte a koronát. A lakodalmi mulatságok Budán folytatódtak, akárcsak egykor Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix házasságkötése idején. II. Ulászló csak ebben tudott lépést tartani nagynevű elődjével, Hunyadi Mátyással. Minden másban eltörpült mellette, előidézte Magyarország végzetes romlását.

KIT TISZTELHETÜNK DÓZSA GYÖRGYBEN?

Dózsa György személyét és történelmi szerepét minden korszak a saját felfogásának, az uralkodó ideológiai szempontoknak megfelelően kezelte. A régi időkben úgy beszéltek róla, mint gonosztevőről, aki a fennálló társadalmi rend erőszakos megváltoztatására tört egy olyan korban, amikor az országot a török hódítás fenyegette. Később bátor végvári vitéznek, az elnyomott és kizsákmányolt parasztság forradalmi vezérének tartották, aki eszméivel messze megelőzte korát, s akit a győztes, ám maradi nemes urak szörnyű módon kivégeztek. Ma utcák, oktatási intézmények, köztéri szobrok, műalkotások őrzik emlékét. De vajon mennyire valós az a kép, amelyet őrzünk róla?

JDózsa György kivégzése a magyar történelem egyik legborzasztóbb epizódja. Az 1514. július 15–24. közötti időszakban végrehajtott kivégzésről többféle leírás maradt fenn, és ezekből kirajzolódnak Dózsa halálának egyes részletei. Bizalmasabb emberei közül mintegy negyvenet elzártak, és két hétig éheztek. Kilencen maradtak életben. A kivégzés kiagyalói állítólag vasból (de feltehetően fából) készítették trónust, koronát és kormánypalcát. A hóhérok a mezítenre vetkőztetett Dózst ráültették a trónra. Fejére helyezték a felforrósított vaskoronát, és kezébe adták a kormánypalcát. Testét tüzes vasfogókkal tépkedték. Kíéhezettett embereit melléje terelték, és arra kényszerítették, hogy pör-

kölődő húsába harapjanak, majd a leharapott részeket megegyék. Aki ezt megtette, azt életben hagyták és elengedték, aki nem, azt ott helyben megölték.

Egy korabeli német röplap leírása szerint nem tüzes vastrónra, hanem magas székre ültették Dózsát. Kerékabroncsból készített koronát tettek a fejére, majd embereinek hegedűk és sípok hangjára táncolniuk kellett körülötte. Az öccsét a szeme láttára három darabra vágták, azután odaterelt szolgálinak megparancsolták, hogy Dózsa nyers húsából egyenek. Azt a három-négy embert, aki nem volt hajlandó erre, azonnal megölték, mire a többiek engedelmeskedtek. A parasztvezér a szörnyű kínokat egyetlen jajszó nélkül, csendben tűrte. Csak akkor szólalt meg, amikor az emberei a húsából ettek. Szidta és kutyakölyköknek nevezte őket. Amikor kiszenvedett, fölnégyelték, majd testének darabjait elküldték Budára, Pestre, Nagyváradra és Székesfehérvárra. Fejét Szeged városa kapta. Ezeket (elrettentésül) közszemlére tették.

Az utókor embere méltán érez utálatot és megvetést azokkal szemben, akik ilyen szadista cinizmussal oltották ki valakinek az életét. Márpedig Dózsával kapcsolatban elsősorban ez az esemény jut eszünkbe, éppen a szörnyű koreográfia miatt, míg a parasztháború más eseményeire többnyire csak elnagyoltan, száraz adatok és tények alapján gondolunk. A korral foglalkozó történészek olykor elismerik, hogy Dózsa György életéről keveset tudnak, és még származására, családi gyökereire nézvést is kevés a bizonyító erejű feljegyzés. Vajon miként került előtérbe a személye, és mivel érdemelte ki, hogy a törökök ellen tervezett nagy keresztes hadjárat katonai vezetője legyen? Vajon miért tért el az eredeti tervtől, és miért fordult megbízói ellen? Vajon mivel haragította magára ellenségeit, hogy ilyen borzalmas halállal kellett bűnhődnie? Többek között ezekre a kérdésekre keressük a választ, hátha jobban megértjük azokat az indítékokat, amelyek az akkori történéseket befolyásolták.

A gyenge kezű II. Ulászló uralkodása idején (1490–1516) Bakócz Tamás (előbb püspök, majd esztergomi érsek, végül bíboros) nemcsak főpapként, hanem kancellárként is jelentős befolyásra tett szert az ország irányításában. Az 1513-as pápaválasztáson nagy reményekkel indult a pá-

pai stallumért, de alulmaradt Giovanni Medicivel szemben, aki X. Leó néven lett az Úr földi helytartója. Az új pápa azzal igyekezett enyhíteni Bakócz csalódottságát, hogy megbízta egy nemzetközi törökellenes keresztes hadjárat megszervezésével. A bíboros az 1514. március végén összeült országgyűlés előtt lelkesen érvelt a hadjárat megindítása mellett. Telegdi István kincstartó ellenezte a parasztság felfegyverzését és a hadjárat megindítását, de a bíboros végül meggyőzte a királyt a hadi vállalkozás nagyszerűségéről. Bakócz azonban csak a magyarokat mozgósította. 1514. április 16-án (húsvét vasárnapján) Budán kihirdette a pápai bullát. Teljes bűnbocsánatot ígért azoknak, akik a keresztesek közé lépnek, és átokkal fenyegette azokat, akik akadályozzák őket ebben. A felhívás nyomán az emberek gyülekezni kezdtek az ország több pontján, de legnagyobb számban a Pesthez közeli Rákos-mezőn.

Akkoriban sajnos nem akadt egy Hunyadi János formátumú hadvezér, akire ezt a hatalmas hadi vállalkozást rá lehetett volna bízni. Bakócz figyelve a Budán tartózkodó Dózsa Györgyre (elterjedtebb nevén Székely Györgyre) terelődött, aki azzal tűnt ki, hogy nándorfehérvári lovassági tisztként győztes párbajokat vívott a törökökkel. Legutóbbi hőstette különösen nagy feltűnést keltett. Nem kisebb vitézt győzött le, mint a szendrői várban állomásozó szpáhik Ali nevű parancsnokát. Ali egy alkalommal (1514. február 28-án) a harcra készülő katonák összecsapása helyett párviadalt ajánlott egy vele szemben kiálló magyar vitéznek. Félelmetes híre volt, mert a párbajokban már több ellenfelét megölte. Dózsa vállalta a megmérettetést. Kemény viaskodás után levágta Ali kardot forgató jobbját, majd végzett a harcképtelen ellenféllel.

Ezután a nándorfehérvári parancsnok ajánlólevelével jutalomért jelentkezett a királynál. A nagyobb nyomaték kedvéért a levágott jobb-kart is Budára vitte. Bakócz Tamás közbenjárására a király bőkezűen jutalmazta Dózsát. Kétszeres zsoldot, aranyláncot, arannyal díszített bíborruhát, sarkantyút és kardot adott neki, továbbá egy negyventelkes faluval és új címerrel is megajándékozta. Mindezeket felül kétszáz aranyat is megígért neki.

Ez a kétszáz arany azonban nagy bajok forrása lett. Telegdi István

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

kincstartó ugyanis késlekedett a kifizetésével. Dózsának a jutalomért Budára, Csáky Miklós csanádi püspökhöz kellett mennie. A kortárs Szerémi György beszámolója szerint Csáky püspök kemény szavakkal illette Dózsát, és nem fizette ki a kétszáz aranyat. Dózsa felháborodva sietett Bakócz Tamáshoz, aki azzal nyugtatta meg, hogy közölte vele: ő lesz a kereszties had vezére. Dózsa György vezéri kinevezésének ilyesféle előzményét Márki Sándor történész, Dózsa életrajzírója nem tartotta bizonyíthatónak, Barta Gábor történész (1514 című könyvében) pedig egyértelműen kétségbe vonta Csáky Miklós szerepét az ügyben. A későbbi események azonban arra utalnak, hogy Telegdi kincstartó és Csáky püspök valóban magukra vonták Dózsa haragját, s ebben a kifizetés elmaradása is közrejátszhatott.

Bakócz Tamás tehát megbízott Dózsa Györgyben, akit ünnepélyes keretek között iktatott új tisztségébe. 1514. április 24-én, Szent György napján a bíboros misét mondott Szent Zsigmond templomában, ahol egy itáliai püspök felolvasta a pápa bulláját. Bakócz ezután az oltárhoz szólította Dózsa Györgyöt. Átadott neki egy vörös kereszttel díszített fehér zászlót, amelyet maga a pápa áldott meg Rómában, azután egy szabó vörös keresztet varrt a köpenyére. Az oltár előtt Dózsa tíz társának és a báróknak a mellére is felvarrták a vörös keresztet. Ezután a bíboros megáldotta őket, majd imádkozott a kereszties hadjárat sikeréért.

Főként parasztok, jobbágyok, hajdúk, egytelkes nemesek, papok, kézművesek, mezővárosi polgárok és diákok gyülekeztek Dózsa táborában. Május közepén már 40 000 ember táborozott Pest közelében, és számuk folyamatosan nőtt. Ezzel együtt nőtt az a feszültség is, amit ezeknek az embereknek a lakóhelyükről való távozása okozott. Az ország több részén hiányzott ugyanis a tavaszi mezőgazdasági munkákhoz szükséges munkáskéz, ami a földbirtokos nemesség elégedetlenségéhez, sőt, erőszakos korlátozó intézkedéseihez vezetett. Emiatt például Mezőtúron összecsapásra került sor a nemesek és a hadjáratra jelentkezők között.

A keresztiesek nyugtalankodni kezdtek, és sürgették Dózsát, hogy szerezzen érvényt a pápai bulla rendelkezéseinek. A királyi udvar azon-

ban nem orvosolta a panaszokat. Bakócz Tamás május 15-én megtiltotta a keresztiesek további toborzását, az uralkodó pedig elrendelte, hogy Dózsa azonnal vonuljon délre a törökök ellen, akik ostrom alá vették a dalmáciai Knint (Tinnint). Ez a megyeszékhely a Dinári-Alpok nyugati lejtőjén, a Kerka jobb partján volt, és magasan álló várával, török földre vezető útjaival fontos stratégiai pontnak számított. Dózsának ekkor már másféle elképzelései voltak, ami abból is kitűnt, hogy megengedte a keresztiesek garázdálkodását. Emberei Pest és Buda külvárosaiban nemesi udvarházakat, kastélyokat támadtak meg. Erőszakoskodtak, gyilkoltak és fosztogattak.

Nagyrészt kiképzetlen, rosszul felszerelt emberek gyülekezete volt ez, ezért Dózsának első dolga volt hadseregének megszervezése, felfegyverzése, kiképzése és fegyelemre nevelése. A gyalogság és a lovasság képzetlen tömegeit tapasztalt fegyverforgatók oktatták. Később a tüzéséget is felállította, és így elmondható, hogy a gyülevész hadból rövid idő alatt viszonylag ütőképes hadsereget formált. (Egyes becslések szerint ekkor országszerte körülbelül százezer ember állt fegyverben.) A keresztiesek szinte vakon követték Dózsa parancsait. Ez nemcsak vitathatatlan tekintélyének, hanem annak is betudható volt, hogy táborkarát és főtisztjeit maga választotta ki. Gergely nevű testvérét alvezérévé tette, ugyanakkor a vidékről érkező csapatok korábban megválasztott tisztjeit többnyire meghagyta. Dózsa tehát pórázon tartotta katonáit, a nemességgel (valamint az adószedőkkel és a kereskedőkkel) szemben azonban szabad kezét adott nekik.

A király és a bíboros rendelete feldühítette Dózsát, akit amúgy is nyugtalanított, hogy a nemesség (vagyis a királyi haderő) nem csatlakozott táborához. Hangulata embereire is áterjedt, amiben nagy szerepe volt Mészáros Lőrincnek, a megyaszói jobbágycsaládból származó ceglédi papnak is, aki Dózsa legbizalmasabb tanácsosa volt (Cegléd-ről 2000 embert hozott a keresztiesek táborába). Márki Sándor szerint Dózsa május 15-én a rákosi táborban hirdette ki a felkelést, és másnap megkezdte alföldi hadjáratát. Más források szerint ekkor még a törökök

elléni hadjárat volt a célja, és szándékát csak közben változtatta meg. Bakócz bullájának nem engedelmeskedett, és továbbra is befogadta a hozzá csatlakozó kereszteseket.

Seregét több részre osztotta. Egyik részét Rákoson hagyta Száleresi Ambrus pesti polgár vezetésével, akinek megparancsolta, hogy erősítse meg a táborn, és folytonos portyázásokkal tartsa rettegésben a nemeseket. A sereg két kisebb részét Bács megyébe, illetve Eger felé küldte, majd a fősereget kétfelé választotta. Egyik felét ő maga, a másikat az öccse vezette. Május 17-18-a táján érkezett Ceglédre, ahol berendezte főhadiszállását, és nyomban az alábbi kiáltványt intézte az országhoz, de főként Pest- és Külső-Szolnok vármegyéhez:

„Székely György, vitéz katona, a keresztesek Istenáldotta népének fedelme és főkapitánya, csak Magyarország királyának s nem egyúttal az uraknak alattvalója, a Magyarországon, név szerint pedig Pest- és Külső-Szolnok vármegyében levő városoknak, mezővárosoknak és falvaknak, együtt és egyenként, üdvözlötünket! Tudjátok, hogy a hitszegő nemesek ellenünk és egész keresztes-hadunknak ezen szent célú gyülekezete ellen ártani vágyó kezekkel fölkeltek, hogy bennünket üldözzenek, háborgassanak és zavarjanak. Azért is nektek számkivetés és örök büntetés, valamint fejetek és minden javatok elvesztésének terhe alatt parancsoljuk és rendeljük, hogy rögtön és azonnal, amint jelen levelünket látjátok, minden késedelem és kifogás nélkül jöjjetek, repüljete és igyekezzetek Cegléd mezővárosába; és siessetek, hogy így a szent csapat és áldott gyülekezet a nevezett hűtelen és gonosz nemeseknek erejét és kezét korlátozni, megfékezni és megzabolázni tudja. Ha úgy tesznek, jól van; különben a fent írt büntetést vonjátok magatokra. Sőt ezzel sem érjük be; hanem saját telkeinken kapufélfátokra függesztetünk és akasztatunk fel, nyársba vonatunk, vagyonotokat elpusztítjuk és zsákmányra hagyjuk, feleségeiteket és gyermekeiteket pedig megöletjük.”

A történelem, persze később is, nagyobb méreteken is megismételte a kikényszerített önkéntességnek és lelkesedésnek rémes változatait, de maradjunk most Dózsa koránál és táboránál! A keresztesek a kiáltvány

szellemében jártak el. Márki Sándor írta: „Már május 19-én, pénteken elfogtak és nyársba húztak egy botzeni nemest; másnap, 20-án egy Kuppy nevezetű pettaui kereskedővel és testvérével bántak hasonló módon. Mikor ugyanis Budától 5 mérföldre egy nemes úr birtokán időztek, a keresztesek rájuk rohantak s üszköt dobtak a házba, melyben Kuppy s a nemesek mindaddig hőiesen védelmezték magukat, míg a lángok elől menekülniök nem kellett. Ekkor (május 22-én) mind a 20 nemest és a két Kuppyt agyonverték, a nemesi kúria tulajdonosát pedig darabokra vagdalták. De vidékről is oly jelentések jöttek, amelyek a jobbágyoknak hasonló magaviseletéről szóltak.”

Másutt ez olvasható Márkinál: „Az átkozott, legbűnösebb keresztrefeszítők magukat kereszteseknek nevezik – panaszkodtak Nógrád-, Hont-, Pest- és Heves-vármegyék rendjei a szentlőrinci táborban tartott gyűlésükben –, holott inkább Krisztus keresztjének üldözői. Mert a kereszteseknek, jobban mondva a kínzóknak nevezett parasztok dühe Székely (Dósa) György, ama nyilvános rabló és annyi baj szerzője vezetése alatt úgy elvadult, hogy a Tiszán túl a Maros folyótól Nagyváradig és Debrecenig majdnem minden nemest kiöltek.”

Egy Budán, 1514. május 31-én kelt cseh nyelvű levél beszámol arról, hogy Dózsa csapatai városokon, falvakon keresztülvonulva gyűjtögettek, raboltak, embereket karóba húztak; vagy más módon megölték, a népet pedig arra kényszerítették, hogy közéjük álljon. Aki nem engedelmeskedett, azt agyonütötték. Budáról látni lehetett a felgyújtott nemesi kastélyok lángjait. Feljegyezték, hogy egy Tornaljai Mihály nevű nemes, aki még nem értesült a keresztesek ellenséges viselkedéséről, szembetalálkozott velük. Elfogták, és Dózsa elé vitték, aki később más nemesekkel együtt karóba húzatta.

A nemesek válogatás nélküli gyilkolása azt sugallja, mintha a nemesség valóban olyan elvetemült, paraszttellenes zsarnok lett volna, amilyennek hosszú időn keresztül ábrázolták. Akadtak persze ilyenek is, de a tárgyi-lagos elemzések fényében inkább az látszik körvonalazódni, hogy az ország bajait elsősorban a meggyengült, ingadozó királyi hatalom, az ezzel

együtt járó romló gazdasági helyzet és a főurak rivalizálásából fakadó megosztottság idézte elő. Ez annál is inkább valószínű, mivel néhány évtizeddel korábban, Hunyadi Mátyás uralkodása alatt elképzelhetetlen lett volna ehhez hasonló tragikus helyzet kialakulása.

A földművesek életkörülményei egyébként nem voltak azonosak. Szapolyai János egy ízben megkérdezte Bajomi Ferenc bihari földesúrtól, hogy van-e pénze. Bajomi azt felelte: van száz olyan jobbágya, aki leszámolhat neki ezer aranyat. Ez a földesúr személyesen felügyelte a mezőgazdasági munkálatokat, a jobbágyságot oktatta, és a törvényes kötelességeiken kívül mást nem követelt tőlük. A jobbágyság jó közérzettel, tisztességesen dolgozott, s ezáltal nemcsak a földesúr, hanem ők is gyarapodtak. Sajnos nem minden birtokon volt ilyen kedvező a helyzet. Ha a rosszul gazdálkodó nemes a birtok jövedelméből aránytalanul sokat fölözött le a maga javára, és keveset forgatott vissza a gazdaságába, akkor ezt csak a jobbágyság kárára tehetette meg. Azok helyzete előbb-utóbb elviselhetetlenné vált, amit azután a gazdaság is megsínylett. A nemeseknek tehát nem állt érdekükben nyomorgatni a jobbágyságot, mert ezzel maguknak is ártottak. Kétségtelen azonban, hogy a nemesség egy része ezt nem ismerte fel, kiváltságaival visszaélt, jobbágysággal rosszul bánt, így gyűlölet tárgyává tette magát azok előtt, akik a társadalmi ranglétra alsóbb fokain álltak. Emiatt Dózsának, illetve radikálisainak nemességellenes programja sokak körében egyetértésre talált.

Dózsa Ceglédre Mezőtúr felé vonult, majd Békés vármegyébe folytatta útját. Közben megölt egy királyi adószedőt, a nála lévő öt márkányi ezüstöt pedig elvette tőle (a márka régi súlymérték, a fontnak harminckettő része). Serege nemsokára egyesült Ambrus pap (Túrkevei Ambrus) dévaványai seregével. A megszállottságig lelkes papot Dózsa megtette kancellárjának és tábori főpapjának. Ő írta és szerkesztette a kiáltványokat, mivel Dózsa nem tudott írni és olvasni.

A vezér célul tűzte ki, hogy megszerzi a dúsgazdag brandenburgi örgróf, Hohenzollern György birtokait és várait. Békés, Gyula, Lipa és a többi erődtény a hatalmas uradalommal együtt jelentős bázist és után-

pótlási lehetőséget nyújtott volna a felkelő seregnek. A Gyula környéki településeket könnyen elfoglalták Dózsa katonái, de akkor a hadi helyzet úgy kívánta, hogy a Csanád vármegyei Apátfalvára vonuljanak. Ott azonban Báthori István temesi ispán és Csáky Miklós csanádi püspök hadai szétverték a Balogh István deák által vezetett előhadat. A győztesek Nagylakig üldözték és pusztították a keresztes előhad maradványait, majd a Jaksics család nagylaki váránál táborot vertek, és mindjárt megünnepelték győzelmüket.

Korán ittak azonban a medve bőrére, mert Dózsa hamarosan összeszedte a vert sereget, és saját seregével egyesítette. Május 27-én hajnalban telehordták rőzsével a vár árkait, majd meggyújtották. A nagy füst elborította a várat. Báthori ágyából kiugorva, egy szál köpenyben kiszökött, és eljutott saját seregéhez. Gyorsan felállított gyalogságát Dózsa lovassága azonnal megtámadta és megzavarta, de Báthori ágyú megrikkították a keresztesek sorait. Azok megtorpantak, majd üldözőik elől a közeli erdőség felé menekültek. Ott azonban Dózsa várt rájuk, aki visszafordította őket, és az erdőben várakozó utóhadtól támogatva ellentámadásba ment át. Először Csáky püspök csapatai futamodtak meg, majd Báthori lovassága esett áldozatul a kegyetlen mészárlásnak. Csáky Miklós sietve bezárkózott Csanád várába, de nem tudta sokáig védelmezni. Néhány emberével éjjel csónakba szállt, és a Maroson igyekezett biztonságosabb helyre jutni. A keresztesek azonban észrevették. Utánamentek, elfogták, majd Dózsa elé vitték.

Báthorinak óriási szerencséje volt. Az ütközetben olyan ütést kapott egyik szemére, hogy eszméletét veszítve leesett a lováról. Amikor magához tért, behúzódott egy közeli nádasba, és megvárta a küzdelem végét. Másnap hajnalban talált egy legelésző lovat, azzal átúsztatott a Maroson, és elmenekült. A környéken viszont elfogták Telegdi István kincstartót, akit a király a román fejedelemségekbe küldött segítségért. A nagylaki csatában más nemesek is a keresztesek fogságába estek, így többek között asszonylakai Ravazdy Péter alispán, nagylucsei Dóczi György és Torpay Miklós. Valamennyi elfogott nemesre kegyetlen sors várt. A bécsi udvari

könyvtár egyik egykorú kézírata így számolt be a nemesekkel szemben alkalmazott általános gyakorlatról: Dózsa „parasztjai a kezükbe esett összes nemeseket megölték és karóba húzták; javaikat elrabolták, leányaikat és feleségeiket, akiket a gonosz és alávaló hajdúk csak megkaphattak, bántották és meggyalázták. Most már véres kardot hordottak körül a falvakban és a mezővárosokban, halállal fenyegetvén mindenkit, aki velük nem tart.”

Dózsa az elfogott nemesek közül először Csáky püspököt hozatta maga elé. Csáky kivételes képességű és műveltségű főpap volt, de Dózsa gyűlölte, amiért korábban megtagadta tőle a kétszáz arany kifizetését, és ráadásul kemény hangon beszélt vele. Ezt szemére vetette Csálynak, aki állítólag a nagylelkűségére apellált, és az életéért könyörgött. Dózsa elutasította a kérését, mire a püspök másképpen kezdett beszélni. Elvetemült gonosztevőnek nevezte a parasztvezért, akit majd az utókor elítél embertelen tetteiért. Dózsa azonnal megparancsolta, hogy végezzék ki. Teljes főpapi díszben, püspöksüvegben ölték meg. Először testét buzogányokkal összetörték, majd fejjel lefelé karóba húzták. A püspöksüvegből előtte (a drágakövekkel együtt) kiszedtek egy nagy gyémántot, és elvették Csáky 60 000 forintját is.

Ravazdy alispánt keresztire feszítették, Dóczy Györgyöt, Torpay Miklóst, Orosz Andrást és a korábban elfogott Tornaljai Mihályt karóba húzták. Egyeseket máglyán égettek meg, mások hátából szíjat hasítottak, de talán egyik kivégzés sem keltett akkora szomorúságot, mint Telegdi István kincstartóé. A király gazdag ajándékokkal küldte követségbe a moldvai vajdához. A Maroson utazott felfelé, amikor meglátták és elfogták. Telegdi korábban Erdély alvajdája volt, igazságos bíró, olyan ember, aki szerette és védelmezte a szegényeket. 1502-ben követségben járt XII. Lajos francia és VII. Henrik angol királynál. (XII. Lajostól nemesi címert is kapott a munkájáért.) Zsigmond lengyel király 1506-os koronázásán ő képviselte II. Ulászlót. Egyébként jámbor és vallásos ember hírében állott annak ellenére, hogy a Telegden élő vörös barátok ellenségének tartották. A telegdi emberek azt beszélték, hogy a barátok

egy éjszaka elrabolták a lányát, és erről valaki értesítette őt. Telegdi állítólag két napra szabad kezet kért a királytól, amit megkapott. Ezalatt kiszabadította a lányát, a vörös barátokat pedig megölte.

A történet hitelessége talán bizonytalan, az viszont tény, hogy Dózsa ellenségként tekintett a kincstartóra, akinek az volt a fő bűne, hogy a márciusi országgyűlés előtt ellenezte a keresztes had összehívását. Dózsa egy magas oszlopra kötöztette, majd végignézte, ahogy a hóhérai nyilakkal agyonlődöztek. Az apátfalvi kivégzések felháborították az uralkodót és a nemességet. Világossá vált számukra, mi várna rájuk Dózsa György győzelme esetén.

Június elején Bornemisza János budai várnagy hadai legyőzték, illetve megadásra kényszerítették a pesti tábor kereszteseit. Június 5-én Egernél Márton pap parasztserege legyőzte Bebek János nemesi hadát, Dózsa György pedig a rákövetkező napon elfoglalta Lippát. A felkelők hamarosan hatalmukba kerítették Solymost, Aradot, majd egész Arad vármegyét az ellenőrzésük alá vonták. Átmeneti, illetve tartósabb sikereket értek el Heves, Nógrád, Borsod és Gömör vármegyékben, valamint Zemplénben, Abaújban, Szabolcsban, Beregben, Ungban, Ugocsában, Biharban és a nyugati országrészekben is. A hevesi keresztes hadak viszont vereséget szenvedtek Pásztónál és Debrőnél. Dózsa György mindenképpen be akarta venni Temesvárt, ezért ott hosszabb ostromra rendezkedett be. A Délvidék legerősebb várának védelmét az a Báthori István irányította, aki nagy szerencsével menekült el a nagylaki csata után. A keresztések sikereket értek el a Szerémségben és Biharban, majd a temesvári táborból kibocsátott keresztes had Csanádot is elfoglalta. Istvánffy Miklós így számolt be Temesvár ostromának egyes részleteiről:

„György pedig, Csanádról elindítva táborát, mely a sok nagy zsákmányolástól bőségesen el volt látva élelemmel és minden szükségessel, június 15-én Temesvárnál, az ulicsi mezőn, nem messze a vártól a Temes folyótól, letelepedett. Másnap közelebb nyomult a városhoz, s előhúzatva a kerekas ágyúkat, azokkal a várfalakat lövette.

Mínthogy az ostrom nem látszott könnyűnek, mert azt a természeténél

fogva erős helyet Magyarország régi királyai az akkor már mind hatalmasabbá váló törökök ellen erődítményekkel még erősebbé tették, György úgy gondolta, hogy ha a folyót máshova elvezeti, a várost azon a kevésbé megerősített részén elfoglalhatja. A táborban sok munkása volt, kikkel a vártól oly messze eső helyen, ahová már a sólyom- és skorpióágyúk nagy golyóival nem lehetett ellőni, fog hozzá a kitűzött munkához. A veszély valóban nagyon nagy volt, mert a megkezdett munkát – minthogy azon oly sok ezer paraszt megszakítás nélkül dolgozott – csakugyan el lehetett végezni. Báthori katonái, felismerve a veszedelmet, a várból is meg a városból is kitörtek, s azokat is, akik a munkán dolgoztak, s azokat is, akik azért örködtek, hogy amazok biztonságban dolgozzanak, miután nagy mézszárlást vittek végbe köztük, futásba kergették, s a kószálókat és megrémülteket, mielőtt még a táborból segítséget vihettek volna nekik, nagy részben lekaszabták. Bár így ez a terv megghiúsult, György a megkezdett ostromot még keményebben szorgalmazta, a várfalakat a nagy skorpióágyúkkal törette, övéit lelkesítette, s a gazdag város kirablását ígerte nekik.”

Közben (június 21-én) a Pest megyei Gubacsnál Dózsa Gergely csapatai alulmaradtak Bornemisza János nemesi seregével szemben. A hónap vége felé Szapolyai János erdélyi vajda a Temesvárt védő Báthori segélykérésének eleget téve Erdélyben elrendelte a mozgósítást, és július elején Budáról is elindultak a hadai Temesvár felé. A felkelők csapatai egyre több helyen szenvedtek vereséget. Lőrinc pap Erdélybe nyomuló seregét Kolozsvárnál verték szét a nemesek, akiket Barlabási Lénárt alvajda, Drágffy János, Bánffy János és Tornaljai János vezetett. Bács megyében, Perleknél jutott hasonló sorsra Nagy Antal keresztes tábor, amelyre a budai Bornemisza János serege mért vereséget.

Szapolyai János, aki nem sokkal előbb még az Al-Duna környékén hadakozott a törökkel, nagy lendülettel szervezte a Dózsa elleni hadjáratot. Egybegyűjtött seregével, „katonai fegyelemmel felfejlődött és kiegyenesített csatasorral, trombitaharsogás és dobpergés közepette” érkezett az ulicsi mezőre, hogy megvívja a döntő ütközetet halálos ellenfelével.

Istvánffy Miklós szerint „György egy cseppet sem ijedt meg, hanem gyorsan jelt adott a csatára, a lovas és gyalogos csapatokat rendezte, s amennyire mámora engedte, hadvezéri kötelességeit végezte. Segítségére volt mégis ebben alvezére és testvére, Gecső, és Lőrinc pap, akik a parasztnak már egyébként is harcra felkészült lelkét most még keményebb szavakkal ösztönözték s lelkesítve buzdították, hogy az a nap, az a harc lesz az, mely nekik és utódaiknak hatalmas dicsőséget hoz, ha vitézségükkel, jobbjukkal és győzelemmel keresik üdvüket. Ha azonban elfajzottan, rútul félve és megijedve futásban keresnek menedéket, akkor számkivetés, nyomorúság, bilincs gyalázatos akasztófa, s magánál a halálnál is súlyosabb büntetés vár rájuk. [...]

A másik oldalon a vajda csak néhány szóval buzdította övéit. Emlékezzenek rá, mondta, hogy mily sok ártatlan és becsületes, származásával és vagyonával kiváló férfiút öltek meg hallatlan kegyetlenséggel az egész emberiségnek ezek a leggonoszabb latorjai. Itt az idő, hogy most ezeken mindnyájukon, de elsősorban legbűnösebb vezérükön, aki a nemességet irtotta s Magyarország királyságára vágyott, a legádázabban bosszút álljanak.”

Dózsa serege bátran állta a sarat, és a csata kimenetele hosszú ideig kétséges volt. Végül a harcedzettebb, a fegyverforgatásban gyakorlottabb nemesi haderő felülkerekedett, és Dózsáék arcvonala megingott. A parasztsereg meghátrált, majd futásnak eredt. Dózsa lovával fel-alá vágatva és kiáltozva igyekezett katonáit megállítani, de azután Petrovics Péter, Szapolyai lovascsapatainak parancsnoka súlyosan megsebesítette, letaszította a lováról, majd elfogta. Dózsa serege felbomlott, és teljes vereséget szenvedett. Dózsa Gergely is élve került Szapolyaiék kezébe, míg Lőrinc pap visszavonult Várad felé, ahol tábort ütött. Amikor Dózsa Györgyöt Szapolyai elé vitték, nem kért kegyelmet, csupán testvére, Gergely számára kért méltányos elbánást, kijelentve, hogy ő kényszerítette a katonáskodásra.

Lőrinc pap csapatai hamarosan vereséget szenvedtek Tomori Pál seregétől. A pap elmenekült, de azután saját emberei kiszolgáltatták

Szapolyainak. Kolozsvárott végezték ki, ugyancsak különös kegyetlenséggel. Nyársra húzták, majd máglyán megsütötték.

Dózsa kivégzése után legendák születtek életéről és tetteiről, megévesztve olykor a történészeket is. Felbukkantak azonban olyan dokumentumok is, amelyek valósnak tekinthető mozzanatokot villantanak fel azokból az időkben, amikor nevét még nem ismerte az ország népe.

Említettük, hogy Csáky püspök a kétszáz aranyért jelentkező Dózsát megdorgálta, ami eléggé különös, hiszen vitézi tettei miatt dicséretet érdemelt volna. Vajon mi késztette a püspököt ilyen viselkedésre? Nos az, hogy Dózsa György nem volt teljesen ismeretlen személy nándorfehérvári vitézkedése előtt, mivel korábban igencsak kétes hírnévre tett szert. Gyilkossággal és rablással vádolták, és ezek a vádak feltehetően még nem mentek feledésbe, amikor Csáky Miklósnál megjelent. Mi is történt?

Szabó Károly történész a *Századokban* tette közzé héderfaji Barlabási Lénárt erdélyi alvajdának, a székelyek alispánjának egyik érdekes, latin nyelvű levelét. A történész az 1507. július 19-én kelt levél eredetijét a nagyzebeni szász nemzeti levéltárban találta. Az alispán a levelet Szeben város polgármesteréhez és tanácsához intézte. Ebben Dózsát a maroszséki Makfalván lakó nemes székelynek, ugyanakkor egész Erdélyország nyilvános rablójának nevezte. Ez a kifejezés nyilvánvalóan jelzi, hogy Dózsa már korábban is elkövetett hasonló bűncselekményeket.

A levél egyébként válasz volt a szebeni tanács panaszára, amely arra vonatkozott, hogy a legutóbbi medgyesi vásár alkalmával néhány szebeni lakost Medgyes közelében kifosztottak és megöltek. A tanács Dózsa Györgyöt gyanúsította a tett elkövetésével. Barlabási Lénárt alispán a levélben azt a tanácsot adta a szebenieknek, hogy írjanak Lázár Andrásnak és más előkelő székelyeknek. Szólítsák fel őket, hogy Erdélyország e nyilvános rablóját ne tűrjék meg maguk között, és büntessék meg úgy, hogy az a székelyek és Erdélyország más lakosai között kötött szövetséget erősítse, ne pedig gyengítse! A Dózsa elleni vizsgálatról nem tudunk, de elképzelhető, hogy a székelyek nem nagyon igyekeztek elégtételt adni a szászoknak.

Barta Gábor történész a levéllel kapcsolatban úgy vélte, hogy az nem alkalmas Dózsa személyének beazonosítására, mivel a makfalvi Dózsa (Dósa) család kapcsolata Dálnokkal (Dózsa György szülőhelyével) nem kimutatható. Barta arra is utalt, hogy a két helység nagy távolságra van egymástól. Márki Sándor viszont egyértelműen állította, hogy Dózsa György apja (Tamás) Maroszsékből (Makfalva és Kibéd tájékáról) telepedett át a testvérével együtt Dálnokra. Márki szerint Dózsa később, talán apja halála után visszaköltözött Makfalvára, ami megmagyarázná a kapcsolatot Dálnok és Makfalva között. Nevét először a brassói templom 1571-ig visszamenő évkönyveiben találták ebben a formában: „duce Georgio Doscha Siculo”, ami Székely Dósa Györgynek felel meg. Istvánffy Miklós humanista történetíró, alnádor és Kőváry László történetíró is hasonlóképpen nyilatkoztak, és a kérdésnek valóban nagy jelentősége van, hiszen nem mindegy, hogy Dózsa személyével és származásával kapcsolatban mit tekinthetünk hitelesnek, és mit nem.

Barta Gábor egyébként (kételeyei ellenére) nem zárta ki annak lehetőségét, hogy az említett levél mégiscsak a keresztesek későbbi vezéréhez kötődik, mert ezt írta: „a kereskedők elleni támadás a kor szemléletében hétköznapi erőszakosság volt, aminek elkövetését a később felkelő vezérről, éppen a társadalmi rend elleni lázadása ismeretében minden dehonesztáló mellékiz nélkül feltételezhetjük.” A történész vélekedése ez esetben eléggé különös, mert Dózsa részéről szinte elfogadhatónak tartja ártatlan emberek megölését és kifosztását „minden dehonesztáló mellékiz nélkül”. Ez a felfogás megfelelt a Dózsával kapcsolatos egykori marxista történelemszemléletnek, és el lehetne gondolkodni azon, hogy vajon mennyiben enyhítő körülmény az úgynevezett hétköznapi erőszakosság.

A püspöki dorgálás idején a szóban forgó bűncselekmény elkövetése óta évek teltek el, így elmondható, hogy a törökverő Dózsa hőstettei mégiscsak fátylat borítottak előéletére. Egyes feltevések szerint volt egy János nevű testvére is, aki nem sokkal előbb lázadást szított Erdélyben, amiért II. Ulászló 1513. augusztus 18-án megparancsolta a szászoknak,

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

122

hogy ne csatlakozzanak a hitetlen Székely Jánoshoz. Márki Sándor írta a *Magyar történeti életrajzok* című könyvsorozat Dózsa Györgyről szóló részében: „Székely János még le sem tette fegyverét, mikor már közeledett az idő, hogy a pápa követe és a király maga adjon fegyvert Székely György kezébe, s őt keresztetek élén küldje a törökök ellen.”

„Sas nem kapdos legyeket” – tartja a római közmondás. Dózsa György nem volt sas, és nem tagadta meg önmagát. Hadvezérként is megölte a királyi adószedőt, és elvette a nála talált pénzt. Az elrabolható javakat gátlástalanul megszerezte, és gyakran szabad rablással kecsegtetve lelkesítette katonáit, akik nemcsak raboltak, hanem prédának tekintettek asszonyokat, lányokat, megöltek gyerekeket és öregeket. Megesett, hogy apát és fiát egyetlen karóba húzták bele, és semmilyen kínzástól sem riadtak vissza, ha nemesekről volt szó.

Kétségtelen, hogy Dózsa a magyar történelemnek jelentős alakja volt, hiszen tevékenységével befolyásolta az ország sorsát. De nem szabad elfelejteni, hogy nagymértékben hozzájárult a nemesség és a parasztság közötti maradék bizalom eltűnéséhez. A nemesek keményen megtorolták a lázadást. Dózsa seregének tagjai közül több ezer embert juttattak a hóhérok kezére. Az október 18-án kezdődött országgyűlés büntető jellegű törvényekkel (például kártérítéssel, a hűtlenség költözési jogának megvonásával) sújtotta a parasztságot és a jobbágyságot. Rendelkezett a Dózsa oldalán felkelt papok, hajdúk, tisztek és altisztek megbüntetéséről, míg Szapolyai János erdélyi vajdának hatalmas pénzjutalmat ítélt oda.

A szomorú következmény Mohács lett. Ott a törököknek már könnyű dolguk volt, mert a sorsfordító csata előtt tizenkét évvel Magyarország legyőzte önmagát.

II. LAJOS KIRÁLY TISZTÁZATLAN HALÁLA

A jelenleg leginkább elfogadottnak tekinthető történeti fel-fogás szerint a mohácsi csatából menekülő II. Lajos király a megáradt Csele-patakba fulladt, s hűszévesen így lelte halálát. A történelemoktatás és számtalan idevágó publikáció révén ez a kép él az érdeklődő magyarokban. A szakemberek és az érdeklődők körében azonban ez a téma legalább annyi vitát váltott ki, mint például gróf Zrínyi Miklós és a vadkan históriája.

II. Lajos halálát már a kortársak is különféleképp ismertették. A fennmaradt visszaemlékezések és hírek egy része szöges ellentétben áll egymással, jó okot szolgáltatva arra, hogy ezt a kérdéskört ismét áttekintsük, s megkíséreljük az eseményt újraértékelni. Arra vállalkozunk, hogy a „több szem többet lát” elv alapján az ésszerűség, az elfogadható érvek mentén haladva felvázoljuk a haláleset lehetséges változatát.

Ezúttal eltekintünk az 1526. augusztus 29-én lezajlott mohácsi csata teljes leírásától, és csupán a királlyal történt eseményekre összpontosítunk (Lajos király a csatában egyébként hőiesen harcolt). A leghitelesebbnek tartott forrás Brodarics István szerémi (később pécsi, majd váci) püspök és királyi kancellár munkája, amely 1527-ben jelent meg. A mű megírására I. Zsigmond lengyel király, II. Lajos nagybátyja kérte fel Brodarics kancellárt, aki maga is részt vett a csatában.

Brodarics nem volt szemtanúja a király halálának, viszont első kézből kapott híreket a szemtanú Czettrich Ulrich királyi kamarástól (II. Lajos és Mária királyné bizalmi emberétől). A kamarás a holttest megtalálásánál is jelen volt, Sárffy Ferenc győri várkapitánnyal együtt. A kancellár elsősorban a tőlük származó információk alapján dolgozta fel a király halálának történetét. Többek között ezeket írta:

„A király elvesztésének bűnét nem merném azokra kenni, akik őrizetére voltak rendelve, és azokra sem, akik őt – bizonyára elhamarkodottan – a csatából kiragadták [...] Tudjuk ugyanis, hogy az a kettő [Czettrich Ulrich és Aczél István kamarások] a végsőkig hű volt a királyhoz, és ép-ségének védelmére mindenek fölött törekedett. Ami pedig ama hármat illeti, aki a királyi személy őrizetére rendeltetett [Ráskay Gáspár, Török Bálint és Kállay János], nyilvánvaló, hogy az ellenségtől, melynek vissza-szorítására indult, nem térhetett vissza korábban, mint ahogyan megfu-tott egész hadunk, mert egyikük fogságba esett, és még azon helyt ki is szabadult. [...] A küzdelem pontosan egy és fél óráig tartott. A mocsár is nem egy embert nyelt el mély örvényeiben, sokan azt mondták, hogy a király is ott pusztult el. Azonban később egy meredek part hasadékaiban lelték meg Mohács fölött, félmérföldnyire a Csele nevű falu alatt. Ezen a helyen akkor a Duna áradása miatt a szokottnál magasabban állott a víz: itt fulladt bele a vízbe lovával együtt, úgyhogy fel volt fegyverez-ve. Mások is veszték el itt, valamivel arrébb találták meg kamarásainak, Trepka Andrásnak és Aczél Istvánnak holttestét.”

Mielőtt továbblépnénk, válaszolnunk kell arra a kérdésre: vajon miért hagyták el a királyt az őrzésére kirendelt főemberek, és a hozzájuk tartozó fegyveresek? Brodarics kancellár írásában erre is találunk magyarázatot. Tomori Pál fővezér, kalocsai érsek (a másik fővezér Szapolyai György volt) a csata hevében a közeledő törökök láttán megparancsolta Ráskay Gáspárnak, hogy a többiekkel együtt vágtsanak a törökök elé, kifür-készni a szándékaikat, illetve visszaverni a támadó csapatokat. Tomori feltehetően abból indult ki, hogy Ráskayék idejében visszaérkeznek. Ráskay vonakodott végrehajtani a parancsot, és arra hivatkozott, hogy

őket a király védelmére rendelték ki, de miután Lajos király is hozzájárult távozásukhoz, nem ellenkezett többé. Az események azonban váratla-nul felgyorsultak, mivel a magyar sereg végső rohama is megtört a török túlerővel szemben, így a király visszatérő testőrök helyett rendetlenül menekülő magyarokat és előnyomuló törököket látott. II. Lajos tehát testőrei nélkül, csupán néhány emberével (végül Czettrich Ulrichhal és Aczél Istvánnal, Szerémi György szerint viszont Tomori Pállal, Szapolyai Györggyel és másokkal) próbálta menteni az életét.

Amikor a csatából elmenekült Czettrich Ulrich Neszmélyen előbb Mária királynénak, majd Brodarics kancellárnak élőszóban beszámolt a történetekről, egyértelműen állította, hogy a király lovával együtt a megáradt Csele-patakba veszett, s ezt a saját szemével látta. A királyné Ferdinándhoz írt levelei viszont arról tanúskodnak, hogy több futár is a király megmenekülésének hírért hozta. Antonio Giovanni da Burgio pápai követ Rómába küldött jelentése megerősítette Czettrich szóbeli beszámolóját:

„Múlt hó 29-én, szerdán, őfelsége megütközött a törökkel, s a csata a mieink tökéletes vereségével végződött. Őfelségéről azt beszélik, hogy vitéz küzdelem után épségben távozott a harcterről, de nem tudni, hogy hová. Ez a hír volt itt elterjedve, s ez tartotta magát három napig. De ak-kor megérkezett Czettrich Ulrich, a király kamarása és legbizalmasabb embere, s elmondta, hogy őfelsége vele és Aczél Istvánnal (barátom, ki Rómában volt a szent évben, és őszentségével is beszélt) megmenekült a csatából, menekülés közben elértek a Duna egy kicsi ágacskájához, de midőn át akartak kelni, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, őfelsége pedig, kinek nehéz volt már a páncél, s fáradt is volt, leesett, és belefűlladt ebbe a patakba. Mikor Aczél István látta, hogy a felség veszedelemben van, utána ugratott, de ő is megfűlladt.”

A pápai követ ezután megjegyezte: „Mégis sokan vannak, akik azt mondják, hogy a király túljutott azon a helyen, ahol mások szerint ez az eset történt.”

A királyné a törökök kivonulása után Mohácsra küldte Czettrichet

és Sárffy Ferenc várkapitányt a holttest felkutatására. Feltehetően október közepén érkeztek oda embereikkel, de Sárffy írásos jelentésében az időpontokra nincs utalás. Ami biztos: a Brodarics püspök-kancellárnak szóló jelentést Győr várában keltezték 1526. december 14-én, tehát jóval II. Lajos temetése (november 10.) után. Részletek a jelentésből:

„[...] Legyen róla meggyőződve főtisztelendő uraságod, hogy mindaz, amit annak idején Czettrich a király haláláról mondott, színigazság volt. Mert mikor ahhoz a helyhez közeledtünk, s még oda se értünk, már Czettrich ujjával mutatta meg azt a helyet. Odasiettünk, s megláttuk egy ló tetemét a mocsárban. S mert Czettrich azt hitte, hogy a királyi felség holtteste is ott van, nem törődve a mocsárral, beugrott az iszapba. De nem találta meg, hanem csak a királyi felség fegyvereire akadt itt rá. Egy kicsit tovább mentünk, [...] s megtaláltuk a királyi felség udvarmesterének, Trepkának hulláját [...] Nem messze ettől a mocsártól végre egy friss sírdombot pillantottunk meg, s az alatt, mintegy isteni útmutatásra, a királyi felség elhantolt holttestét találtuk meg. Odasiettünk valamennyien, s Czettrich rögtön elkezdte a földet kezével kaparni. Mi is követtük példáját mindnyájan: s először a lábak feletti részét bontottuk ki a sírnak. Czettrich megragadta a holttest jobb lábát, gondosan lemosta kétkezesével vízzel, s ekkor fölfedezte azt a jegyet, mely őfelsége jobb lábán volt. Erre hangosan felkiáltott: Ez itten a király őfelsége, az én mindig legkegyelmesebb uram holtteste, ez egészen bizonyos, s térdre borulva, sírva megcsókolta. Minthogy így felismertük, kiástuk a testet, először fejét, aztán arcát lemostuk, és egész pontosan felismertük azokról a jegyekről, melyek őfelsége fogain voltak. Egy gyékény is volt velünk, ezt szétgöngyölítettük, s a felség testét ráfektettük, és tiszta vízzel egész tisztára mostuk. Nem akarok hízelegni, de főtisztelendő uraságod kegyeskedjék elhinni nekem, hogy sohasem láttam emberi holttestet, mely ennyire épen megmaradt volna, ennyire ne lett volna undorító és ijesztő. Mert nem volt a felség testének legkisebb része sem feloszlóban, s nem volt rajta semmiféle seb, még egy tűszúrásnyi sem, csak egy egészen kicsinyke az ajkán. Ezután a jó isten segédelmével útrakeltünk [...]

Midőn Székesfehérvár elé értünk, Czettrich előrelovagolt, s a városi bírónak és a többi rendnek előadta, kit hozunk, s erre ezek, mint illet, az egész papsággal együtt ünnepi menetben kijöttek a városból a király koporsója elé. Végül a felség holttestét bevittük a városba, s a prépostság házában egy pajzsra kiterítettük nagy tisztelettel. Felnyitottuk ezután a koporsót, s megmutattuk a város bírójának [...] Horváth Mártonnak, majd átadtuk neki megőrzés végett.”

II. Lajos király haláláról és a holttest állapotáról a fentiektől teljesen eltérő leírások is fennmaradtak. Barta Gábor történész a *História* történelmi folyóiratban megjelent tanulmányaiban (1980/01 és 1989/03) elemzte a fontosabb dokumentumok állításait, és igyekezett felvázolni egy reálisnak tűnő képet a történetekről. Ismertette Szapolyai János erdélyi vajdának a holttest felkutatására tett lépéseit is. Alig néhány nappal a Czettrich–Sárffy-féle kutatóút után Szapolyai embereket küldött Mohácsra, hogy megkeressék a halott királyt. Ezzel a feladattal Czibak Imre volt temesi ispánt és mesztegnyői Szercesen János dunántúli nemest bízta meg. Közben megszállta Budát. A későbbiekéről Barta Gábor így írt:

„[...] A mohácsi csata két túlélője, Bakics Pál és Ráskay Gáspár vezetésével lovascsapatok indultak az Északkelet-Dunántúl hódoltatására. Ráskay ellenállás nélkül foglalt el két közeli királyi várat, Tatát és Komáromot. Így szabaddá vált az út a Bakics vezette csapat előtt: ők november első napjaiban bevonultak Székesfehérvárra. Bakics nyilván azonnal jelentette Budára: a király holtteste itt van a városban, Czibakék jöhetnek vissza.”

Egyes történészek arra a kérdésre, hogy az özvegy királyné miért nem adta meg a végtisztességet férjének Szapolyaiék megérkezése előtt, észszerű magyarázattal szolgálnak. Mivel a magyar hagyományok szerint királyválasztásra csak az előző uralkodó temetését követően kerülhetett sor, a Pozsonyban tartózkodó Mária szándékosan késleltette a szertartást, mert nem akarta, hogy a trónra esélyesebb Szapolyai Jánost királlyá válasszák. Az ő jelöltje a fivére, Habsburg Ferdinánd volt. Az persze továbbra is kérdés, hogy a holttestet miért hagyta Székesfehérváron, s miért nem szállíttatta Pozsonyba, ahova ő maga is távozott.

Közben figyelemre méltó fejlemény bontakozott ki II. Lajos halálával kapcsolatban Ausztriában, s általában a német nyelvterületen. A mohácsi csatából megmenekült egyik bécsi zsoldos azzal a hírrel lepte meg a közvéleményt, hogy a királyt a csata után a magyarok feltehetően megölték és elrejtették. Barta Gábor tanulmányában szerepel, hogy a „bécsi zsoldos gyanúját már 1526. szeptember 13-án újságformában kinyomtaták és terjesztették”. A híresztelés gyorsan szárnyra kapott, és a korabeli német újságok egyre színesebb és félelmetesebb rágalmakat szórtak a „királygyilkos” magyarokra. Farkas Gábor Farkas történész a *Magyar Könyvszemlében* megjelent, nagy műgonddal megírt, a fontosabb művekre és kutatási eredményekre is kitérő dolgozataiban [2000/4 és 2001/1] az erre vonatkozó adatokat is közzétette. Munkájának rövid részlete:

„A Habsburgok rögtön a mohácsi csatavesztés és II. Lajos halálának hírére elindították a propaganda-hadjáratukat, hogy a dinasztikus jog-szerződés szerinti trónkövetelésüket megfelelő módon alátámasszák. Erre legalkalmasabb formának az úgynevezett népének és az újságlap bizonyult. [...] A mohácsi csatáról eddig öt egykorú történeti népének és tíz újságlapot, vagyis *Neue Zeitung*-ot ismerünk, amelyek 33 kiadásban és megállapíthatatlan számú utánnyomatban forogtak közkezen a német birodalom legkülönbözőbb részeiben. Ez a két műfaj a 16. századi német közvéleményt leginkább befolyásoló tényezője volt, szervesen kapcsolódtak össze, egymásra óriási hatást gyakoroltak. [...] Az első népének tudósítása meglehetősen korai, szeptember 13-i, a legutolsó november közepi volt. Ez a két hónapnál tovább tartó feszült figyelem, amelyben a német közvélemény a mohácsi csatát részesítette, szinte példa nélküli volt a 16. században. Ilyen hosszan tartó érdeklődésre csak Bécs ostroma (1529), vagy Don Juan de Austria lepantói győzelmének leírása (1571) számíthatott, de az utánnyomatok számát tekintve Mohács még ezeket a tudósításokat is messze megelőzte!”

Ez idő tájt az egyik velencei kém is jelentette Bécsből, hogy II. Lajost a barátai ölték meg (igaz, a korabeli kémjelentések nem mindenben fedték egymást).

Részben ezeket a rémhíreket támasztotta alá Szerémi György, II. Lajos, majd Szápolyai János udvari káplánja, történétíró, akinek az 1540-es években írt kéziratának másolatát 1840-ben fedezték fel. A *Magyarország romlásáról (Epistola de perditione regni Hungarorum 1456–1543)* című emlékirathoz csatoltan Tatai Miklós káplán *Epistola Flebilis (Siralmas levél)* című (Verancsics Antalnak küldött) levelét is megtalálták, amely teljesen alátámasztja Szerémi történetét II. Lajos haláláról. Ez a történet merőben különbözik Sárffy Ferenc beszámolójától, és a tragikus eseményt egészen más megvilágításba helyezi. Szerémi György beszámolójának részlete:

„[...] Azután pedig az egyháziak mindent elrendeztek, ami szükséges volt Lajos király temetéséhez. Én odaszaladtam uramhoz, Lajos királyhoz, hogy lássam, és tapasztalatot szerezzek. Dávid János, Tatai Miklós voltak igazi káplánjai Lajos királynak. Itt már, kedves olvasó uraim, jól figyeljétek írásban tett nyilatkozatomat Lajos király haláláról. Amikor testét nézegettük, három szúrást találtunk; cseh karddal volt átdöfve. Mi papok csak titokban vizsgáltuk meg, s nem volt szabad másoknak elmondanunk János vajda miatt. Így történt Lajos király halála. Biztosan fel tudjuk az igazságot tárni János király halála után. Egy magyar vitéz, hogy meghallotta, hogy János király meghalt, mondja: Már fel kell tárnom Lajos király halálát. – És így kezdett beszélni: Szeretett testvéreim, figyeljétek, és tudjátok meg tőlem halálát, miképpen történt meg vele. Lajos királyt a mocsáron átvittük egészségben és épen, Szepesi György és Tomori Pál, a Cseribasa. Velünk volt Citrich is. És amikor megérkeztek Báta mezőváros mellett egy faluba, mondta Szepesi György: Király uram, nemde akarsz itt valami pihenőt tartani, leszállni a lóról, a vasból kivetközni, s hogy valami ennivalót készítsünk neked. Hogy a szegény király ezt hallotta, tetszett neki a tanács; hasonlóképpen a Cseribasa is jóváhagyta. Mikor a király megtette, amit mondtak neki, Tomori Pál a király engedelmeivel elment szállására. Azután György a királlyal maradt. Mondta Szepesi György: Te király, bestye táncos király, elvesztetted Magyarországot s a mi jogunkat s az igazságos ítéletet Lőrinc herceg bir-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

tokára; bizony te meghalsz. – György kihúzta cseh kardját, és megszúrta több mint háromszor. A király leesett a földre; csak egy szál ruhában ült a szobában. Tomori Pál megtudva azt, hogy megölte, rögtön nekiment Györgynek. – Ó te, gyilkos lator – mondta Györgynek. Tomori páncélban volt, nem vetkőzött ki, mert őrizte a királyt; csak éppen hogy elment szállására szolgálóihoz. Pál mindjárt megölte Szepesi Györgyöt. Szepesi Györgynek volt egy alhadnagya nagy csapattal; hogy meghallotta, hogy urát, Györgyöt megölték, azonnal a Cseribasára rontott csapatával, s ott megölték Tomori Pált. Íme, ily módon hárman feküdtek holtan. És – mondta a magyar vitéz – már éjszaka volt, péntekre virradóra; s nagyon sötét volt az éjszaka. És tüstént gyorsan Györgyöt és Pált egy sírba fektették a falusiak templomában. Lajos királyt ruhájából kivetkőztették s így vitték a tóhoz. De nem bocsátották le a tóba, hanem a tó partján lenn ástak sírt szegénynek, s otthagyták. Ily módon láttam én előbb említett káplántársaimmal a három szúrást testén; arany kereszt függött a nyakán, vékony ruhában és ingben volt, amint levetkőztették, s az ujján jegygyűrű volt még tanúságul. [...]

Tatai Miklós a gyilkosságot hasonlóképp írta le, majd a merénylet utáni eseményeket így rögzítette:

„[...] Citrich és a királyi felség más kamarásai megijedtek, s Tomori Pál szállására futottak, s mondták nagy hangon; Gyorsan, gyorsan; nagyságos uram, mert megöli Lajos királyt Szepesi György. – Hogy ezt hallotta a bácsi érsek, azonnal felkelt, s tombolva rohant csapatával Szepesi György ellen, s ő viszont őt ölte meg. Hogy ezt meghallotta Szepesi György hadnagya, mivel a nagyobb rész György-párti volt, viszont Pál érseket ölték meg. És az éjszaka nagyon sötét volt; házakat gyújtottak fel tűzzel a faluban, s a tűz lángja mellett több mint két óráig tartott a harc mindkét oldalról. És oly nagy volt a zaj, hogy két mérföldre elhallatszott a levegőben kiáltásuk. Úgy mondják, hogy a törökök császáranak csatájában nem esett el annyi katona Mohács mezején, mint Lajos király halálának óráján. György csapata megmaradt; Tomori Pálból kevesen menekültek el. Az előbb mondott György hadnagya és népe tanácsot tartott, s

a nevezett György meg Pál főembereket ugyanott a falu templomában egy márványsírba tették. És a királyt lepedőbe göngyölték mezítláb és fedetlen fejjel; a királynétól készített aranyos ingében, nyakában vékony aranyláncon függő kis kereszttel, s a házassági hűség aranygyűrűjével ujján; mindezt rajta hagyták jelül a megismerésre. Azután beburkolták vértől ázott saját ruháiba, s mint valami vértanút vitték éjfélkor vissza a tó partja alá, közel a Csele faluhoz. És kis gödröt ástak neki éjjel, lámpák fényénél, s őt ott hagyták. [...]

Tomori Pálról számtalan feljegyzés állítja, hogy a csatában bátran, a végsőig harcolt, és a csataterén esett el. Másnap a törökök átfésülték a csatateret, ahol elsősorban az elesett főembereket keresték. Tomori holttestét megtalálták, fejét levágták, majd hosszú lándzsára tűzték. Ez azt jelenti, hogy Tomori csak akkor lehetett a királlyal Szekcsőn, ha a törökök összetévesztették egy hasonló személlyel. Ennek azonban kicsi a valószínűsége.

Az aprólékos oknyomozó módszereiről is ismert történész, Grandpierre K. Endre *A magyarok titkos története* című munkájában idézi Tatai Miklós levelének azt a részletét, amely Szapolyai János erdélyi vajda intézkedéseit örökíti meg:

„Ezek után kezdett János vajda tudakozódni Lajos királyról, mintha nem tudná [mi esett vele – G. K. E.]. És ezután az udvari emberek közt terjesztették az udvari emberek, hogy egy halász megtalálta testét egy gödörben elmerülve a Csele tó mellett, Lajos királyt. És elküldött minket, két káplánt érette kocsival, s így találtuk meg őt ugyanazon módon, mint meg van írva róla fent. És testét szag nélkül vittük Székesfehérvárra a temetésre. János vajda Budáról készíttetett neki száz arany forintból egy nagyon szép koronát aranyművesekkel s tiszteességgel temette el; mint királyt illik, s mint az ő kegyes urát, Szent Márton hitvalló napján, szombaton. És önmagát vasárnap koronáztatta meg a magyarok királyává, akit végül legkevésbé tiszteltek és félték.” Szerémi György feljegyezte: „Amikor testét nézegettük, három szúrást találtunk; cseh karddal volt átdöfve. Mi papok csak titokban vizsgáltuk meg, s nem volt

szabad másoknak elmondanunk János vajda miatt. [...]” Egyes források viszont nem erősítik meg, hogy Szapolyai embereket küldött volna a királyi holttest felkutatására.

Látható, hogy az egymáshoz felettébb hasonló Szerémi–Tatai-féle leírás, valamint a Brodarics–Sárffy-féle közlések között hatalmas úrtáton. Különös, hogy Czettrich Ulrich személye mindkét verzióban megjelenik, sőt Sárffy Ferenc leírásában a király halálának Czettrich az egyetlen szemtanúja. Sárffy levelében az áll, hogy a halott király testen egy tűszúrásnyi sérülés sem látszott, ezzel szemben Szerémi és Tatai (mint szemtanúk) határozottan említik a három szúrás nyomát.

Grandpierre K. Endre ebből arra a következtetésre jutott, hogy két különböző holttest is szóba jöhet, s nagyon alaposan elemezte a kétféle történet ellentmondó elemeit. Barta Gábor a dilemmát (korábban) így oldotta fel: a Székesfehérvárra történő bevonulás után „Bakics nyilván azonnal jelentette Budára: a király holtteste itt van a városban, Czibakék jöhetnek vissza”. Ezek szerint Szapolyai kutatócsapata idő előtt visszafordult, és nem hozott magával semmilyen holttestet. Csak hogy Barta ezt nem állította egyértelműen, hiszen mondatában ott van a „nyilván”. Mivel az információk hiányosak, olykor csupán logikai úton lehet következtetni egyes részletekre. Tény, hogy a Czettrichék által megtalált holttest Székesfehérváron volt. Úgy véljük, amennyiben két holttest került volna elő, az nem maradhatott volna titokban, és az is kétségtelen, hogy Szerémi György emlékiratát csak erős kritikával lehet fogadni, hiszen megesett, hogy saját korábbi állításait is megcáfolta.

Felmerül a kérdés, hogy Szerémi György (latin írói nevén Georgius Sirmiensis), aki széles látókörű, művelt egyházi és udvari ember volt, miként hagyott hátra olyan emlékiratot, amely helyenként különleges forrásértékű, másutt pedig egyszerű érvekkel lesöpörhető leírásokat tartalmaz. Másrészt mi oka lehetett arra, hogy azt a Szapolyai Jánost keverje gyanúba, akinek mindvégig hűséges híve, udvari káplánja, tanácsadója, majd az özvegy Izabella királynénak is főembere volt. Buda elfoglalása (1541) után Izabellát Erdélybe is elkísérte, s ott írta meg emlékiratát.

A történészek egy része valamiért nem tulajdonított nagy jelentőséget annak, hogy Szerémi fennmaradt emlékirata nem az eredeti kézirat, hanem a bécsi udvari könyvtárban őrzött másolat. Márpedig ez a tény sok félreértést eloszlat. Ha a rendelkezésre álló példányt az udvar szolgálatában álló másolók készítették, akkor a Habsburgok érdekeit sértő részleteket a megrendelő igényei szerint kozmetikázhatták. Amennyiben ilyen források alapján próbálunk tájékozódni, sokszor érthetetlen, ellentmondásos következtetésekre jutunk.

Vizsgáljuk meg a sokak által hihetőbbnek tartott, Sárffy-féle történetet! Sárffy Ferenc feljegyzésében szembeüő, hogy Czettrich Ulrich azonnal felismerte, s „ujjával mutatta meg” a keresett helyszínt. Ugyancsak szembeüő a friss sírdomb, az épségben talált holttest, amelyen egy „tűszúrásnyi” seb sem volt, valamint a holttest arca, amelyet csupán azokról a jegyekről ismertek fel, amelyek a fogain voltak. Már az a „tény”, hogy a helyszín megtalálása (amely a hat héttel korábbi állapothoz képest rengeteget változott, hiszen az akkori esős, áradásos helyzet megszűnt), nem okozott gondot Czettrich Ulriknak, önmagában is különös. Ne feledjük, hogy Czettrich ismeretlen tájon, szürkületben keveredett erre a helyre, s feltehetően jobban figyelt a testőreitől s más kíséraitől leválasztott királyára (aki mellesleg sérült lovon ült), mint arra, hogy éppen hogyan fest a helyszín. Visszatértek mégis gond nélkül odata-lált, s egyetlen döglött ló láttán a helyes nyomra bukkant. Az iszapban turkálva megtalálta a király fegyvereit, majd felfigyelt a frissen hantolt sírra. Azonnal odament, és az eltemetett királyt már egyik lába alapján azonosítani tudta, holott a holttest még a földben volt.

Újabb kérdés: miként maradt épségben egy hathetes hulla? Köztudomású, hogy a vízi hullák rövid időn belül felpuffadnak, míg a mocsári hullák konzerválódhatnak. A király halálának helyszíne mindmáig vitatott. Egyes források patakról, mások mocsárról, tóról, vagy a megáradt Dunához közeli helyről szólnak, így sejtelmünk sem lehet arról, hogy II. Lajos teste mennyi ideig tartózkodott vízben, illetve mocsaras közegben. Tegyük fel, hogy valóban a király teste nyugodott a sírhant

alatt! Szerémi és Tatai állították, hogy látták a testen a három szúrás nyomát, sőt Szerémi szerint erről hallgatniuk kellett. Sárffy ezzel szemben egy tűszúrásnyi sérülést sem látott, és ezt fontosnak tartotta feljegyezni. Vajon miért?

Tudjuk, hogy a Habsburg érdekeket szolgáló kiadványok úton-útfélen terjesztették, hogy a magyarok megölték Lajos királyt, és még Szapolyai Jánost is árulóként jellemezték. Sárffy Ferenc a beszámolóját december közepén, két hónappal a holttest megtalálása után írta. Ő és Czettrich az akkoriban nem teljesen makulátlan erkölcsű Mária királyné bizalmi emberei voltak. A fiatal II. Lajos és felesége, Habsburg Mária meglehetősen léha és felelőtlen életet éltek, mértéktelenül mulatoztak és költekeztek (egyes beavatottak szerint Czettrich a királyné egyik szeretője volt). Ha a magyarok valóban megölték volna királyukat, akkor a Habsburg-párti Sárffy a sérülések alapján ezt bizonyára feljegyezte volna. Ha viszont feltesszük, hogy a testen látszottak a szúrásnyomok, és Sárffy Ferenc ezt letagadta, akkor ennek csak egyetlen oka lehetett: II. Lajos királyt nem a magyarok ölték meg.

Szóljunk néhány szót a frissen hantolt sírról is! Ez a sír valóságos rejtély. Czettrichék odaérkezése előtt Kanizsai Dorottya (Geréb Péter, majd Perényi Imre nádorok özvegye, a siklósi vár úrnője, aki mostoha-fiát, a hősi halált halt Perényi Ferenc nagyváradi püspököt is kerestette) négyszáz jobbággyal eltemettette a mohácsi csata hőseinek maradványait. Ha a király testét az úrnő jobbággyai hantolták el, akkor felmerül a kérdés, miért maradt titokban az esemény? Az is rejtély, hogy a jobbággyok miért nem Aczél István vagy Trepka András holttestét emelték ki az iszapból. A király öltözéke, az újján lévő pecsétgyűrű alapján tudniuk kellett, hogy feltehetően az uralkodót találták meg, így az se lehet véletlen, hogy külön, önálló sírba helyezték. De miért nem ment ennek híre? Miért nem tudott erről Kanizsai Dorottya? A kérdésekre csak részben ad választ az a Báthori István nádortól származó oklevél, amely 1527. június 24-én kelt:

„Mi, Báthori István, Magyarország nádora és a kunok bírása ezennel

tanúsítjuk, hogy nemes mlatoviti Horváth Márton a néhai felséges Lajos király urunk pecsétjét – amelyért a felséges Mária királyné úrnő őt küldte le a közelmúlt napokban azokhoz a jobbággyokhoz, akik a néhai Lajos király úrnak az öltözékét a mohácsi csatamezőről magukkal vitték – jelenlétünkben hűségesen átszolgáltatta a királyné őfelségének, melyet ezután őfelsége a tanácsos urak jelenlétében összetöretett.”

Báthori nádor „közelmúlt napokat” említett. Eszerint Horváth Márton csaknem tíz hónappal a csata után ment a királyi pecsétgyűrűért. Ekkor már két ellenkirály: I. (Szapolyai) János és I. (Habsburg) Ferdinánd uralkodott. A királyi öltözéket megszerző jobbággyokról tudott a nádor és az özvegy királyné, de tisztázatlan kérdés, hogy mikortól (talán 1527 tavaszától?). A friss sírdomb és a jobbággyok által megtalált király körüli hosszú csend azonban továbbra is magyarázatra vár. A legfőbb kérdés persze mégiscsak az: hogyan halt meg Lajos király? Szerémi azt írta, hogy néhányan titokban megnézték a holttestet, s azon három élő cseh kardtól származó szúrásnyomokat láttak. Annak ellenére, hogy nagynevű történészek foglaltak állást a király vízbe fulladásának története mellett, mindmáig vannak elfogadható magyarázatok az esetleges gyilkosságra is.

A Sárffy-levél keletkezésének időpontjában már nem volt lehetőség annak ellenőrzésére, hogy volt-e sérülés II. Lajos testén, avagy sem. Ha Czettrich és Sárffy a királyné, illetve a Habsburgok érdekében összejátszott, akkor Sárffy nem ok nélkül írt teljesen ép, sérülés nélküli holttestről. Ha mást ír, azzal gyanúba keveri az egyetlen, élve maradt szemtanút, a cseh származású Czettrich Ulrichot, akitől a király vízbefúlásos halálának története eredt (Czettrich a jelek szerint meg sem próbált segíteni a bajba került uralkodón). Mivel a Székesfehérvárra szállított holttestet többen is látták, elfogadhatjuk, hogy az valóban II. Lajosé volt. Ha a király halálának ismertetésekor Czettrich hazudott, akkor azt sem zárhatjuk ki, hogy titokban felbérelték a király megölésére. Amennyiben Czettrichnek része volt a bűncselekmény elkövetésében, úgy érthető, hogy a helyszín alaposan rögződött az emlékezetében. Amikor a királynénak beszámolt

a király haláláról, senki sem cáfolhatta meg állításait. Később Sárffyt és a fegyveres kíséretet könnyen rávehették a holttest valódi állapotával kapcsolatos titoktartásra, hiszen ehhez komoly államérdek fűződött.

Ha a kérdéskört Szapolyai János szemszögéből vizsgáljuk, akkor először az juthat eszünkbe, hogy neki és beavatott híveinek vajon miféle érdeke fűződhetett a hallgatáshoz. A válasz ezúttal is kézenfekvő. Fogalma sem lehetett arról, hogy ki okozta II. Lajos halálát (említettük, hogy Sárffy levele is jó egy hónappal a temetés és Szapolyai királlyá választása után keletkezett). A magyarokat királygyilkossággal rágalmozó hírek bizonyára hozzá is eljutottak, de az igazság ismeretének hiányában nem fűződhetett érdeke ahhoz, hogy a rémhírekkel érdemben foglalkozzon.

Szapolyai Jánost 1526. november 11-én Székesfehérváron a magyar rendek királlyá választották. I. Ferdinánd Pozsonyban, december 17-én, a hozzá húzó urak segítségével ugyancsak magyar király lett, s az ország két részre szakadt. A pozsonyi országgyűlésen Ferdinánd küldöttei és hívei mindent elkövettek, hogy bebizonyítsák: Szapolyai János királlyá választása törvénytelen és érvénytelen volt. Miközben felsorolták „bűneit”, különös módon egyetlen szóval sem említették, hogy neki vagy híveinek bármi köze lett volna II. Lajos halálához. Mindenről beszéltek, csak erről nem, holott fél Európa ezektől a rágalmaktól volt hangos. Elmondták, hogy a mohácsi csatáról szándékosan maradt le (nem volt igaz), hogy lepaktált a törökökkel (ez sem volt igaz), hogy a székesfehérvári királyválasztás jogellenes volt, mert azt nem a nádor hívta össze. Kifogásolták továbbá, hogy Székesfehérváron hiányzott több főméltóság, a határnapra túlságosan rövid időt hagytak, a választás előtt nem hallgatták ki azokat, akik a magyar koronára jogos igényt formálnak, és így tovább. A királygyilkosság témája viszont fel sem merült. Az országgyűlésen ezzel a súlyos váddal Szapolyai János jó hírét és hitelét hatásosan lerombolhatták volna, ám mégsem tették. Vajon miért? Megkockáztatjuk, hogy Ferdinándnak nem állt érdekében egy olyan ügy boncolgatása, amely a Habsburgokra nézve balul üthetett ki.

Mária királyné ezután feltűnően nagy változáson esett át. Királynéi

feladataihoz méltó módon viselkedett, és tanácsaival hathatósan segítette fivérét, I. Ferdinándot. Többé nem ment férjhez. Visszatért Ausztriába, majd 1531-től 1555-ig Habsburg-Németalföld császári kormányzója lett. Feladatait komolyan vette, s azokat jó kormányzóként látta el.

Férje pecsétgyűrűjével együtt visszakerült hozzá az az aranyszívmedál, amelyet Lajos király holtáig a nyakában hordott. Mária ezt a medált 1558-ban bekövetkezett haláláig viselte, így emlékezve férjére, s így feledtetve mindazt, amit ellene talán elkövetett.

136

A MURÁNYI RABLÓLOVAG TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA

Az egykor Gömör vármegyében honos csoltói Basó család leghíresebb tagja Basó Mátyás volt, aki több szegényt hozott családjára, mint amennyi dicsőséget. Nem tudjuk, mivel érdemelte ki egy gazdag, befolyásos nemes, Tornallyai Jakab bizalmát, de ez annyira sikerült neki, hogy Tornallyai megtette őt négyéves fia gyámjának, valamint a tulajdonában lévő Murány vára parancsnokának. Basó Mátyás néhány év múlva bebizonyította, hogy teljesen méltatlan a bizalomra.

Amikor Tornallyai fia tizenkét éves lett, Basó megunta a gyámkodást, és a fiút I. (Szapolyai) János király udvarába küldte. Ez látszólag elfogadható lépés volt a részéről, mivel a nemesifjak számára nagy megtiszteltetést jelentett a királyi udvarban való neveltetés, csak hogy a murányi várkapitányt nem a szívjóság vezérelte. Egyszerűen útban volt neki a fiú, mert a jelenlétében nem űzhette zavartalanul azt a tevékenységet, amelyben igazán sikeres volt: az útonállást, rablást, gyilkolást. Martalócaival fosztogatott, garázdálkodott, és nemcsak a környék népét sanyargatta, hanem a szomszéd birtokosok javait is gyakran megdézsmálta.

Ebben persze nem volt egyedül, hiszen Balassa Menyhért például Csábrágról, Bebek Ferenc pedig Szádvárról csapott le a védtelen parasztokra, kereskedőkre, és olykor még az adószedőkre is. Ezek a rablólovagok számtalan törvényteleniséget követtek el, és elég erősnek érezték magu-

kat ahhoz, hogy akár I. (Habsburg) Ferdinánd királlyal (I. János, majd Izabella királyné ellenfelével) is szembe szálljanak. Basó Mátyás még attól sem rettent vissza, hogy várának pincéjében hamis pénzt veressen, holott ezt a cselekményt évszázadok óta halállal büntették. A panaszok egyre gyűltek, de a figyelmeztetéseknek nem volt foganatjuk. Az 1548-as országgyűlés végül megelégedte a túlkapásokat, és elrendelte az önkényeskedő várurak megbüntetését.

Ferdinánd a következő évben egyik legjobb hadvezérét, ifjabb Nikolaus von Salm gróf tábornagyot, országos főkapitányt küldte Basó Mátyás, Balassa Menyhért és Bebek Ferenc megleckéztetésére. Basó rosszul mérte fel az erőviszonyokat, és nem vette figyelembe, hogy Salm gróf örökölte apja tehetségét. Az idősebb Salm nem csupán egy hadvezér volt a sok közül. Huszonnégy évesen, osztrák szolgálatban már részt vett az I. (Hunyadi) Mátyás magyar király elleni harcokban. Kitüntette magát 1504-ben a landshuti, 1508-ban a friauli, majd 1509–1516-ban a velenceiekkel vívott háborúkban. A tábori hadak kapitányaként a Stájerországba benyomuló törökökkel hadakozott 1522–23-ban, azután 1525-ben Páviánál, „a lovagkor utolsó csatájában” szerzett maradandó hírnevet azzal, hogy elfogta I. Ferenc francia királyt. Két évvel később, Ferdinándot szolgálva elfoglalta Budát, majd a tokaji (tarcali) csatában legyőzte János király hadait. Az utolsó nagy fegyvertényt 1529-ben hajtotta végre, amikor megvédelmezte az ostromló törököktől Bécset. Ennek a hadvezérnek a fia vezette Murány ellen jól képzett spanyol zsoldosokból álló seregét, amelyhez különös módon Bebek Ferenc is csatlakozott magyar katonáival.

Bebek ugyanis idejében változtatott. Tudta, hogy ellenállása esetén mindent elveszíthet, ezért sietve Ferdinánd oldalára állt, és felajánlotta szolgálatait a Basó elleni hadművelethez. Ezzel elhárította a személyét fenyegető veszélyt, és elkerülte jól megérdemelt büntetését. Persze a rablólovagok kiváló katonák is voltak, s a harctereken nem egyszer felvillantották tehetségüket. Bebek Ferenc és György nevű fia például gyakran indultak törökellenes portyákra. Miként Balassa Menyhért, ők is ide-

oda csapódtak a két király, János és Ferdinánd között, és ez többnyire összefüggött helyzetük alakulásával.

Jól mutatja ezt egy későbbi eset is, amely Bebek Ferenc fiával, György gömöri főispánnal történt. 1562-ben a füleki törökök ellen vonult, de elárulták, s emiatt az ellenség elfogta. Szabadulása érdekében a törökökkel jó kapcsolatokat ápoló Izabella királyné oldalára állt, amit Ferdinánd nagyon nehezményezett. 1567-ben utasította Lazarus Schwendi tábornokot, hogy foglalja el Szádvárt. Bebek György felesége, Patócsy Zsófia hősieen védte a várat a császári csapatok ellen, de a falak annyira megromogálódtak, hogy nem maradt más hátra, csak a megadás (végül a védők javaikkal együtt békében elvonulhattak).

Visszatérve Bebek Ferenchez, ő tehát Salm tábornaghoz csatlakozott; aki felszólította Basót a vár átadására, de a rablólovag ezt megtagadta. A tábornagy megindította az ostromot, ám az erős várral nem boldogult. Ekkor egy közeli helyen kisebb erődítmény építésébe fogott, ahonnan eredményesen lőhetett volna Murányt. Basó látta, hogy a helyzete egyre reménytelenebb, ennek ellenére nem állt szándékában feladni a várat. Márton nevű testvérét elküldte ugyan Salmhoz, hogy elnyerje a király kegyelmét, de Murány átadását továbbra is elutasította. Az ostrom folytatódott, és bizonyára elhúzódott volna, ha a védők egy része nem árulja el Basót.

A rablólovag megneszelte a dolgot, és egy rejtett alagúton megszökött. Mindössze két embere kísérte. Felkereste egyik cinkostársát, aki juhászként kereste kenyerét, amikor éppen nem rabolt. Basó nagy jutalommal kecsegtette, ha segíti Lengyelországba jutni. A juhász és társai azonban nem akarták fejükre zúdítni a bajt, ezért a két kísérőt megölték, Basót pedig kiszolgáltatták Salmnak. A tábornagy a rablólovagot két testvérel, nagybátyjával és néhány hűséges emberével együtt 1549. augusztus 19-én Murány várában kivégeztette.

Salm még abban az évben Balassa Menyhérttel is leszámolt, igaz, csak részben, mert a ravasz főúr Erdélybe távozott, és várainak védelmét az embereire bízta. A királyi sereg elfoglalta Lévát és Csábrágot, Ferdinánd

pedig száműzöttnek nyilvánította Balassát. A gátlástalan főúr, akinek a csatákban tanúsított személyes bátorságát és hadvezetői képességét sokan dicsérték, Izabella királyné szolgálatába állt. Hamarosan Ferdinánd ellen harcolt, de nem sokáig. Pillanatnyi érdekeit szem előtt tartva elfordult az erdélyi udvartól is, és visszatért Ferdinándhoz, aki 1552-ben kinevezte a magyarországi hadak főkapitányának. Ezután János Zsigmond erdélyi fejedelemhez csatlakozott, de 1561-ben megint csak Ferdinándnál kötött ki. A király ezúttal bárói ranggal jutalmazta a kilenc alkalommal pártfogót változtató Balassát, aki attól kezdve „megkomolyodott”, és megmaradt a Habsburgok szolgálatában (a hadjáratokban főként Lazarus Schwendi oldalán jeleskedett).

Salm gróf a kivégzett Basó Mátyás egyetlen kisgyerekét, Farkast, megtalálta Murányban. Az elárvult gyereket magához vette, gondosan felneveltette, és nagykorúsága eléréskor visszaadta örökölt birtokait. Basó Farkas később Rudolf királytól adományként alattányi és jánoshidai részbirtokokat is kapott, s ezekbe az egri káptalan 1592-ben beiktatta. A Basó család leszármazottai a 19. század derekán Borsod és Gömör vármegyében éltek.

DECEBÁL DÁK KIRÁLY HALÁLT HOZÓ KINCSE

Decebál dák uralkodó Krisztus után 106-ban megsemmisítő vereséget szenvedett a Traianus római császárral szemben vívott sorsdöntő háborúban. Nem akart élve a rómaiak kezére kerülni, ezért üldözőinek szeme láttára az utolsó pillanatban a kardjába dőlt. Csaknem másfélezer évvel később, 1551 decemberében Erdélyben, az alvinci kastélyban itáliai és spanyol zsoldosok törtek a hálótermében imádkozó Fráter György erdélyi vajdára, esztergomi bíboros érsekre. A támadók két lövéssel és hatvanöt szúrással végeztek György baráttal, majd testét a várárokbá dobták, ahol hetven napig hevert temetetlenül. Vajon lehet-e köze egymáshoz a két tragikus eseménynek?

Bármilyen hihetetlen, az időben oly távoli esetek között összefüggés van. Ezt Makkay János régész-történész oknyomozó kutatásai tárták fel legalaposabban. A két történet közötti kapcsolatot az a hatalmas aranykincs, amelyet 1542-ben vlach (oláh) halászok találtak a Marosba ömlő Sztrigy (ókori nevén Sargetia) folyó partján. Wolfgangus Laziusnak, I. Ferdinánd orvosának és történészének 1550-ben megjelent könyve szerint a halászok egy kidőlt fa törzséhez kötötték dereglyéjüket, és ekkor a fa gyökerei között erős csillogásra figyeltek fel. Közelebbről is megnézték a helyet, ahol nagy tömegű aranypénzre leltek. Felfedeztek egy hajdan víz alatt álló építményt, amelynek boltozatát a belőle kinőtt,

majd kidőlt fa megrongálta. Ebből az építményből körülbelül négyszáz-ezer aranyérmét és jelentős súlyú aranylemezeket szedtek ki. A lelet híre eljutott Fráter Györgyhez, aki akkor a gyermek János Zsigmond nevében (gyámként) a hatalmat gyakorolta.

György barát származását egyes családtörténészek az ippi és érkeserüi Fráter családhoz kötik. A család históriája a Dobra nemzetségből származó Marcel nevű ősig nyúlik vissza, akinek két fiát V. István 1265-ben a királyi serviensek sorába emelte. A testvéreknek néhány évvel később Keszi (Kezy) birtokát adományozta az uralkodó, és erre a birtokra az utódok is megerősítést nyertek Mátyás királytól 1475-ben. A 14. század elején két ágra váló család egyik része Horvátországban telepedett le. Ehhez az ághoz tartozott Fráter György, akinek apja (Gergely) már Utjesenic néven szerepelt, édesanyja pedig Martinuzzi Anna, a scardonai püspök nővére volt. A másik ágon máig élő Fráter család egyik őse, György, a mohácsi csatában esett el. Árván maradt fiát, Pált, György barát neveltette, és tőle kezdve a család már folyamatosan használta a Fráter nevet.

Ami az aranykincset illeti, György barátot felkavarhatta a hír, mert nyomban vizsgálatot indított. A halászok még idejében megtöltöttek arannyal egy társzekeret, és azzal Moldvába menekültek. Előtte azonban igen sokat elherdáltak belőle, és mivel mások is rábukkantak a kincs egy részére, így Fráter Györgynek sikerült több ezer érmét elkoboztatnia.

Makkay János régész számításai szerint a halászok által megtalált aranyérmék súlya 2800 és 5600 kg közé tehető. Az érmék egy része Lysimachus trák és makedón király (Kr. e. 305–281), másik része Koszón (más néven Coriso, Kr. e. 40 körül) dák uralkodó verete volt. A nagy mennyiségű aranyat a rómaiak által szorongatott Decebál király rejtette el, de ez csupán töredéke volt annak a temérdek arany- és ezüstkincsnek, amelyet a rómaiak megtaláltak.

Decebál hosszú ideig zavarta Róma köreit. Krisztus után 86-ban átkelt a Duna jegén, és legyőzte Moesia római helytartóját. Két évvel később a birodalom visszavágott, de a pannóniai lázadás miatt békére

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

kényszerült. A 98-ban trónra lépő Traianus császár komolyan tervbe vette Decebál megleckéztetését, ezért 99 és 100 között megépíttette az al-dunai Kazán-szoros sziklaútját, majd 101 tavaszán megindította a hadjáratot. A rómaiak kemény csaták révén haladtak előre, és a következő év tavaszán meghódolásra készítették a dák uralkodót, bár megbuktatni nem tudták. Traianus jól ismerte Decebált. Tudta, hogy amíg hatalmon van, számolnia kell vele a birodalomnak, ezért a mai Turnu Severin (Szörényvár) közelében hatalmas, impozáns szerkezetű hidat építtetett. Decebál a jazigok megtámadásával hamarosan megszegte a békét, ezért Traianus 105 tavaszán három hadoszloppal megindult ellene. Ezt a támadást már nem tudták feltartóztatni a dákok, és ekkor történt, hogy Decebál hozzáfogott hatalmas kincseinek elrejtéséhez.

Cassius Dio római történetíró szerint Decebál hadifoglyokkal eltereltette a palotájához közeli Sargetia folyót, hatalmas gödröt ásott a medrébe, majd a dák királyok által évszázadokon át felhalmozott kincsek nagy részét ott betemettette, és a folyót visszatereltette. Ezekkel a foglyokkal barlangokba is elásatott különféle tárgyakat, azután megölette őket, hogy a rejtekhelyek titokban maradjanak. Decebál az őt üldöző római katonák szemé láttára kardjába dőlt. Levágott fejét előbb a császár táborába, majd Rómába vitték. Főemberei méreggel vetettek véget életüknek, de az egyik fogságba esett bizalmi emberétől, Bikilisztől a rómaiak tudomást szereztek a folyó alatti rejtekhelyről.

Traianus császár orvosának, Kritónnak a naplójából fennmaradt részletek beszámolnak arról, hogy a császár a győztes hadjárat után ötmillió libra (font) aranyat és kétszer annyi ezüstöt vitt Rómába, ami (ugyancsak Makkay számításai alapján) 1650 tonna aranynak és 3300 tonna ezüstnek felel meg. Bár Kritón adatait a kutatók nem tekintik teljesen elfogadhatónak, tény, hogy az elkövetkező években a birodalom területén zuhant a nyersarany ára, ami jelentős részben a dákok földjéről beáramló nemesfém nagy tömegével magyarázható.

Az a rejtekhely, amelyre a Sztrigy partján bukkantak a halászok, nyilván a kisebbek közé tartozott. Az itt talált kincseknek csak egy része ke-

rült Fráter Györgyhöz, de ez is bőven elegendő volt ahhoz, hogy a barát aranykincséről legendák keljenek lábra. A gyilkos merénylet fő okaként a történészek előszeretettel említik a kiváló államférfinak a Habsburgok és a törökök között egyensúlyozó politikáját, s azt a bizalomvesztést, amely I. Ferdinándot arra készítette, hogy szabad kezet adjon gróf Giovanni Battista Castaldo zsoldosvezérnek a baráttal való leszámolásra. De vajon mekkora szerepe volt a György baráthoz került több ezer érmének és a sok aranytárgynak az ellene elkövetett merényletben? A császár tudott a talált kincsről, hiszen a barát kétezer Lysimachus-érmet küldött neki ajándékba. Döntését nyilvánvalóan nem a kincsszerzés, hanem a politikai megfontolás befolyásolta. Ezzel szemben Castaldo gróf és a többi zsoldos szeme előtt mégis inkább az áhított aranyak képe lebegett.

1551. december 17-én reggel Fráter György éppen imádkozott alvinci kastélyának hálótermében, amikor Castaldo vezértársának, Pallavicininek titkára, Marco Ferrari egy levéllel a kezében belépett hozzá. Amikor a bíboros olvasni kezdte a levelet, a titkár rárohant, és a törével több sebet ejtett a nyakán. A barát megragadta a támadót és a földre terítette. Ekkor Sforza Pallavicini és társai előrontottak. Pallavicini a kardjával sebesítette meg, mások pisztolyból lőttek rá, illetve töreikkel szurkálták halálra. A gyilkosok biztosra mentek, György barátnak semmi esélye sem volt a túlélésre. Holttestét a várárokba dobták. Csak hetven nappal később vitték a gyulafehérvári káptalan székesegyházába, ahol eltemették, majd emlékkövet helyeztek a sírjára.

III. Gyula pápa mélységesen felháborodott a gyilkosság hallatán. Vizsgálatot rendelt el, és egy ideig nagyon neheztelt Ferdinándra, aki a látszat kedvéért szintén vizsgálatot kezdeményezett. A pápa joggal tette fel a kérdést: „Ha Fráter György oly gonosz ember volt, miképp ajánlhatta őt a király a bíborosi méltóságra? És hihető-e, hogy a hetvenéves aggastyán csak a legutolsó két hónapban vált oly gonosszá?”

Castaldo pontosan tudta, hogy a császári haderő képtelen megóvni Erdélyt a törökökkel szemben. Tudta azt is, hogy a bíborosnak (aki a töröktől néhány héttel korábban foglalta vissza Lippát) a törökök irányában

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

taktikáznia kell. Ennek ellenére igyekezett őt rossz színben feltüntetni Ferdinánd előtt. Amikor pedig szabad kezét kapott, nem habozott a barát életére törni. Fráter György kincseinek későbbi sorsa egyértelműen igazolja, hogy Castaldót elsősorban a megkaparintható vagyon érdekelte.

Martinengus pápai követ 1552-ben kelt levele beszámolt az elrabolt kincsről. Eszerint Castaldóék 500 ezer dukát (1750 kg) aranyat zsákmányolhattak, és ebben 30 ezer Lysimachus-érem lehetett. A zsoldosvezér a hatalmas zsákmányból mindössze 20 ezer aranyat juttatott el a császárhoz. A többi szétosztotta katonái és főgyilkos vezértársa, Sforza Pallavicini között, de a legnagyobb részt természetesen megtartotta magának. Amikor 1553 tavaszán távozott Erdélyből, 300 spanyol zsoldos kísérte örven társzekérnyi összeharácsolt vagyonát. Közte volt Decébál megmaradt kincse, amelyért György barát a vérével fizetett.

25

I. MIKSA KIRÁLY ÉS GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS

Az idős I. Ferdinánd császár és király nehezen viselte birodalma kormányzásának terheit, ezért 1563-ban úgy döntött, hogy fiát, Miksa főherceget magyar királlyá koronáztatja. A római és a cseh királyságot már biztosította számára, így Miksa ezúttal a harmadik koronázási ceremóniára készülhetett. Ferdinánd augusztus 20-ára Pozsonyba összehívta a magyar országgyűlést. Ennek fő feladata Miksa megkoronázása volt. A leendő magyar király erre az alkalomra fényűzően látványos ünnepségeket tervezett, melyeken Zrínyi Miklós, a későbbi szigetvári hős is részt vett – Miksa óriási szerencséjére.

Pozsony környéke már a koronázási előkészületeket is megsínylette. Az összegyűlt nemesek katonáikkal és szolgálkával együtt augusztus 26-án főpróbát tartottak, és ezzel hatalmas károkat okoztak a földeken. Az óriási tömeg elszállásolását csak a városon kívül lehetett megoldani, így a nemesek nagy része a Duna túlsó partján táborozott. A városban már elszállásolt fontosabb személyek közül is többeknek távozniuk kellett, mert nem volt elég hely az érkező császár kíséretének.

Ezalatt az osztrák örökös tartományokban sem tétlenkedtek. Miksa felhívására négyezer főúr és lovag csatlakozott kíséretéhez. Elfogadta a meghívást a bajor fejedelem, a salzburgi érsek, a neissi és a boroszlói (breslaui) püspök, valamint több tartomány fejedelme és hercege.

Augusztus 28-án Bécsből előkelő polgárok kétezer fős gyülekezete indult Pozsony felé, másnap pedig a hasonló létszámú cseh, morva, sziléziai és luzsikai csapatok is felkerekedtek. Miksa 30-án hagyta el Bécset fivéreivel, Ferdinánd és Károly főhercegekkel. A következő nap reggelén valamennyi csapatot a Hainburg és Köpcsény (ma Kittsee) között elterülő mezőre rendelték, ahol a tartományok és az országok vezetőinek irányításával felsorakozott a hatalmas tömeg.

Krizskó Pál történész a *Századokban* (1877/I.), főként az egyik körműbányai követ, Tilesch Lénárd egykorú beszámolója alapján, „Az 1563. évi koronázási ünnepély” címmel írta le a nem mindennapi esemény részleteit. Eszerint a menet élén haladtak az alabárdos pajzshordók, akik fekete bársonyöltözéket, valamint arany- és ezüstdíszekkel ékesített sapkát viseltek. Mögöttük jöttek a fejedelmi és főúri szolgák, a cseh, morva és más nemzetiségű lovagok, azután a császár, a főhercegek, illetve az érsek udvari szolgái, majd az örökös tartományok lovagjai és urai. Őket követték a trombitások és a dobosok, Ferdinánd császár és Miksa tanácsosai, továbbá csehországi előkelő hivatalnokok.

A következő hullámban haladtak a sziléziai fejedelmek, Miksa két fia, Károly főherceg a püspökökkel, és csak ezután tűnt fel Miksa római és cseh király, Ferdinánd főherceggel az oldalán. Miksa felesége az udvarhölgyeivel négy ragyogó hintón érkezett, melyek két oldalán csatarendben sorakozó bécsi díszkíséret vonult. Végül fénylő mellvértet viselő királyi testőrök zárták a menetet. A szinte megszámlálhatatlan kocsiból Pozsony mellett szekérvárat építettek, hogy Miksa hatalmas kísérete ezen belül üssön tábor.

A magyarok Pozsony előtt fél mérföldre várakoztak. Háromezer fős sereg várta Miksát és négyezres kíséretét. Tilesch Lénárd szinte dicshimnusz zengett a csehek és a németek díszes öltözékeiről és fegyvereiről, de el kellett ismernie, hogy a magyar mágánok túltettek az érkezőkön. A kíséretükben lévő huszárok lándzsáin hosszú zászlók lobogtak, ám az igazi látványosságot a főurak fényűző ruházata, lovaiknak aranytól, ezüstdíszektől, drágakövektől csillogó szerszáma nyújtotta. Gróf Zrínyi Mik-

lós (a későbbi szigeti hős) kísérete volt a legnépesebb, és ő vezényelte az összes magyar nemest, csapataikkal együtt. Néhány főúr lováról leszállva várta a közeledő Miksát, akit az esztergomi érsek üdvözlőbeszéddel köszöntött. Miksa nevében a boroszlói püspök válaszolt, majd a magyar lovasság kétfelé válva végeláthatatlan utat nyitott Miksának és seregének.

A városba vezető hajóhidat a szokottnál szélesebbre építették, feldíszítették, és a két végére diadalkapukat emeltek. A diadalkapuk középső részén a császár, kétoldalt pedig Miksa és a királyné címerei tündököltek. A királyt csak a legelőkelőbb udvari emberek, a külföldi fejedelmek, főurak, valamint a magyar főpapok és mágánok kísérhették Pozsonyba. A város ágyúi eldördültek, és a díszőrség puskáiból üdvölvések ropogtak. A hatalmas zajt fokozta a trombiták harsogása és a folyamatos dobpergés. Az ünnepi hangulat tetőfokára hágott, pedig a császár még meg sem érkezett.

Erre szeptember 1-jén került sor. I. Ferdinánd hajóval jött, ezért Miksa és a főhercegek a Duna partján várták. A magyar lovasság, a bécsi és a pozsonyi csapatok mindkét parton felsorakoztak, majd amikor feltűnt a császár hajója, éktelen lövöldözésbe kezdtek. A város ágyúi is megszólaltak, és a vízi bástyáról röppentyűk emelkedtek a magasba. Miksa a partra szálló császárt egy udvari hintóhoz kísérte, Ferdinánd azonban elhárította az invitálást, és inkább lóra ült, hogy magyar alattvalói minél jobban lássák. A magyar lovasság ekkor utat nyitott az uralkodónak, akit ujjongó, ünneplő tömeg köszöntött. A császár előtt Tahy Ferenc főlovászmester lovagolt, kezében Szent István király kardját tartva. A népes császári kíséret bevonulása késő éjjel fejeződött be.

Másnap a magyar rendek megjelentek a várban, ahol a császár kérte a tárgyalások lerövidítését, hogy a koronázásra mielőbb sort keríthesse. A nemesek ennek ellenére hamarosan összekülönböztek. Az egyik oldalon a főurak és a főpapok álltak, a másikon a köznemesek. A vita az új nádor megválasztásának időpontja miatt robbant ki. A köznemesek azt követelték, hogy a nádort még a koronázás előtt válasszák meg, ami azért is indokolt volt, mivel nem királyválasztásra került sor. A főrendek

viszont amellet kardoskodtak, hogy a nádorválasztás a koronázás után legyen, mivel a nádornak a ceremónián semmi teendője nincs. Végül a császárra bízta a döntést, de emiatt a koronázást szeptember 8-ára halasztották.

Mivel a Habsburgok elsősorban az általuk felemelt arisztokráciára támaszkodtak, senkit nem lephetett meg, hogy Ferdinánd a főrendek álláspontját tette magáévá. Igaz, a császári biztosok igyekeztek megnyugtatni a köznemeseket afelől, hogy új királyuk figyelembe veszi érdekeiket és méltányos követeléseiket. A köznemesek engedtek, így a koronázást késleltető akadályok eltűntek.

A szertartást a székesfehérvári koronázások mintájára szervezték, és a koronázódombot is a fehérvárihoz hasonló formájúra építették a Duna egyik, partközeli kis szigetén. A plébániatemplomban az oltártól jobbra állították fel a császár aranyszövettel borított ülőhelyét, amely fölé ugyanilyen szövetből szép mennyezetet készítettek. Miksának a templom szentélyében állítottak díszes trónt.

Ferdinánd császár és kísérete szeptember 8-án reggel hat órakor megjelent a koronázás helyszínén, ahol az esztergomi érsek, az egri, az erdélyi, a veszprémi, a nagyváradi, a váci, a nyitrai és a csanádi püspökök, továbbá más főpapok várták. Némi késéssel Miksa is megérkezett a templomba. Mindjárt félrevonult, hogy szokásos öltözékét hosszú, karmazsin selyemből készült talárra cserélje. E fölé vette a magyar koronázási palástot. A főoltár felé tartó menetet Keglevich Mátyás nyitotta meg, aki Bulgária zászlaját vitte. Ezután következett Bosznia, Szerbia, Szlavónia, Horvátország, Dalmácia, majd Magyarország zászlaja. Mindegyik zászlós ismert főúr volt, de közülük is kiemelkedett ruszakai Dobó István, az egri hős. Zrínyi Miklós tartotta az országalmát, Báthori András a krisztálygolyóval díszített jogart, az öreg, hordszéken ülő Batthyány Ferenc pedig a Szent Koronát. Utánuk jött a főlovászmester a királyi karddal, és csak ezután jelent meg Miksa király.

A trombiták és a dobok szünet nélkül szóltak, majd az esztergomi érsek Miksához intézett beszédével elkezdődött a koronázási szertartás. Miksa

az érsek előtt elmondta esküjét, mire az érsek fölkenete őt Magyarország királyának. Ezután megkezdődött a mise. Ennek részeként az egri és az erdélyi püspök a főoltárhoz vezették Miksát, ahol az érsek felövezte az ország kardjával. Miksa ezután a kardot kihúzta hüvelyéből, és magasra emelte. A penge kissé közel került az érsekhez, aki ijedten kapta félre a fejét. Miksa helyére csúsztotta a kardot, és mosolyogva nyugtatta a főpapot, aki folytatta a dolgát: az oltárról felemelte a koronát, majd a püspökök segítségével Miksa fejére helyezte.

Az idős Batthyány Ferencet ekkor két nemes az oltárhoz támogatta. Ő a nemesekhez fordulva háromszor kérdezte, hogy akarják-e Miksát királyuknak. A sokaság mindhárom alkalommal ezt kiáltotta: „Akarjuk!”. Ezután az érsek Miksa kezébe adta a jogart és az országalmát, a püspökök pedig a trónhoz kísérték az új uralkodót. Az érsek beiktatási beszéde után folytatódott a mise, aminek során a császár gyengélkedni látszott. A szertartás ugyanis nagyon hosszú ideig tartott, és Ferdinándnak emiatt nélkülöznie kellett a megszokott, kilencórás reggelijét. Harrach nevű udvari emberét ezért Miksához küldte, hogy kérjen tőle rózsacukorkákat. Miksa teljesítette a kérést, de azt üzenté apjának, hogy menjen reggelizni, amire a császár határozott nemmel felelt.

A koronázási menet ezután a régi szokásnak megfelelően a ferencesek templomába vonult. Az odavezető utat végig vörös posztó borította. Az urak távoztával az összegyűlt tömeg a posztót darabokra szaggatva szétkapkodta. A templomban az új király több nemest lovaggá ütött. Innen a menet a Szent Mihály-kapuhoz indult, ahol a király egy emelvényen letette az ünnepélyes esküt, mivel a koronázás után ezt a szabad ég alatt is meg kellett tennie. A koronázódombot a bécsi gyalogság körülvette, hogy a kíváncsiskodókat távol tartsa. Miksa király fellovagolt a dombra, és az ország kardjával egy-egy vágást tett a négy égtáj felé. Keleti irányba feltűnően erőteljes vágással jelezte, hogy az országot főként a töröktől akarja megvédeni. Az ünnepi menet végül az érseki palotába vonult, miközben a király egyik szolgája pénzt szórt a nép közé.

Szeptember 9-én a díszes felvonulás megismétlődött, mivel Miksa fe-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

leségét, Máriát is megkoronázták. A szertartás után az ünnepi menetet rettenetes vihar zavarta meg. Az eső úgy záporozott, mintha dézsából öntötték volna. Az uralkodók és a többi előkelőség az ebédhez már jó hangulatban ültek le, olyannyira, hogy Zrínyi Miklós felszólította Miksa királyt: tegyen eleget egy ősi szokásnak! Eszerint egy súlyos, aranyozott ezüstedényből bort kellett innia a magyar rendek egészségére. Az edényt csak három ember tudta megemelni, de Miksa szívesen eleget tett a felszólításnak. A király után a vendégek többsége is ivott az óriási edényből, ezért azt rendre újratöltötték.

Az ünnepségsorozat egyik fénypontja az a lovagi játék volt, amelyet másnap rendeztek a magyar tábor közelében. Itt, a mezőn egy magas favárat építettek. A bejáratnál egy piramis alatt szűz leánynak öltöztetett fiatalember állt, akit sok kisebb ezüslánccal leláncoltak. A játék szerint a leláncolt szüzet a főszereplőknek kiválasztott lovagok tartották fogva, akikkel bárki sorompóba állhatott a szűz kiszabadítása érdekében. A tornapályára – leeresztett sisakrostéllyal, szép lovón, fegyverhordozóval együtt – bárki bemehetett, aki előzőleg jelentkezett a harcbíráknál. A tervek szerint a lándzsatorések után a vár ostroma, majd tűzijáték, végül pedig táncmulatság következett volna. A dolgok rendje azonban egy idő után tragikus fordulatot vett.

A lándzsatorésekkel nem volt semmi baj. Ha a bejelentkező lovag legyőzte az egyik főszereplő lovagot, leoldhatott egy láncot a szűzről. A harcbírák feljegyezték a nevét, hogy a tánchoz érdemének megfelelő táncosnót kaphasson. Ha veszített, akkor a magával hozott ajándékot a vár előtt egy megadott helyre kellett kitennie. A látványos összecsapásokat a császár, a királyi pár, a salzburgi érsek, a pármái herceg és több udvarhölgy egy szőnyegekkel betérített, szépen díszített emelvényről nézte. A jelentkező lovagok között a két főherceg, Ferdinánd és Károly is feltűnt, továbbá magyar és cseh főurak, akiket apródok és trombitások kísértek. A lovagi játékok szépen lezajlottak, és az egybegyűlt katonák már a várat kezdték ostromolni, amikor váratlan esemény történt.

A tűzijátékok kezelői, két győri német és a bécsi fegyvertár egyik olasz

alkalmazottja között éles vita támadt a tűzijáték megindításának helyéről és időpontjáról. A heves vérmérsékletű olasz dühösen a röppentyűkhöz rohant, és rossz helyen, idő előtt meggyújtotta őket. A favár felső emeletei, bástyái és tornyai ekkor tele voltak emberekkel. A röppentyűk a felhalmozott tűzijátékokat meggyújtották, mire az egész vár gyorsan lángba borult. A szűznek álcázott fiatalember sietve megszabadult láncaitól, és elmenekült, de a várban rekedteknek kevés esélyük maradt. A középső torony tetejéről sokan zuhantak a lángok közé. Többen ott haltak meg, mások a kijáratoknál támadt tolongásban, vagy napokkal később, szörnyű szenvedések közepette. A recsegve összeomló vár, a felrobbanó petárdák, az égő emberek rémes látványt nyújtottak. A királyi emelvény viszonylag távol volt a favártól, ezért az uralkodók eleinte biztonságban érezhették magukat, de a forróság és a füst hamarosan oda is elért.

Fokozta a veszélyt, hogy a vár alsó részében puszkaporos hordókat tartottak. Ha ezeket eléri a tűz, akkor a császár, a királyi pár és az emelvényen tartózkodó többi ember is életveszélybe kerül. Ebben a válságos helyzetben Zrínyi Miklós gyorsan cselekedett. Testőri feladatokat ellátó hajdúinak megparancsolta, hogy az égő várból hordják ki a puszkaporos hordókat. A hajdúk halált megvető bátorsággal rohantak a lángok közé, és valamennyi hordót kimenekítették. Ezzel elhárult a legnagyobb veszély: a császár, a király és kíséretük megmenekült. A két győri német, az olasz és a bécsi fegyvertár több legénye számos vitézzel együtt a tűzben lelte halálát. A rengeteg sérültet Miksa király ápoltatta, és érthető, ha ezek után az aznapi táncmulatságról le kellett mondani.

A gyászt másnapra elfeledték, mert a koronázási ünnepségeknek folytatódniuk kellett. Szeptember 13-án Ferdinánd főherceg lóversenyt rendeztetett. Károly főherceg arabnak öltözött, és a főurak is drága öltözetekben, álarcban, zenészek kíséretével jöttek. A versenyt Ferdinánd császár, Miksa király és Mária királyné is végignézték. A győztesek arany- és ezüstrágyákat kaptak nyeremény gyanánt. Az ünnepségek végéig, szeptember 16-ig lakomák, lovagi játék, táncmulatság és búcsúestély követték egymást. A szerencsétlenül járt embereket hamar elfeledték. Az idő

keréke könnyörtelenül gördült tovább, hogy újabb örömeket hozzon, és tragédiákat okozzon.

Mindössze három év telt el a koronázás óta. A császár már két éve eltávozott az élők sorából, így I. Miksa ténylegesen is elfoglalhatta a magyar trónt. Az ország vészterhes idők elé nézett, hiszen I. Szulejmán szultán hatalmas sereggel nyomult Szigetvár felé, hogy leszámoljon gróf Zrínyi Miklós várkapitánnyal, horvát bánnal, akinek csapatai érzékeny veszteségeket okoztak hadainak. Zrínyi elszántan készült a vár védelmére, annál is inkább, mert Miksa király levélben értesítette arról, hogy a törökökkel szemben segíteni fogja. A vár körülbelül 2500 védője tapasztalt, edzett harcos volt. Az ostrom előtt megesküdtek Zrínyinek, hogy a várat az utolsó emberig védeni fogják. Ez a két és félezer magyar és horvát védő állt szemben a török sereg nyolcvanezer (más adatok szerint százezer) fős harcosával.

A törökök körülzárták a várat, és 1566. augusztus 6-án megkezdtek az ostromot. A védők derekasán küzdöttek, és a napok múlásával óriási veszteségeket okoztak az ellenségnek. Az újjvárost a túlerőben lévő törökök már a harmadik napon elfoglalták, de az óvárossal nem boldogultak. Az újjvárosból viszont hatásosan ágyúzták az óváros falait, ezért 17-én a hősiessen küzdő Zrínyinek nem maradt más választása, mint hogy katonáival a várba húzódjon. A törököknek ezért a sikerért egyetlen nap alatt háromezer emberüket kellett feláldozniuk.

Miksa király ezalatt a magyar és a német rendek által megszavazott hadi költségvetésből, illetve külföldi fejedelmek támogatásából óriási hadsereg felállításába fogott. Amikor Ferdinánd főherceggel augusztus második felében Győr mellett szemlét tartott, az összegyűlt sereg 40 ezer gyalogosból és 32 ezer lovasból állt. A király haditanácsot hívott össze, ahol néhányan javasolták, hogy a sereg támadja meg Esztergomot, hogy így elvonják a törököket Szigetvártól. A többség azonban nem értett egyet ezzel, és Miksa is – különös tekintettel Bécs biztonságára – a táborozás mellett döntött. Zrínyi hiába sürgette a felmentő sereg küldését, a király egyetlen katonát sem indított útnak. Az idő múlásával persze

értesült a törökök hatalmas veszteségeiről és gyengülő teljesítményéről, de ez sem készítette aktivitásra. Tétlenül várta, amíg Szigetvár (miként nem sokkal előbb Gyula is) az ellenség martalékává válik.

Augusztus végére Zrínyinek alig hatszáz embere maradt. Az idős, beteg Szulejmán szultán egyre nyugtalanabb lett seregének óriási veszteségei miatt, és kétségbeesetten újabb rohamokra küldte csapatait. Szeptember 6-án a szultán a török táborban elhunyt, de halálhírét a főemberek eltitkolták a katonák elől. Két nappal később a rommá lőtt, lángokban álló Szigetvár sorsa megpecsételődött. Zrínyi a megmaradt maroknyi védővel kitört a várból, és a hősi halált választotta.

A törökök bosszúja főként a Duna–Dráva-köz lakóit sújtotta. Miksa azonban sem ez, sem a szultán halálhíre nem indította arra, hogy a szerencsétlen országrész megsegítésére siessen. Amikor híret vett, hogy a török sereg hatalmas zsákmánnyal és több tízezer magyar fogollyal távozni készül, végre „döntő” lépésre szánta el magát: visszautazott Bécsbe. Drága pénzen toborzott erős hadserege szétszéledt, mintha sose lett volna. A Habsburg uralkodó így viszonzta Zrínyi Miklós három évvel korábbi segítségét, amikor határozottságával megakadályozta a fenyegető robbanást és azt, hogy a koronázási ünnep országos gyászba forduljon.

MIÉRT ZÁRTÁK BÖRTÖNBE DOBÓ ISTVÁNT?

Eger várának kapitánya 1552-ben – több mint egy hónapos küzdelem után – alig kétezer emberével megvédte az egri várat Ahmed fővezér és a budai pasa hetvenezres seregével szemben. A törökök körülbelül ötvenezer halottat hagytak hátra, s Dobó e dicsőséges tettevel örökre beírta nevét a magyar történelem aranykönyvébe. Neve hallatán hőstetteire gondolunk, s nem arra, hogy életének néhány évét börtönben kellett töltenie.

A diadalmas egri győzelem után I. Ferdinánd magyar és cseh király Dobó Istvánt Déva és Szamosújvár birtokával jutalmazta, a következő évben pedig kinevezte Erdély társvajdájává. Az erdélyi rendek azonban 1555-ben I. János király özvegye, Izabella királyné behívása mellett döntöttek. Dobó kevés emberével védelmezte várait, majd amikor minden reménye elfogyott, Ferdinánd jóváhagyásával átengedte őket Izabella csapatainak. Ő maga szabad eltávozás ígéretével vonult ki a csaknem tíz hónapig ostromolt szamosújvári várból. Sajnos elkövette azt a hibát, hogy megpróbált kicsempészni néhány kisebb ágyút. Izabella ezt olyannyira rossz néven vette, hogy őt és családját elfogatta, majd az országgyűlés egyetértésével bebörtönöztette.

Ferdinándot aggasztotta Dobó elzárása, hiszen emiatt nélkülöznie kellett egyik értékes és hűséges hadvezérét. Még Izabella öccsét, a lengyel királyt is rávette, hogy közvetítőként segítse Dobó kiszabadítását, de a

királyné ezt azzal hárította el, hogy a bebörtönzés az erdélyi országgyűlés döntése volt, ezért ő nem engedheti szabadon az egri hőst.

Izabella Tordán tartózkodott, amikor megtudta, hogy Dobó István feleségének a fogságban fia született. Elhatározta, hogy olyan kegyet gyakorol, amivel Dobót talán a saját oldalára állíthatja. Vállalta a keresztanyaságot, a csecsemőt ő maga tartotta keresztvíz alá, és a Zsigmond nevet adta neki. Dobó ettől a gesztustól nem hatódott meg, s továbbra is kitartott Ferdinánd mellett. Ezzel folytatódott raboskodása Szamosújvár börtönében, legalábbis még egy ideig.

Szamosújvárnak lengyel parancsnoka volt, akivel Dobó jó kapcsolatba került. Feltehetően a lengyel király említett közbenjárása is szerepet játszott abban, hogy az egri hős a parancsnok tudtával 1557. november 15-én a vár faláról kötéllel leereszkedett, s az ott várakozó lovakkal elvágtatott. Hosszú szakállt és bajuszt viselt, és piszkos, elnyűtt öltözkében igyekezett Ferdinánd tartózkodási helye, Prága (más adatok szerint Augsburg) felé. Sok viszontagság után megérkezett a városba, és jelentkezett a királynál. Ferdinánd jutalmul nyomban a kezére adta Léva és Végles várait. Megkapta Göncöt és Telkibányát is, továbbá 1032 forint kárpótlást. Dobó mindvégig hűséges maradt Ferdinándhoz, majd fiához, I. Miksához is, aki 1564. július 26-án lépett a magyar trónra. Miksához nagy reményeket fűztek a magyarok, és főként a törökök elleni katonai sikereket vártak tőle. Ezek azonban nem következtek be, s különösen fájdalmas volt Szigetvár 1566-os elvesztése, valamint gróf Zrínyi Miklós és a többi védő bátor önfeláldozása. Giovanni Michiel velencei követ ekkortájt találóan írta a három részre szakadt országról: „... hazájuk egykor oly ország volt, mely a franciával versengett a keresztény népek közt az első helyért; most pedig nyomorult, hitvány provinciává süllyedt”.

Dobó és az új uralkodó közti viszony hamarosan megváltozott. Miksa Dobó számára elfogadhatatlan döntést hozott egy peres ügyben, amely az egri hős és Perényi Gábor között folyt Sárospatak birtokáért. Sárospatak Perényi kezén volt, de a törvény alapján át kellett volna adnia Dobónak. Perényi egy ravasz húzással újabb pert akasztott Dobó nyakába. Állítólag

megvesztegette egy nemesember feleségét, aki azzal vádolta Dobó Istvánt és fivérét, hogy korábban bántalmazták a férjét. Ez pedig súlyos vád volt, ugyanis ártatlan nemesemberek bántalmazása fej- vagy jószágvesztéssel járt. Mielőtt a perben ítélet született volna, Perényi Gábor meghalt. Ő volt családjának utolsó férfi tagja, ezért Sárospatak (amely Dobót illette volna) visszaszállt a koronára. A bíróság ezt később vitatta, és arra hivatkozott, hogy Dobó és Perényi özvegye már megegyezett egymással, de a kincstárt képviselő közvádlók tagadták az állítást. Dobó ezzel szemben arra hivatkozott, hogy a megegyezést a megvesztegetett özvegy hiúsította meg. A zűrös ügy Miksa elé került, aki döntött: lépjen életbe a jószágvesztés! A jól jövedelmező Sárospatak így az uralkodó kezére került. Dobót elfogták, és szabadulását szigorú feltételekhez kötötték. Ezek szerint meg kellett volna válnia a vitatott Sárospataktól, továbbá Lévától, Véglestől, Göncről és Telkibányától, valamint attól a harmincezer aranytól, amelyet még Ferdinánd királytól kapott.

Dobónak viszont nem volt szándékában ekkora árat fizetni a szabadulásért. Pozsonyban őrizték – feltehetően gyengén. A városban tartózkodó szolgálóinak megüzente, hogy pásztornak öltözve akar elsökní, ezért egy megbeszélten napon rejtsek a fegyvereiket a ruháik alá, és ha kell, harcolva törjenek ki Pozsonyból. A szolgálók engedelmeskedtek, de nem volt szükség a fegyverekre, mert mindnyájan gond nélkül kijutottak. Az álruhás Dobó váltott lovakon érkezett az erdélyi Lévára, amelynek különös stratégiai jelentőséget adtak a közeli bányák. Az udvar kémei hamarosan azt jelentették Bécsbe, hogy Dobó és rokona, Balassa János (a költő Balassi Bálint apja) összeszűrik a levét János Zsigmond erdélyi fejedelemmel, és arra biztatják, hogy támadja meg Miksa országát. Főkolompósnak Tahy Ferenc királyi főkapitányt jelölték meg, akit korábban megfosztottak Kanizsa kapitányságától, s mivel semmilyen kárpótlást nem kapott, így ő is (más tekintélyes főurakkal együtt) János Zsigmondhoz húzott.

Miksa komolyan vette a jelentéseket, s az 1569 elejére tervezett országgyűlést (a megjelent urak megdöbbenésére) egy készülő összeesküvésre hivatkozva elhalasztotta. A Pozsonyban megjelent főurak közül többet

ket is magához hívott Bécsbe, így Balassa Jánost is, aki abban a kitüntetésben részesült, hogy együtt szánkázhatott Miksa kisebbik lányával, Erzsébet főhercegnővel. Balassa boldogan, uralkodója iránti bizalommal távozott Bécsből, s élményeiről Dobó is értesült.

Ősszel közeledett az elhalasztott országgyűlés ideje. Látna a nemesség egy részének húzódozását, Miksa olyan levelekkel hívta az urakat Pozsonyba, amelyekben garantálta a biztonságukat. E levelek őszinteségében bízva Dobó, Balassa és társaik is megjelentek az országgyűlésen. A király beszédében kitért egyes főurak hűtlenségére, majd nem törődve ígéréssel, nyomban elfogatta Dobóékat. Az eseményről a Miksa kíséretében lévő velencei követ részletesen beszámolt egyik jelentésében. Eszerint a két főurat október 12-én a királyi lakosztály előtermében tartóztatták le akkor, amikor az uralkodó magához hívatta az országgyűlés résztvevőit. A termekben és az ajtóknál német testőrök és kétszáz bécsi katona állt készenlétben. A követ megemlítette, hogy a két elfogottnak az erdélyi fejedelemhez írt leveleiből néhány a király birtokában van, a bűnösök mégsem akarnak bocsánatot vagy kegyelmet kérni, hanem ragaszkodnak az igazság kiderítéséhez. A magyar rendek 200 ezer aranyat és harminc kezest ajánlottak Miksának a foglyok szabadlábba helyezéséért, de választ nem kaptak. A felháborodás ellenére a gyanúba kevert urakat bebörtönözték. Dobóra különös szigorral vigyáztak, mivel nem feledték el korábbi szökéseit. Az egri hős és Balassa többször is kérelmezték ügyük kivizsgálását, ám erre sokáig nem került sor.

Az előzményekhez tartozik, hogy az udvar kiterjedt kémsszolgálatát sok hiteles információt juttatott el a megrendelőkhez, de az úgynevezett Dobó–Balassa-összeesküvés híre jórészt koholmányokra épült. A jelentések szerint 1569 tavaszán Bocskai Gergely, Dobó István, Balassa János, Homonnai Gáspár, Bocskai György, Pekry Gáspár, Székely Antal és mások állítólag tanácskoztak, ami persze nem lehetetlen. A kémekek között azonban akadt egy egészen rendhagyó figura: Kenderessy István. Ő nem elégedett meg a valós információk eljuttatásával, hanem értéke-
sebb babérokra tört. Tudta, hogy az udvar nem szívesen viselne hadat

az erdélyi fejedelemséggel, ezért nagy jelentőséget tulajdonít a fejedelem szándékainak. Elhatározta, hogy jelentéseivel felerősíti a folyamatokat, s így szerez elévülhetetlen érdemeket az udvarnál.

Kenderessy másolatot készíttetett Balassa János pecsétgyűrűjéről, majd utánozva az írását, hamis leveleket írt János Zsigmond fejedelemnek és főemberének, Bekes Gáspárnak. Ezekben az állt, hogy az erdélyieknek érdemes elindítani a háborút, mert a magyarok tömegesen csatlakoznának a fejedelemhez. Feltehetően Balassa Farkas áruló szolgálja vitte Erdélybe a leveleket. A titkos levélváltás végén János Zsigmond arról tájékoztatta az „összeesküvőket”, hogy még 1569-ben megindítja háborúját Miksa ellen. A szolga a fejedelem válaszáat nyomban Bécsbe továbbította, s azt hazudta, hogy azt Végles közelében Balassa János és Farkas tették a csizmája sarkába. Miksa király vádiratában is az állt, hogy a két főúr Zólyom és Végles között egy erdőben találkozott Balassa Farkassal, s annak szolgájával (egy megbízható úr közbeiktatásával) levelet küldtek a fejedelem főemberéhez, Bekes Gáspárhoz.

Kétségtelen, hogy akkoriban sokan szimpatizáltak János Zsigmonddal, és várták, mikor indul Miksa ellen. Dobó és Balassa, akik életük nagy részét engesztelhetetlenül kemény törökellenes csatákkal és politizálással töltötték, vajon valóban összeesküvők lettek volna, s hátat fordítottak volna királyuknak? A velük kapcsolatos ismeretekkel, a róluk alkotott képpel ez nehezen egyeztethető össze. Őket éppen eltökélt törökellenes magatartásuk kötötte a Habsburgokhoz. Szinte minden erejük a törökkel vívott hadakozás kötötte le, s ha voltak is megingásaik, jellemük alapján azok nem vezethettek összeesküvéshez. Amikor Balassa János értesült a nevében írt levelekről, azonnal kérte János Zsigmondot, hogy küldjön neki igazoló cáfolatot, mert a hamisítványok nem tőle származnak. A fejedelem eleget tett a kérésnek.

A vádiratot 1569 végén tizenhárom pontba foglalták, és főtanúként Kenderessy Istvánt szerepeltették. Ő még az országgyűlést megelőzően javasolta a királynak, hogy fogják el Dobó Istvánt, aki ez idő tájt már súlyos beteg volt. Az egri hős a börtönből írt felterjesztéseiben erre hi-

vatkozva is kérte szabadon bocsátását, de egy váratlan esemény tovább rontott a helyzetén. Balassa Jánost kevésbé szigorúan őrizték, mint Dobót, így cellájának egyik félreeső részében észrevétlenül lyukat vájhatott a falba. Ezen a lyukon keresztül hágcsó segítségével leereszkedett, és egy közelben várakozó lóval elvágtatott. A szökést állítólag a felesége készítette elő. Ettől kezdve Dobót a korábbiaknál is éberebben őrizték.

A bírósági eljárás során Kenderessy levelei voltak a legfőbb bizonyítékok Dobó és Balassa ellen. Az alapos vizsgálatok azonban kiderítették, hogy a leveleket hamisították, és Kenderessy István volt az elkövető. Az uralkodó számára ez a fordulat nagy presztízsvesztést jelentett. Kenderessyt nyomban bebörtönözték. Ám hiába derült fény Dobó és Balassa ártatlanságára, és hiába kérték az 1572. évi országgyűlésen a magyar rendek Dobó és más fogvatartottak szabadon engedését, Miksa nem tett eleget a kérésnek. Kereste a megfelelő formát, hogy ne essen csorba a méltóságán. Dobó végül április 16-án szabadult, miután megbánta „bűneit”, és írásban nyilatkozott arról, hogy a királyhoz mindvégig hű marad.

Miksa Balassa János számára is kilátásba helyezte a kegyelmet, amennyiben bűnbánatot gyakorol, és a király bocsánatáért folyamodik. Balassa teljesítette a feltételeket, így a király ismét kegyeibe fogadta. A nagybeteg Dobó István viszont nem sokáig örülhetett szabadságának. A következő hónapban, 1572 májusában végleg eltávozott az élők sorából, örökre beírva magát a nagy magyar hősök közé, akiknek emléke soha nem halványul el hazánk történelmében.

EGY KITARTÓ TRÓNKÖVETELŐ ÉS EGY NAGYLELKŰ URALKODÓ

Erdély 16–17. századi történelme annyira szövevényes és eseménydús volt, hogy ember legyen a talpán, aki eligazodik benne. A Habsburgok és a törökök közötti beszorított helyzetben az erdélyi fejedelmek, illetve trónkövetelők vagy a Habsburg uralkodónál, vagy a szultánnál kilincseltek, s mindkét udvarban élénk diplomáciai küzdelem zajlott annak érdekében, hogy a jelentkezők elnyerjék az egyik nagy uralkodó támogatását. Így történt János Zsigmond fejedelem halála (1571. március 14.) után is. Az erdélyi országgyűlés somlyai Báthori Istvánt választotta fejedelemnek, de János Zsigmond legbefolyásosabb főtanácsosa, kornyáti Bekes Gáspár sehogy sem tudott beletörődni ebbe a döntésbe, és Báthori-ellenes szervezkedésbe kezdett.

János Zsigmond utolsó éveiben igyekezett erősíteni helyzetét a császárral szemben, és török segítséggel próbálta megszállni Felső-Magyarországot. 1570-ben viszont hátat fordított a törököknek, és megegyezett I. Miksával. A speyeri egyezményben rögzítették, hogy János Zsigmond lemond a királyi címről, elismeri Miksát magyar királynak, ő pedig fejedelemként uralkodik Erdély és a Részek (Partium) fölött. Abban is megállapodtak, hogy János Zsigmond utódainak kihalása esetén a fejedelemség a királyra száll, a törökök támadásával szemben kölcsönösen segítik egymást, és a fejedelem feleségül veszi Miksa unoka-

húgát, Máriát. (Ez az utóbbi terv nem valósult meg, és János Zsigmond harmincegy évesen, nőtlenként, utódok hátrahagyása nélkül hunyt el.)

A Porta és főleg Szokollu Mehmed nagyvezír (tisztségét 1579-ig, megöletéséig viselte) nagyon rossz néven vették János Zsigmond lépését. Még Erdély megtámadását is latolgatták. Talán a fejedelemre se haragudtak annyira, mint legfőbb tanácsosára, Bekes Gáspárra, aki valóban nagy hatással volt az események ilyen alakulására. A nagyvezír igyekezett leplezni Bekessel szembeni haragját, és úgy tett, mintha cseppet sem neheztelne rá. A színjáték kölcsönös volt, mivel Bekes is próbálta elhitetni a török udvarral, hogy hűsége töretlen. Mehmed mindent elkövetett, hogy az árulót Konstantinápolyba csalja. Erdély trónját ígerte neki, ha kézcsókra a szultán elé járul, de Bekes jól ismerte a nagyvezír észjárását, ezért különféle kifogásokkal hárította el a szíves invitálást.

Szádeczky Lajos történész 1887-ben a *Magyar történeti életrajzok* könyvsorozatban „Kornyáti Békés Gáspár 1520–1579” címmel kiválóan feldolgozta Bekes életének fontosabb, érdekesebb mozzanatait. Azóta a kutatók itt-ott pontosítottak egyes adatokat, de lényegében jól használható, alapos történelmi műről van szó, amely rengeteg, kevésbé közismert elemmel gazdagítja Bekessel kapcsolatos tudásunkat. Szádeczky rámutatott arra, hogy Báthori és Bekes egy ideig versengtek I. Miksa király (II. Miksa néven német-római császár) kegyeiért, és ebben a vetélkedőben Bekes lett a győztes. Báthori mindent megtett, hogy meggyőzze Miksát: nincsenek ellene irányuló szándékai, és jó viszonyra törekszik Béccsel. 1572 nyarán felajánlotta, hogy feleségül venne egy főhercegnőt, de Miksa ezt elutasította. Báthori belátta, hogy az udvar jobban bízik Bekesben, és hitelt ad a tőle eredő rágalmaknak.

Bekes pedig szorgalmasan küldte jelentéseit Bécsbe. Felhatalmazást kért Miksától, hogy oldalára állíthassa a szászokat, mivel a székelyek és az oláhok már úgy is hozzá húznak. 1573. január 1-jén Kolozsváron az erdélyi országgyűlés elítélte a Bekes vezette Habsburg-párt tevékenységét. Miksa persze örömmel megfosztotta volna fejedelmi trónjától Báthorit, nem akart azonban a törökökkel háborúba keveredni, ezért visszatar-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

totta a trónkövetelőt a Báthori elleni nyílt fellépéstől (a szervezkedéstől nem). Buzgóságát azzal jutalmazta, hogy 1573. június 3-án megerősítette Fogaras birtokában. Báthori a Habsburgoknak küldött, elfogott levelekből megtudta, hogy előbb-utóbb fegyveres támadástól kell tartania. Október elején hadat gyűjtött, elfoglalta Bekes két várát, Alvincot és Enyedet, majd gyékényekkel fedett szekerekbe bújtatott sereget küldött Fogaras ellen. A támadás váratlanul érte Bekest, akit majdnem elfogtak a várfalon kívül. A trónkövetelő nem akarta kivárni az ostrom végét, ezért a kisleányát, a várát és a kincseit hűséges emberére, Gyulai Pálra, a tudós polihisztorra bízta. Egy zacskó gyémántot, aranyat és drágagyöngyöt vett magához, majd elrendelte, hogy a védők a főkapunál nagy lármát csapjanak. Az ostromlók a zajongást hallva kirohanásra számítottak, és felkészültek a harcra. Bekes ezalatt egy hátsó kapun, harmadmagával kisurrant. Lovának patkóit visszafelé verette fel, hogy megtéve üldözőit. Egy hétig ment úttalan utakon, majd Kassára érve jelentkezett Rueber felső-magyarországi főkapitánynál. Fogaras október 18-án kapitulált. Báthori lovagiasan bánt Gyulai Pállal, aki később a szolgálatába szegődött, és Lengyelországban kancelláriai titkára lett.

Báthori 1573. október közepén a megyesi országgyűléstől felhatalmazást kapott arra, hogy felszámolja Bekes pártját. Miksa ekkor változtatott korábbi álláspontján. Utasította Bekest a hadi készülődések megkezdésére, a fejedelmet pedig figyelmeztette, hogy ne háborgassa az udvar híveit. Mehmed nagyvezér Bekes elfogását, és Konstantinápolyba küldését sürgette Báthorinál és az erdélyi uraknál. A fejedelem jelentette, hogy Bekesnek sikerült megszöknie, viszont „az ország nagy csendességben van”.

A csendesség nem tartott sokáit. Rueber főkapitány követet küldött a fejedelemhez, és kérte Fogaras visszaadását Bekesnek. Báthori azt felelte, hogy talpalatnyi földet sem ad olyan embernek, aki nem ért egyet Erdéllyel és fejedelmével. Bekes ezután Bécsbe utazott, ahol a császárnak is előadta panaszait és Báthorit elmarasztaló nézeteit. Kérte Miksát, adjon neki fegyveres segítséget, mert az erdélyiek többsége már nagyon

elégedetlen a fejedelemmel. A császár még mindig tartott a törököktől, ezért azt találta ki, hogy Bekes küldjön követet a Portára, és szerezzen engedélyt Erdély megtámadásához. Bekes, aki jól ismerte a diplomáciai fogásokat, megfelelő instrukciókkal Konstantinápolyba küldte Antalffy Imrét. Vele üzent a szultánnak és a nagyvezérnek, hogy a Porta iránti hűsége töretlen, s emiatt kellett Báthori elől elmenekülnie. A fejedelem ugyanis a császár oldalán áll. Ezt azzal az elképesztő hazugsággal is megtoldotta, hogy azért ment éppen Bécsbe, mert Báthori csapatai elállták a törökökhöz vezető utakat. Végül kérte a szultán engedélyét a Báthori elleni fegyveres akcióhoz.

Antalffit szívesen látták, és Szokollu Mehmed mindent elkövetett, hogy a követen keresztül meggyőzze Bekest, személyesen kérje tervéhez a szultán segítségét. 1574 tavaszán a törökök Bekes régi ismerőseit, Amhat és Musztafa béget küldték bécsi követségbe. Ők Bekessel is találkoztak, és megpróbálták rábeszélni arra, hogy: látogasson el a Portára. A császár törökországi követi viszont azt jelentették, hogy egy ilyen látogatás Bekes életébe, vagy szabadságának végleges elvesztésébe kerülne. Így azután Bekes maga helyett a gyémántjait és aranyait küldözgette a török főembereknek.

Antalffy több mint egy évet töltött konstantinápolyi követségben, és ezalatt Mehmed kellőképpen megszédítette. Elhitette vele, hogy Báthorit fősvénysége miatt régóta nem kedvelik a szultán udvarában. Tudják, hogy a városokra hatalmas adókat vet ki, de közben a szultánnak keveset fizet. Bekest jobban kedvelik, mint Báthorit, ezért üzenik neki, hogy az engedély megadása után bátran támadja meg Erdélyt. Decemberben a budai pasa is erre biztatta a trónkövetelőt, mivel – úgy mond – addig nem nyugszik, míg Bekesből nem lesz erdélyi vajda. Antalffy mindezt komolyan vette, és derűlátó üzeneteket küldött Bekesnek. A Portát közben arról győzködte, hogy adja meg a várva várt engedélyt, mert Bekesnek három nap alatt negyvenezer harcosa lesz, akik elsöprik Báthorit. A fejedelemről még azt is feltételezte, hogy ijedtében, kincseivel együtt elszökik Erdélyből.

Bekes 1575 tavaszán Erdély megszerzéséért cserébe hűséget, a szul-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

tánnak kétszeres adót; a nagyvezérnek pedig negyvenezer aranyat és egy tízezer arany értékű gyűrűt ígért. Mehmed közölte Antalffival, hogy fiává fogadja Bekest, mert a szultán eldöntötte: azé lesz Erdély, aki több adót fizet. Üzente Bekesnek, fogjon fegyvert, és hajtsa végre a tervét (ezt azonban írásba nem adta). Mehmed közben Báthorit is biztosította támogatásáról. A fejedelem követe, Grujó Péter rendre cáfolta Bekes Gáspár üzeneteit. Szellemesen jegyezte meg: „Az erdélyieknek van annyi eszük, hogy azzal tartanak, akinek a hal már a hálójában van, nem pedig azzal, aki most készül halászni.” Mehmed pedig kijelentette Grujó előtt, hogy akkor sem támogatnák Bekest, ha évi hétszázezer aranyat fizetne. A budai és a temesvári pasáknak parancsba adta, hogy Bekes támadása esetén segítsék Báthorit (de olyan adat is van, miszerint a győztes oldalára kellett állniuk). A fejedelem és a trónkövetelő követei egyaránt elégedettek voltak.

Antalffi Imre nyár elejére kínos helyzetbe került. Éppen a sorsdöntő pillanatokban maradt pénz nélkül, ami egy törökországi követ számára akkoriban katasztrófával ért fel. Bekest a Portához fűződő kapcsolat mindenéből kiforgatta. Megmentett kincseiből kellett ajándékokról gondoskodnia, és amikor ez a forrás kimerült, adósságokból pótolta a hiányt. Antalffinak már kenyérgondjai voltak, és Bekes hiába fordult a császárhoz. Az óvatos uralkodó nem adott pénzt, nehogy ez a törökökkel kötött béke megsértésének minősüljön, ugyanakkor megengedte a seregtoborzást. 1575. június 1-jén Bekes (serege élén) végre elindulhatott Báthori István fejedelem ellen. Ismert magyarországi nemesek, köztük Balassi Bálint, a költő, csapataikkal csatlakoztak hozzá.

Bekes és serege június végén már a Torda melletti Keresztesmezőn táborozott. Ezután Székelyföldre vonult, ahol ígéreteivel maga mellé állította a székelyek többségét. Közben a fejedelem sem tétlenkedett. Hamarosan Bekesénél is nagyobb sereg élén várta az összecsapást. Az előcsatározások Radnótnál kezdődtek, ahonnan Bekes visszahúzódtott Kerelószentpálra (Küküllő vármegye). Itt a trónkövetelő serege előnyös

hadállásból várta Báthori hadait. Végül július 8-án a Maros bal partján találkoztak az ellenfelek. Az elkeseredett küzdelem délelőtt tíz órától késő estig zajlott. A két vezér is derekasan kivette részét a harcból. Amikor Bekes serege megingott, és hátrálni kezdett, vezérük mindvégig ellenállt, hogy időt adjon embereinek a visszavonuláshoz. Balassi Bálint és a katonák egy része a kerelószentpáli kastélyban rekedt. Őket elfogták, de a fejedelem nem neheztelt a költőre, sőt, később kegyeibe fogadta. Bekes maradék seregével elmenekült, Báthori pedig a kastély udvarán nyomban lefejeztetett öt Bekes-párti urat.

A július 25-én kezdődött kolozsvári országgyűlés felségsértésért elmarasztalt harminchárom elmenekült főurat, akiket fej- és jószágvesztésre ítélték. Augusztus 8-án a foglyok közül kilenc főurat lefejezték, harmincnégyet felakasztottak, és további harmincnégynek levágták az orrát és a fülét.

Lengyelországban ez idő tájt folytak a királyválasztás előkészületei. Miksa császár, Rettenetes Iván orosz cár és Báthori István pályáztak a lengyel trónra. A cár (területi engedmények fejében) visszalépett a császár javára, aki élvezte a pápa támogatását is. Miksának a kerelószentpáli csatáig jobbak voltak az esélyei, mint a fejedelemnek. A csata azonban mindent megváltoztatott. Miksa korábbi erőfeszítései, követeinek propagandamunkája, ígéretei, a rengeteg szétszórott pénz, mind eltörpültek Báthorinak a császári sereg fölött aratott győzelme mellett. Az oroszokkal gyakran hadban álló lengyel nemeseknek tetszett a harcias fejedelem. Miksa tudta, hogy javítania kell helyzetén, ezért próbálta kihasználni a lengyelek megosztottságát.

Bekes Gáspár felbukkant a Lengyelországgal határos Sáros vármegyében, hogy segédkezzen Miksa megválasztásában és Báthori lejáratásában. Miksának azonban elege lett Bekesből, és gyorsan kihátrált mögüle. Igyekezett elhitetni a törökökkel, a lengyelekkel, de még Báthorival is, hogy nem bízta, és nem segítette Bekest. Ezt persze senki nem hitte el. Hibáját azzal tetézte, hogy elfogatási parancsot adott ki egykori pártfo-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

goltja ellen. Rueber főkapitány katonái Eperjes közelében letartóztatták Bekest, de főnökük tudtával hagyták is megszökni. A kegyvesztett trónkövetelő Sárosból Lengyelországba szökött, de ott is elfogták. Ekkor a Báthori-párt fejéhez, Zborowski Péter krakkói vajdához fordult segítségért.

A vajda szabadon bocsátatta Bekest, és Zborowski András udvari marsallt küldte hozzá. Ő Krakkóba kísérte, ahol felügyelet alatt tartották, hogy a császár támogatói ne találkozhassanak vele. Bekes beszámolt a vajdának arról, hogy Erdély elleni hadjáratát a császár támogatta, így Miksa szavahihetősége még inkább megkérdőjeleződött. A lovagias Zborowskiak nem akarták Báthori kezére adni Bekest, hanem szerették volna kibékíteni a két ellenfelet. Bekes ingadozott. Azzal áltatta magát, hogy elnyerheti Miksa bizalmát, ezért levelet küldött neki. Ebben emlékeztette a császárt korábbi ígéreteire, beszámolt arról, hogy minden vagyonát elvesztette, és nem érzi magát biztonságban. Kérte, hogy fivével együtt letelepedhessen a birodalom határain belül, és a császár a kisfiának kiszabadítására küldje Erdélybe Ruebert.

Miksát nyugtalanította Bekes lengyelországi jelenléte, ezért kezdeményezte a lengyel szenátusnál kiadatását. Ez ismét rossz lépésnek bizonyult, mert a lengyelek körében elterjedt: nem kell nekik olyan király, aki így jutalmazza hűség és önfeláldozó alattvalóját. Bekes ezután Spitkovic várában élvezte a krakkói vajda vendégszeretetét, és szabadon járt-kelt. Krakkóban még a császár és Báthori követeivel is találkozott. Miksa követe, Dudith, megkedvelte Bekest, akiről hízelgő véleményt küldött a császárnak. Szeptember végén közvetítette Bekes kérését, hogy lakhasson Bártfán vagy Késmárkon. Okos érvelése szerint az emberséges bánásmóddal kifogható volna a szél Báthori vitorlájából. A császár nem hallgatott a követre. Azt üzenté, Bekes maradjon inkább Lengyelországban.

A krakkói vajda több sikerrel járt Báthorinál. A fejedelem azt kérte Bekestől, hogy menjen Erdélybe, kérjen kegyelmet, és esküdjön neki hűséget. Bekes azonban nem akart ellensége lábaihoz borulni, és továbbra is a császártól várta sorsának jobbra fordulását. Ezzel sokat rontott a helyzetén, mert Zborowski Péter vajda ezután levette róla a kezét, s el

kellett hagynia Spitkovic várát. Bekes Gáspár számára ettől kezdve keserves időszak következett. Olykor befogadta egy-egy nemes, de gyakran kellett bujdosnia, éheznie, erdőkben éjszakáznia. Október végétől ráköszöntött a szerencse, mivel Lubomirski, egy tekintélyes főúr adott neki menedéket. Bekes meggyőzte Lubomirskit, hogy érdemes támogatnia Miksa megválasztását. Más lengyel urakat is a császár pártjára állított, és folyamatosan kapcsolatban állt a császári követtel, valamint a kassai főkapitánnyal. Javasolta, hogy Rueber foglalja el Husztot, mert ezzel elzárhatnák Báthori útját Lengyelország felé. A császár ezt az ötletet is elvetette, de Bekes bízott abban, hogy Miksa lengyel királysága alatt emelkedik majd a csillagzata.

Várákozásaiban hamarosan csalódnia kellett. 1575. december 14-én Varsó mellett a lengyel országgyűlés túlnyomó többséggel királlyá választotta Báthori István erdélyi fejedelmet (bár 12-én a szenátorok többsége még Miksára voksolt). Bekes számára a rossz hírt tetézte, hogy a krakkói vajda is ellene fordult. Zborowski nem tudta megbocsátani neki, hogy több nemest Báthori ellen fordított. Katonákat küldött Lubomirski házához, hogy elfogják Bekest. A házigazda idejében hírt kapott a közeledő veszélyről, így Bekes az utolsó pillanatban (néhány bujdosó társával együtt) egérutat nyert. A kemény téli idő nem tette lehetővé a szabadban való éjszakázást, ezért átvergődtek a Kárpátokon. A Tatra tövében, egy Béla (Szepesbéla) nevű faluban találtak menedéket.

1576 elején Báthori hívei a krakkói vajdaságban újabb országgyűlést tartottak, amelyen megerősítették Báthori megválasztását, és felségsértőknek nyilvánították azokat, akik nem hajlandók meghódolni. Február 8-án a medgyesi országgyűlésen a fejedelem a lengyel követek előtt elfogadta a lengyel királyságot, és letette az esküt. Miksa válaszul március 23-án Bécsben szintén felesküdt a lengyel királyságra. Úgy látszott, hogy még semmi nem dőlt el, s ez újabb reményekkel kecsegtette Bekest. Többek között ezt írta Dudithnak: „Engem ha reá bocsátana ő felsége, nyilván gondot adnék az vajdának, hogy elfelejtené az királyságot.” Miksa viszont kivárt, és képtelen volt átvenni a kezdeményezést.

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

Az ide-oda hányódó, sokat nélkülöző Bekes csak Rueber és Dudith jóindulatára számíthatott, de tőlük sem mindig jött támogatás. Saját követet küldött Bécsbe, akinek révén rá akarta venni Miksát, hogy akadályozza meg Báthori bejutását Lengyelországba, miközben ő elfoglalja Erdélyt. Tudta, hogy ez a törökök beleegyezése nélkül nem megy, mert Miksa tart egy török háborútól, ezért felvette a kapcsolatot a budai pasával, aki nem kedvelte Báthorit. A pasa a Portánál is közbenjárt Bekes érdekében, és azzal érvelt, hogy ideje megtörni a Báthoriak túlságosan növekvő hatalmát és befolyását. (A fejedelem és király még lengyel útja előtt elfogadtatta az erdélyi rendekkel, hogy távollétében bátyja, Báthori Zsigmond lesz a helytartó. A pasa még katonai segítséget is kilátásba helyezett, és azzal szédítette Bekest, hogy őt ültetik Báthori Zsigmond helyére. A Porta viszont nem akarta felkarolni a trónkövetelőt. Éppen ellenkezőleg, Amurath szultán és Mehmed nagyvezér határozottan figyelmeztették Miksát, hogy ne támogassa az Erdély ellen készülődő Bekest, mert ezzel megszegi a békét. Figyelmeztették, hogy Lengyelországot se háborgassa, mert védelmük alatt áll, és Báthorit ismerik el királynak.

A császár sietve üzent a szultánnak, hogy nem fogja támogatni Bekest és az Erdély elleni akciót. Ezt bizonyára komolyan gondolta, mert a kerélszentpáli kudarcért, a királyválasztásra fordított hatalmas pénzért, a lengyel korona elvesztéséért nyilván nem önmagát, hanem Bekest kárhoztatta. Amikor megtudta, hogy Bekes magyar földön bujkál, megparancsolta Ruebernek, hogy távolítsa el az országból. A szerencsétlen Bekest elkeserítette a hír, Rueber pedig a Habsburg uralkodót próbálta levélben jobb belátásra bírni: „Valóban jó volna ily viszonyok között, hogy felséged elnézőbb legyen Bekes iránt! Kevés segítséggel nagy hasznot tehetne.” A főkapitány mindössze annyit ért el, hogy a császár engedélyezte: Bekest és társait pénzzel és élelemmel elláthatja, de a fegyveres akcióktól távol kell tartania.

A pénz és az élelem azonban szűken csordogált, és Bekes Gáspár társaival tovább nyomorgott. Újabb panaszos levelére a császár már nem is

válaszolt, hanem udvarmesterére bízta a feladatot. A levélben utasította Bekest, hogy távozzék a Szepességből, és Morvába, vagy Berencsre, Nyáry István várába menjen. A betegség azonban ledöntötte a lábáról Bekest, így a parancsnak nem tehetett eleget. Fájdalmai miatt nem ülhett köcsiba, de ez nem hatotta meg az udvart. 1576. április 9-én megújították a parancsot, így a beteg embernek át kellett lépnie a lengyel határt. Báthori pedig megérkezett Krakóba, ahol 1576. május 1-jén fejére került a lengyel korona, Miksa nem kis bosszúságára.

Bekes pedig önvizsgálatot tartott. Felismerte, hogy egykori vetélytársa, az erdélyi fejedelem és lengyel király már régóta nem ellenfele neki, a földönfutónak. Be kellett látnia, hogy veszített, és ha fenn akar maradni, akkor azt csak Báthori oldalán teheti meg. Zborowski Péter vajda már megbocsátotta eltévelyedését, és ismét vállalta a közvetítő szerepet. Báthori jól ismerte Bekes kiváló képességeit, és nem tartotta méltóságán alulinak, hogy levelet írjon korábbi riválisának. Ebben közölte Bekessel, hogy már nem érez iránta haragot vagy ellenszenvet, és kész baráti jobbot nyújtani neki. Ha udvarába jön, és szolgálataival érdemeket szerez, akkor méltó jutalomban részesíti. Bekes augusztusban Eperjesen vette kézhez a levelet, és határtalan örömmel olvasta. Válaszában dicsérte Báthorit nagylelkűségéért, amiért a „jó fejedelmek példáját követi”, és Isten áldását kérte rá. Ettől kezdve végleg elfordult Miksától, akiért mindenét elveszítette, s aki nemcsak szolgálatait vette semmibe, hanem még üldöztette is. Ennek azonban már nem volt különösebb jelentősége, mert a császár október 12-én elhunyt. Báthori István nagy reményeket fűzött Bekeshez, és nem kellett csalódnia. Sok tehetséges, kiváló képességű főember tevékenykedett Báthori körül, mégis Bekes lett a király legfőbb tanácsadója, legbizalmasabb embere. Olyan mély barátság szövődött közöttük, amilyenre senki se számított. A hajdani ellenségek összeadták tudásukat. Bekes tapasztalatai nagyban segítettek Báthori sikeres kormányzását. Hamarosan a király közelében aludt, mert Báthori egyre többször kérte ki véleményét, és legtitkosabb ter-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

veibe is beavatta. Ezek között első helyen szerepelt a Magyar Királyság felszabadítása. 1577 nyarán a pápai nuncius azt jelentette Rómába, hogy szerinte Báthori a magyar korona megszerzésére törekszik, s ebben az esetben átadná Bekesnek az erdélyi fejedelemséget.

Bekes csillagzata ismét szépen ragyogott, és ezt nemcsak tanácsaival, hanem a harcmezőkön nyújtott teljesítményével is kiérdemelte. Magát nem kímélve harcolt a Báthorival dacoló Dancka (Danzig, Gdańsk) elleni hadműveletekben, és beteg, csak a város meghódolása után tért vissza Varsóba. A litvánok körében különösen népszerű lett. Vezetőik kérték Báthorit, hogy tegye lehetővé Bekes lengyel és litván honfűsítését. Ezt a rendek 1578-ban jóváhagyták, így a király neki adományozhatta a landskoroni kapitányságot. Egy évvel később Bekes a magyar seregek fővezéréként harcolt az oroszok ellen. A lengyel rendek ugyanis azt kérték Báthoritól, hogy szerezze vissza azokat a területeket, amelyeket Rettegetes Iván cár korábban elszakított tőlük. A harcokból Bekes és Báthori személyesen is kivette részét. Bekes nevéhez Polock várának ostrománál fűződött a legragyogóbb fegyvertény. Az oroszok keményen védekeztek. Az ostromlók nehéz helyzetbe kerültek, mivel utánpótlásuk elakadt, és éhínségtől szenvedett a sereg. Bekes mindenütt ott volt, ahol katonáit lelkesíteni kellett. Harc közben a legveszélyesebb helyeken bukkan fel, és bátorsága magával ragadta a csüggedőket. Bekes és a magyar katonák önfeláldozó vitézségéről a lengyel történetírók is elismeréssel szóltak. A hadvezér „mindig az ágyúk körül forgolódott, ágyúi mellett evett, ott aludt, a legveszélyesebb helyeken járt, körülötte sokan hullottak el, s ruhája a sebesültek véréből piroslott”. A kemény megpróbáltatások azonban aláásták Bekes egészségét. Gyomorbetegségeinek fájdalmait eltitkolta katonái előtt, nehogy gyengének tartsák.

1579 őszén Polock védői belátták, hogy helyzetük reménytelen, ezért szabad elvonulás fejében megadták magukat. A győzelem után a király Bekessel Vilnába, majd a litvániai Grodnóba ment. A pihenés, a kikapcsolódás azonban már elkésett. Bekes egészségét felőrölte a hadjárat, és 1579. november 7-én távozott az élők sorából. Halálos ágyán arra kérte

Báthorit és Zamojski kancellárt, hogy viseljék gondját két fiának és feleségének. Holttestét (végakaratainak megfelelően) Litvánia fővárosa, Vilna (Vilnius) felett egy hegyen temették el. Ezt ma is Bekes-ornak nevezik. A király teljesítette kérését, és özvegyének kezén hagyta Landskoront, fiait pedig saját unokaöccsével, Báthori Andrással együtt neveltette.

A Bekes Gáspár halálával keletkezett űrt az öccse, Bekes Gábor igyekezett betölteni. Ő lett a magyar lovasság parancsnoka, és kiválóan helytállt az oroszok elleni küzdelmekben. Mindössze két évvel élte túl bátyját. Pleskow (a mai Pszkov) ostrománál esett el, amikor a vár fokára kitűzte a győzelmi zászlót, és egy golyó homlokán találta. A főként magyar hajdúkból álló királyi hadak végül három sikeres hadjárat után diadalmaszkodtak az oroszok fölött. 1582-ben az oroszoknak bele kellett törődniük, hogy Livónia, valamint a Litvániához tartozó Fehéroroszország vissza került a lengyelekhez. Báthori nagy álma Magyarország, Lengyelország és Erdély államszövetségéről nem valósulhatott meg, mert az uralkodó 1586 decemberében elhunyt (szintén Grodnóban).

Báthori István és Bekes Gáspár egykori küzdelme a cári hatalommal szemben évszázadokig tartó példát adott a lengyelek és a balti népek függetlenségi harcaihoz. Bekes Gáspár síremléke a 19. században leomlott a Vilna folyó áradása miatt, de emléket a litvánok mindmáig őrzik: 2009 júliusában a róla elnevezett hegy lábánál kopjafát állítottak a tiszteletére. A Litván–Magyar Kulturális Baráti Társaság kezdeményezésére rendezett ünnepség fővédnöke Vytautas Landsbergis, az Európai Parlament képviselője, a független Litvánia első államfője volt.

200

HOLTTESTEK REPÜLTEK BUDÁRÓL PESTRE

A karácsonyi ünnepeket 2004-ben súlyosan beárnyékolta a december 26-i, délkelet-ázsiai földrengés és szökőár, amely a hasonló természeti katasztrófák legpusztítóbbjai közé tartozott. Kilenc országban vezettek be rendkívüli állapotot. A halálos áldozatok számáról nincsenek véglegesnek tekinthető adatok, de tény, hogy ez a szám meghaladta a kétszázezretet, a hajléktalanná vált emberek száma pedig az egymilliót. Az elmúlt években nemcsak ez a hatalmas természeti csapás okozott riadalmat, hanem azok a hurrikánok és tájfunok is, amelyek a karibi térséget, az Egyesült Államok délkeleti részét, valamint Japánt pusztították. Magyarországot szerencsére nem fenyegetik cunamik és karibi típusú hurrikánok, de történelmünk során bennünket is sújtottak jelentős természeti csapások.

Budát 1389-ben olyan erős földrengés rázta meg, hogy a vári Nagyboldogasszony-templom tornya leomlott. Ám ennél a földrengésnél is pusztítóbb erejű volt az, amely 1578 tavaszán sújtotta az akkor már török kézen lévő várat. Ez ugyanis óriási viharral és jégesővel párosult, ráadásul villámcsapás érte a löportornyot is. A több ezer mázsányi puskapor hatalmas erejű robbanása török holttesteket és súlyos faldarabokat repített Budáról Pestre. A tűzvész és a nagy pusztulás láttán még a budai basa is keserves sírásra fakadt.

Zolnay Lászlónak, az egykori budavári ásatások régészének *Kincses Magyarország* című könyvében szerepel az erről szóló egykorú beszámoló, amely Hüttel Simontól, Lubenau városának jegyzőjétől maradt ránk: „Pünkösd hétfőjén éjjel 10 órakor az égen borzalmas dörgés és villámlás volt, amely a lakosságot félelemmel és ijedelemmel töltötte el, majd nagy földrengés is volt, annyira, hogy mindenki – férfiak, nők, nagyok és kicsinyek – felkelt, és senki sem tudta: hova meneküljön. A vad tűz és villám Budán a várkastélyba csapott. Az ágyúkat, fegyvereket és hasonlókat, valamint az ott lévő embereket elpusztította, a várat feldúlta és annyira tönkretette, hogy csak egyik oldalán levő fala maradt meg. Buda városában több mint ötszáz ház dőlt és zúzódott össze, megrontott mindent, ami benne volt. A városkapu és más boltozatok is elpusztultak, [...] majd’ mindenki életét vesztette. A Csonkatorony, amelyben a keresztény foglyok voltak, összeomlott, és a legtöbb foglyot agyonütötte; részben kezük, lábuk eltört, vagy teljesen összezúzódottak. Egy villám a löportoronyba csapott, és az abban lévő néhány ezer mázsá lőpor felrobbant, ami borzalmas károkat okozott. Mindaz, ami a víztoronyban volt, valamint a bástyákon lévő ágyúk, majdnem mind a Dunába repültek. [...] A várkastély kőhalmazzá vált, úgy, hogy borzalmas volt látni. A felrobbant lőpor a köveket messze röpítette, részben a Dunába, részben a pesti földekre, ahol török holttesteket és nagy kőfaldarabokat találtak. A Dunán egy nagy hajó volt, kétszáz törökkel; a hajót a ráhulló kődarabok elsüllyesztették, a rajta lévők valamennyien a Dunába veszttek. Pesten is néhány házra kő esett. Jégeső is volt, a budai szőlőket teljesen elpusztította. Egyesek azt mondják, kétezer, sőt, hogy háromezer ember – keresztény és török – pusztult el.”

Gyulafi Lestár, az erdélyi fejedelmek titkára és követe, aki számos feljegyzést hagyott hátra, az áldozatok számát hatezerre becsülte. A károk nagyságát jól szemlélteti, hogy nyáron már kétszáz kőműves és ezerötven munkás dolgozott a helyreállításokon. A Zsigmond király idejében európai híró gótikus királyi palota, amelyet Hunyadi Mátyás reneszánsz stílusban átalakított, sajnos már nem nyerte vissza régi fényét. Buda 1686-

os visszafoglalása is felért egy alapos természeti katasztrófával. Ennek során a palota végleg romhalmazzá vált, ezért mai állapota már nem az akkori, hanem a 18. századi barokk stílusú épületegyüttes formáját és tömegelosztását idézi.

A város múltjának sötét fejezetei közé tartoznak azok a tűzvészek is, amelyek más-más korban keserítették lakóik életét. Az 1332 márciusában kitört tűzvész egyik fennmaradt emléke az a panaszos levél, amelyben egy Rathk nevű polgár unokái keseregnek amiatt, hogy budai házuk a tűz martaléka lett, és egy szökrönynek mondott ládában a birtokaikra vonatkozó oklevelek is megsemmisültek. Az 1723-as tűzvész a Bécsi kapu és a királyi palota között mintegy kétszázötven házat hamvasztott el. A lángoktól megolvadtak a templomok harangjai, az orgonasípok és a vasalások. Az emberek a híres budavári barlangrendszerbe menekülve éltek túl a katasztrófát. Az 1810-es, gondatlanságból keletkezett tűz a régi Tabánt pusztította el. A nagy szél miatt egy óra leforgása alatt lángba borult a városrész. A budai helyőrség tagjai és Buda önkéntes tűzoltói a lakók által alkotott, Dunáig húzódó „vödörlánc” segítségével igyekeztek megfékezni a lángokat, de sajnos sikertelenül. A tűz hatvan évvel később ismét megtalálta a Tabánt. A kétségbeesett emberek lajtokkal és kádakkal hordták a Duna vizét, ez az igyekezet azonban lassúnak bizonyult. Ekkor egy Hang nevű, önfeláldozó budai polgár tabáni pincéjének nagy mennyiségű borát is felajánlotta a tűzoltás céljaira. A lelkiismeretes tűzoltók az értékes nedű nagyobbik részét nem magukba, hanem a házakra locsolták, és ez nagyban hozzájárult az oltás sikeréhez. A nagy Széchenyi fia, gróf Széchenyi Béla már 1860-ban kezdeményezte Pest-Buda önálló tűzoltóságának felállítását, de tényleges megszervezéséhez a borforraló, 1870-es tűzvész adta meg a végső lökést.

201

Ma már kevesen tudják, hogy hazánk egykor tornádókról látogatott hely volt. Az 1880-as és az 1920-as évek között például öt ilyen természeti csa-

pás sújtotta az országot. Közülük talán a legnagyobb és legpusztítóbb az alig több mint nyolcvan éve felbukkant biai tornádó volt. A hatalmas forgószél 1924. június 13-án csapott le Biára, majd Páty érintésével haladt a Dunakanyar felé, ahol Nógrádverőce és Vác között átsüvített a Duna fölött.

A tizenkét évvel korábbi, Erdély egyik részén végigszáguló tornádó, amely a bálványosváraljai katasztrófát okozta (1912. május 13.), ugyancsak félelmetes lehetett. Romba döntötte a falut, majd lecsapott Magyarbörzásra, ahol a görögkeleti templom harangját 400 méterre hajította, egy csúrt pedig 150 méter magasságba, a hegyoldalra röpített. Szélésége három és öt kilométer között váltakozott, és tizenegy kilométer hosszúságban mindent lerombolt. A pusztítás erejét tekintve ezzel vette el a biai tornádó.

Réthly Antal a Pesti Hírlap 1925. évi nagy naptára számára feldolgozta a nem mindennapi történetet. Eszerint a tölcsér az említett napon délután négy óra tájban jelent meg Etyek határában. Ott még a magasban volt, de egyre jobban süllyedt, majd Bia mellett elérte a földet. A szokatlan jelenséget a Bia felé közlekedő utasok vonatról és országútról is megfigyelték. A viharfelhőt morajlásszerű hang kísérte, ami fülsiketítő zajjá erősödött. Bia felett az égbolt annyira elsötétült, hogy használni kellett a lámpákat. A tornádó néhány perc alatt romhalmazzá változtatta a községet. A református templom tornyát felkapta, és rádobta a szomszédos iskola tetejére. A kőből készült Szentháromság-szobrot ugyancsak odébb repítette. A Sándor–Metternich-kastély erős istállóépületét megromgálta, néhány vastag falát ledöntötte, és 40-50 mázsás kőoszlopokat sodort az udvarára. Úton lévő szekereket lovastul, kocsistul felkapott, megforgatott, majd visszadobott a földre.

Romboló munkája sajnos emberéleteket is követelt. Bián három halt, nyolc súlyos és huszonegy könnyebb sérült lett az áldozata. A tölcsér szívó hatására rengeteg lakberendezési tárgy, épületfa, tetőcserép emelkedett a magasba, és tett meg több kilométeres repülőutat. Négy ház teljesen megsemmisült, huszonháromnak a tetőzete lerepült, és

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

további kilencvenhatot jelentős kár ért. Egy bádögödönt Biától két kilométerre, a vasúti sínek mellett talált meg a tulajdonosa. Az egyik kereskedő fenyőfából készült nagyméretű cégtáblája hat kilométerrel odébb, Páty határában ért földet, míg egyes pátyi bútordarabokat az etyeki erdőben találtak meg.

Fekete István kisgazdát életre szóló, háborzongató élményben részesítette a tornádó. Lovas szekérével éppen szembe találta magát a dél felől érkező, félelmetes jelenséggel. Kocsiján egy méter magasságban hasábfa volt lekötve, ő pedig a fák tetején ülve hajtotta lovát. Minden elsötétült körülötte. A zúgó vihar szekérrel, lóval együtt hirtelen felemelte, megforgatta, majd négy-öt méterre az úttesttől a földre tette. Ez a gazda – írta Réthly – a tomboló vihar alatt égési fájdalmat érzett, és úgy látta, mintha apró, sziporkázó lángok nyaldosták volna. Állította, hogy a lován is hasonló tünetényt figyelt meg. Páty község Burgundia nevű részén a tölcser egy tizenhárom éves pásztorfiút emelt fel a mélyen fekvő útról, és egy tíz méterrel magasabban álló ház szobájába röpítette. Előtte a ház tetejét lekapta, és a szoba bútoraival együtt elsodorta. A fiút eszméletlen állapotban találták, ezért egy ideig orvosi kezelésben kellett részesíteni. A tornádó sérültjeit egy Kummer nevű pátyi orvos kezelte. Az orvos később elmondta, hogy zúzódásos sebeket kezelt, és két gazdának a háta és a melle tele volt apró véraláfutásokkal. Ezek erősen hasonlítottak a villámsújtotta embereken megfigyelt sérülésekhez.

200

BALASSI BÁLINT TITOKZATOS ÜGYEI

Balassi Bálint a magyar reneszánsz költészet és általában a magyar nyelvű líra első, világirodalmi rangú képviselője olyan ragyogó életművet hagyott ránk, hogy csakis tisztelettel és szeretettel gondolhatunk rá. Ám nagyszerű munkássága, kiemelkedő költői teljesítménye joggal kelti fel az utókor emberének kíváncsiságát: milyen is lehetett a vitézi, a szerelmes és az istenes versek feledhetetlen alkotója? Vajon miféle titkokat rejt élettörténete – amikor éppen nem a versírásra fordította figyelmét?

Balassi életének rövid negyven éve (1554–1594) tele volt izgalmas eseményekkel. A nagy hatalmú felvidéki, balassagyarmati és kékői báró Balassa családból származott (nevét azonban gyakrabban írta „Balassi”-nak), és megörökölte felmenőinek zabolátlan, erőszakos természetét. A család történeti gyökerei a 13. század elejéig nyúlnak vissza. A bárói és grófi rangot is szerző familia tagjai évszázadokon keresztül híresek voltak összeférhetlenségükről. Nemcsak szomszédjaikkal, de egymással is szinte állandó vitában álltak, és birtokaik gyarapítása érdekében végeláthatatlan perekbe bonyolódtak. Egy ízben még a Selmezbányáról szállított, a körmöci pénzverdének szánt ezüst- és aranyszállítmányt is megkaparintották. Akkoriban az a hír járta, hogy a kincset Szitnya várának közelében ásták el. Amikor a szitnyai uradalmat a Koháry családnak

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

adományozta a király, az adománylevélbe állítólag belefogalta, hogy a kincs – előkerülése esetén – a kincstárra azonnal visszaszáll.

Persze ha a helyzet megkívánta, a Balassák összefogtak, mint például a bárói rangot szerző Menyhért és János (a költő apja, főispán, főajtónálló), és közösen követtek el úgynevezett vámzsarolásokat, illetve fosztogatták a bányavárosok lakóit. Balassa Menyhért, aki amúgy Hont és Bars vármegyék főispánja, valamint országos főkapitány volt, és írástudatlanságával is kirítt a főemberek közül, különösen rossz hírre tett szert erőszakos fellépései miatt, valamint azzal, hogy vagyonának gyarapítása céljából kilenc alkalommal változtatta pártállását a Habsburgok, illetve Szapolyai János, Izabella királyné és János Zsigmond között.

Balassi Bálint a versírásban rendkívül sikeres volt. Nem véletlen, hogy a Balassa (Balassi) név hallatán elsősorban személyére és nagyszerű költészetére gondolunk. Tegyük azonban hozzá, hogy nemcsak kivételes tehetségű költő, hanem vitéz katona is volt. Az ország egy részét megszállva tartó törökök már az apját is jól ismerték, hiszen szolnoki kapitányként sok borsot tört az orruk alá: majd negyed századon keresztül akadályozta északi portyázásaikat. Balassa János megerősített várai, Gyarmat, Kékkő és Divény útjában állt terjeszkedésüknek, főképp azon törekvésüknek, hogy Nógrád felől elérjék a bányavárosokat. Ez főként Musztafa budai basát dühítette, aki nemcsak ezért haragudott rá, hanem azért is, mert török foglyaival túlságosan keményen bánt.

Hamarosan az ifjabb Bálint is a látókörukbe került. 1575-ben ugyanis az erdélyi trón megszerzésére törő Bekes Gáspárhoz csatlakozott, de Kerelöszentpálnál szembekerült Báthori István fejedelem embereivel, akik megsebesítették és foglyul ejtették. A budai basa ez idő tájt szánta el magát arra, hogy beveszi a Balassa-várat. Nagy erővel vonult Kékkő alá, és megindította az ostromot. A védők többször visszaverték a támadókat, de felmentő hadak híján végül feladták a várat, és Divénybe vonultak. Hamarosan Divény is elesett, és ezzel a törökök számára megnyílt az út észak felé.

Báthori István a július 8-i kerelöszentpáli ütközetben legyőzte Bekest,

öt főemberét a helyszínen fölakasztatta (egy hónappal később további hét főurat és harmincnégy székelyt is kivégeztetett), sokakat pedig fogságba ejtett. Murád szultán nyomban levelet küldött Báthorinak, és követelte a magyar foglyok átadását. A fejedelem nem teljesítette a követelést, hanem szabadon engedte foglyait. A súlyos sérülteket (így Balassi Bálintot is) viszont magánál tartotta. A szultán értesült erről, és a temesvári basa útján megparancsolta Báthorinak Balassi kiadatását. A fejedelem válaszában így érvelt: „Mikor egy szolgánk az Balassa fiát megfogta, egy bottal ütötte volt agyon, kibe megsziketült, és az kórság is gyakorlatsággal üti el, úgy annyira vagyon, hogy sem élhet, sem halhat, elvajudt.” A szultánt nem hatotta meg a válasz. 1575. december 17-én ismét sürgető levelet küldött Erdélybe, amelyben közölte Báthorival, hogy odaküldi Amhád csaszt a foglyokért. A levélben így rendelkezett: „Balassi János fiát és Sárközi Mihályt a Bekes háborújában elfogott többi rabszolgákkal egyetemben küldd azonnal magasságos portánkhoz, másképp nem cselekedvén és semmi mentséghez nem nyúlván, mint melynek különben is nem lészen helye előttünk. Mert tudjad, hogy magasságos portánk nál azokra és különösen Balassi János fiára szükségünk van, nagy szükségünk.”

A szultánnak valóban nagy szüksége lett volna Bálintra, mert Balassa János börtönében rangos törökök sínylődtek. Kiszabadításukat megkönynyította volna, ha megkaparintja a fiát. Báthori azonban nem engedett, így Amhád csasz foglyok nélkül távozott. A fejedelem megkedvelte Balassit, és amikor a következő évben lengyel királlyá választották, oda is magával vitte. A költő szépen felgyógyulhatott, mert 1577-ben már részt vett Báthorinak a Danckát (Danzig, Gdańsk) birtokló császári sereg ellen indított hadjáratában. Báthori uralkodói nagyságát jelzi, hogy abban az évben korábbi nagy ellenfelét, Bekes Gáspárt is udvarába fogadta, és megtette a lengyelországi lovasság főparancsnokának. Bálint apja eközben meghalt, ezért a költő visszatért Magyarországra, ahol hamarosan belevetette magát a török elleni végvári harcokba, illetve a rokonaival folytatott pereskedésekbe és villongásokba. Büszkesége, igazságérzete, indulatossága és szerelmi ügyei folyamatosan bajba keverték. Balassa

900
025
950
075
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

András nevű rokona igyekezett kijátszani őt, és megfosztani jogos örökségétől, ezért Bálint fegyverrel támadt a vita tárgyát képező Újvárra, később pedig Végles várára. Amit azonban megszerzett fegyverrel, azt peres úton elveszítette. Szerelmi ügyei kétségtől jelentős mértékben hatottak költészetére, viszont többször bajba sodorták, így hosszabb időre seholy nem tudott gyökeret verni. Unokahúgával, az egri hős lányával, Dobó Krisztinával 1584 karácsonyán kötött házassága sem alakult szerencsésen. Házasságát érvénytelenítették, fiát pedig törvénytelennek nyilvánították (a később mégiscsak törvényesített házasság válással ért véget).

Balassi Bálint életének kevésbé ismert részleteit villantja fel az alábbi három epizód. A selmecbányai városi levéltárból került elő az az iratcsomó, amelyből kiderült, hogy nagy költőnk 1578-ban a város környékén kalandozott, és felkereste a vihnyi fürdőt. Alig kezdte meg fürdőzését, közvetlenül mellé, a fürdőpadra telepedett egy fiatal bányászfiú, aki (feltehetően német nyelvű lévén) gúnyolni kezdte a szolgájához intézett magyar nyelvű szavait. Balassi dühbe jött, és alaposan eltángálta a fiút, akiről később kiderült, hogy nem egyszerű munkás, hanem Rubigallus Pálnak, a dúsgazdag, előkelő bányapolgárnak a rokona. Rubigallus panasszal fordult a városi tanácshoz, követelve Balassi megbüntetését. A selmecbányai tanács levélben szólította fel Balassit, nyújtson kellő elégtételt, ellenkező esetben megtorolják a sérelmet. A költő Zólyomból keltezett levelében többek között így felelt a fenyegetésre: „Származásomnak, nevemnek és híremnek vettem elégtételt; amidőn az engem ok nélkül kigúnyoló rakoncátlan fiút megfenyítettem. És hogy ti azzal fenyegettek, hogy »erőt erővel«, csodálom, hogy ez elavult jogi mondást használni meritek velem szemben. [...] De hát tudjátok meg, hogy ily fenyegetődzéssel a ti bányamunkásaitokat, kik a ti rendőri hatalmatok alatt állanak, illethetitek, de nem engem, a ki töletek cseppet sem félek és titeket nagyon nyomorult embereknek nézlek.”

Balassinak többször meggyűlt a baja a zólyomi polgárokkal is, akiket régóta irritált mulatozó, vidám életvitele. 1583. május 20-án történt, hogy Sommer Jánosné, egy mészáros özvegye Besztercebányáról Hodrusbánya

felé gyalogolt két bankai ember kíséretében. Zólyom város közelében az országúton megjelent egy főúri ruhába öltözött lovas, aki a fiatal, csinos özvegyet fel akarta kapni a nyergébe. Az özvegy tréfára vette a dolgot, és nevetve ellenkezett, de igencsak megrémült, amikor a lovas leszállt a lováról, és azt a csatlósára bízta azzal a paranccsal, hogy a két kísérőt tartsa vissza. Ezután a férfi az út menti szántóföldön letépte az özvegy főkötőjét, pruszkliját és kötényét, majd megragadva a copfját csaknem letéperte, amikor az odaérkező utasok nagy lármát csaptak. A támadó ekkor gyorsan lóra kapott, és eltűnt. A selmecbányai illetőségű özvegyasszony és két kísérője panaszt tett a zólyomi bírónak, a tanács és a várkapitány előtt, a tanúk pedig azt állították, hogy a támadóban Balassit vélték felfedezni. Ezúttal már mindkét város feljelentést tett Balassi ellen a királynál. Felkérték Seidelius Andrást, a hét bányaváros udvari közvetítőjét, hogy járjon el érdekükben. Seidelius azonban azt válaszolta, hogy közbenjárása aligha lesz sikeres, mivel a bécsi udvar jó véleménnyel van Balassi személyéről és hűségéről. Balassi a zólyomiaknak írt levelében többek között így cáfolta a neki tulajdonított cselekményeket: „... Sem szándékom, sem dolgom ilyen nem volt. [...] Soha rám nem bizonyosodott, hiszem Istent, hogy soha ezután sem bizonyosodik. [...] Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírát, sem más polgárt meg nem bántottunk, abban pedig (hogy) az én italomban mi ellenek lehetett nekik, soha nem tudom, holott sem az kurva annyok gyatra borát, sem az bestia attyuk keresményét nem ittuk, hanem az mi magunkét költögettük.”

Sokatmondó az a levél is, amelyet 1593. március 21-én írt Batthyány Ferencnek. „Ha Nagyságod azt a gyűrűt Fulviának megküldené, bizony oly verseket küldhetnék, hogy az Stalmaster leányának megimelyednék az gyomra belé miatta!” Levelének ez a része arra utalt, hogy Batthyány az ő verseivel udvarolt a fiatal Lobkovitz Poppel Évának, másrészt pedig arra, hogy Batthyány juttassa el a gyűrűjét Fulviának a nagyszombati apácakolostorba. A rejtélyes Fulvia feltehetően Zrínyi Ilona, a szigetvári hős lánya, Batthyány rokona volt. Három hónappal később viszont az ellenkezőjét

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

kérte: „... az gyűrű felől Nagyságod semmit ne szorgalmaskodjék, mert jó őrizetben vagy, ha Nagyságod kezében vagy.” Balassi ekkor már nem akarta becsempésztetni a gyűrűt, mert eltervezte, hogy szerelmét az apácakolostor felgyújtásával fogja megszöktetni. Néhány nappal később szolgálival együtt végrehajtotta a hajmeresztő műveletet, amelynek során öt apáca megszökött. Talán köztük lehetett Fulvia is.

A végvári harcokban jeleskedő, hányatott sorsú költőt természetesen hiba volna e cselekedetei alapján megítélni, s nem is ezekért kedveljük. Számos jele van annak, hogy tisztában volt gyarló természetével, és gyakran hadakozott önmagával is. Saját bevallása szerint a halált kereste Esztergom falai alatt 1594-ben. Az ostrom során (társainak figyelmeztetése ellenére) nem keresett fedezéket. Így történt, hogy egy török ágyúgolyó mindkét lábát leszakította. Halálos ágyánál leghűbb barátja és tanítványa, Rimay János, valamint Dobokay Sándor jezsuita szerzetes próbálta enyhíteni fájdalmát. Tizenegy napi szenvedés után, 1594. május 30-án távozott az árnyékvilágból költészetünk első, örök emlékü csillaga.

100

DÓCZY FRUZZSINÁNAK DRÁGA SZEMEFÉNYE

Nádasdy Ferenc hírhedtté vált özvegyének, Báthori Erzsébetnek szörnyű rabságát, majd halálát részben azok idézték elő, akik a legközelebb álltak hozzá: gyerekei és vejei. A nádori ítélettel saját várába (Csejtébe) zárt úrnő vagyonának egy részén igen gyorsan megosztottak, még a halálát sem várták meg. A tragikus történet főszereplői híres, főúri családok tagjai: gróf Zrínyi Miklós dunántúli főkapitány (a szigetvári hős unokája) és Homonnai Drugeth György, a későbbi országbíró, erdélyi trónkövetelő. Gróf Thurzó György nádor ítélkezése is figyelmet érdemel, hiszen korábbi nyilatkozataiban határozottan kiállt a törvényi eljárások betartásáért, az özvegygel szemben viszont semmibe vette ezeket.

A nádor törvényszegő eljárásában nagy szerepe lehetett a családi kapcsolatoknak is. Ez azonnal nyilvánvalóvá válik a Thurzó és a Zrínyi család leszármazási táblázataiból. Thurzó György – édesanyja, Zrínyi Katalin révén – szintén a szigetvári hős unokája volt, miként Zrínyi Miklós (Báthori Erzsébet veje), aki Zrínyi Katalin testvérének, gróf Zrínyi Györgynek volt a fia. Vagyis Thurzó nádor unokatestvére volt Zrínyi Miklósnak. E rokoni kapcsolat elegendő lehetett ahhoz, hogy a nádor a Zrínyi-, illetve a Báthori-rokonság számára is kedvező döntést hozzon. A csejteji úrnővel szembeni durva eljárás egyik értelmi szerzője állítólag a gyermek Nádasdy Pál nevelője, Megyeri Imre volt, nem lehet

kétséges azonban, hogy az ügy kiobbantása elsősorban azoknak állt érdekében, akik a legtöbb hasznat húzták belőle. De hogyan viselkedett a másik vő, Homonnai Drugeth György?

Homonnai ifjúsága és sorsa magyarázatot ad személyiségének, jellemének alakulására. Takáts Sándor történész szinte határtalan jóindulattal ábrázolta őt, amikor özvegy édesanyja, Dóczy Fruzsina sorsáról írt a *Magyar nagyasszonyok* című könyvében. Ez a jóindulat részint érthető, hiszen az özvegyet és két gyermekét, Györgyöt és Máriát súlyos méltánytalanságok érték a szomszéd birtokosok, illetve Rudolf király részéről.

Dóczy Fruzzsinának már féltékeny természetű férje is (aki ugyan csak Homonnai Drugeth György névre hallgatott) sok gondot okozott. Egyik férfi vendégével (mások szerint a titkárával) például úgy végzett, hogy kidobta a kastélya ablakából. Az erőszakos férj viszonylag korán meghalt, így a két kisgyermekét nevelő asszony egyedül igazgatta hatalmas birtokait. Takáts Sándor szemléletesen tudósít arról, hogy Fruzsina asszony gondjai különösképpen megszorodtak, amikor a szomszédok hatalmaskodni kezdtek a rovására. Rákóczi Zsigmond például arra az aljasságra vetemedett, hogy saját birtokán új medret ásatott a Bodrognak, aminek következtében Dóczy Fruzsina vízimalmjai szárazon maradtak. Máskor kivágták az erdeit, elrabolták a jószágait, elpusztították a varsáit és a halászhajóit. Amikor pedig távollétében az emberei megelégték a dolgot, és megtámadtak két szomszédos garázda uraságot, azok rohanak panaszukkal püspökhöz, királyhoz. Szuhay püspök készséggel állt a két panaszos (Zokoly Péter és Bánóczy Simon) oldalára, és arra kérte a királyt, hogy Dóczy Fruzzsinát és fiát, akik – úgy mond – megsértették a nemesség szabadságát, per nélkül fossa meg birtokaiktól. Rudolf király ezzel szemben 1601-ben utasította a pozsonyi magyar kamarát a per lefolytatására; az eljárás kimenetelére vonatkozóan pedig így jelölte meg a követendő utat: „Zokolyt és társait ez ügy érdekében minden kitelhető módon támogassátok. A helytartót és az assessorokat is intsetek kötelességtek szerint, hogy ez ügyet dűlőre juttassák.”

Zokoly Péter biztosra akart menni a per kimenetelében, ezért azzal

a hazugsággal áltatta az uralkodót, hogy az ifjabb Homonnai Drugeth György nem természetes fia az apjának és Dóczy Fruzzsinának, mivel az igazi gyermek meghalt, és az anyja titokban szerzett helyette egy hozzá hasonlót. A sületlenség híre sajnos eljutott György unokabátyjához, Homonnai Drugeth Bálinthoz is, aki kapva kapott rajta. Abból indult ki, hogy ha György nem törvényes leszármazott, akkor az elhunyt Homonnai Drugeth György birtokai őt illetik. Azonnal sereget gyűjtött, és az Ung vármegyei Nyevice vára alá vonult. Fruzsina asszony egy ideig hőiesen védte a várat, de az ostromlók a környékről elvezették a vizet, és elzárták az utánpótlást. Az asszony végül megadta magát, majd gyerekeivel együtt, nagy viszontagságok közepette Lengyelországba menekült.

A királynak engedelmessé rendkívüli bíróság ez idő tájt megidézte Dóczy Fruzzsinát és fiát, ők azonban, okulva az addigi törvénytelenésekből, nem jelentek meg az idézésre. A bíróság előbb a fiatalkorú Györgyöt, majd édesanyját is fő- és jószágvesztésre ítélte. Rudolf király 1601. november 7-én elrendelte a Homonnai-javak lefoglalását, ami Migazzi püspök irányításával igen gyorsan megtörtént. Az eset mélységes felháborodást váltott ki a magyar nemesség körében. Az 1602. évi országgyűlésen már szóbeszéd tárgyává lett a Homonnai-ügy, és nagy számban érkeztek beadványok, felterjesztések Rudolf királyhoz és Mátyás főherceghez a Homonnai fiú védelmében. A püspöki kar és a főrendek is megmozdultak az érdekében, ezért Rudolf jobbnak látta, ha enged, és személyesen fogadja a fiatalembert. A találkozás során Homonnai kedvező benyomást tett az uralkodóra, aki végül megkegyelmezett neki. A királyi kegyelemnek azonban kemény feltételei voltak: Homonnainak le kellett mondania terebesi uradalmáról, az ugyancsak elkobzott Nyevicekéért pedig több mint ötvenezer tallért kellett kifizetnie. Ezen kívül kártérítésben kellett részesítenie vádlóit, át kellett térnie a katolikus vallásra (egyres történeti vélekedések szerint erre a Bocskai-szabadságharc után került sor), és meg kellett fogadnia, hogy perújításhoz nem folyamodik. A fiatalembert, mivel jóakarói jelentős kölcsönökkel segítették, elfogadta a feltételeket.

Rudolf ezalatt szorgalmazta Dóczy Fruzsina kiadatását, de a lengyel

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

király megtagadta a kérést. Homonnai Drugeth György sem tétlenkedett: szóban és írásban is kérte Rudolfot, hogy kegyelmezzen meg édesanyjának. Végül megszüntették az eljárást a koldusbotra jutott asszony ellen, aki korábban minden áldozatra képes volt azért, hogy megóvja fiát a megpróbáltatásoktól. Az utolsó feljegyzés egy 1603-as kamarai jelentésben maradt fenn róla. Nem sokkal később a kamara szemet vetett a rokonait elüldöző Homonnai Drugeth Bálint birtokaira is. 1604 elején pert indítottak ellene, mire ő is Lengyelországba menekült. Hamarosan csatlakozott Bocskai Istvánhoz, aki az 1605-ös szerencsi országgyűlésen kinevezte a fölkelő hadak fővezérévé. A felvidéki hadjáratban derekasan küzdött a császári seregekkel szemben, és Bocskai őt ajánlotta utódjául az erdélyi fejedelemség élére, de a rendek nem választották meg. Az 1605-ös esztendő hadi eseményeit magyar nyelvű naplójában örököltette meg, amely rendkívül értékes kortörténeti forrásmű. Bocskai korai halálát követően a hajdúk még vezetőjüknek kérték fel, ezt azonban nem vállalta. Visszatért Rudolfhoz, akitől (Rákóczi Zsigmond közbenjárására) kegyelmet kapott. 1608-ban az országbírói méltóságot is elnyerte, de a rákövetkező évben – harminckét évesen, feltehetően mérgezés következtében – elhalálozott.

A Bocskai-szabadságharc idején Homonnai Drugeth György is úgy érezte, hogy a fejedelem oldalán a helye. Bocskai bizalmába férközve elérte, hogy birtokügyeinek rendezése is szerepeljen a szabadságharc követeléseinek között. 1606 után viszont már ő is a császári udvar kegyeit kereste. Igyekezete nem volt hiábavaló, mert Bálint halála után ő lett a Drugethek „erős embere”. Csillagzata szépen emelkedett. Feleségül vette Nádasdy Katalint, főispán, majd országbíró lett, az udvar pedig hathatósan támogatta az erdélyi fejedelemség trónjának megszerzésében. Báthori Gábor és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmekkel szemben többször is hadat viselt. 1614-ben megkapta az Aranygyapjas Rendet. 1619-ben ő mentette fel a körülvárt Bécset, amikor tízezer fős seregével Lengyelország felől hátba támadta Bethlen Gábort és szövetségeseit. Kezdeti sikerei után

Bethlen hadai kiszorították az országból. Egy évvel később, harminckét éves korában Lengyelországban halt meg. Állítólag őt is megmérgezték.

Homonnai Drugeth Györgyről, az ártatlanul meghurcolt fiatalokról még igen hízelgő véleménnyel voltak azok a kortársak, akik a védelmére keltek. A fiúval szemben elkövetett igazságtalanság ugyanis jó alkalmat adott arra, hogy fellépjenek az uralkodói önkény, az udvari kamara gátlástalansága és kapzsisága ellen. Tették ezt saját maguk és az ország érdekeinek védelmében is. A mozgalom olyan erős volt, hogy még a Homonnai ellen acsarkodó főemberek közül is többen meginogtak. Migazzi püspök például ezt írta Mátyás főhercegnek 1601. december 10-én: „E vidék nemessége nagyon fájlalja az esetet, mert nem hitte, hogy ilyen súlyosan büntetik Homonnait. Engem is fenyegetnek, hogy az országgyűlésen panaszt emelnek ellenem.” A szepesi kamara így vélekedett róla: „Erőszakosságot sohasem mívelt, mások javait soha meg nem támadta, senkinek a házat ki nem fosztotta. Nem is tehetett ilyesmit, hiszen akkor még gyermekorban volt.” A tizenennyolc éves Homonnai tehát igen jó benyomást keltve csöppent az érdeklődés középpontjába. A róla alkotott hízelgő kép feltehetően sokáig elkísérte, és erősen megmaradt sokak emlékezetében.

Említettük, hogy az erőszakos természetű idősebb Homonnai György hogyan ölte meg egyik ismerősét. Tett azonban egyebet is. Anyja (Perényi Erzsébet) révén megörökölte a terebesi uradalmat, amit viszont apja (Homonnai Drugeth Ferenc) nem akart átengedni neki. Idősebb Homonnai Drugeth György nem sokat teketóriázott, hanem seregével megtámadta Terebes (ma Trebišov) várát. El is foglalta, de nem érte be ennyivel. Rátört apjának gerényi udvarházára is, amit annak rendje s módja szerint kifosztott. Egyik katonája még az ott tartózkodó papát is megsebezte. Ezután befészkelte magát a terebesi várba. Ezt viszont Ferenc papa unokatestvére, Homonnai Drugeth István ungi főispán ellenszenvét vívta ki. Ő is megostromolta Terebest. A harci zaj annyira megrémítette a várandós Dóczy Fruzzinát, hogy halott gyermeket hozott világra. Egy

másik családtag, Ferenc papa Gáspár nevű testvére sem lehetett túlságosan jámbor lélek, mert elítélték gyilkosságért. Az ítéletet nem tudták végrehajtani, mert Gáspár Nyevicke (ma Nevicke) erős várában tartózkodott, és onnan csapott le a szomszéd megyékre, ha fosztogatni támadt kedve. Végül a királyi hadak verték ki onnan.

A családban tehát hagyományai voltak az erőszaknak, a hatalmaskodásnak, ezért kézenfekvő a kérdés: örökölt-e ezekből valamit a fiatalabb Homonnai Drugeth György?

Az egykor Sáros vármegyében birtokos, evangélikus vallású tapolylucskai és kükemezei Bánó család levéltári anyagának értékes darabja az a magyar nyelvű végrendelet, amely az idősebb György testvérétől, Homonnai Drugeth Fruzzsinától, Báthori István országbíró özvegyétől származik (ma az Országos Levéltár gyűjteményében található). A hölgynek nem született gyereke Báthoritól, így érthető, hogy az 1608. június 15-én kelt végrendelet két kedvezményezettje az unokaöcs (ifjabb György) és az unokahúg (Homonnai Drugeth Mária) volt. Az okmány olyan időszakban keletkezett, amikor ifjabb Homonnai Drugeth Györgynek súlyos adósságai és ennek következtében anyagi gondjai lehettek. Az országbíró özvegye a végrendeletben élesen megkülönböztette a két testvért, ami tanulságos adalék az akkor huszonöt éves fiatalember megítélése szempontjából. Az igazi kedvezményezett ugyanis Homonnai Drugeth Mária volt, ami azt jelenti, hogy György elesett az értékes birtokoktól és az ingóságok nagyobb részétől. A nagynéni az értékek felsorolását egy nagy rubintkövel kezdte, amit Györgyre hagyományozott, de ezt is feltételekhez kötötte: „az nagy követ az Rubintot hagyom az én öcsémnek Homonnai Györgynek, mivel hogy az kő nemzetségről nemzetségre járt, mind addiglan míglen ő neki maradéka meg nem fogyatkozik, mert még az bátyám, szegény Homonnai György kért arra éltében is, hogy soha azt az követ az nemzetségtől el ne szakasszam és idegenítsem. Ha peniglen az én öcsémnek Homonnai Györgynek magva szakadna, hagyom, hogy sehova ne szálljon, el se adhassa, testamentomba se hagyhassa, hanem az Homonnai Máriának és maradékinak maradjon.”

A végrendelet további részében szó van egy per alatt álló homonnai birtokrészről, amelyért az özvegy Fruzzsina ötezer forintot fizetett ki az ifjabb Györgynek, aki viszont a birtokot nem adta át neki. Ezt az özvegy azzal a feltétellel hagyta Györgyre, ha visszafizeti az ötezer forintot. További, zálogba kapott krajnai birtokokért korábban ezerháromszázötven forintot fizetett Györgynek. Ezeket Máriára hagyta, kikötve, hogy csak akkor adhatja vissza a fivérének, ha ő a nevezett összeget kifizeti neki. Azután így folytatta: „Az hori jószágot váltottam meg Kathai Mihálytól négy ezer forinton, hagyom ezt is Homonnai Máriának, bírja mind addig, míg a pénzt megadják az vérek. Az varannai mogyorósi jószágban vagyon zálogul nálam egy Györgyös nevű falu két ezer forintban, hagyom azt is Homonnai Máriának, bírja mind addig, míg az atyafiak, kik vérek, az varannai jószágban az két ezer forintot neki le nem teszik...” Ezután majorságok és értékes ingóságok felsorolása következett, köztük nagy számban hintók, szekerek, lovak, továbbá díszes ruhák, drágakövekkel díszített arany ékszerek, övek, ezüst tálak, edények és evőeszközök ugyancsak nagy mennyiségben. Ezek, valamint a szekrényekben és ládákban található értékek az összes készpénzzel együtt, szintén Homonnai Drugeth Máriára maradtak.

Csupán olyan (kisebb) értékek jutottak Györgynek, amelyeket korábban megkapott, és már magával vitt. Homonnai Drugeth Fruzzsina a végrendelet tartalma alapján nem nagyon kedvelhette Györgyöt. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a fiatalemberben nem lehetett megbízni a zálogba adott birtokokkal kapcsolatban. A másik okra az özvegy emondata világít rá: „Ezeknek végében kérem az én szerelmes atyámfát, Homonnai Györgyöt, térjen meg az római bálványozásból az keresztyén vallásra, melynek fundamentuma egyedül csak az Krisztus Jézus...” Vagyis neheztelt az unokaöccsére, amiért áttért a katolikus hitre. Fruzzsina asszony erősen kötődött református hitéhez. Ezt korábban azzal is bizonyította, hogy Varannón (ma Waranow) megépíttette az úgynevezett magyar templomot a protestánsok számára. Végrendelete megírásakor biztos akart lenni abban, hogy az „utolsó testamentom”-nak minden

része teljesül, ezért felkérte rokonát, Homonnai Drugeth Bálintot, aki 1608-ban már országbíró volt, segítse Máriát, és legyen oltalmazója a végrendeletnek. Arról, hogy az okmány miért éppen a Bánó család levéltárában kötött ki, csupán sejtéseink vannak. A Bánók kapcsolatban álltak a Báthoriakkal, hiszen Báthori István lengyel királytól (Báthori Erzsébet nagybátyjától) nemességerősítő oklevelet is kaptak 1576-ban. A protestáns család tagjai között vármegyei tisztségviselők (alispánok, szolgabírák) is akadtak, így feltehető, hogy Homonnai Drugeth Bálint korai halála miatt néhányan náluk látták biztonságban az iratot.

Ha belegondolunk, hogy Homonnai Drugeth Fruzzina azt a rokont kérte fel a végrendelet oltalmazójának, aki néhány évvel korábban hitelt adott a gyerekcsere meséjének, majd fegyverrel üzte el Dóczy Fruzzinát és gyerekeit Nyevice várából, akkor biztosra vehetjük, hogy ez a felkérés nagyon kellemetlenül érintette Homonnai Drugeth Györgyöt. Legalább olyan kellemetlenül, mint az, hogy a tekintélyes örökség lényegében a hűgára szállt. A történészek figyelmét eddig elkerülte ez a végrendelet, holott részben magyarázatot adhat a Györgynek tulajdonított bűnös cselekedetekre.

Szepsi Laczkó Máté református prédikátor, akinek följegyzéseit Bocskai István és Báthori Gábor koráról alapvető történeti forrásként tartják számon, azt írta, hogy Homonnai Drugeth György megmérgezte unokabátyját, Bálintot (említettük, hogy 1609-ben halt meg), valamint annak gyermekét, és így szerezte meg a vagyonukat. Homonnai Drugeth Fruzzina nem sokkal az 1608-as végrendelet megírása után távozhatott az élők sorából (halála időpontjáról az egyik leszármazási táblázat csupán annyit jegyzett fel, hogy az 1605 után történt). György ekkor szembesült a rideg valósággal, vagyis azzal, hogy a nagynéni szinte semmit nem hagyott rá. Feltehetően ezért szánta rá magát olyan radikális lépésekre, amelyektől anyagi helyzetének rendezését remélte.

Nagy László történész úgy vélte, hogy „özvegy Nádasdynéről csupán azután kezdtek »súgni-búgni« az emberek, csak azután roppentek föl különféle hírek az özvegyi ház szörnyűségeiről, miután ez a férfi Báthori

Erzsébet veje lett. Gyaníthatóan ő volt az, aki mind anyósát, mind sógorát, Zrínyi Miklóst bevádolta az udvarnál és a nádornál... [...] A második végrendelet tanúsága szerint megígérte a fogságba vetett asszonynak, hogy gondoskodik róla. [...] Volt-e köze a fogoly hirtelen és gyanús halálához? Mindezt a jövő kutatóinak kell majd kideríteniük.”

Homonnai Drugeth Fruzzina végrendelete fontos adalék a fiatal György indítékainak, cselekedeteinek felderítéséhez és megértéséhez. Úgy gondoljuk, közel vagyunk a valósághoz, amikor azt állítjuk, hogy Homonnai Drugeth György megmérgezte Bálintot és annak gyermekét, elvette a gazdag Báthori Erzsébet lányát, részt vett az anya ellen indított eljárás előkészítésében, végül pedig őt is megmérgezte, miután hozzájutott javainak egy részéhez. A Habsburgok kedvelték és fölkarolták. Kinevezték főkamarásnak, majd az erdélyi fejedelemséggel szembeni hadi vállalkozások élére állították. Ilyen volt egy magyar sikertörténet a 17. század elején.

BÁTHORI ERZSÉBET RÉMISZTŐ LEGENDÁJA

Nádasdy Ferenc báró hiába volt a törökök elleni tizenöt éves háború ismert hadvezére, Vas vármegye főispánja, főlovászmester és Dunán inneni főkapitány. Az utókor kevésbé saját nevezetes tettei és magas tisztségei alapján tartja számon, mint inkább úgy, mint Báthori Erzsébet férjét. A nagyszony nevéhez hátborzongató legendák fűződnek évszázadok óta. A legyilkolt szolgálólányok vérében fürdő várúrnő képét őrizte meg az emlékezet. Sokan ma is a vérszomjas, eszelős asszonyt látják benne. Ezt a képet olyan ismert lexikonok is erősítik, mint a Révai, a Pallas, a Tolnai, a Magyar életrajzi és az Új magyar lexikon.

J Báthori Erzsébet a csejtei vár alatti kastélyában háromszáz, más leírások szerint hatszáz fiatal szolgálólányt öletett meg azért, hogy összegyűjtött vérükben rendszeresen megfürödhessen. E szörnyű bűncselekmény-sorozatra egyrészt az a rögeszmés meggyőződés készítette, hogy a lányok vére szebbé teszi a bőrét, másrészt a vele született szadista hajlam, ami abban is megmutatkozott, hogy előszeretettel kínoztatta a szolgálatában álló lányokat. Fessler Ignác Aurél 1824-ben megjelent, német nyelvű művében például azt állította, hogy Báthori Erzsébet naponta mosakodott embervérben, és ez a szenvedélye „hatszáz nemes leány” életébe került. Szerinte a lányokat a csejtei vár pincéjében tartották fogva, és rendszeresen csapolták a vérüket. Az elhunytakat ott, a pincében te-

mették el, a kétségbeesett szülőknek pedig azt hazudták, hogy gyermekeiket hirtelen támadt betegség vitte el.

Az 1926-ban megjelent *Tolnai világlexikona* szerint a várúrnő terhelt volt. „A vér, a kínlódó, vergődő test, a kétségbeesett arckifejezés látása, a könyörgések, a fájdalomordítások, a velőtrázó sikítások, a halálhörgés perverz gyönyörűséget okozott neki.” A lexikon azt is megjegyzi, hogy Thurzó György nádor a híreket hallva 1610. december végén a csejtei kastélyba ment, ahol tetten érte az elvetemült hölgyet. Egy halott, egy haldokló és egy sebesült nőt, valamint több, fogva tartott lányt talált, továbbá indulásra kész társzekereket, amelyek az igazságszolgáltatás elől menekülni akaró úrnő holmijával voltak telerakva. A gyorsan meghozott nádori ítélet alapján Báthori Erzsébetet saját várába zárták, segítő-társai közül két komornáját máglyán megégették, egyik szolgáját pedig lefejezték. Az 1981-ben megjelent *Magyar életrajzi lexikon* egyszerűen szadista gonosztevőnek titulálja a csejtei vár úrnőjét, és közli, hogy igen sok fiatal jobbágyleányt halálra kínoztatott.

A Báthori Erzsébet nevéhez fűződő történetekről több könyv és tanulmány jelent meg. Ennek ellenére nem állíthatjuk, hogy a témáról megnyugtatóan tiszta képet nyerhetünk, mivel a történészek álláspontja több tekintetben eltér. Ráadásul ezek a történeti vélekedések se kaptak akkora nyilvánosságot, hogy az ügyel kapcsolatos korábbi közvélekedést döntően megváltoztathatták volna. Sokan ma sem tudják, mi az, ami a vérgőzös legendákból valósnak tekinthető, ezért talán érdemes a témakört röviden áttekinteni, és helyenként új megvilágításba helyezni.

Nagy László történész *A rossz hírű Báthoriak* című, 1984-ben megjelent művében ízekre szedte a csejtei legendát. Megvizsgálta a téma korábbi feldolgozásait, és összevetette azokat a fellelhető levéltári forrásokkal. Megállapította, hogy az özvegyvel szembeni eljárás során Thurzó nádor sorozatban követett el törvénysértéseket. Utalt arra, hogy a kamrába falazott (mások szerint csupán elzárt) Báthori Erzsébet hangoztatta az ártatlanságát, és maga követelte, hogy állítsák bíróság elé. Még az uralkodó, II. (Habsburg) Mátyás is szorgalmazta a bírósági eljárást. Ugyan-

csak figyelemre méltó tény, hogy a téma első történeti feldolgozása csak 1729-ben (Báthori Erzsébet letartóztatásához képest 119 éves késéssel) jelent meg. A latin nyelvű munkát Turóczi László jezsuita atya vetette papírra. Lényegében tőle származik az a vád, hogy a várúrnő lányok véreben fürdött. Ez ugyanis sohasem fogalmazódott meg az eredeti peres eljárás során. Nagy László szerint nem kizárható, hogy a vérben való fürdésre utaló mendemondáknak a jezsuita szerző azért adott könnyen hitelt, mivel Báthori Erzsébet kálvinista volt. E megállapítással egyet lehet érteni, hiszen a vallási ellentétek a mű megjelenésének időpontjában még korántsem jutottak nyugvópontra.

Nagy Iván, a 19. század neves családtörténésze (a *Magyarország családai* című alapmű szerzője) talán elsőként vonta kétségbe a vérrel való mosdás vádját. Igaz, Báthori Erzsébetről ő sem volt jó véleménnyel, amikor így fogalmazott: „Ez volt a csejthe-vári szörny, ki ha vérrel nem mosdott is, mint a hagyomány állítja, de bizonyos, hogy számtalan ártatlan nőt legyilkoltatott, és ezeknek kínzásában különös kedvét lelte.” Sokkal messzebb ment Nádasdyné védelmében Hetyéssy István, aki 1971-ben készült, *Igazságot Báthori Erzsébetnek* című kiadatlan tanulmányában egyértelműen kifejtette: „a Báthori Erzsébet elleni vádak az asszony legközvetlenebb rokonai találták ki, hogy így eltereljék a figyelmet a felségárulásról”. A felségárulás vádja állítólag reális veszély volt, mert az úrnő 1610-re kiábrándult a Habsburgokból, és rokonának, Báthori Gábor erdélyi fejedelemnek lett a híve. Éppen hozzá készült, amikor Thurzó nádor és emberei lecsaptak rá. Hetyéssy rávilágított, hogy a felségárulás teljes vagyonelekobzással is járt, ami viszont érzékenyen érintette volna az asszony fiatalkorú fiát (Pált), lányait (Nádasdy Annát és Katát), valamint vejeit (gróf Zrínyi Miklóst és Homonnai Drugeth Györgyöt). Mindebből adódik a kézenfekvő következtetés: nevezetteknek érdekében állt a vérengzések bélyegét sütni a nagyasszonyra, hogy hatalmas vagyona ne szálljon a kincstárra, ők viszont akadálytalanul megszerezzhessék.

Az özvegygel szemben felhozott vádak egy része önmagáért beszél. Nagy László történész könyvében beszámolt arról, hogy Ponikenus János csejtei lelkész (az özvegy első önkéntes vádlója) boszorkánysággal

és ördögösséggel vádolta az asszonyt, így többek között azzal, hogy a Sátántól a király és a nádor szívének szétharapdálását kérte, elfogatása után pedig macska képében kísértette őt. Ennél durvább vádak is megfogalmazott a lelkész, amikor azt állította, hogy Báthori Erzsébet emberevő lakomákat is rendezett. A kínvallatás alá vont szolgák vallomásaiból feltűnően kiérezhetők a csejtei lelkész állításai. Ezzel szemben Szepsi Laczkó Máténak, a Lorántffy család udvari prédikátorának egykorú krónikájában ez áll: „1610. 29. december. Báthori Erzsébetet Csejten közé rakják, mivel haragjában egynehány leány asszonyát megölte, el is rekkentött bennök iszonyúképpen.” Ez a feljegyzés tehát nem szól többről, mint hogy az özvegy haragjában ölte meg néhány szolgáját.

Ami Báthori Erzsébet bűnösségét illeti, azzal kapcsolatban sokat mond a vele szemben lefolytatott szokatlan eljárás, és az őt elmarasztaló „ítéletlevél” is. Az 1611. január 7-én kelt, latin nyelvű ítéletlevél (Rexa-Dezső fordította magyar nyelvre) beszámol arról, hogy Thurzó nádor december végén a pozsonyi törvényülésről gróf Zrínyi Miklós és Homonnai Drugeth György, valamint Megyeri Imre (a fiatal Pál nevelője) társaságában katonai kísérettel a csejtei kastélyba ment. Ott egy halott és két megkínzott lányt találtak. A nádor (kíséretének tanácsait is figyelembe véve) Nádasdynét, mint „vért szomjazó, szívó istentelen asszonyt, kit a vétségen kaptak Csejthe várába, örök fogságra ítélte és elfogatta”. Négy szolgáját: Ilonát, Dorottyát, Katalint és Ficzkó Jánost sietve Biccseré, a Thurzók birtokára szállították, ahol már január 2-án kínvallatással vallomásokot csikartak ki tőlük. Az ítéletlevél megállapítja, hogy az úrnőnek és bűntársainak vétségei bebizonyosodtak, ezért Ilonát és Dorottyát (ujjaik kitépését követően) máglyahalállal, Ficzkó Jánost fejvesztéssel, Katalint pedig börtönbüntetéssel sújtják. Az ítéletlevél nem szól az úrnőt elmarasztaló külön ítéletről, vagyis készítői elfogadták a nádor döntését. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Báthori Erzsébetet nem állították bíróság elé, fogvatartói viszont bezárva tartathatták őt Csejte várában.

A csejtei birtokon ősszel megosztzott Nádasdyné Pál nevű fia és Zrínyi Miklós, a szigetvári hős unokája. Csaknem három évvel később,

1614. július 31-én az özvegy az esztergomi káptalan két kanonokja előtt pótvégrendelkezést tett, amelyben utalt arra, hogy Homonnai Drugeth György megígérte neki: gondoskodni fog róla (ez bizonyára a rabság enyhítését jelentette volna). Röviddel ezután, augusztus 18-án ez a veje is megkapta az őt megillető részt a csejtei és beckói jószágokból. Mindössze három (vagy öt) nappal később Báthori Erzsébet elhunyt. Állítólag nem természetes halállal távozott az élők sorából. Nagy Iván szerint börtönében 1614. augusztus 21-én „valószínűleg méreg által undok életének véget vetett”. Amennyiben Nagy Iván ezzel azt akarta mondani, hogy Báthori Erzsébet szándékosan mérgezte meg magát, akkor ezt az állítást megkérdőjelezzük, mert a három héttel korábbi pótvégrendelkezésben említett, gondoskodásra vonatkozó ígért teljesen ellentmond ennek.

A csejtei úrnővel szembeni eljárás döbbenetesnek mondható, hiszen a törvényben előírt eljárás elmaradt. Annak ellenére, hogy a kor törvénykezési gyakorlata (különösen mai szemmel) gyalázatosan rossz volt, főrangú személyek esetén többnyire ügyeltek a törvényességre, illetve annak látszatára. A Bocskai-szabadságharcot lezáró, 1606-os bécsi békekötés külön pontban foglalkozott a nemesekkel szembeni büntetőeljárással, és elengedhetetlen jogi kritériumként jelölte meg a vádlottak szabályos megidézését és meghallgatását. II. Mátyás 1611. április 17-én kelt levelében szemére vetette Thurzó nádornak, hogy Nádasdyt idézés, kihallgatás, bizonyítás és ítélethozatal nélkül záratta be. Ezt megelőzően négy alkalommal is utasította a törvényes eljárásra, a nagy hatalmú nádor azonban mindezt semmibe vette. Egyik válaszában arra hivatkozott, hogy azért kellett az asszonyt a törvényes elítélés előtt fogságra vetni, mert Báthori Gábor fejedelemhez akart menekülni. Később arra a zseniális okfejtésre jutott, hogy „mivel a foglyok holtaknak tekintetnek”, ezért ez akadálya a törvényes idézésnek. A kínos ügy túlzott bolygatása nyilván az uralkodónak sem állt érdekében, az asszony halála után pedig pontot lehetett tenni az ügy végére.

A rendelkezésre álló adatok és kutatási eredmények alapján nagy valószínűséggel állítható, hogy Báthori Erzsébet a szolgálóival szemben kegyetlenkedett, és többeket megöletett. Abban a korban nem volt meg-

lepő, ha főrangú személyek megfenyítették, netán megölték a szolgálókban állókat. Erre számtalan példát ismerünk, miként arra is, hogy ezt büntetlenül megtehették. Hangsúlyozottan rá kell mutatnunk azonban, hogy a Báthori Erzsébetrel szemben felhozott vádak főként az elfogása utáni időkből származnak. A kegyetlenkedéseiről szóló legkorábbi információk egyházi személyek 1602-ből származó leveleiben bukkannak fel. Ezekből, illetve a jóval későbbi tanúvallomásokból ismeretes, hogy Magyar István evangélikus esperes; Nádasdy Ferenc udvari prédikátora még urának életében (Nádasdy 1604 elején halt meg) Sárváron, egyik prédikációja végén a jelenlévő Nádasdy né fejére olvasta egyes szolgálólányjaival szemben elkövetett bűneit. Az asszony ott helyben kikérte magának a gyanúsítgatást, és megfenyegette az esperest. Ezután már csak a későbbi tanúvallomások szólnak arról, hogy olykor figyelmeztették őt bűnös cselekedetei beszüntetésére. Az ellene indított vizsgálatok közvetlen előzménye állítólag az volt, hogy Kata lánya és Homonnai Drugeth György lakodalmán megölt két lányt.

Az elfogatas előtti időpontból ismert jegyzőkönyv Thurzó nádor 1610. március 5-i parancsára készült (a többi jegyzőkönyv az elfogás utáni időpontokból származik), és a benne foglaltak alapján is okkal feltételezhető, hogy Báthori Erzsébet időnként gonosz cselekedetekre ragadtatta magát. De nincs nyoma annak, hogy korábban rossz hírt keltettek volna, ezért elgondolkodtató: ha valóban olyan vérszomjas volt, amilyennek később jellemezték, akkor ez miért maradt titokban a kortársak előtt? Nagy László történész rávilágított, hogy a vendégek által sűrűn látogatott főúri udvarházaknál számos, nemesi származású lány is szolgált. Eltűnésüknek, a velük szemben elkövetett jogtalanságoknak mindenképpen híre ment volna (ez természetesen a nem nemesek esetében is igaz). Ilyen esetekben a szokásos vizsgálatok nem maradtak volna el, miként ez be is következett a lakodalom során elkövetett gyilkosságok miatt.

Péter Katalin történész *A csejtei várúrnő: Báthori Erzsébet* című, 1985-ben megjelent könyvében rámutatott arra, hogy a cselédek, szolgálók, jobbágyok valamikor nagy értéket képviseltek, ezért őket és szolgálatukat megbecsülték. Az uradalmak gazdasági sikere nagyban függött a ben-

nük dolgozó emberekkel való megfelelő bánásmódtól. Aki tömegesen pusztította saját embereit, az saját jól felfogott érdekei ellen cselekedett. Péter Katalin idézi az úrnő egyik levelét, amelyet a kapuvári udvarbíróhoz intézett: „Az mi szegény vitnyédi jobbágyunk, Kis Jakab könyörgése minekünk, hogy megsegítenénk az mostani leánya menyegzőjére valami gabonával. Kinek méltó is lenni. Azért mindjárt, az mi levelünk látván, kegyelmed adasson egy köből búzát szegénynek.” Más jobbágyok javára is hasonlóképpen rendelkezett. Péter Katalin szerint az asszony rendkívül sértődékeny volt, adott a külvilág véleményére, és leste a megbecsülés jeleit. Ebből persze levonható az a következtetés is, hogy nagyon is érdekelhette, kiszivárgott-e valami a titokban elkövetett rémtetteiből. A rendelkezésre álló tényeket egybevetve úgy véljük, okkal feltételezhető, hogy saját gazdasági érdekei, illetve a külvilág véleménye miatt bűnös cselekedeteit igyekezett mérsékelni, és az adott viszonyoknak megfelelően korlátok között tartani.

Miként említettük, elzártága alatt az özvegy ártatlannak mondta magát, a védekezésre pedig soha nem kapott lehetőséget (a kamrába történt befalazást Péter Katalin az okiratok megfogalmazásából kiindulva megkérdőjelezte). A törvényes bírósági eljárás, illetve egyes dokumentumok hiánya nehezíti a tisztánlátást, így érthető, hogy a témával foglalkozó kutatók az ügy számos részletét eltérő módon ítélik meg. Két magyar orvos történész egy német szakfolyóiratban például többek között azt közölte, hogy Nádasdy Ferenc özvegye skizofrén és őrült volt, szadista hajlama csak nőkre irányult, és a szadizmus párosult szexuális perverzitás jelei mutatkoztak nála. Az orvos történészek szerint Báthori Erzsébet beismerő vallomást tett, de az erről szóló iratot, illetve az özvegy naplóját a fia kikérte a nádori irattárból, és ezek később elkallódtak. Mivel erről más források nem szólnak, és az eltűnt iratok tartalma ismeretlen, a kutatók egy része kételkedve fogadta a cikk egyes megállapításait. Mások Báthori Erzsébet saját kezű aláírásából vontak le megszemenő következtetéseket, megjegyezve, hogy az özvegy nem volt sem skizofrén, sem őrült. Számos állításról kiderült, hogy azok nem állják

ki a tudományos kritika próbáját. Talán ennek is betudható, hogy az 1989-ben megjelent *Akadémiái kislexikon* már visszafogottan fogalmazott: Báthori Erzsébetet „1610-ben azon váddal, hogy jobbágyleányokat kínoztatott halálra, letartóztatták, majd örökös elzárásra ítélték; csejtei várfogságában megőrült”.

A tájékozódást látszólag megkönnyíti, hogy 290 vallomástevő szerepel az ismert jegyzőkönyvekben, és a vallomások kevés kivétellel Báthori Erzsébet bűnössége mellett szólnak. (Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy nemesek és főrangúak pereiben az idő tájt a tanúk tömeges felvonultatása bevett szokás volt.) A kínvallatással és az anélkül nyert vallomások között tartalmi szempontból kevés eltérés van. Ebből Péter Katalin azt a következtetést vonta le, hogy az elmondottak közel állhatnak az igazsághoz, hiszen a megkínzottak se tudtak többet mondani, mint mások. Ez logikus magyarázatnak tűnik, azonban ne feledjük, hogy a kínvallatások és a kivégzések híre éppen elég félelmet ébreszthetett azokban is, akik „önként” tettek vallomást! Ha pedig a tanúkat manipulálták, ami akkoriban gyakran megesett, akkor nehéz érvelni a tanúvallomások hitelessége mellett. Thurzó nádor bizonyára tudta az igazságot. Elképzelhető, hogy a politikai meggondolásokon túl azért is szabotálta az uralkodó utasításait, mert attól tartott, hogy törvényes eljárás keretében cáfolható volna a vádak egy része.

Mindez csak feltételezés. Nem kizárható, hogy az özvegy elkövette a neki tulajdonított súlyos bűnöket, miként az sem, hogy csak részben követte el őket. Lehet, hogy cselekedeteit eltúlozták és felnagyították, így teremtve alapot a szörnyű rágalmaknak. Ezekről függetlenül bizonyosnak látszik, hogy a könyörtelen kapzsiság és haszonszerzés áldozata lett. A szóba jöhető feltevések közül inkább az utóbbiak körül keresnénk az igazságot, hiszen láthattuk: gyerekei és vejei rövid időn belül megosztottak hatalmas birtokain.

Az üggyel kapcsolatos ismereteinket egybevetve nem hiszünk Báthori Erzsébet ártatlanságában. De az ő legendájáról is elmondható, hogy kevés köze van a valósághoz.

VAKMERŐ SZÖKÉS A PRÁGAI VÁRBÖRTÖNBŐL

Ha a magyar ember a Bock családnévvel találkozik, akkor általában Bock Józsefre, a méltán híres villányi borászra gondol. Pedig Bock volt az eredeti családi neve Bocatius János kassai bírónak is, aki a luzsikai Vetschauban született 1549-ben. Vele kapcsolatban II. Rudolf császár (I. Rudolf néven magyar király) egyik, 1606-os elfogatóparancsában ez állt: „fogjátok le, tartóztassátok fel, vessétek börtönbe, és társaival, szolgálival, okmányaival és minden egyébbel együtt, amit nála találtok, addig biztos őrizetben tartsátok, míg mi erről értesülve további intézkedést teszünk”.

Bocatius János nagy műveltségű pedagógus, író és költő volt. Először 1590-ben jött Magyarországra. 1593-tól Eperjesen tanított, ahol már egy év múlva kinevezték iskolaigazgatónak. 1594. június 21-én feleségül vette Verancsics Antal bíboros, esztergomi érsek titkárának lányát, Belsius Erzsébetet. Ezután egyre több teherős, befolyásos személlyel került kapcsolatba. Támogatói között egyaránt akadtak fejedelmek, főurak és gazdag polgárok. Közülük a legjelentősebb Miksa főherceg volt, de érdemes megemlíteni Báthori Zsigmondot, Homonnai Drugeth Györgyöt és a Forgách családot is.

Miksa főherceghez fűződő kapcsolata különösen gyümölcsöző volt. Amikor a főherceg a felső-magyarországi hadak vezetőjeként Eperjesen időzött, Bocatius egy dicsőítő költeménnyel köszöntötte. Miksa elége-

dett lehetett a teljesítményével, mert 1596-ban megszerezte számára a „császári koszorús költő” címet. Ez idő tájt Wittenbergben megkapta a „magister” tudományos fokozatot is. Két évvel később újabb megtiszteltetés érte: II. Rudolf magyar nemességet adományozott neki. De vajon mivel vívta ki a császár haragját, aki elfogatóparancsot adott ki ellene, majd letartóztatták?

Bocatius már majdnem hét évet töltött Eperjesen, amikor a kassai tanács meghívta az ottani iskola megüresedett igazgatói székébe. Nem sokat habozott, elfogadta a meghívást, és 1599-ben Kassára költözött. Fél évvel később a város jegyzőjévé választották. Hamarosan polgárjogot kapott, 1601-ben pedig szenátor lett. 1603-ban és 1604-ben bírói, 1605-ben első szenátori tisztséget kapott.

Bírói ténykedésének egyik súlyos próbaköve volt II. Rudolf 1603. november 11-i rendelete. A császár-király ebben felszólította a kassai tanácsot, hogy a protestánsok kezén lévő Szent Erzsébet-templomot adja át az egri káptalannak. Bocatius és a tanács nem engedelmeskedett. A Kassán székelő felső-magyarországi főkapitány, Giovanni Barbiano-Belgioioso gróf ekkor felvonultatta katonáit, és azzal fenyegetőzött, hogy szétlöveti a várost. Bocatius végül engedett, de fokozta elkeseredését, amikor a főkapitány kiűzte a városból a protestáns prédikátorokat. Harmadmagával, illetve más szepességi küldöttekkel Prágába utazott, hogy a császártól kérjen orvoslást a sérelmekre, ám a négyhavi kitartó próbálkozás és a rengeteg ajándék ellenére sem jutott a császár elé.

Barbiano-Belgioioso ezután sem tétlenkedett. Felfogadta a hajdúkat, akik abban a hitben álltak mellé, hogy a törökök ellen kell harcolniuk. A protestáns polgárságnak és nemességnek azonban nem voltak kételyei a főkapitány szándékai felől. A felvidéki öt szabad királyi város (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa és Kisszeben) képviselői megbízták Bocatiust, keresse fel a hajdúkat, és tájékoztassa őket arról, hogy Barbiano-Belgioioso saját hazájuk és a protestáns keresztények ellen akarja bevetni őket. A kassai bíró eleget tett a kérésnek, így amikor Barbiano-Belgioioso 1604 októberében megtámadta a Habsburgokból kiábrándult Bocskai István

birtokait, a hajdúk átálltak, és Bocskai csapataival együtt szétverték a császári sereget. Az öt város elhatározta, hogy ha kell, erővel védik meg a protestáns vallásgyakorlás szabadságát. Ennek szellemében Bocatius nem engedte be a városba a Kassa felé menekülő főkapitányt, aki végül maradék katonáival Szepes várában húzta meg magát. A kassai polgárok követet küldtek Bocskaihoz, megüzenve neki, hogy tárt kapukkal várják. Bocskai elfogadta az ajánlatot. Előreküldte a seregét, majd nemsokára maga is bevonult Kassára, ahol berendezkedett.

Novemberben az erdélyi kegyetlenkedéseiről és fosztogatásairól hírhedt gróf Giorgio Basta táborszernagy, császári hadvezér két csatában is legyőzte Bocskai hajdúit. December 3-án már Kassát ostromolta, de a próbálkozása kudarcra végződött, ezért hamarosan elvonult a város alól. 1605 elején Bocskait erdélyi fejedelemmé választották Marosszerdán. Az új fejedelem heteken belül visszaverte Basta újabb, nagy offenzíváját, és birtokába vette a Felvidéket. Basta Bécs felé menekült, Bocskait pedig április 20-án a szerencsi országgyűlés megválasztotta Magyarország fejedelmévé. A hajdúk már Alsó-Ausztriában és Morvaországban portyáztak, ezért a szorult helyzetbe került Rudolf császár júniusban megbízta Mátyás főherceget a Bocskaival való tárgyalásokra. A háború ezután váltakozó szerencsével zajlott tovább, és a harcokba a törökök is beavatkoztak Bocskai oldalán. 1605. december 12-én Bocskai nemességet adományozott 9254 gyalogos hajdúvezérének, akiket Szabolcs vármegye déli részén telepített le.

Bocatius János is elkötelezte magát Bocskai mellett, és a maga módján továbbra is kivette részét az események alakításából. Ezek az események jelentős fordulatot vettek, amikor a fejedelem úgy döntött: őt küldi titokban követségbe a birodalom protestáns választófejedelmeihez. Miként Csonka Ferenc irodalomtörténész, Bocatius János latin nyelvű börtönaplójának (*Olympias carceraria*) fordítója az *Öt év börtönben* című könyv utószavában írta: „erre a követségre Bocatius a legalkalmasabb, mert jól beszél latinul és németül, mert ismeri a birodalmi viszonyokat, és mert nem főrangú, feltűnés nélkül teheti meg az utat oda és vissza. Éppen ezért nem is hirdették ki követjárását.”

Bocatius a naplójában részletesen beszámolt követségének előzményeiről, így Bocskai fogadkozásáról is, mely így hangzott: „Úgy szeressen engem az Isten, hogy ezt a várost, Kassát, a római császárnak nem engedem át, inkább a töröknek adom.” Bocatius erre megjegyezte: „Fenség, te keresztyén fejedelem vagy, a keresztyének ügyét kell előbbre vinned és nem a törökét.” Bocskai erre így felelt: „Felette gyenge ezen embereknek, a pápa lakájainak a szavahihetősége, akik nemigen szokták betartani az egyezményeket. Én szívesebben bízom magamat és enyéimet a törökre, tőle nagyobb biztonságot remélek. Engem már annyiszor becsaptak Prágában, annyiszor adták már szavukat a császári tanácsosok, annyiszor kijátszották már a császári hitleveleket és szerződéseket, hogy egyáltalán nem lennék biztos, ha köztem és köztük valamilyen megegyezés jönne létre, azt be is tartanák.” Bocatiust meggyőzték a fejedelem szavai, és készséggel vállalta a küldetést.

Egyetlen kísértőt vitt magával a hosszú útra: az íródeákját. Ellátták a szükséges pénzzel és iratokkal, azonkívül különféle, bizonyító erejű dokumentumokkal, amelyek a császári katonaság önkényeskedéseiről tanúskodtak, továbbá azzal az eredeti császári paranccsal, amely Kassát a templom átadására utasította. Nehezen, balsejtelmektől gyötörve búcsúzott el feleségétől és két kisfiától 1605. december 29-én.

Bártfán keresztül, Prága érintésével, kerülve minden feltűnést, viszontagságos körülmények között jutott el Heidelbergbe. Bebocsátást kért a brandenburgi fejedelemhez, de balszerencséjére a fejedelem három nappal korábban elutazott, ezért várakoznia kellett. A fejedelem titkárát és két tanácsosát ezalatt részletesen tájékoztatta a magyarországi helyzetről. Ez nagy hatással volt vendéglátóira, mivel a császári udvar egészen más képet festett az ottani állapotokról, elhallgatva, hogy milyen sorsra kárhoztatták a protestánsokat, illetve miként tiporták sárba Magyarország törvényeit, szabadságjogait. Bocatius bemutatta bizonyítékait, amelyek teljesen meggyőzték a fejedelem embereit szavainak valóságtartalmáról.

A tanácsosok tájékoztatták a hallottakról a visszatért brandenburgi fejedelmet, aki szívélyesen fogadta Bocatiust. Koccintott vele Bocskai egészségre, majd kijelentette: „miután tanácsosaimmal és más, főleg

evangélikus fejedelmekkel alaposan megtárgyaltuk ezt az ügyet, úgy találom, hogy a magyar nemzet semmi olyat nem kér, ami jogtalan. [...] Én a jövőben semmiféle segítséget sem fogok adni a magyarok ellen, noha a császár követi ezt kérték tőlem."

Bocatiust útja ezután Hessianen keresztül a braunschweigi herceg szék-városa felé vezetett. Nem sejtette, hogy a császár egyik besúgója, önkéntes ügynöke (Schlieff Antal kapitány), akivel gyanútlanul társalgott már Heidelbergben is, mindenütt a nyomában volt. Ez az ember felhatalmazást kapott a császártól, hogy az első adódó alkalommal tartóztassa le Bocatiust. Erre a hercegi székvárostól nyolc mérföldre fekvő Northeimben kínálkozott lehetőség. A város vendégfogadója közelében fegyveresek támadtak rá, majd a polgármester és egy szenátor felszólították, hogy menjen velük a városházára. Bocatiust hiába tiltakozott, és hivatkozott követi küldetésére, a nemzetközi jog durva megsértésére. Megjelent a besúgója is, aki a császári megbízólevelet felmutatva közölte vele a le-tartóztatás tényét. Mindez 1606 februárjában történt.

Bocatiust fogva tartották a városban, Henrik braunschweigi herceg azonban vonakodott kiadni őt a császárnak. Rudolf fenyegető levelekkel és befolyásos követekkel bombázta Henriket, aki félévi huzavona után végül engedett. Bocatiust Prágába szállították, és a vár Fehér tornyába zárták. Tömlöcének falán egy korábbi magyar rab, Szinyei Merse György lovászmester verssorait olvashatta:

Mint ahogy oly nagy öröm s boldogság nincs a világon,

Hogy ne zavarná meg néha a mostoha sors:

Éppúgy oly szomorúság sincs, amit olykor az Isten

Könnyebbé nem tesz, adva nekünk reményt.

Kezdetben türethetően bántak vele, ami nyilvánvalóan összefüggött az 1606-ban zajló bécsi békétárgyalásokkal. A magyar küldöttség azonban nem hozta szóba Bocatiust nevét. Ennek az volt a legfőbb oka, hogy Mátyás főherceg hazudott a magyaroknak. Bocskaihoz ugyanis eljutott

Bocatiust elfogásának híre, ezért még májusban levélben tudakozódott a főhercegnél követének sorsa felől. Íme a május 20-án kelt válasz, amelyet a főherceg Illésházy Istvánnak, a magyar küldöttség vezetőjének írt:

„Mi nem tudunk arról, amit Bocskai ír nekünk egy bizonyos kassai polgárról. Azt azonban teljes bizonyossággal megtudtuk, hogy őfelsége sem fogva nem tartja, sem le nem tartóztatta őt, hanem a Római Birodalom fejedelmei vetették börtönbe azért, mert a keresztyén közösség nyugalma kezdte megzavarni, és őfelsége, valamint birodalma ellen sok gonoszat kezdett cselekedni."

Ősszel, amikor a bécsi béke már befejezett tény volt, kiderült az igazság. Bocskai István fejedelem, Illésházy István és Thurzó György írásban fordultak Mátyás főherceghez Bocatiust kiszabadítása érdekében. És megmozdult szinte az egész ország, hiszen országgyűlések, megyegyűlések és városok szorgalmazták, követelték szabadon engedését. Kassa bírájának azonban nem volt szerencséje. Legfőbb patrónusa, a fejedelem, december 29-én váratlanul elhunyt, s ezzel jó időre az ő ügye is lekerült a napirendről.

Fogva tartói úgy érezhették: eljött végre a pillanat, amikor gyűlölt foglyukat megszorongathatják. Nem kisebb emberek vették kezelésbe, mint Heinrich von Pissnitz birodalmi kancellárhelyettes, Andreas Pick birodalmi udvari tanácsos, valamint régi ismerőse, gróf Barbiano-Belgioioso. Közölték vele, hogy őszinte beismerés esetén császári kegyben részesül, ellenkező esetben viszont kegyetlen kínzásokra számíthat. Azt akarták, hogy valljon a felkelés szervezői ellen, Bocatiust azonban nem volt hajlandó erre. Jöttek a kínzások. A napló alábbi részlete jól tükrözi, milyen módszereket alkalmaztak:

„A hátul összekötözött kezeimnél fogva fölrántanak a magasba, lógok. Összekötik lábaimat is, csupasz lábszáraim között átdugnak egy fa rudat, a hosszú rúd egyik végét a hátam mögött odakötik valamihez. Barbiano egyik szolgálója teljes testsúlyával rádől a dorong elülső részére, és igyekszik a földre nyomni, a másik szolga pedig több összekötött és meggyújtott gyertyával ott égeti, sütogeti testemet, ahol Barbiano mutatja neki."

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

Bocatus nem bírta a szörnyű kínokat, ezért tollat és papírt kért, hogy a következő éjjelen pontosan leírjon mindent. Amikor egyedül maradt, ismét erőt merített keresztyén hitéből:

„Hirtelen új indulatot érzek a szívemben, és már tudom, hogy azt fogom írni, amit Isten sugalmaz. [...] Úgy vagyok én is, mint az apostol: képtelen vagyok az igazság ellenében cselekedni, csak az igazságért.”

És Bocatus János, aki egykor német földről érkezett, itt, a prágai várbörtönében is bátran kiállt új hazája, Magyarország igazsága mellett. Többek között ezeket írta:

„Elsősorban a vallásszabadságot kell megengedni az országban, a templomot vissza kell adni a kassaiaknak. Bocskainak és katonáinak át kell engedni az erdélyi fejedelemséget és a tiszántúli birtokokat [Bocatiushoz nem jutottak el a hírek, így a fejedelem haláláról sem értesülhetett – B. A.]; a hajdúkat részint várakban kell elhelyezni, részint pedig ajándékokkal és adományokkal megbékíteni; továbbá szabad letelepülési helyet kell kijelölni nekik. Generálisokat és tiszteket csak a magyarok közül kell kinevezni, Magyarország teljhatalmú kormányzójaul magyart kell választani; kamarákban a püspökök nem kaphatnak tisztséget.”

Sorait olvasva vallatói megdühödtek. Durván szidalmazták, haját és szakállát kitepték, majd ismét órákon keresztül kínozták.

„Lerángatnak rólam minden ruhát, teljesen meztelen vagyok. Összekötözik kezeimet, vér buggyan ki belőlük, megkötözik lábaimat is. Belgioioso, a hóhérok irányítója, leveszi köpenyét, hogy könnyebben mozoghasson. Felhúznak úgy, ahogy tegnap. Üdvözlünk, Magyarország megváltója! Bocsáss meg nekik, mennyei atyám, könyörögtem hangosan, mert nem tudják, mit cselekszenek. Mint előbb, újra süttögetni kezdenek. Az égő fáklyákkal hol a megkopasztott államra, hol a fejemre, hol meg az arcomba csapnak; majd egymás után perzselik a nyakamat, karomat, öletem, hátamat, lábszáramat. Közben maga Barbiano is (Isten a tanúm!) nekigyürkőzik, és segédkezik pihenés nélkül.”

Bocatus csodával határos módon, több hónapi lábadozás után felépült. Kínzóit felhagytak a legdurvább módszerekkel, ám a fogoly hiába várta,

hogy pártfogói közbenjárjanak a kiszabadítása érdekében. Igaz, Kassa nem felejtette el, és egy 1607-es gyűlésen is követelték elengedését. És nem felejtette el hűséges hitvese, Belsius Erzsébet sem.

Csonka Ferenc az *Öt év börtönben* utószavában gondosan sorra vette a feleség kétségbeesett próbálkozásait, amelyekkel magas pártfogókat igyekezett megnyerni férje ügyének. Erzsébet asszonyt egyik kudarc a másik után érte, mert a megkeresettek egy része félt a császár haragjától, így meg sem kísérelte a közbenjárást. 1608-ban II. Mátyásnak a magyar trónra lépése új reményekkel töltötte el, hiszen a csehországi bevonulásban a Mátyással szövetséges magyarok is részt vettek. Ekkor Mátyás megígérte, hogy Bocatiust gyorsan szabadon engedik. Az új uralkodó azonban nem tartotta be ígéretét, ami talán összefügghetett azzal is, hogy Rudolf egyelőre csak Ausztriát és a Magyar Királyságot engedte át Mátyásnak, Csehországot nem. Belsius Erzsébet nem adta fel a küzdelmet. 1608 őszén Prágába utazott, hogy segítőkre leljen. 1609 tavaszán feltehetően találkozott a Prágában tartózkodó Bosnyák Tamás füleki várkapitánnyal is, aki gróf Thurzó György nádornak írt levelében így ecsetelte Bocatus helyzetét:

„... szegény Bocatus János, ki itt kemény fogságban tartatik, szüntelen könyörög, hogy törekednénk megszabadulásában. Kit nagy örömet meg is míveltünk, de heában vagyon minden munkánk, az mint itt vagyon az dolog, jól tudja Nagyságod. Az felesége is szegénynek az posoni gyűléstől fogvást itt vagyon, eleget siránkozik, futja az urakat, de még csak annyira sem könyörültek rajta, hogy csak szólni is hadták volna vele. Itt azért mi nem látjuk, mint segíthetnénk neki, hanem Nagyságod Istenre tekintvén könyörüljön szegény nyomorult emberen.”

Thurzó György nagyon is tudta „mint vagyon az dolog”, vagyis, hogy az ő szava sem ér többet a választófejedelmekénél. Bocatus reménytelenül tengette napjait piszkos cellájában, amikor egy alkalommal kis cédulát csúszttartak be hozzá. Szép betűkkel írva ez állt rajta: „Bízzál, Bocatus, él még az Isten!” Soha nem tudta meg, kitől származott a küldemény, de erőt adott neki. 1610. szeptember 3-án a kölni és a trieri

választófejedelmek (Ernö érsek és Schweikhard János érsek), a császár fivére (Miksa főherceg) és unokaöccse (Ferdinánd főherceg), valamint Henrik braunschweigi herceg kérvényt írtak II. Rudolffhoz, amelyben sürgették az öt éve raboskodó Bocatius szabadon bocsátását. A folyamodványt Henrik vitte a császár elé. Az amúgy is zilált idegzetű Rudolf ettől dühbe gurult, lehordta a herceget, majd visszaadta az írást, e szavak kíséretében: „Ha meg akarsz tartani jóindulatomat, soha többé ne merészelj ilyesmit tenni. Én a magyaroknak még a nevét sem akarom hallani.”

A császári udvar megelégtelte a közbenjárásokat és Belsius Erzsébet folyamatos fellebbezéseit, beadványait, ezért közölték vele férje elengedésének feltételeit. Eszerint mindketten áttérnek a katolikus vallásra, Bocatius kifizet tízezer forintot, nem tér vissza Magyarországra, életének hátralévő részét szülővárosában tölti, esküvel kötelezi magát, hogy nem tervez bosszút senki ellen, végezetül pedig nem hozza nyilvánosságra bebörtönzésének okát, sem azt, hogy milyen vádpontokról vallatták. Az asszony az első feltételre a maga részéről nemet mondott. A magas bírság megfizetése se jöhetett szóba, mert minden vagyonukat férje kiszabadítására költötte. Bocatius tehát tovább sínylődött börtönében, egészen 1610. november 30-ig. Ezen a napon, éjfélkor megszökött.

A szökés szinte csodával határos módon zajlott le. Ő maga így jellemezte az eseményeket: „Törökországból egy tapasztalt fogoly könnyebben szökik meg akár tízszer is, mint Prágából egyszer.” Börtönéveit ismertető visszaemlékezésében Bocatius sok izgalmas részletet hallgatott el. Azokat ugyanis, amelyek szökésének előkészítőiről szólhattak volna. Titkolózásának, illetve szűkszavúságának érthető oka volt: nem akarta bajba keverni segítőitársait. Amit ő maga tett, arról viszont nem hallgatott. A szökés gondolata akkor vetődött fel benne, amikor egy kétségbeesett pillanatában megragadta a cella ablakának vasrácsát.

„Az eltelt hosszú idő alatt én még ilyesmit nem vettem észre ezen a vasrácsozaton: ámulva látom, hogy a két, keresztbe menő, négyujjnyi vastagra csavart vasrudon sebhely van, valamiféle kézműves szerszámtól, lehet, hogy reszelőtől származó régi seb nyoma, amelyet azonban

vasszínű viasszal újból betapasztott valaki. [...] Titkosírással megírtam feleségemnek a dolgot (leveleinkben sohasem volt név, idő és hely, bizonyos titkos jelekből mi mégis megértettük egymást), és kértem őt, hogy szerezzen nekem reszelőt. [...] Könyörögtem a mennyei istenséghez, és nekifogtam a munkának, s mivelhogy csodálatos módon a reszelőt is megkaptam, meg is kezdtem a kísérletet.”

Am Bocatius nem csak reszelőt kapott, hanem egy megfelelő hosszúságú, erős kötelet is, amelyről később érdekes legenda járt szájról szájra. Eszerint Belsius Erzsébet, a hűséges hitves elszegődött konyhalánynak a prágai várban. Ott megtudta, pontosan hol raboskodik a férje, és titokban élelmet juttatott be hozzá. Később pénzzel és könyörgéssel rávett egy pékmestert, hogy az említett kötelet süsse bele egy kenyér belsejébe, amit a pék meg is tett. A feleség ezt a kenyeret is bejuttatta a férjéhez, aki addig elkészült a rács szétfűrészelésével, és a kötélén leereszkedett a magas toronyból.

A konyhalánynak szegődött asszony és a kenyérbe sült kötél legendája jól hangzik, és akár igaz is lehetne, ám van egy kis szépséghibája. Nagyjából száz évvel később keletkezett, mint Bocatius lélegzetelállító szökése. A szökés valóságos részleteit így örökítette meg a visszaemlékezés:

„Miután a kis kendőcskére söpört hulladékot gondosan eltávolítottam, és vörös viaszból meg sárból vagy agyagból valamiféle ragasztóanyagot gyúrtam, a vasrudakon keletkezett nyílásokat kellőképpen betapasztottam, az átrészelt helyeket pedig megfelelő szín alkalmazásával és kölcsönzésével mesterien eltüntettem. Így munkáltam meg a vasrudakat, egyiket a másik után. [...] a sötétség leple alatt egy vörös köpeny anyagából egy rövid ujjú köpönyeget varrtam össze, amilyent a puskások szoktak viselni. Raboskodott fölöttem egy fogoly, a harmadik emeleten. Volt közöttünk egy megbeszélte jel, amelyet kölcsönösen megőriztünk. Éjszakánként ő szokta kötélén leereszteni ablakomhoz feleségem leveleit meg a szükséges dolgokat, és ez majdnem egy évig tartott. Az ő jó szívének köszönhetem, hogy az útra pénzt is gyűjtött nekem. Szökésemet, anélkül hogy mások észrevették volna, tanácsadásával, segítségnyújtásával őszintén előmoz-

dította. Cseh fehér kenyérrel és lángossal teletöltött nekem egy kosarat, küldött egy magyar buzogányt is, mintha valóban katona lennék, aztán még új lábbelit, kalapot és hasonlókat. [...]

Az éjfél segíteni szokta a szökevényeket. Szent András apostol napján Katona András barátom a várnegyed Lang-féle házában fogva tartott Báthori Zsigmond fejedelemnél tartózkodott, és fogolytársaival megünneplelte születése napját. Iszákos feleségével itt az én börtönöröm is derekasan a pohár fenekére nézett, s mivel utána mély álomba merült, úgy gondoltam, hogy nem fogja hallani az én munkám beféjezését, a vasrács kifeszítését. [...]

Miután minden nálam lévő holmit előkészítettem, egy szerdai napon, mégpedig november utolsó napján, azaz harmincadikán éjféltizenkét órakor – a kapucinusok temploma akkor verté el éppen – kosaramat megragadva az ablakon át egy kötéllel leereszkedtem. Hasznomra volt, hogy a nagy hidegben keményre fagyott földet friss és vastag hóréteg borította. Sajnos az ujjaim mindkét kezemen súlyosan megsérültek, kesztyűt ugyanis nem húztam, mert féltem, hogy nem fognak eléggé csúszni. Egyébként simán lejutottam az árokba, a falmélyedésekben és a párkányköveken még pihenőket is tartottam. Az árokban csordogáló patakot, hogy átugorjam, járkálok ide-oda, keresve a leesett cipőimet, így aztán a nagy hideg miatt a lábujjaimat is tönkretettem, néhány nap múlva a körmeim le is estek.”

Bocatiusz ezután még átmászott a vár mellvédjén, majd a császári kert falán, miközben örömmel nyugtázta, hogy a sűrű hóesés eltakarja a nyomait. Gyalogosan igyekezett minél távolabb kerülni Prágától, de többször is eltévedt. Az emberek mindenfelé arról beszéltek, hogy megszökött a kassai bíró. Hallotta, hogy minden útra megfigyelőket állítottak, és nagy erővel keresik őt. Gabelban, majd Freiburgban egykori sorstársai és barátai segítettek, hogy tovább meneküljön Lengyelország felé. Szerencsésen eljutott Krakkóba, majd Bártfára, ahol a tanácsházán nagy örömmel fogadták, és fényesen megvendégelték. Ezután Eperjesre

kísérték. Jövetelének hírére mindenütt összecsdültek a kíváncsi emberek, hogy láthassák a híres szökevényt.

Belsius Erzsébet közben Bécsből a Szepességbe utazott, de a férje holétéről semmit sem tudott. Bocatiusz, mihelyt megtudta, hogy a felesége a szomszéd vármegyében tartózkodik, lovas futárt küldött hozzá. Erzsébet asszony azonnal Eperjesre indult. A házaspár a sok megpróbáltatás után végre találkozhatott, és hamarosan együtt utazhatott Kassára. 1611. január 10-én érkeztek oda, tehát éppen öt évvel azután, hogy Bocatiusz elhagyta a várost. Kassa örömmel visszafogadta polgárai közé egykori bíróját, de előbb le kellett tennie a hűségsküt Magyarország királyára. Thurzó György nádor azonnal menlevelet küldött számára, így hivatalosan is visszanyerte szabadságát.

Az *Olympias carceraria* szövegéből nem derül ki, hogy kik segítették Bocatiusz szökését, ám Csonka Ferenc kutatásai alapján személyük nagy valószínűséggel megállapítható. A titokra a *Hexasticha votiva* című, 1612-ben megjelent Bocatiusz-kötet derített fényt. A szerző itt hatsoros versikékben köszönte meg jótevőinek segítségét. A versek közül négy valamilyen formában utalt a szökésében közreműködő segítőkre is. A négy személy, akikhez e hatsorosokat írta: Báthori Zsigmond volt erdélyi fejedelem, aki az idő tájt a prágai várban élt többé-kevésbé házi őrizetben (1611-től pedig már szigorúbb fogságban); Katona András, Bocatiusz egykori tanítványa; Rotkovitz Gergely, Báthori Zsigmond titkára; végül pedig Bruckfelder Dániel, aki ugyancsak a fehér torony rabja volt.

Kassa városa tehát szívesen fogadta Bocatiust, ez azonban nem járt együtt a régi pozíciók visszaadásával. Megváltoztak az idők, és ez abból is világossá vált számára, hogy megszaporodtak az ellenfelei. Három éven keresztül nem kapott állást. 1613-ban végül a város iskolájának élére helyezték, de máris névtelen röpiratokban támadták. Az ellene irányuló aknamunkák célja nyilvánvalóan az volt, hogy megakadályozzák előrejutását. Még a diákjai is fellázkodtak ellene. Sokat dolgozott. Az oktatás, az iskola vezetése mellett sorra jelentek meg könyvei, de lassan

kedvetlenné vált. Nehezen viselte a mellőzést, a súrlódásokat. 1618 végén benyújtotta lemondását.

Élete utolsó éveiben még egyszer felragyogott a csillagzata. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szolgálatába állt, aki udvari történészévé avatta. Titkos tanácsosi rangot adott neki, és kinevezte a gyulafehérvári könyvtár őrének. Nemegyszer a fejedelem követeként utazott külföldi uralkodókhoz. 1621-ben Morvaországban tartózkodott, amikor november 12-én Magyarbródon (Uherský Brod) váratlanul elhunyt. Hetvenkét éves volt. Haláláról maga a fejedelem írt Alvinczi Péter kassai prédikátornak:

„Az szegény Bochatius ma hala meg, kit noha mi igen szorgalmasan kúráltattunk, mindazáltal az halált tőlle el nem távoztathattuk, hanem annak kellett végbe menni, az mit az felséges Isten el rendelt volt felőlle.”

Sem temetéséről, sem sírhelyéről nem tudunk. Nincs hát hova elhelyezni az emlékezés virágait, de olykor egy szál gyertyát gyújthatunk a tiszteletére, mert idegen (szorb) származása ellenére jó magyar ember volt, aki nemcsak tudásával, műveltségével szerzett tekintélyt, hanem helytállásával és bátorságával is.

A KICSAPONGÓ ERDÉLYI FEJEDELEM MEGGYILKOLÁSA

A tizenkilenc éves Báthori Gábort az erdélyi országgyűlés 1608. március 7-én fejedelemmé választotta. Családi jó hírét hamarosan beárnyékolta erkölcstelen magánélete és erőszakos kormányzása. Két év elteltével Kendi István kancellár összeesküvést szőtt ellene az elégedetlenkedők egy csoportjával, de a merénylet kudarcot vallott. Báthori szigorú megtorlással válaszolt, és nem okult a figyelmeztető jeltől.

Az öt és fél évig uralkodó Báthori Gábor ma is úgy él a köztudatban (már amennyiben él), mint akit viselkedése miatt öltek meg. Felháborodott bizalmasai 1613 őszén. Az első, 1610-ben megkísérelt, Kendi-féle összeesküvésről és merényletről Deák Farkas akadémikus részletes tanulmányt írt a *Századokban* (1876), helyreigazítva néhány korábbi, Báthorival kapcsolatos állítást. Azóta az ő megállapításainak egy része is változtatásra szorult, és e tárgyban még mindig vannak válszra váró kérdések.

A Kendi István és Kornis Boldizsár nevéhez köthető sikertelen széki merénylet egyik indítéka feltehetően az volt, hogy a fiatal fejedelem (a kortársak szerint jó megjelenésű, daliás férfi) szemet vetett Kornis feleségére. A környezetében felbukkanó szép hölgyeket állítólag gyakran megkörnyékezte, s olykor nem is eredménytelenül. Kornis Boldizsár Báthori kedvenc főemberei közé tartozott, ami abból is kiviláglik, hogy

a hozzá írt levelekben Kornis testvérének nevezte magát. 1608 őszén megismerkedett a férjéhez hű asszonnyal, aki erősen megmozgatta a fantáziáját. Amikor 1610 elején Kornis várában, Radnóton vendégeskedett, már nem tudta türtőztetni magát. Pontosan nem lehet tudni, mi történt, de Kornis ettől kezdve teljesen megváltozott, és legfőbb motorjává vált a néhány hét múlva bekövetkező eseményeknek.

A Báthorival szembeni elégedetlenségnek és gyűlöletnek csak részben lehetett kiváltó oka az, hogy a fejedelem tönkretette több udvari emberének családi életét. Ennél nagyobb szerepet játszott a katolikusokkal szembeni elnyomás, illetve Imrefi Jánosnak, a fejedelem legbizalmasabb hívének (Kendi után szintén kancellárnak) túlságosan nagy befolyása. Ezt sokak szerint szép feleségének köszönhetné, aki Báthorira ugyancsak nagy hatással volt.

Kendi István kancellár pálfordulásának okát egyes történészek abban látták, hogy ő maga szeretett volna a fejedelmi trónra ülni, de erre nézvést nincs elegendő bizonyíték. Az tény, hogy nem sokkal a merénylet előtt Szamosújvárt kapta fejedelmi adományként, ám ez a gesztus nem állította Báthori mellé. 1610 elején Felső-Magyarországra utazott, ahol Habsburg-párti katolikus főurakkal tárgyalt, s ennek során biztatást kaphatott Báthori megbuktatására. Kendi és Kornis mindenestre teljes egyetértésben igyekezett Báthori Gábort véglegesen félreállítani.

Március elején Kendi felkereste a fejedelmet nagyszebeni udvarában, és vendégségbe hívta Szamosújvárra. Imrefi gyanúsak találta az invitálást, és a Besztercére készülődő Báthorit lebeszélte a szamosújvári látogatásról. Báthori Kolozsvárról indult Beszterce felé, ahova országgyűlést hívott össze. Kendi és Kornis vele tartottak. Útjuk Széken át vezetett, ezért Báthori a kísérelével ott foglalt szállást. Kendi előresietett a fejedelmi szállás előkészítésére, de gondja volt arra, hogy a merényletkez megfelelő körülményeket teremtsen. Lészedette az ajtók zárait, a sövényeket levágta, és egy puszkaporos hordót is el akart rejteni a fejedelem szállásán, de erre már nem maradt ideje. Március 20-án Báthori és szerény kísérete Szék városába érkezett, és elfoglalta az előkészített szálláshelyet. Kendi

már előtte küldöncöt menesztett Szamosújvárra, hogy lovas és gyalogos fegyveresei éjjel Szék közelében legyenek.

A szamosújvári tisztek nem voltak beavatva a tervbe, így fogalmuk sem volt arról, hogy az akció a hajdúk körében népszerű fejedelem ellen irányul. Mivel valamit mégiscsak kellett mondani a megnyugtatósukra, a lovasoknak azt mondták, hogy Báthori vadászni akar, de több ember kell a hajtáshoz. A gyalogosok hadnagyával bizalmasan közölték, hogy Imrefi Jánost és a fiát akarják eltenni láb alól, míg a vidéki nemeseknek azt mondták, hogy a katolikusok ügyét kell megvédelmezni.

Kendi István, Kornis Boldizsár és öccse, György, Szilvási Péter, Győrő István és Dobokai János a fejedelmi szállástól távolabb szálltak meg, és az éjszakát ébren töltötték. A szamosújvári fegyverések megérkeztek, és elfoglalták helyeiket. Éjfél körül Kendi hívatta Török Jánost, a főlovászt, akit beavattak a merénylet tervébe. Kornis közölte vele, hogy ő maga végez a fejedelemmel, de szüksége van Török segítségére is. Cserébe huszonöt telkes jobbágyot ígért neki. Töröknek azt a feladatot adták, hogy közelítse meg a fejedelem szállását, és derítse ki, hogy elindultak-e Báthori darabontjai (ezek előreküldését Kendi javasolta a fejedelemnek). Arról nem tudtak, hogy Kendi embereinek őrtüzeire felfigyelt Báthori egyik szolgálja, aki az öröktől megkérdezte, hogy kit őriznek. A gyanútlan örök elmondta, hogy Kendi kancellár parancsára virrasztanak, és itt van a szamosújvári csapat. A szolga visszatért, és azonnal jelentette urának a hallottakat.

Ezután a fejedelmi szálláshoz lopódzó Török Jánost az éber szolgák könnyűszerrel elfogták, és a fejedelem elé vitték. A főlovász töredelmesen bevallotta, mire utasították, és Báthori bocsánatáért esedezett, aki nagylelkűen megbocsátott. Kendi és Kornis hiába várták Törököt, ezért újabb kémeket küldtek utána. Mivel az sem érkezett vissza, kiküldtek egy harmadikat is, de már sejtették, hogy baj van. Hajnalban Kornis Boldizsár érkezettnek látta az időt, hogy az összegyűlt fegyveresekkel megossza a merénylet tervét. A bejelentés nem aratott osztatlan sikert, és többen zúgolódni kezdtek. Ekkor megjelent Báthori komornyikja, aki felszólí-

totta az urakat, hogy siessenek a fejedelemhez, mert hamarosan továbbindulnak. Kendiek megnyugtatták, hogy máris mennek, de pontosan tudták, hogy ezt nem fogják megtenni. „Bizony mind levágit bennünket, ha odamegyünk” – mondták, és gyorsan menekülőre fogták a dolgot.

Az egész csapat rendezetlenül menekült. Báthori katonái üldözőbe vették őket, többeket megöltek, de sokan kereket oldottak. Kendi István, Sennyei Pongrác, Kornis Zsigmond és mások elfutottak. Kornis Boldizsárnak és Györgynek nem volt ilyen szerencséjük. Utolérték őket, Györgyöt megölték, a bátran védekező Boldizsárt pedig megsebesítették, majd elfogták. Báthori ezután nem mert Besztercére menni, hanem futárt küldött ott tartózkodó főemberéhez, Bethlen Gáborhoz, akit értesített a Széken történekről. Bethlen nyomban elfogatta Kálnoki János fő- és Mikó György alkirálybírót, majd üzent Báthorinak, hogy a rendek hűségesei hozzá. Báthori ezután megjelent Besztercén, és az országgyűlés megkezdte munkáját. Az összeesküvés azonnal napirendre került, és hamarosan törvénybe iktatták a főkolomposok fej- és jószágvesztését.

A vádiratot Kolozsvári János főügyész szerkesztette, de vele kapcsolatban alapos gyanú merült fel, mely szerint tudott a merénylet tervéről, sőt, szükség esetén vállalta Kendi és Kornis védelmét is. Erre akkor derült fény, amikor az elfogott Kornis Boldizsárt, Török Jánost és Bornemisza Tamást kihallgatták (Kornis tanúskodott Kolozsvári ellen). A fejedelem rögtön elfogatta a gyanútlan főügyészt, és mindenféle peres eljárás nélkül felakasztatta a beszercei kapu előtt. Kendi István egyik emberét szintén elfogták, és Szamosújváron ágyú elé kötözve lőtték darabokra. Ezek az esetek nagy felháborodást keltettek.

Kornis Boldizsárt Kővárban elzárták, és hiába írt kegyelemért esedező leveleket Báthorinak, július 4-én Kolozsváron lefejezték. Erre a fejedelmet állítólag Imrefi János vette rá, aki hamarosan a megüresedett kancellári székbe ülhetett. Az év végén Báthori Gábor megszállta Nagyszebent, a következő évben (1611) pedig főként hadakozással, valamint II. (Habsburg) Mátyás, az új magyar király és a török Porta közötti hintapolitikával foglalatzkodott. Hadaival bevonult Havasalföldre, ahonnan Szerban

Radu vajda Moldvába menekült. Báthori visszatért, és bebocsátást kért Brassóba, de ezt a város megtagadta. Ezután báró Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány a királyi sereggel elindult Kassáról, és betört Erdélybe.

Az események gyorsan követték egymást. Báthori hajdúi (Nagy András hajdúgenerálissal az élen) átálltak, és csatlakoztak Forgách seregéhez. Szerban Radu is sereggel támadta Báthorit, akit 1611. július 8-án Brassó mellett legyőzött. Ezután Forgách és a vajda elfoglalták Kolozsvárt, majd Nagyszebent vették ostrom alá. Augusztusban a hajdúk ismét Báthorinak fogadtak hűséget, és visszafoglalták Kolozsvárt. A törökök is Báthori segítségére siettek, mire Forgách és Szerban Radu átvonultak Havasalföldre. A fejedelem hatalmas sarcot vetett ki a szászokra, amiért ellenségeihez csatlakoztak. Megbízottját, Ghyczy (Géczi) Andrást a Portára küldte, hogy ott beszámoljon a hadi sikerekről. Ghyczy Brassóba érkezve az ott egybegyűlt ellenzéki urakkal tárgyalt, akikkel megállapodott, hogy szembefordul Báthorival, és az ellenzék jelöltjeként tárgyal a törökökkel. A fejedelem értesült Ghyczy pálfordulásáról, ezért 1612 márciusában seregével megszállta a Barcaság nagy részét.

Hamarosan szultáni parancs utasította a rendeket, hogy Báthori helyett Ghyczy Andrást ismerjék el Erdély fejedelmének. Ghyczy júniusban 2000 fős havasalföldi sereggel bevonult Brassóba. A gyulafehérvári országgyűlésen a fejedelem kezdeményezte a törökökkel való szakítást, de Bethlen Gábor javaslatára a rendek ezt elutasították. Nagy András hajdúgenerális megint fordított egyet a köpönyegén, és levélben ajánlotta Ghyczynek, hogy megöleti Báthorit. A fejedelem értesült az árulásról, és négy nappal később (augusztus 12-én) Gyulafehérváron lefejeztette Nagy Andrást.

Báthori egyik legfőbb támogatója, Bethlen Gábor is a fejedelem ellen fordult. Ennek politikai és személyes okai voltak. Bethlen ellenezte, hogy Erdély szembeforduljon a törökökkel, azonkívül nagyon rossz néven vette, hogy Báthori részegen az ő feleségét molesztálta. Bethlen levélben figyelmeztette a temesvári pasát Báthori terveiről. Ajánlotta

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

neki, hogy 1500 fegyverrel nyomuljon Erdélybe, mert akkor a széke-
lyek és a szászok csatlakoznak hozzá. A levél Báthori kezébe jutott, aki
borozgatás közben felmutatta Bethlennek, és árulónak nevezte őt. Ez-
után kirántotta a kardját, hogy végezzen Bethlennel, de Kapi András
és Rhédey Pál közbeléptek, majd kimenekítették a palotából. Bethlen
Gábor a megtorlás elől hamarosan török földre menekült.

Báthori ezután a földvári csatában legyőzte Weiss Mihály brassói
főbíró seregét (a főbíró életét vesztette), és újabb megtorlásokkal bün-
tette a Barcaságot. A szebeni országgyűlés novemberben megszavazta
a Portától való elszakadást, Ghyczy Andrást és Bethlen Gábort pedig
fej- és jószágvesztésre ítélte. I. Ahmed szultán 1613. februárjában fogad-
ta Bethlent, aki kérte, hogy támogassa őt az erdélyi trón elnyerésére
irányuló törekvésében.

A február 24-én kezdődő pozsonyi országgyűlésen megjelentek Báthori
követei, akik a jelen lévő II. Mátyással megállapodtak arról, hogy köl-
csönösen tiszteletben tartják – és ha kell, fegyverrel segítik – egymást
(kivéve a törökök ellen). Báthori kötelezte magát, hogy semmit nem
idegenít el a magyar királyságtól, Mátyás pedig vállalta: elismeri Erdély
szabad fejedelemsválasztási jogát, és a fejedelemséget megvédi ellenségeivel
szemben. A megállapodásnak azonban volt egy titkos pontja, amelyben
Báthori ennél is többet vállalt. Eszerint a törökök ellen is haddal segíti
Mátyást, megkegyelmez a király híveinek (különösen a jezsuitáknak),
továbbá garantálja Erdélyben a katolikus vallás szabad gyakorlását.

Ghyczy András nem akart két szék között a pad alá esni, ezért ke-
gyelmet kért a fejedelemtől, aki nemcsak megbocsátott neki, hanem
vissza is fogadta. 1613 augusztusában Bethlen Gábor török csapatokkal
megindult Erdély felé. Támogatására szeptemberben a havasalföldi és
a moldvai vajda is betört Erdélybe, majd megérkezett egy 15 ezer fős
tatár sereg is, amely kegyetlenül pusztította a falvakat. Szkender pasa
szerdár Bethlen Gáborral a Vaskapu-hágó felől nyomult Gyulafehérvár,
majd Kolozsvár felé (a városok megnyitották kapuikat). Október közepén
Báthori Gábor fejedelem Váradra ment embereivel, akik akkor már

néhány száz főre apadtak. Vele volt Ghyczy András, Kamuthy Farkas,
Wesselényi Pál és más urak. Váradon folytatta megszokott kicsapón-
gásait. Táncos mulatságokkal, török nőkkel töltötte idejét, miközben
arra várt, hogy Forgách Zsigmond segítséget küld neki. Abaffy Miklós
tokaji kapitány vezetésével meg is érkezett kétezer fegyveres, de ezeket
a fejedelem nem engedte be a várba, hanem (saját gyalogosaival együtt)
kívül helyeztette el őket. Október 23-án a kolozsvári országgyűlés letette
Báthorit, és fejedelemmé választotta Bethlen Gábort.

Mindössze négy nap telt el a választás óta, amikor (hatezer fő kivé-
telével) kivonultak az országból a törökök, a tatárok, a havasalföldi és a
moldvai seregek, de ez a nap nem csak ezért lett nevezetes. Ezen a napon
(október 27-én) ölték meg Váradon a huszonnégy éves Báthori Gábort.
A gyilkosság értelmi szerzője Ghyczy András volt. Láttá, hogy a fejedelem
szerencsecsillaga lehullóban van, ezért titokban tárgyalt Abaffy Mik-
lóssal, miként lehetne végleg megszabadulni tőle. Abaffy bevonása arra
utal, hogy II. Mátyás sem bízott Báthoriban, és nem állt szándékában
megakadályozni a félreállítását. Október 26-án a fejedelmi palotában
akarták végrehajtani a merényletet. Bejutottak Báthorihoz, de a gyil-
kosságra nem adódott megfelelő alkalom. Másnap elhelyezték felbérlet
embereiket annak az útnak a közelében, amelyen Báthori tízlovas, ara-
nyozott hintájával a táborba szokott látogatni. Ezen a napon azonban
a fejedelem nem mozdult a várból. Ghyczy kieszt egy ügyes trükköt,
amivel kicsalogathatja. Ebéd után bement a fejedelemhez. Szepsi Laczkó
Máté református lelkész feljegyzéseiben így örököztette meg Ghyczy sza-
vait: „Fölséges uram, a hadban oda ki oly hír vagy, hogy fölséged fél-
tében Ecsed várába ment és a felföldi hadak mind haza akarnak menni,
immár mind felültenek, csak induló félben vannak. Mely dolog, ha úgy
leszen, igen nagy kára következik belőle fölségednek, mert semmi had
mellétünk nem lesz és félő, hogy a török eljövén, a várat ránk ne száll-
ja. Hanem ha tetszenék fölségednek, én igen javallanám, hogy fölséged
menne ki a várból a hintón, hadd látnák a hadak fölségedet, hogy seho-
va nem ment fölséged, és ha látnák, inkább megmaraszthatnánk őket.”

Báthori elfogadta Ghyczy javaslatát, és kora délután kihajtatott a várból. Ghyczy emberei a hidat nyomban felvonták mögötte, amit ő nem vett észre. Kiértek a mezőre, de Báthori kis idő múlva visszafordította a hintót. A várhoz vezető utcának a sorompóját addig leeresztették és leláncolták. Mintegy hatvan lovas vette üldözőbe a fejedelmi hintót, amit a Pece vize mellett csakhamar beszorítottak. Szilassy János és Nadányi Gergely hajdúkapitányok, Basa János zászlótartó, Zámbo Balázs; valamint Abaffy Miklós más emberei lövésekkel megsebesítették Báthorit, aki még így is ki tudott szökni a hintájából. Egy közeli fűzfánál a hátát megvertve, két hűséges szolgálójával, Lónyay Farkassal és Komáromi Endrével szembeszállt a túlerővel, de tizenhárom sebből vérezve hamarosan kilehelte lelkét. Lónyay néhány nap múlva belehalt sérüléseibe, míg Komáromi felgyógyult ugyan, de élete végéig szenvedett a súlyos sebektől. A merénylők megfosztották ruháitól a halott fejedelmet, majd testét a Pece vizébe lökték. A hajdúk tábora fellázadt a hír hallatán. Nagy Balázs, Báthori gyalogosainak kapitánya a fejedeleme testét szekéren Ecsedre vitte, ahol tisztességgel eltemették.

A gyilkosok vezetői arra számítottak, hogy Bethlen Gábor hálás lesz nekik, amiért vetélytársát eltakarították az útból. Nagy László történész *A rossz hírű Báthoriak* című könyvében (1984) úgy vélte, hogy Bethlen tudott a készülő merényletről. Egyik, október 28-án keltezett levelében ugyanis azt írta, hogy Báthorit „tegnapelőtt” (vagyis október 26-án) meggyilkolták Váradon. Mint tudjuk, az a kísérlet megghiúsult, de (Nagy László szerint) a levél írásakor Bethlen ezt még nem tudhatta. Az új fejedeleme azonban bölcsőbb volt annál, hogy megjutalmazza elődje gyilkosait, és bemocskolja velük a hírnevét.

Szilassy, Nadányi és Zámbo 1614. március 3-án megjelentek a medgyesi országgyűlés előtt, és fennhéjázóan viselkedve jutalmat vártak. Az országgyűlés úgy döntött, hogy bíróság előtt kell felelniük tettükért, de erre soha nem került sor. Amikor a három merénylő távozott a gyűlésről, a katonák üldözőbe vették őket. Mindhárman bemenekültek a városfalhoz épült római katolikus templom tornyába, amely egyben védőtorony

is volt, de itt sem találtak menedéket. A katonák elfoglalták a tornyot, őket pedig kilökték az ablakon. Ghyczy András sem járt jobban. Bethlen Gábor Fogaras várába záratta, majd felakasztatta.

A királpárti tokaji várkapitány, Abaffy Miklós visszatért állomáshelyére, és tovább szolgálta II. Mátyást. 1619-ben (II. Ferdinánd uralkodásának kezdetén) viszont már Bethlen Gábor oldalán harcolt, és december 4-én a Sáros vármegyei Kisszebennél legyőzte a Habsburg-párti Homonnai Drugeth György erdélyi trónkövetelőt.

A FIATAL ÁRVAI FŐISPÁN REJTÉLYES HALÁLA

Gróf bethlenfalvi Thurzó Imre, Árva vármegye fiatal főispánja Bethlen Gábor erdélyi és magyar fejedelem megbízható embere volt. Nem annyira főúri származásával, hanem sokkal inkább műveltségével érdemelte ki, hogy a II. Ferdinánd császárral háborúzó Bethlen komoly diplomáciai feladatokkal bízta meg. Ennek értelmében elő kellett készítenie a békekötést a szemben álló felek között. Ferdinánd első lépésként ragaszkodott ahhoz, hogy megbízottja, Dietrichstein Ferenc bíboros a császári fennhatóság alá tartozó Szakolcán találkozzék Thurzóval. Az ifjú gróf azonban feltételt szabott: a bíboros a tárgyalások idejére küldje saját öccsét Bethlenhez! Vajon mi készítette Thurzót erre a lépésre?

Thurzó Imre 1598. szeptember 11-én született Biccén, Thurzó György nádor és czoborszentmihályi Czobor Erzsébet házasságából. A lutheri evangélikus tanok szellemében nevelkedett, és 1615-től a híres wittenbergi egyetemen végezte felsőfokú tanulmányait. Kiemelkedő műveltsége és szorgalma révén mindössze három hónap elteltével (II. Keresztély szász választófejedelem hozzájárulásával) „rector magnificus” lett. E tisztségét 1616 májusáig közmegelegedéssel látta el. Apja, a nádor, nagy örömmel szemlélte fia wittenbergi teljesítményét, s ezt így fejezte ki 1615. december 14-én Biccén kelt levelében: „... ismét intlek szeretettel, hogy midőn a tanács érdemed szerint kitüntetett, min-

den erődből azon légy, hogy [...] azon hivatalt, mely mintegy előjátéka az Isten kegyelméből majdan elérendő magasabb hivatalodnak, Isten dicsőségének nevedezésére, ama híres akadémia hasznára, magadnak és tieidnek is dízére folytathasd...”

1616 tavaszán a szász választófejedelemnek is levelet küldött, melyben megköszönte a fia iránt tanúsított jóindulatot. Hálájának három hordó, kiváló minőségű tokaji borral adott nyomatékot. Thurzó György következetes híve volt a Habsburgoknak, és nyilván abban bízott, hogy fia is a nyomdokaiba lép. Az év végén azonban elhunyt, így nem kísérhette figyelemmel Thurzó Imre pályájának alakulását. A fiatal gróf 1617 tavaszán már Biccén tartózkodott. Hamarosan kiderült: nem akarja elkötelezni magát a bécsi udvarnak, s ilyenformán nem fogja beváltani apjának hozzá fűzött reményeit. Bethlen Gábor erdélyi fejedelemhez csatlakozott, akinek fontos szolgálatokat tett.

1620-ban a fejedelem követeként Prágában járt, majd jelentős szerepet játszott abban, hogy a beszercebényai országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, és Bethlen Gábort választotta Magyarország királyává. A fejedelem nem koronáztatta meg magát, de elfogadta, hogy királyi hatalommal kormányozzon. 1621-ben Thurzó Imre feladatává tette a béketárgyalások előkészítését. Thurzó lelkesen fogott a feladat teljesítéséhez, de egyvalami óvatosságra intette. Sógora, Erdődy Kristóf, aki kérésére (megfelelő menlévéllel) július utolsó napjaiban Bécsbe utazott Dietrichstein bíboroshoz, augusztusban betegen tért vissza. Állapota egyre rosszabbodott, majd 26-án távozott az élők sorából.

Kubinyi Miklós történész 1888-ban a *Magyar történeti életrajzok* részeként megjelent, „Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre” című munkájában aprólékos részletességgel beszámolt a történetekről. Eszerint Erdődy Kristóf a halálos ágyán mérgezésről beszélt, és bár orvosa ezt cáfolta, a rokonok szintén mérgezésre gyanakodtak. Végóráján könyörgött Thurzónak, „ha a császártól száz levelet hoznának is”, ne utazzon a birodalomba, mert hasonló sorsra jut, mint ő. Thurzót édesanyja, valamint hitvese, bedeghi Nyáry Krisztina is igyekeztek lebeszélni az utazásról, de hiá-

ba. Annak ellenére, hogy a bíboros nem küldte el kezesként az öccsét, Thurzó a tárgyalások megkezdése érdekében beadta a derekát, de előbb részt vett sógora temetésén. Anyjával és áldott állapotban lévő feleségével Trencsénben találkozott, majd a fejedelem semptei táborába ment.

Szeptember elején Dietrichstein bíboros és Pázmány Péter esztergomi érsek követeket küldtek Thurzóhoz, aki olyan ügyesen irányította a tárgyalásokat, hogy a békekötés legtöbb pontjáról sikerült közös alápontra jutni. Az érdemi béketárgyalásokat október 4-től tervezték Ravensburgban. Thurzó és társai szeptember 21-én indultak el a semptei táborból. Egyhuzamban akartak Ravensburgig menni, de Thurzó nem sokkal az indulás után rosszul érezte magát. Nagyszombatba érve tünetei súlyosbodtak, ezért megálltak, és orvost hívtak. Grymelius János doktor megvizsgálta, és köpölyözést, illetve hajtószereket javasolt. Thurzó ezektől kissé jobban lett, és folytatta útját, de hamarosan rosszabbodott az állapota. Néhány napra meg kellett állnia, mert hideglelés rázta, és a jobb szeme annyira begyulladt, hogy látászavarai lettek.

A császári biztosokkal október 7-én találkozott, de béketárgyalásra nem került sor, mert a császáriak Bethlen közeli hadműveleteire hivatkozva nem tartották biztonságosnak a várost. Javasolták, hogy az új helyszín Nikolsburg legyen, ami bonyodalmakat okozott, mivel Thurzónak emiatt újabb utasítást kellett kérnie a fejedelemtől. Végül három nappal később, betegen folytatta útját Nikolsburg felé, ahol október 11-én, a bíboros palotájában sor került az első megbeszélésekre. Thurzó a békéért és a császárral kötendő szövetségért cserébe azt kérte, hogy Bethlen Magyarország egész területén uralkodhasson. Ferdinánd megbízottai ezt nem fogadták el, ezért Thurzó engedett, és csak Pozsonyt, illetve a Dunán inneni országrészt kérte Bethlen számára. Tárgyaló partnereinek ez az ajánlat se tetszett. Azt javasolták, hogy a fejedelem távozzék az országból, és mondjon le királyi címéről. Cserébe pénzt és birtokokat ajánlottak fel, de amikor Thurzó megkérdezte, hogy ezeken mit értenek, kitérő választ adtak. Hangoztatták: Bethlennek előbb el kell fogadnia a császár követelését.

Thurzó látta, hogy az előkészítő tárgyalások füstbe mentek, ezért két követtársát újabb utasításokért a Magyarbródban tartózkodó fejedelemhez küldte. A kétnapos tárgyalások alatt sokat romlott az állapota. Mire társai visszaértek, ő már a halálos ágyán feküdt. Szolgái sógorának figyelmeztető szavairól és mérgezésről beszéltek, bár az orvosok részéről ez fel sem merült (megjegyzendő: akkor, Nikolsburgban ez nem is merülhetett fel). A mindössze huszonhárom éves, haldokló főúr intette embereit, hogy senkit ne vádoljanak a halála miatt. „Én igaz ágostai vallású vagyok” – ezek voltak utolsó szavai. Erős szervezete még öt napig viaskodott a halállal. Kortársai feljegyezték, hogy ezalatt már nem beszélt, nem látott és nem hallott. 1621. október 19-én, reggel öt órakor gróf Thurzó Imre elhunyt. Ezzel nemcsak Bethlen Gábort érte hatalmas veszteség, hanem a magyar evangélikusokat is, akik elveszítették legbefolyásosabb támogatójukat. December 31-én Bethlen Gábor és II. Ferdinánd biztosai megkötötték a nikolsburgi békét.

A magyar történelemben nem ez volt az első (és nem is az utolsó) eset, hogy olyan főember halt meg váratlanul, gyanús körülmények között, aki hatalmas vagyonnal rendelkezett, s akit a Habsburgok ellenségüknek tekintettek. A fiatal főispán a Thurzók árvai ágának utolsó férfi sarja volt. Váratlan halála miatt felvetődik a kérdés: vajon okozhatta-e a halálát mérgezés? Ma már nincs lehetőség arra, hogy felderítsük az ügy részleteit, és ha Thurzó szavaiból indulunk ki, akkor olyan következtetésre juthatunk, hogy nem érdemes kutakodni, hiszen a legfőbb érintett senkit sem vádolt. Fontos részletnek tűnik azonban, hogy Dietrichstein és Pázmány követi mindössze másfél hónappal a halála előtt jártak nála, valamint az, hogy Nikolsburgban (igaz, már betegen) megfordult a bíboros palotájában. A bíboros ügynökeinek lehetőségük adódhatott a bűncselekmény elkövetésére, vagy Thurzó környezetéből valakinek a megkörnyékezésére? Erre következtethetünk sógorának szomorú sorsából, s abból, hogy emberei is feltételezték: mérgezés áldozata lett. Vajon miért merült fel a mérgezés gyanúja?

Akik közről ismerték Thurzó tevékenységének mozzanatait, bizo-

nyára nem véletlenül gyanakodtak mérgezésre. A gyors lefolyású, halált okozó mérgezéses betegségeket a kor embere többnyire felismerte, mivel akkoriban nem volt ritka a méreggel való emberölés. A haldokló főúr tünetei beszédesebbek lehettek. Vannak mérgek, amelyek látás-, hallás- és tudatvesztést okoznak, és a hatásuk nem hasonlítható például egy hétköznapi ételmérgezéshez. A szolgák vélekedése persze nem perdöntő, de annyiban figyelemre méltó, hogy tudhatták: valahol alkalom nyílt a mérgezés végrehajtására.

A haldokló Thurzó fiatal kora ellenére rendkívül megfontolt, intelligens főúr volt. Ha megmérgezték, akkor erről tudnia kellett, illetve lehettek sejtései. Felmérhette, hogy halála esetén a királyi kamara mindent elkövet majd, hogy rátegye kezét a birtokaira. Felmérhette azt is, hogy édesanyja és várandós felesége mekkora próbatétel elé nézne, ha ő másként nyilatkozna, és ezzel még inkább szembeállítaná őket az udvarral. A királyi kincstár mohóságától és kíméletlenségétől jó okkal féltette övét. Az sem lehetett közömbös számára, hogy a mérgezés híre meghiúsíthatta volna a készülő békekötést. Figyelembe kell vennünk vallásos meggyőződését is, amely arra indíthatta, hogy a történetben a Mindenható akaratát lássa, és elfogadja az elkerülhetetlent.

Szilágyi Sándor történész már a millennium időszakában beszámolt arról (*A magyar nemzet története*), hogy a 17. században a kamarák élén az udvart lelkesen kiszolgáló katolikus püspökök álltak, akik gyakran koholt vádak alapján, nagy igyekezettel akasztottak pereket a gazdag, protestáns főurak nyakába. E téren korábban főként Szuhay István egri püspök jeleskedett, aki a magyar protestánsokat betegesen gyűlölő I. Rudolf alatt még hamis ítéletlevelek készíttetésétől sem riadt vissza. Róla Illésházy István, a dúsgazdag, nagy műveltségű főúr (1608–1609-ben nádor), akit felségárulási perbe keverték, és birtokaitól megfosztottak, ezt mondta: „egymaga többet vétkezett, mint sok más gonosztevő, aki akasztófán és karóba húzással vezette életét”.

Illésházyt kívül beperelték Homonnai Drugeth Bálintot és Györgyöt, Rákóczi Zsigmondot, Nádasdy Tamást, Pethő Ferencet, Sulyok

Istvánt, Bánffy Dénest, a Lorántffy, a Balassa, a Csetneki, a Dersffy, a Kállay, a Deregyei, a Csapy, a Telegdy, az Alaghy, a Dobó és más családok tagjait. Telekessy Mihály esetében a fővesztést is végrehajtották, aminek kivételesen volt alapja, mivel ez az úr nem riadt vissza a rablástól, az útonállástól és más birtokosok megtámadásától. Csupán Telekessy, Illésházy, a Dobó-örökösök és a két Homonnai Drugeth elkobzott vagyonából a kincstár kétmillió forintnyi értékkel gazdagodott. Thurzó Imrének tehát alapos oka volt arra, hogy még halálos ágyán is megfontoltan nyilatkozzék, mivel hatalmas vagyonát veszély fenyegette, hacsak nem születik fiúörökös.

Thurzó Imre halála után öt hónappal, 1622. március 25-én a megözvegyült Nyáry Krisztina leánygyermeknek adott életet (ő volt a második), így az árvai Thurzó vagyon megtartásának esélye minimálisra zsugorodott. A hatalmas birtokokra nemcsak a kincstárnak fájt a foga, hanem a Thurzók félelmetes vetélytársának, gróf Esterházy Miklós országbírónak is. Nyáry Krisztina élete gyökeresen megváltozott, s férje elvesztése után már nem kötődött Lietavához. Két kislányát anyósára, Czobor Erzsébetre bízta, ő pedig anyjához utazott, Királyhelmece. Esterházy eredményesen lobbizott a császárnál, és adományként hozzájutott Thurzó Imre egykori javaihoz: Biccsehez, Hricsóhoz és zólyomi részbirtokokhoz. Czobor Erzsébet kétségbeesve látta, hogy fia legnagyobb ellenfele miként kaparintja meg a családi örökséget, ezért megkereste Thurzó Szaniszlót, az új nádort, elhunyt férjének, Thurzó György nádornak rokonát. Ám hiába kért segítséget, a nádor sem mert tengelyt akasztani Esterházyval, inkább azt tanácsolta a nagyasszonynak, hogy egyezzen meg vele.

Közben Esterházy Miklós kedvelt papja, Hajnal Mátyás megismerkedett Nyáry Krisztinával (bizonyára nem véletlenül). Addig sündörgött az özvegy körül, amíg áttérítette a katolikus vallásra. Czobor Erzsébetet és a protestánsokat megdöbbenetette a hír. Esterházy ezután megkérte az özvegy kezét, aki igent mondott. A katolikus főúr a legbiztosabb utat választotta, hogy megszerezhesse a Thurzók árvai ágának birtokait. Thurzó Imre végrendeletében anyját nevezte meg gyermekei gyámjának, Nyáry

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

Krisztina azonban vissza akarta kapni leányait. Nemsokára királyi parancs kötelezte Czobor Erzsébetet a gyermekek kiadására. A nagymama abban bízott, hogy az 1625 őszi összehívott országgyűlésen Thurzó Szaniszló tekintélye és befolyása elegendő lesz a gyámság megőrzéséhez, de csalódnia kellett. A nádor legyengült, és még az országgyűlés megnyitása előtt elhunyt.

Az országgyűlés nagy többséggel nádorrá választotta Esterházy Miklóst, majd határozott a Thurzó lányok kiadásáról is. A döntést december végén a császár is megerősítette, így Czobor Erzsébet nehéz helyzetbe került. Nem akart lemondani unokáiról, de nem feszíthette tovább a húrt. Lányai is azt tanácsolták: ellenszegülés helyett engedjen. Végül engedett, de a sok viszontagság annyira megviselte, hogy 1626. március 30-án ő is távozott az élők sorából.

Thurzó Imre két leánya közül a fiatalabb (Krisztina) tízéves korában elhunyt, míg nővére, Erzsébet a nádor legidősebb fiának, Istvánnak a felesége lett. Esterházy István és Thurzó Erzsébet egyetlen leányát, Esterházy Orsolyát a nádor másik fia, Esterházy Pál vette el. Ő később szintén nádor, és második feleségével (legfőbb ellenségének, gróf Thököly Imrének húgával, Évával) a család hercegi ágának megalapítója lett. Így olvadt be Thurzó Imre leszármazottja és vagyona a gyorsan emelkedő, a bécsi udvar egyik legfőbb támaszát jelentő Esterházy családba.

205

EGYMÁSSAL VERSENGŐ MAGYAR MECÉNÁSOK

Régi alapítású közintézményeink között feltehetően egyet sem találunk, amelynek alapításához, építéséhez, életben tartásához egykor ne járultak volna hozzá gazdag mecénások. A hatalom csúcsain álló felvilágosult elit számára ugyanis fontos volt a közösség érdekében hozott áldozatvállalás. Sokan versengtek azért, hogy jótékony célú felajánlásokkal, adományokkal szerezzenek maguknak minél nagyobb megbecsülést, és ezt olykor nem is hiúságból tették.

Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek egy ízben ezt vetette párra: „Magamról állíthatom, hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; két harmadánál sokkal többet szenteltem templomok építésére és ékesítésére; papnöveldek, kollégiumok és szegényápoló házak alapítására; tanulók, koldusok, utazók és háznépem segélyezésére; ezt bevételeim és kiadásaim följegyzéseiből bárki előtt kimutathatom.” Pázmány 1635-ben a nagyszombati egyetem alaptőkéjéhez hatvanezer forint készpénzzel járult hozzá, és saját bécsi és nagyszombati házát, illetve pozsonyi nyomdáját is kész volt feláldozni közösségi célokra. A bécsi papnevelde (Pazmanaeum) építésére csaknem kétszázezer forintot adott, továbbá hatalmas összegekkel támogatta a pozsonyi kollégium, illetve a klarissza zárda, valamint az érsekújvári és körmöci kolostorok építését is.

A történelmi példáknak se szeri, se száma. A sárospataki református

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

főiskola hajdan sokat köszönhetett Dobó Ferencnek (az egri hős fiának), Lorántffy Zsuzsannának és férjének, I. Rákóczi Györgynek. Az eperjesi evangélikus kollégium Thököly Imrének és több Sáros megyei adakozónak. A magyar katonatiszteket képző Ludovika Akadémia fölállítására is lelkes közadakozásból gyűlt össze a pénz. Mária Ludovika, I. Ferenc magyar király harmadik felesége ötvenezer forintot, gróf Buttler János százhuszonhatezer forintot, gróf Festetics György pedig negyvenkétezer-ötszáz forintot áldozott e célra.

A dúsgazdag Esterházy család egyes tagjai különösen kitettek magukért. Mária Terézia egyik leghűségesebb híve, gróf Esterházy Imre esztergomi érsek például húsz év alatt több mint tíz millió forintot adott jótékony célra. Amikor egy alkalommal kiürült a pénztára, a nyakán csüngő nagy aranykeresztet zálogosította el, hogy a szegényeknek alalmazását adhasson. Megmaradt vagyonát is jótékony célra hagyta. Gróf Eszterházy Károly váci, majd egri püspök többek között azzal vívta ki kora és az utókor elismerését, hogy Egerben korszerűen felszerelt csilagászati obszervatóriumot, egyházmegyéjében pedig negyven templomot építtetett saját költségén. Ez idő tájt tevékenykedett gróf Esterházy László pécsi püspök is, akinek nevéhez szintén számos templom és iskola építése fűződik. A hercegi ág ismert tagja volt a művészetpártoló Esterházy Miklós József tábornagy, a kismartoni zeneiskola, illetve a híres eszterházai (ma fertődi) kastély megteremtője. Unokája, herceg Esterházy Miklós tábornagy 1797-ben ezer önkéntest szerelt fel saját költségén, és hatalmas összegeket költött az újjászervezett, Haydn által vezetett kismartoni zenekarra. Beethoven az ő megrendelésére komponálta *C-dúr miséjét*. Sokat áldozott híres képtárára is, amely ma a Szépművészeti Múzeum gyűjteményét gazdagítja.

A fél évszázadon keresztül tevékenykedő keszthelyi Georgikon, Európa első önálló, felsőfokú gazdasági tanintézete (1797) szintén főúri mecénásnak köszönhetette megszületését. Az előzményekhez tartozik, hogy a külföldön katonáskodó Nagyváthy János (az első magyar mezőgazdasági kézikönyv szerzője) a bécsi szabadkőműves-páholyban megismerkedett

gróf Széchenyi Ferencsel és gróf Festetics Györggyel. Festetics 1791-ben a keszthelyi uradalom jószágkormányzójává tette, és hallgatott a tanácsaira. Nagyváthy buzdítására megépíttette a csurgói református gimnáziumot, majd létrehozta a gazdatiszteket képző, említett tanintézetet. A sors iróniája, hogy a kettős könyvelést elsőként alkalmazó Nagyváthy éppen a Georgikon megnyitásának évében távolította el Keszthelyről, és Csurgón adott neki használatra egy kis házat két jobbágytelekkel. A gróf a Helikon könyvtár megteremtésével, valamint rangos irodalmi ünnepekkel az ország egyik szellemi központjává tette Keszthelyt. A Napóleon elleni háborúk idején 500 huszárt állított ki saját költségén, Zala vármegyének pedig százezer forintot adományozott azért, hogy a szegényebb nemesek bevonulását elősegítse.

Széchenyi Ferenc gróf évtizedeken át gyűjtött hatalmas könyvtáráról mondott le 1802-ben egy országos könyvtár (a mai Országos Széchenyi Könyvtár) megteremtése érdekében. A könyvtár alapítólevelébe belevetette a köteles példányok beküldésének rendszerét, és ezzel nagyban elősegítette a gyűjtemény folyamatos gyarapodását. Régiség-, kép-, metszet-, térkép- és éremtára része lett a József nádor által kezdeményezett Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének, amely más ajándékozások révén is gazdagodott. A múzeum építéséhez gróf Batthyány Antal hercegprímás ajándékozott telket.

Kulturális örökségünk zászlóshajója, a Magyar Tudományos Akadémia elsősorban gróf Széchenyi István nagylelkű adományának köszönheti létét. Az Akadémia létrehozásának gondolatát azonban nem ő, hanem felsőbüki Nagy Pál vetette fel az 1825. évi országgyűlésen. Nagyhatású beszédét így zárta: „Egyedül a nagybirtokosoktól függ a haza régi óhaj-tásainak teljeseése, mert mint az egyszeri hadvezér szerint a háborúhoz, ide is csak három dolog kell: pénz, pénz és ismét csak pénz!” Ezután kért szót Széchenyi, a fiatal huszár kapitány, aki egyévi (hózzávetőleg hatvanezer forintot kitevő) jövedelmét ajánlotta fel az Akadémia építésére. Példáját sokan követték. Közülük Vay Ábrahám borsodi követ nyolcezer, gróf Andrassy György tornai követ tízezer, József nádor ugyancsak tíz-

ezzer forinttal, Károlyi György gróf pedig birtokainak félévi jövedelmével növelte az Akadémiára szánt összeget.

Széchenyi számos kezdeményezése közül kiemelkedik a Clark Ádám által megépített Lánchíd. Ehhez hathatós segítséget nyújtott a görög származású báró Sina György, az Osztrák Nemzeti Bank igazgatója. A bankigazgató fiát, báró Sina Simont is a legnagyobb magyar mecénások között kell említenünk, hiszen az Akadémia alapítását a legnagyobb összeggel támogatta, és nagylelkűen adakozott a Nemzeti Múzeum, a Bazilika, a Nemzeti Színház, a Vakok Intézete, valamint kórházak javára. 1856 és 1876 között több mint ötszázötvenezer forintot adott jótékony célokra és kulturális intézetekre. Nyolcvanmillió forintba becsült vagyonából bőkezűen juttatott többek között a Magyar Földhitelintézet és a Magyar Biztosító Társaság felállítására, a vasúti és a gőzhajózási ügy előmozdítására, a magyar folyók szabályozására, a tűzoltás megszervezésére, a mezőgazdaság, a népnevelés, az oktatás fejlesztésére, bölcsődék, árvaházak létesítésére.

Nagy erők mozdultak meg a Pesti Magyar Színház létesítésének gondolatára is. Az 1837-ben átadott színházhoz Grassalkovich herceg adományozott telket, később pedig a Károlyi-alapítvány révén háromszázezer forint gyűlt össze a főnemesség adományaiából (ezt gyarapította Ferenc József király hatvenezer forintos hozzájárulása). Ám nem csak a gazdagok hoztak áldozatokat. A színház történetének krónikásai feljegyezték, hogy építéskor a vagyontalan Lukács György napszámos többheti ingyenmunkát ajánlott fel a nemes cél érdekében.

MIÉRT KERÜLT VÁRBÖRTÖNBE A VÁRÚR FIA?

Gróf Csáky István tárnokmester, örökös szepesi főispán (1603–1662) egykor hatalmas úr volt a Magyar Királyságban, és egy ideig Erdélyben is, ahol Bethlen Gábor fejedelem Kolozs vármegye főispánjává tette. Csáky az 1629-ben elhunyt fejedelem özvegyének, Brandenburgi Katalinnak kegyenceként az erdélyi trónra is szemet vetett, ezért az új fejedelem, I. Rákóczi György 1630-ban száműzte. Ebben az évben született Ferenc nevű fia is, akivel húsz évvel később annyira összekülönbözött, hogy nyolc hónapra a szepesi várbörtönébe zárta.

Az érdekes és régen elfelejtett történetet annak idején (1875-ben) Deák Farkas történész, az MTA tagja dolgozta fel a *Századok* című folyóirat számára. Szerinte Csáky István mogorva, rossz kedélyű és zsarnoki természetű ember volt, aki vagyona gyarapításával igyekezett feledtetni régi csalódásait. Brandenburgi Katalin oldalán nem sikerült a fejedelmi trónra lépnie, és talán többre vágyott annál, amit életében elért. Élő gyermekei közül Ferenc volt a legidősebb fiú, aki Forgách Évától, Csáky István első feleségétől született.

Ezt a fiát Csáky valamiért nem kedvelte, és a neveltetését is elhanyagolta. Már a csecsemőt sem vette magához, hanem Erdélyben hagyta. Ennek (az ő szempontjából) praktikus okai voltak. A száműzetés ugyanis jószágvesztéssel járt, de a foglalatást nem lehetett teljesen végrehajtani,

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

mivel ez ellen a vétlen örökös tiltakozott. A csecsemő persze nem volt abban a helyzetben, hogy érvényesítse jogait, ezért nevében a nagyanyja, Wesselényi Anna járt el.

Wesselényi Anna rendkívül művelt, családszerető hölgy volt, aki gondosan nevelte Ferencet. A gyermeknevelésben nagy tapasztalatot szerzett, hiszen férjét (Csáky István apját) korán, már 1605-ben elveszítette, ezért három gyereket egyedül kellett felnevelnie. Számos ismert emberrel levelezett. Fennmaradt levelei szép magyar nyelvezetről, könnyed stílusról tanúskodnak. Később, amikor az apa magához vette a gyereket, a nagyanya gyakran intette fiát, hogy Ferenc nevelését ne hanyagolja el. Pozsonyból írta 1636 decemberében:

„Ferkó dolgát bánom, jó Fiam, hogy így kellett lenni; jobb lett volna itt maradni [...] Kérlek, az veszett Ferkót ne hagyjátok! Ha úgy leszen, mint eddig, nem sok jót láttok benne, melléje valót is hol találtok?”

Az édesanya, Forgách Éva gyöngye, betegeskedő asszony volt, és 1639-ben távozott is az élők sorából. Ezután Ferenc neveltetését, taníttatását még jobban elhanyagolták, ami arra indította Wesselényi Annát, hogy újabb, kétségbeesett hangú üzeneteket küldjön Csáky Istvánnak. Sikertelenül elérnie, hogy Ferencet és öccsét, Istvánt magával vihetné Erdélybe, ahol megfelelő oktatásban részesültek. A költségek nagy részét viszont nem a szűkmarkú apa fedezte, hanem a testvére, László, illetve a nagymama, Wesselényi Anna.

A fiúk Pápán, Pozsonyban és Nagyszombatban végezték tanulmányaikat, és 16-17 évesen kerültek vissza apjukhoz. Csáky István tehát nem kedvelte Ferencet, míg a fiatalabb Istvánt annál inkább. Ferenc gyenge testalkatú, de jó megjelenésű, kissé ideges és zárkózott természetű, öccse viszont erős, derűs, engedelmes, apja kedvében járó fiú volt. Később országbíró lett, háromszor nősült, és 27 gyermeket nevelt fel. Ferencet a barátok és a rokonok kedvelték, mert jó modorú, lovagias és bátor embernek tartották. Tizenkilenc éves korára apja is megértőbben közeledett hozzá.

Amikor az apa a Brandenburgi Katalintól kapott Tarcalt birtokára

megerősítést akart kapni a királytól, Ferencet küldte Bécsbe az ügy elintézésére. Ezúttal bőségesen ellátta pénzzel, elegáns ruhákkal és szolgálkával, így nem csoda, ha a jó megjelenésű, gazdag fiatallembert a bécsi hölgyek körülrajongták és kézzel kézre adták. Hozzávetőleg egy évet töltött a császárvárosban, a rábízott feladatot elvégezte, de olyan jól érezte magát, hogy haza se akart menni. Wesselényi nagymama Krakóban értesült arról, hogy kedvenc unokáját megkörnyékezték a bécsi nők, ezért nyomban tollat ragadott, és egy ottani ismerőst arra kérte, figyelmeztesse Ferencet: óvakodjék a könnyű kalandoktól!

Ferenc úrfi azonban két végén égette a gyertyát, aminek az lett a következménye, hogy megbetegedett. El is vitték a trencsényi fürdőbe, ahol találkozhatott apjával és mostohaanyjával. Csáky István elérkezettnek látta az időt, hogy feleséget szerezzen a fiának. A kiválasztás fő szempontja természetesen a vagyoni helyzet volt, így nagyon megfelelő arának tűnt az 1645-ben elhunyt gróf Homonnai Drugeth János országbíró dúsgazdag leánya, az Ungváron élő Katalin. Legalábbis Csáky István szerint.

Az elképzelést hamarosan közölte is fiával, hozzátéve, hogy ez a házasság az akkortájt (1649/1650-ben) elhunyt Wesselényi nagymamának is kívánsága volt. Ferenc előbb meglepődött, majd kijelentette, hogy eszé ágában sincs elvenni a kiszemelt grófkisasszonyt. A határozott hangú ellenkezés felbőszítette Csáky grófot, annál is inkább, mert időközben Ungvárra küldte Simándy István erdélyi címzetes püspököt, hogy puhatolja ki, hogyan fogadnák ott a leánykérést. Mivel a fia hajthatatlan volt, hívatta a várkapitányt, a családot régóta szolgáló Vadas Gábort, és megparancsolta, hogy Ferencet zárja a vár börtönébe. A kapitány meglepődött, majd kellestlenül teljesítette a parancsot, így Csáky Ferencre rácsapódott a sötét tömlőc ajtaja.

Simándy püspök közben Ungváron gyanútlanul tette a dolgát. Kiderítette, hogy Katalin anyja, Jakussith Anna szívesen látná kérésként a Csáky fiút, de szeretné, ha a fiatalok látnák egymást. Meg is írta ezt a grófnak, hozzátéve, hogy Lengyelországból is érdeklődnek a lány iránt.

Csáky István válaszában arra kérte a püspököt, hogy biztosítsa Ka-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

talain anyját Ferenc állhatatos szándékáról, miszerint csakis az ő lányát akarja feleségül venni. Megírta, hogy a fiú ilyen hirtelen nem utazhat el, viszont szívesen elküldene valakit a jegygyűrűkkel, hogy addig is történjen titokban egy gyűrűváltás a lánykérés szándékának megerősítéséül.

A püspök ismét tárgyalt az érintettekkel, majd megírta a grófnak, hogy Katalin anyja továbbra is szeretné, ha a két fiatal találkozna, és a titokban történő gyűrűváltást nem fogadja el, mert „az országnak bévött, szokott törvényi szerint böcsületesen megkérve, kívánja, hogy indíttatnék meg az dolog, s végbe is menjen”. Ezután sürgette Ferenc úrfi Ungvárra indulását, mivel úgy látta, hogy a grófkisasszony szívesen látna magyar kérőt.

Csáky István egyre inkább kutyaszorítóba került. Húzta az időt, és kínosan ügyelt arra, nehogy kiderüljön az igazság. Meg kell adni, furcsa lehetett volna, ha Ungváron kitudódik: Csáky Ferenc azért nem utazik leánykérőbe, mert az apja börtönében ül. Ugyanakkor az apa sem értette, milyen kifogása lehet a fiának az előkelő, fiatal és gazdag grófkisasszony ellen, akiről ráadásul az a hír járta, hogy még szép is. Mivel szemtől szemben nem akarta megtudakolni a dolgot, Vadas Gábor várkapitányt kérte meg, hogy derítse fel a titkot. Azt üzenté a fiának, hogy nem akarja ráerőltetni ezt a házasságot, és elfogadja, ha másként dönt. Mindössze azt kérte, hogy Ferenc avassa be őt a terveibe, és írja le a szándékait, mert ő annak megfelelően akar rendelkezni.

A fiú hitt az apjának, és őszintén bevallotta: más lányba szerelmes, és ezért nem akarja feleségül venni Homonnai Drugeth Katalint. Amúgy a másik lányt is Katalinnak hívták, de hát a Katalinok nem egyformák, így azután érthető, hogy Csáky Ferencnek sem volt mindegy, melyiket vezetheti az oltár elé. Jakussith Katalin volt az a leányzó, akibe Ferenc már korábban belebolondult, és aki rokonságban is állt a Homonnai Drugeth lány anyjával, csakhogy szerényebb vagyonnal rendelkezett. Amint Csáky István megtudta az igazságot, erélyesen követelni kezdte, hogy a fia szakítson szerelmével, és válassza a grófkisasszonyt, aki sokkal

gazdagabb. És hogy megfelelő körülményeket teremtsen neki a töprengésre, továbbra is börtönben tartotta.

Ferencnek be kellett látnia, hogy apja csapdába csalta, ezért ő is cselhez folyamodott. Várt egy kicsit, majd levelet küldött a várkapitánynak. Az 1650. június 19-én kelt levélben hatásosan ecsetelte, mekkora lelki tusákat vívott, amíg rádöbbsent, hogy az apjának igaza van, és neki fiúi engedelmességgel el kell fogadnia az apai döntést. Hivatkozott a nagyanyjára is, aki szintén a Homonnai Drugeth lánnyal való házasságkötést szorgalmazta. Ezután készen mutatkozott a leánykérésre. Csáky István azonban sokkal ravaszabb ember volt, semhogy bedőlt volna ennek a sakkhúzásnak. Ferenc az egész nyarat a börtönben töltötte, és hébe-hóba, egyre nagyobb bűnbánatot gyakorolva írogatta a leveleket. Megírta, hogy apjának és mostohaanyjának vele kapcsolatos tervei tetszenek neki, és míg él, igyekszik nekik alázatosan szolgálni. A várkapitány is szorgalmazta a szabadon bocsátását, de az apa még mindig bizalmatlan volt.

Beköszöntött az ősz, és Ferenc még szeptemberben is a hűvösön ült. Csak október 4-én, Szent Ferenc napján jött el a várva várt pillanat, amikor végre visszakapta szabadságát. Bárhogyan titkolták is a dolgot Simándy püspök előtt, a bebörtönzés híre eljutott hozzá. Úgy tűnik, nem botránkoztatta meg az eset, mert Csáky Istvánhoz írt egyik levelében Ferenc úrfira utalva megjegyezte: „ezután meggondolja, mint kellessék magát viselni!”

A házassággal kapcsolatos tárgyalások tovább folytatódtak. Ferenc érzelmi állapotát az apa megnyugtatónak látta, ezért érdeklődni kezdett a lány vagyona és hozománya iránt. A püspök szóvá is tette, hogy e téren nem kellene túl nagy buzgalmat mutatnia, mert a lányos ház még arra gondolhat: fontosabb a vagyon, mint a lány.

1651 tavaszán a gróf érkezettnek látta az időt, és Simándy püspök oldalán útnak indította a fiát Ungvárra. Ez az út minden érintett számára emlékezetes lett. Csáky Ferenc ugyanis az első úti állomáson elbúcsúzott az idős püspöktől, és Ungvár helyett Oroszlánkő várát vette

célba. Ott kitartóan várta őt Jakussith Katalin, aki a családjával együtt szívesen fogadta a fiatal Csákyt. Az apa ezután végleg megorrolt, és kétségtelen, hogy a nagy múltú Homonnai Drugeth família előtt alaposan lejárátódott. Nem is békült ki a fiával soha.

Ferenc hamarosan elvette a Jakussith lányt, és nem sokat törődött haragos apjával. Pedig a papának volt még egy ötlete, amivel megpróbálta tönkretenni a számára nem kívánatos frigyet. Levelet írt Lippay György esztergomi érseknek, és ebben azzal vádolta a fiát, hogy korábban az életére tört. Az érsek (más főemberekkel együtt) rokonszenvezett Csáky Ferencel, és megdöbbsent az apa által hangoztatott vádak miatt. 1653. február 10-én írt válaszában kifejtette, hogy erről a vádról korábban senki nem tudott. Vajon miért nem akkor szólt erről Csáky István, amikor a fia még eljegyzés előtt állt, miért csak azután, hogy már megtörtént a menyegző? Hozzáfűzte, hogy valaki bizonyára megtévesztette a grófot, és hamis színben tüntette fel a fiát. Javasolta: hallgassa meg a másik felet is, mielőtt pálcát tör felette.

Az apa gróf Nádasz Ferencnek írott leveleiben is megismételte a fia elleni vádat, de azután a dolog annyiban is maradt, mert állítását nem tudta bizonyítani. Csáky Ferenc a katonai pályán szerzett érdemeket, és számos csatában kitűnt vitézségével. Feleségét, akiért annyi mindent kockáztatott, korán elveszítette (második neje Czobor Erzsébet lett).

Csáky István 1662. november 10-én halt meg. Temetéséről, valamint fiának beiktatásáról így számolt be a Hain Gáspár löcsei bíró által a 17. század második felében összeállított *Szepességi-löcsei Krónika*: „1663. január 22-én idősebb Csáky István grófot, tárnokmestert, Szepesvárában eltemették, három fiat hagyott hátra. [...] Június 25-én ömértósága Csáky Ferenc úr apjaura halála után Szepes vármegye főispánjaként Lőcsén ünnepélyes beiktatásra került.”

1665-ben a császárhű Ferencet Felső-Magyarország főkapitányává is kinevezték, de a beiktatása akadozott. A *Krónika* erről is beszámolt: „Május 14-én Csáky Ferenc grófot, Szepes vármegye főispánját, Felső-Magyarország kapitányát Kassán be kellett volna iktatni, mivel azonban

jelen volt egy német biztos, akinek ugyanez a parancsnokság jutott volna, amit a rendek nem akartak, elvonultak, s a beiktatásból nem lett semmi.” (Erre csak november 20-án került sor, ugyancsak Kassán.)

Csáky Ferencre nem megingathatatlan politikai felfogás lehetett jellemző. Miközben (apjához hasonlóan) igyekezett a bécsi udvar kedvében járni, ez nem akadályozta meg abban, hogy 1666 augusztusában részt vegyen azon a murányi találkozón, amelyet Wesselényi Ferenc nádor hívott össze. A találkozó a nádor nevéhez fűződő Habsburg-ellenes összeesküvés fontos mozzanata volt. Amikor Wesselényi váratlan halála után néhány évvel leleplezték a szervezkedést, a vizsgálatok főként arra irányultak, hogy kik vettek részt a murányi összejöveteleken.

Wesselényi 1667. március 27-én hunyt el. Csáky Ferenc gyorsan cselekedett, és igyekezett jó pontokat szerezni az udvarnál. A *Szepességi-löcsei Krónika* egyik, 1667-es bejegyzése erről tanúskodik:

„Augusztus 15-én és 16-án együtt volt az egész vármegye, s az ágostházi templom ügyében, amelyet a pápisták erőszakkal ismét elvettek, s Csáky Ferenc gróf generálissal elkergették az evangélikus papot, elhatározták, hogy azt erőszakkal ismét visszaveszik, de a generális az embereivel elkergette őket, amin a nemesség nagyon felháborodott, s mindkét fél napról-napra jobban megharagudott.”

Tudjuk, hogy a Wesselényi-összeesküvés vezetőit (gróf Nádasz Ferencet, gróf Zrínyi Pétert, gróf Frangepán Ferencet), valamint Nikházy István abaúji alispánt és Bónis Ferenc regéci várkapitányt 1671-ben kivégezték, és mindenkire vadásztak, akinek bármi köze lehetett az összeesküvéshez. Gróf Csáky Ferenc is fennakadt volna a hálón. Bizonyos értelemben fenn is akadt, mert feleségét miatta bíróság elé állították, a Csáky-birtokokat pedig egy időre lefoglalták. Egészen biztos, hogy nem maradt volna büntetlenül, ha kézre kerítik. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert már egy évvel korábban (1670-ben), negyvenévesen, természetes halállal távozott az árnyékvilágból.

SÁROSI RABLÓVEZÉREK RETTENTŐ VÉGZETE

Daniel Speer, a kalandos életű német muzsikusz-tró az 1650-es években elvetődött a Lengyelországgal határos Sáros vármegyébe is, ahol rablók fogságába került. Szerencsés megmenekülése után Eperjesen szemtanúja volt az őt fogva tartó haramiák három vezérének más-más módon történő kivégzésénél. „Magam láttam, mikor ennek a Havránnak a bőréből a hóhér szíjat hasított és nyúzott le a nyakától a sarkáig, amint a törvényfához állva oda volt kötve” – írta Speer, aki magyarországi úti élményeiből hihetetlenül izgalmas könyvet jelentetett meg 1683-ban. A Magyar Simplicissimus című kötet 1660-nal bezárólag mintegy tizenkét évet ölel át Felső-Magyarország és Erdély történetéből – részint hiteles, személyes élmények alapján.

SA három részre szakadt Magyarország történetének ebből az időszakából (idegen utazó tollából) nincs még egy olyan mű, amely hasonló erővel számolna be az akkori magyar társadalmi élet jellemző vonásairól, a végvári harcokról, az utazókat fenyegető veszélyekről, a népszokásokról. A könyvet az első kiadást követő évben újra kiadták, de a török veszedelem elmúltával megcsappant iránta az érdeklődés. A 19. század derekán ismét felfedezték, és több változatban is megjelentették. Magyar olvasó számára ma is elgondolkodtató és tanulságos lehet Speer alábbi, őseinket bemutató jellemzése: „A magyarok keveset utaznak;

ez az oka, amiért egyrészt saját erkölcsüket és szokásaikat a legjobbnak tartják. [...] Inkább meghalnak, mintsem más nemzetek uralkodjanak rajtuk. [...] Jól megülik a lovat és a vívásban semmi sem akadályozza őket, lévén viselő ruhájuk könnyű, rövid és kényelmes. [...] Kassától Erdélyig a nemes, a polgár és a paraszt ifjú korától katona.”

Speer sokszor városi trombitásként vagy seregdobosként kereste kenyerét, és hosszú magyarországi tartózkodása alatt többször került életveszélybe. Egyik alkalommal, amikor Szepeshelyről Eperjes felé tartott, valahol félúton, a hegyek között az úgynevezett Bunkfenc-völgyben haladt. „Ebben a szűk szorosban csupa ló- és embercsontokon visz az út. Borzalmas látvány, amint itt-ott a bokrokból és közibükből emberkoponyák tekintenek ki. Ezek egy német hadcsapat még el nem takarított maradványai. Ezt a sereget egy erdélyi fejedelem a törökökkel szövetkezve ide szorította be, elöl és hátul elzárta, s egy szálíg levágta.” Ezen a cseppet sem bizalomgerjesztő helyen Speerre rárohant néhány lesben álló rabló, akik azután a főnökeik elé vitték őt. A hozzávetőleg nyolcvan haramiát irányító három rablófőnök (Havrán, Bajusz és Jankó) éppen a lakomáját fogyasztotta, és megvendégelte a trombitást. „A húst víz helyett tejben főzték meg, jó sok fűszerrel és safránnal, de süttöttek is. Nekem is hozzájuk kellett ülnöm és étvágyamon felül enni-inni velük.” A „rusznyák” (ruszin) haramiák ezüst- és aranyozott poharakból ittak, és azt a feladatot adták Speernek, hogy fújjon jókora tust, amikor ők ivás közben felköszöntik egymást. Ő eleget tett az utasításnak, bár eléggé nehezeire esett végighallgatnia, amikor a kerékbe tört, horogra függesztett és megnyúzott elődeiket emlegették.

Ezután arról faggatták, hogy mit beszélnek róluk a környéken az emberek. A trombitás beszámolt arról, hogy hallotta: nemrég Bártfán túl Havrán és Bajusz háromszáz emberrel lengyel kereskedőkre támadt, akiktől az erős kíséret ellenére sok portékát elszedtek. Havrán ekkor megszólalt: „Átkozott német fattya, nekem egyre úgy látszik, ennél a kíséretnél te voltál a trombitás. Mondd csak meg hamar, különben megkínóztatlak.” Speer bevallotta, hogy valóban ott volt Rákóczi László

sárosi főispán emberei között. Ekkor a Bajusz nevezetű káromkodni kezdett, és ruszin nyelven rákiáltott: „Galád tréfát szerzettél nekünk a trombitáddal; negyvenen vesztek ott közülünk.” Speer szerencséjére a Jankó nevű rablóvezér védelmébe vette, így nem esett bántódása. Leírása alapján a rablók épületes látványt nyújthattak: „A három főrablónak magyar némezsüvege aranypénzekkel kétsorosan be volt szegve, a süveg csúcsáról pedig elől, hátul egy-egy ó-angol rózsás arany lógott. Bajusznak hosszú bajsára is egy-egy ilyen arany volt akasztva, s ő mindkét oldalon a fülére csapta a bajuszt, hogy a mögött lógtak le a pénzek.”

A rablók új búvóhelyre készülődtek, de tartottak attól, hogy a trombitás elárulja őket. Végezni akartak vele, majd úgy döntöttek, hogy mégis életben hagyják. Először el akarták törni a lábát, hogy ne tudjon gyorsan kijutni az erdőből. Azután azt eszelték ki, hogy egy kerek gödörbe ültetik, adnak mellé ajándékokat és egy baltát, fölé helyeznek egy kiütött fenekű hordót, amit erősen lekaróznak, hogy ne tudjon könnyen kijönni belőle. Végül ennél a megoldásnál maradtak. Speer a rablók távozása után harminchat órát töltött a hordóban, amíg kínkeservesen kivágta magát. Ennek köszönhetette, hogy később Eperjesen tanúja lehetett a rablóvezérek kivégzésének.

Előbb azonban elvergődött Sárosba, Rákóczi gróf székhelyére, ahol a rablóktól kapott ajándékokat beszolgáltatta. A gróf felajánlotta neki Sáros várának megüresedett dobosi tisztségét, amit örömmel elfogadott. Nemsokára összefogtak a vármegyék, és több száz hajdút mozgósítottak a rablók ellen. Bajuszt és Havránt az aratás kezdete előtt elfogták, de azt nem remélték, hogy Jankót is be tudják gyűjteni, mivel híresen jó futó és ugró hírében állt. Nyolc nappal később mégis fülön csípték. Speer így számolt be az esetről: „Részegen befeküdt aludni a még lábon álló gabonába az eperjesi határban. Itt vette őt észre egy paraszt. Oda sompolygott melléje s a nála volt villa két ága közé fogván a nyakát odaszorította a földhöz, azután a mezőn levő parasztokhoz kiáltozott segítségért. Ezek lefegyverezték, megkötözték és vasárnap a reggeli szentbeszéd után egy szekéren ujjongva hozták be Eperjesre.”

Az elfogott haramiákat kínvallatásnak vetették alá, hogy megtudják tőlük, hová rejtették a rablott kincseket, de ezt semmilyen kínzással sem tudták kiszedni belőlük. Ezután került sor a kivégzésekre. Havrán, akinek szíját hasítottak a hátából, a művelet közben ruszin nyelven így szólt a hóhérhoz: „Vondd le gyorsabban a bőrömet, hogy a sátán anyja fertézzon meg! Lennél csak te az én kezemben, jobban nyúznám le a tiedet.” Átkozódott még egy ideig, de azután egy oldalába vágott horoggal felakasztották. Bajuszt nagy lassúsággal kerékbe törték, Jankót pedig összeszabdalt testtel lóbőrbe varrták, és így hagyták kiszervenvedni a nagy melegben. Két asszonyt is felakasztottak, mert a rablóknak puskaport és ólmot szállítottak. Daniel Speer sajnálkozva állapította meg, hogy a kegyetlen kivégzések nem rettentik el azokat, akik a rablók közé állnak, márpedig jelentkezőkben nincs hiány. Olykor a vármegyei hajdúkból is rablók lesznek.

Más alkalommal a német trombitás hadi dobosként Tokajba ment, ahol a kassai főkapitány seregével részt vett a betörő törökök elleni csatában. Életében először került egy kemény ütközet kellős közepébe. „A csata hevesebbé fordult. A föld reszketett, amint egyik csapat a másikat űzte, azzal a szándékkal, hogy a mocsárba szorítsa, de a mocsárba kerülni egyiknek se volt ínyére. Hanem ugyancsak vitézül verekedtek a mocsárnál; hol egy paripa, hol egy véres fejű, lovát vesztett harcos hullott bele. Végül össze-vissza keveredtek, s mindkét félről minden ember egymásnak esett. Én is kaptam a bundámra egy kardvágást, úgyhogy menekülnöm kellett, miközben a bokrok mögé, a mocsárba kerültem. De segítséget kaptam, s az hagyta ott a fejét, aki az enyémet akarta. A hátam mögül magyarul kiáltoztak: »Ne félj dobos, vágj csak hozzá, ennek már vége, ez már nem bánt többet!« Hanem nekem ebben a farkasvadászatban a hajam is égnek állott. Letettem a dobot egy bokorba, leszálltam a lóról, hagytam, hadd fusson, s hálát adtam Istennek, hogy biztonságba jutottam a mocsárban.” Az ütközet a magyarok győzelmével végződött, és Speer az elvesztett lova helyett egy kitűnő török lovat kerített magának.

Az utazgató német persze ennél békésebb élményeiről is beszámolt.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS
TITOKZATOS HALÁLA

Péter Katalin történész írta Zrínyi Miklós költő és hadvezér halálával kapcsolatban A magyar romlásnak századában című kötetében: „Zrínyi halálának körülményeit mindenki ismeri; a magyar történelem legtöbbet emlegetett eseményei közé tartozik a kursaneci vadászat, ahol az őszi este leszálló félhomályában megsebzett vaddisznó végzett azzal, aki száz csatán eshetett volna el.” Haláláról mindent tudunk – tette hozzá a történész, akinek véleményét más kutatók is osztják.

S Klaniczay Tibor irodalomtörténész *Zrínyi Miklós* című nagyszabású művében már korábban így vélekedett: „Zrínyi halála tisztázott kérdés: a szemtanú Bethlen pontosan leírta az esetet, a Zrínyi halálát tudósító levelek pedig halvány célzást sem tesznek esetleges gyilkosságra.” Bene Sándor a *Zrínyi és a vadkan* című (Borián Gellértel közösen írt) könyvében ezzel kapcsolatban leszögezte: „A Zrínyivel foglalkozó szakirodalomban a vadászbaleset régóta elfogadott igazság.”

Valóban pontot lehet tenni a különös história végére? Nos, a mérvadó vélemények ismeretében el lehetne fogadni a vadászbaleset tényét, de az mégiscsak furcsa, amikor történészek így fogalmaznak: „érdemes-e a már eldőlt vitát újraéleszteni? Természetesen nem. Pontosabban: érdemes, de nem lehet és nem is szabad kizárólag ezen, az összefüggéseiből kiszakított talányon töprengenünk.” Akkor hát érdemes, vagy sem? Zrínyi halálát illetően továbbra is van néhány megválaszolatlan kérdés, amelyek éppen

A Szepességben megcsodálta a magasba törő sziklákon álló, hatalmas szepesi várat, a nagy hatalmú gróf Csáky István főispán fészket, majd ellátogatott a selmecbányai ezüstabányába is. Mielőtt az ötvenöles kőtéltre erősített bőrhámba ült volna, imádkozott. Ezután tekerőhenger segítségével leeresztették egy mély aknába, ahonnan a bányászok egyik felügyelője további mélységek felé kalauzolta. Ezeken a helyeken már hosszú létrákon közlekedtek. A felügyelő egy úgynevezett lógó lámpát hordott a fején, a kezében pedig ernyős lámpát tartott. Deszkákkal és cölöpökkel megrámogatott, veszélyes, szűk tárnákon haladtak. „Az emberek lent a föld alatt nagyon alázatosak és jámborak voltak, amit a korcsmában nem néztem volna ki belőlük... Ahol a munkásokhoz jutottunk, mindenütt azt kellett mondani: Szerencse fel sulyokra, vésőre! Ezt válaszképpen így fogadják: Adj a Isten!” Speer eljutott a szomolnoki rézbányába is, amely a szepesi várúr, Csáky gróf birtokai közé tartozott. A hely híres volt az ottani, vasat mállasztó vízről. „Valósággal bámulatos látvány, amint az egyik hegyről a másikra meglehetősen távolságra vezetett édesvíz hajtja a gépezetet, melyet egy közember talált fel, és ez a gépezet a csodavízet bőrből készült, belülről rudakkal ellátott tömlőkön, mint valami vízszivattyú kilöki. Ha ez a gépezet csak egy negyedóraig nem működne és megállana, vagy húsz bányásznak kellene megfulladnia, amiért is éjjel-nappal gondosan ügyelnek rá. Ahová a vízművön a víz ér, ott semminek sem szabad vasból lenni, mert az meg nem marad, hanem a víz szertemarja.”

Daniel Speer később Erdélybe, majd Konstantinápolyba, a Szentföldre és Egyiptomba is eljutott, de az ezekkel kapcsolatos úti beszámolóit már nem olyan lebilincselők, mint amilyen a *Magyar Simplicissimus*.

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

a baleset bizonyíthatóságával kapcsolatosak, ezért mégis körüljárjuk ezt a nehezen áttekinthető történetet. Közelebbről szemügyre veszünk néhány részletet, összefüggést, hátha újabb felismerésekkel gazdagodunk.

Gróf Zrínyi Miklós horvát bán, hadvezér és költő (a szigeti hős déd-unokája) 1664. november 18-án, ebéd után bizalmas embereivel, Vitnyédi István soproni ügyvéddel, a köznemesi ellenzék vezéralakjával, a fiatal Bethlen Miklóssal, a későbbi erdélyi kancellárral, a szintén ifjú Zichy Pállal, Guzics Miklós udvari kapitánnyal, annak öccsével és másokkal vadászni ment a Csáktornya melletti kursaneci erdőbe. Bethlen Miklós időskori visszaemlékezése szerint Zrínyi lőtt egy vaddisznót, és a szolgálai ugyancsak leterítették egyet. Már esteledett. Az erdő szélén várakozó hintónál éppen beszálláshoz készülődtek, amikor váratlanul megjelent Zrínyi egyik vadásza (Póka István), aki horvát nyelven közölte Zrínyivel: „Én egy kant sebesítettem, mentem a vérén: ha utána mennénk, elveszhetnők.” Ezután Zrínyi fogta a rövid puskáját, lóra kapott, és egyedül a vadász után nyargalt. Nem sokkal ezután Guzics kapitány öccse, egy Majláni (Maglani, Magliani) nevű savoyai fiatalember, Angelo nevű olasz inasa és a lovásza is követték őt. Közülük Guzics tért vissza a riasztó hírrel, hogy Zrínyit baj érte. Bethlen Miklós önéletírásának vonatkozó részét Szalay László *Magyarország története* című munkájának ötödik kötetéből (1857) idézzük:

„Hozzáfogánk a vadászathoz. Ő maga levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával bemene, és szokása szerint csak egyedül búkálván, löve egy nagy emedisznót. A hálókánál is a gyalogok lövének egyet, s vége lőn a vadászatnak. Kisereglénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár haza menjünk; estefelé is vala. Azonban odahozá a fátum egy Póka nevű vadászát, ki monda horvátul: én egy kant sebesítettem, mentem a vérén: ha utána mennénk, elveszhetnők. Az úr mindjárt monda nekünk Zichyvel kettőnknek, látván hogy el akarunk vele menni: öcsém uraim, kegyelmetek csak maradjon itt; Vitnyédinek, Guzics kapitánynak: csak beszélgessenek itt kegyelmetek, öcsém uraimékkal, meglátom, mit mond ez a bolond... Csak bocskor-

ban lóra kapa, puska kezében, Póka után elnyargala; egy Maglani nevű szabaudus [savoyai – B. A.] ifjú gavallér, Guzics öccse, meg egy Angelo nevű kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána. Mi ott a hintónál beszélgettünk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Guzics, mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az úr. Menénk, a mint hintó nyargalhat; és aztán gyalog a sűrűbe befuték én. Hát ott fekszik, még a bal kezében, mint tetszett, az ér gyengén lüktetett; de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Maglani így beszélt: hogy a mint Póka után bement a disznó vérén az erdőbe, míg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajsztót. Póka szava volt. Maglani legelől érkezik. Póka egy horgos fán; az úr arccal a földön, s a kan a hátán; ő hozzá lő, elfut a disznó, érkezik Guzics és Angelo; az úr felkél és mondja: rútul bánék velem a disznó, de ihol egy fa – melyet csatákon is magával hordozott zsebében –, állítsátok meg a sebnek vérét vele, ez arra igen jó. Eléggé próbálták véle, de hijába; csak elfolyt vére, s először ülni, aztán fekünni és végre csak meg kellett halni, mert a fején három seb vala, egy bal felől a fülén felül, feje csontján ment csak el a kan agyara, a homloka felé szakasztotta rútul a feje bőrét; más ugyan a bal fülén alól, az orczáján a szeme felé rút szakasztás; de e kettő semmi, hanem harmadik jobb felől a fülén alól a nyaka csigájának ment be s elé a torka felé, és a nyakra feljáró minden inakat kettészakasztotta; ez ölte meg, a vér elmenvén. Rettenetes sírás lőn az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyermek is siratta.”

A jelenlévők azt akarták, hogy a halálhírt Bethlen Miklós közölje a feleséggel, Löbl Zsófiával, de ő nem vállalta a hálátlan feladatot, mivel nem volt régi ismerőse a családnak. A szomorú teendő végül is Zichy Pálra hárult. A halott Zrínyit a hintóban szállították haza, majd fehér bársonydolmányba öltöztették, és csak azután engedték a közelébe feleségét, aki „eszén sem volt bűvában”. Bethlen a történetet így fejezte be: „Így lőn vége Zrini Miklósnak; csuda, olyan vitéz, sem lőtt, sem vágott a kanhoz, puska, kard lévén nála.”

Zrínyi haláláról sokan írtak, és jó néhányan megfogalmazták kéte-lyeiket azzal kapcsolatban, hogy a főúr halálában nem (vagy nem csak)

a sebzett vaddisznó játszott közre. E kételyeket nagymértékben táplálták a haláleset tisztázatlan, gyanús körülményei, valamint az a tény, hogy a Habsburgoknak fontos érdekei fűződtek Zrínyi félreállításához. A horvát bán korának egyik legjobb hadvezére és politikusa volt. Nevét Európa-szerte ismerték. Az 1663–64-es téli hadjárat során magyarokból és horvátokból álló seregével, valamint a Rajnai Szövetség csapataival betört a török területekre, és többek között az eszéki hidat is felégette. Hadi sikerei sokakat meggyőztek arról, hogy elérkezett a törökellenes nemzetközi összefogás ideje. Német és francia csapatok indultak Magyarországra, segélyeket küldött a pápa, és a törökökkel hadakozó velenceiek is bizakodva tekintettek Zrínyire. Egyedül a bécsi udvar gondolta úgy, hogy egy ilyen hatalmas hadi vállalkozás veszélyeket hordoz, mert olyan helyzetbe hozhatja a magyarokat és a franciákat, amelynek révén megváltozhatnak az európai hatalmi viszonyok. Bécs ezért nem élt a kínálkozó lehetőségekkel. Megtorpant, majd váratlanul megkötötte a törökkel az előnytelen és megalázó vasvári békét. Zrínyi csalódottan visszavonult Csáktornyára, de kapcsolatban maradt a franciákkal és a velenceiekkel. A császárt és környezetét aggasztották Zrínyi tervei, Magyarország esetleges önállósodási törekvései. Zrínyi halála a lehető legjobbkor jött az udvarnak.

Halálával kapcsolatban az a történeti álláspont vált elfogadottá, amelyről már szoltunk. Eszerint Zrínyivel a megsebzett vadkan végzett. Az esemény újraértékeléséhez ma sincs több támpontunk, mint amennyi a korábbi vizsgálódásokhoz rendelkezésre állt. A leghitelesebbnek tartott beszámolók kétségtől azokról származnak, akik maguk is részt vettek a vadászon, vagy akkoriban Csáktornyán tartózkodtak, így közvetlen beszámolókat hallhattak a történetekről. Vizsgáljuk meg először Bethlen Miklós szövegét, és próbáljuk meg ennek alapján elemezni a történeteket!

Láthattuk, hogy a Póka nevű vadász (egyes történeti munkák fővadásznak titulálják) így biztatta Zrínyit: „Én egy kant sebesítettem, mentem a vérén: ha utána mennénk, elveszthetnők.” Mit mondott ezek után Zrínyi a hintónál várakozó társainak? Ezt mondta: „meglátom, mit mond ez a bolond”.

Zrínyi szavaiból kiolvasható a kételkedés. Vajon miért? A vadászatnak vége volt, olyannyira, hogy Zrínyi és társai már az erdő szélén várakozó hintónál gyülekeztek. Időbe tellett az erdőből kivonulni, egy megadott helyen találkozni. Kellett valamennyi idő az események áttekintésére, a vadászat lefolyásának megbeszélésére. A sebzett vadkanról addig senki nem tudott, legalábbis erre lehet következtetni Zrínyi megjegyzéséből. Ugyanakkor logikus, hogy Póka hosszabb időre eltűnt a többiek szeme elől, ha valóban követte a sebesült vadkant. Az is érthető, hogy Zrínyinek akarta átengedni a vad elejtésének dicsőségét. Mindez hihető. A hintónál várakozó urak sem gyanakodtak semmi rosszra, hiszen nyugodtan beszélgettek tovább.

Nézzük meg a történetnek azt a részét, amelyet Bethlen Miklós Majláni elmondása alapján rögzített! Eszerint Majláni és három társa az esemény helyszínének közelében leszálltak a lovaikról, és éppen megkötötték őket, amikor meghallották Póka István jajsavát. Először Majláni ért oda. A horgas fán kapaszkodó fővadász mellett ő volt a jelenet másik szemtanúja, és állítólag ő lőtt rá a Zrínyit döfködő vadkanra. A vaddisznó elfutott, Guzics és Angelo megérkezett (a lovászlól nincs említés; ő feltehetően a lovakkal maradt). Álljunk meg itt egy pillanatra! Képzeljük el, hogy a vadkan meglepetésszerűen ráront Zrínyire, és földre dönti! Póka talán elsüti a fegyverét (talán nem), azután felkapaszkodik a horgas fára, és onnan jajgat, miközben az urát, aki mellesleg horvát bán, híres törökverő, az ország egyik nagyhatalmú főura, egy dühödt vadkan marcangolja. Póka, aki megsebesítette a vadkant, és valameddig egymaga követte a vérnyomokat, a vadászat terén feltehetően jelentős tapasztalatokkal rendelkezett, hiszen másképp nem lehetett volna Zrínyi vadásza. Ebből következik, hogy nem lehetett olyan ember, aki ennyire megrémül egy vadkantól, és még akkor sem jön le a fáról, amikor látja: a támadás nem ellene irányul. Azokban az időkben szinte elképzelhetetlen volt, hogy egy alattvaló ebben a helyzetben gyáván megfutamodjon, és magára hagyja az urát. Az ilyen magatartást súlyosan megtorolták, ami Póka esetében elmaradt, és erre nem találtunk elfogadható magyarázatot.

Gondoljunk most a történetnek arra a részére, amikor a lovakat meg-

kötő szolgák csak Póka jajsavát hallották, a súlyos sérüléseket elszenvedő Zrínyiét viszont nem. A visszaemlékezések szerint a gróf a fején, a nyakán és a lábán kapott súlyos, részben halálos sebeket. A karjain nem. Csupán egyik kezén volt jelentéktelen sérülés. Vagyis a földön fekvő Zrínyi a szörnyű fájdalmakat szó nélkül tűrte, és meg sem próbálta védeni a fejét a karjaival. Vajon hihető ez? Hihető, amennyiben eszméletét veszítette, és ebből adódóan magatehetetlen volt. A gyilkos erejű támadás után viszont felkelt, és ezt mondta: „rútul bánék velem a disznó”. A beszámoló szerint mondott egyebet is, így például arra kérte a jelenlévőket, hogy egy fadarabbal állítsák el a vérzést. Mindez eléggé meghökkentő, és további magyarázatra szorul.

Értékes forrásnak tekinthetők a vadászaton részt vevő Vitnyédi István családi feljegyzései is. Ezek latin nyelven, *Memoriale* címmel maradtak fenn. Vitnyédi a gyászos napról többek között ezt jegyezte fel:

„1664. november 18-án elmentem vadkanvadászatra azzal a nagy hőssel, a néhai főméltóságú gróf Zrínyi Miklóssal, akit bár én uramnak vallottam, ő maga azonban sosem tartott engem szolgájának, hanem igen hű barátjának, amint azt a saját kezével írott levelei tanúsítják. Zrínyi egy – két golyótól megsebzett – vadkant üldözve, váratlanul, és miközben közülünk senki sem látta, ugyanezen vadkan által halálosan megsebesítve, szerencsétlenül meghalt, s őt többé élve nem láthattam, vagyis háromnegyed óra leforgása alatt sértetlenül, élve, illetve holtan láttam. Ó, mennyire kifürkészhetetlenek ítéleteid, Seregek Ura, hogy aki a keresztény név segítségének, az ellenség nagy félelmének és a kereszténység oly szerencsés bajnokának és védelmezőjének látszott, nem ellenség által dicsőségesen, hanem szerencsétlenség következtében, egy vadkan által esik el és hal meg.”

Bethlen szerint a vadkan támadásának kezdetén Póka Istvánon kívül más szemtanú nem volt, és a vadkant is csupán Póka és Majláni látta. Úgy tűnik, Bethlen csak Majláni beszámolójára hagyatkozott (Póka megszólalásának nincs nyoma), ami persze nem jelenti azt, hogy másoktól nem jutott értékes adatokhoz. Vitnyédi utalt arra, hogy Zrínyinek a hintótól

történt távozása és halála háromnegyed óra alatt lezajlott, Bethlen pedig megírta, hogy Zrínyi éppen akkor lehelte ki lelkét, amikor ők odaértek. Ez azt jelenti, hogy Zrínyi sebesülése és halála között fél óránál kevesebb idő telhetett el. Tudjuk, hogy Guzics kapitány öccse a hintóért rohant, így ennek az időnek nagyobbik részében hárman szorgoskodtak Zrínyi körül: Póka, Majláni és Angelo. Wesselényi Ferenc nádor, aki Vitnyéditől értesült Zrínyi haláláról, így írta le a történeteket:

„Ez elmúlt kedden múlt egy hete, az a vitéz horvát bán valami vadászsízló berekesztetött erdei disznók vadászatira kimenvén, egyet meglőtt közülök s az mely legnagyobb disznó volt közülök, kiszagatván az hálót előbb, ment az erdőbe; ő szegény egy puskával leszállván lováról [...] bement a kopók után, és így nagy véletlenül rárohanván az kopótlan bestia nagy sebeket ejtett rajta, ugyanazon marcangató sebekben az nagy kemény vitéz úr talpra állván, szolgáit biztatta, semmi sem, úgymond, fiaim, hozátok el az hintómat, míg az hintóját elhozták, megbágyadván, lefeküdt és ugyanottan szörnyű halált holt meg...”

Ez a leírás részben megfelel Majláni beszámolójának, másrészt arról tanúskodik, hogy Zrínyi és Póka a vadászkopókat követte. Szürkületben, rossz látási viszonyok között másként nem is juthattak volna ilyen gyorsan a vadkan közelébe. A vadkanvadászatok során olykor megesett, hogy a vad a kopókra támadt, és súlyos sebeket ejtett rajtuk. Itt nem ez történt. Úgy látszik, Zrínyi előbb bukkant a vadra, mint a jó szimatú kopók, és a vadkan őt vette célba. Meg sem próbált védekezni. Bethlen nem véletlenül jegyezte meg: „csuda, olyan vitéz, sem lőtt, sem vágott a kanhoz, puska, kard lévén nála”.

Zrínyi kiváló, nagy tapasztalatú vadász volt. Biztosra vehető, hogy a kutyák magatartásából pontosan tudott következtetni arra, hol rejtőzködik a vad. Nehezen hihető, hogy egy ilyen vadászt meglepetésszerűen érjen a vadkan támadása. Pontosabban csak akkor hihető, ha valami rendkívüli esemény elvonja a figyelmét, illetve cselekvésképtelenné teszi. A család házi történetírója, Forstall Márk (Mark Forstall) Ágostonrendi ír szerzetes Zrínyi Miklós közeli embere volt, és a tragédia után

is híven szolgálta a családot. A Zrínyiek titkos történetét feldolgozó, *Stemmatographia* című munkájában többek között megjegyezte: „Senki sincs, aki a gyászesetet a vadkannal látta.” Azután említést tett Zrínyi sérüléseiről. Ezt a sérülést Bethlen így írta le: „a bal fülén alól, az orcáján a szeme felé rút szakasztás”. Forstall, aki feltehetően közről és többször láthatta a halott Zrínyit (egy hónapig feküdt a ravatalon), és megismerhette mások véleményét is, néhány nappal a haláleset után ezt írta ugyanerről a sérülésről: „Sebe a szeme alatt még a tapasztaltaknál is gyanút keltett, hogy golyótól ered.” Lássuk azonban ennek az idézetnek rövid szöveggörnyezetét:

„Egyszerre három lövés hallszik, emberei előfutnak; a hőst a földön heverve vérében találják, ki mégis segítség nélkül fölkel és erősíti, hogy nincs semmi veszedelem. De a körülte állók figyelmeztetésére imádságba fog, melleverve lelkét Istennek és a Boldogságos Szűznek ajánlja; aztán ereje rohamosan fogyván, egy negyedóra alatt kiszenvedett. Senki sincs, aki a gyászesetet a vadkannal látta, vagy a mi különben történt. Sebeiből és lábszárainak szakításaiból az következtethető, hogy arczát és tekintetét arra fordítja vala, honnan a kutyák ugatását hallotta; hogy a vadkan hátul rohanta meg és leütve a nyakát széttrépte. Sebe a szeme alatt még a tapasztaltaknál is gyanút keltett, hogy golyótól ered, mely a keményen küzdő vadra czélozva azt érte, akit legkevésbé kell vala. Mi ha megtörtént, kétségtelenül nem rosszhiszeműen történt, bár különböző nemzetű férfiak voltak azon a vadászaton.”

Klaniczay Tibor az említett, *Zrínyi Miklós* című könyvében foglalkozik a kursaneci tragédiával, és szól a fontosabb visszaemlékezésekről. Érdekes módon Forstall Márk írását meg sem említi. Az eltévedt golyóval kapcsolatos állításnak a kutatók általában nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget, a szándékosságot pedig többek között azzal vetik el, hogy az nem bizonyítható. Széchy Károly, Zrínyi életrajzírója szerint Majláni rosszul irányzott lövése nem okozhatott arc-, illetve szemsérülést, mivel Zrínyi a hasán feküdt, így azon a helyen nem érhet-e a lövedék. Vagyis Majláni beszámolóját a hason fekvő Zrínyiről és a

vadkanról elfogadta hitelesnek, Forstall Márk állítását a golyótól eredő sérülésről viszont nem. Ám tegyük fel mégis, hogy Majláni lövése célt tévesztett, és a vadkan helyett Zrínyit találta el. Ennek vajon miféle hatása lett volna az eseményekre? Amennyiben Zrínyi úgy viselkedett a vadkan támadása idején, ahogyan azt Majláni előadta, akkor egy ilyen, célt tévesztett lövés valóban nem ad választ semmire, mivel az igazi kérdőjelek a vadkan támadásának közvetlen előzményei, illetve első pillanatai körül sorakoznak. Mi történt Majláni megjelenése előtt? Póka fényt deríthetett volna a történetnek erre a homályos részére, ő azonban a jelek szerint nem vállalkozott erre. Póka magatartása érthetetlen, hallgatása pedig fölöttebb különös.

A lövések számát és időpontját illetően a beszámolók nem egyértelműek. Bethlen Miklósnál csak Majláni lövéséről esik szó. Vitnyédi István két golyótól megsebzett vadkanról ír, Forstall Márk pedig három lövésről tesz említést. Nem mindegy, hogy a vadkan támadása idején hány lövés hallatszott. Elképzelhető, hogy három, miként azt Forstall Márk írta? A történetíró bizonyára beszélt a vadászat résztvevőivel, illetve ismerte az általuk mondottakat, és számos fontos adatot rögzített. A lövések számának és más részleteknek a megmásítása talán nem állhattott érdekében, de tudjuk, hogy a történetet több helyen kozmetikázta annak érdekében, hogy Zrínyit felmagasztalja. „Egyszerre három lövés hallatszik” – írta Forstall. Vajon előfordulhatott-e, hogy három lövés hangja csalta oda Zrínyi embereit? Ismereteink szerint csupán Póka volt Zrínyi közvetlen közelében. Ez azt jelenti, hogy egy lövést leadhatott ő, a másikat leadhatta Zrínyi, viszont a harmadikhoz kellett volna még egy ember. A korabeli lőfegyverek nem vethetők össze a mai vadászfegyverekkel. Kezdetlegesebb szerkezetük, nehezkesebb kezelésük miatt az egy fegyverre jutó lövések száma kevesebb volt a mai, korszerű vadászfegyverekéhez képest. Úgy gondoljuk, hogy a sebesült vadkan megjelénésétől kezdve már nem lehetett idő és alkalom a puskák újratöltésére és ismételt elsütésére, tehát csak abban az esetben dörödhethetett három lövés, ha más is a helyszínen tartózkodott. Bethlen Miklóstól tudjuk,

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

256

hogy Zrínyi nem lőtt, és Majláni nem a lövések hangját, hanem Póka jajszeit hallotta. Nagyon úgy fest, hogy valaki nem mondott igazat.

Vitnyédi István két golyótól megsebzett vadkanja valós adat lehet. A golyók egyike származhatott Pókától, hiszen ő közölte Zrínyivel, hogy megsebesítette a vadat. Ezt a golyót azonban jóval korábban lőtte ki, még mielőtt értesítette volna Zrínyit. A vadkanban lévő második golyó jöhetett Majláni fegyveréből, ám ha ezen kívül is volt még lövés, akkor érdemes eltűnődni Zrínyi súlyos arcsebének Forstall-féle leírásán.

Nem könnyű kiemelni a régi történet legfontosabb és legmegbízhatóbb elemeit. Nem könnyű eldönteni, hogy az egymásnak ellentmondó információk közül melyeket tekinthetjük hitelesnek, s melyeket nem. Akad olyan korabeli levél, amely nem fogadja el a sebesülten és szótlanul fekvő Zrínyiről festett képet. Ostrosich Mátyás felvidéki nemes a vadászatán részt vevő Zichy Pálra hivatkozva írta a feleségének: „... nem tudhatják, mi formán történt, lábáról leejti az urat, három sebet nagyot ejtett rajta, az fején, torkán és lábain, az mikor az két szolgája hozzá érkezett, hallván jajgatását, már akkor fel állott nagy viresen lábára és szekeret kárt, mondván, semmi az, egy fertály óra múlva szegény meghalt...” Megjegyezzük, ez a leírás látszólag gyengébb forrásértékű, mint Bethlené, aki közvetlenül Majlánitól szerezte értesüléseit. Amennyiben a szolgák Zrínyi hangját hallották volna, akkor biztos, hogy Majláni ezt megemlíti, és nem csak Póka jajgatásáról beszél.

Másként írta le a jelenetet gróf Esterházy Pál, Sopron vármegyei főispán, aki fiatalon harcolt Zrínyi oldalán az 1663–64-es, törökök elleni hadjáratban. *Mars Hungaricus* című művében másutt nem olvasható részletekkel is szolgált, és ezekből arra lehet következtetni, hogy a halálesetről többféle változat keringett Zrínyi baráti, rokoni köreiben. Esterházy például ezeket írta:

„Zrínyi vadászni ment az embereivel, és sok vadkant megöltek, egyet pedig, amely a többenél erősebb volt, az ott állók golyóval megsebesítettek. Ezt, midőn elmenekült, Zrínyi nagy hévvel üldözőbe vette, s a sebetől elnehezedett állatot kis idő múlva egy bozótban megtalálta.

Azonnal leszállt lováról s egyedül, vitéz módra megtámadta a vadkant, nem sejtve, hogy a halálba rohan, amely eddig mindig elkerülte.

Midőn tehát azon fáradozott, hogy ledöfje a fenevadat, íme, ó jaj, a vadkan, amely a sebei okozta fájdalomtól már feldühödött, váratlanul egy pillanat alatt akkora sebet ütött a jobb lábán, hogy megállni sem bírt, s amikor a földre zuhant, a gyilkos agyaraival úgy szétmarcangolta, hogy félholtan maradt ott. Ámde ez elől a vész elől sem hátrált a nemes vitéz, s még a földön elterülve is nála levő késével átdöfte a fölébe kerekedő ellenfelet, amelyet, mivel e helyről elmenekült, másnap találtak meg s vittek Csáktornyára.”

Ez az idézet merőben másként ábrázolja Zrínyit, mint a többi, már említett forrás. Az az állítás, amely szerint Zrínyi lóháton üldözőbe vette a menekülő vadkant, majd miután megtalálta, azonnal leszállt a lováról, és megtámadta, ebben a formában nem bizonyítható. Elgondolkodtató viszont az a közlés, hogy szembeszállt a vadkannal, és a késével megszúrta, valamint az, hogy az állatot másnap megtalálták, és Csáktornyára vitték. A vadkan testén biztosan látható volt a szúrás, illetve a lövések nyoma. Ám Vitnyédi csak két golyóról írt, márpedig ő is láthatta az állat testét. A kimúlt vadkanról szóló feljegyzések rendkívül fontosak a valós történet rekonstruálása szempontjából.

Esterházy Pál visszaemlékezésének értékelésénél figyelembe kell venni, hogy Esterházy feltétel nélküli híve volt a császárnak. Később főudvarmester, majd nádor lett, aki nemcsak hatalmas birtokokat, de birodalmi hercegi rangot is kapott I. Lipóttól. Bizonyosra vehető, hogy hozzá is eljutottak a merényletről suttyogó híresztelések, de az is joggal feltételezhető, hogy ezeket semmiképpen sem vetette volna papírra.

Ha viszont Zrínyi mégis szembeszállt és küzdött a vadkannal, akkor a szemtanú Majláni beszámolója hiányos. Ám ha ez a küzdelem már Majláni érkezése előtt lezajlott, akkor erről Pókának tudnia kellett. Ebben az esetben miért nem beszélt erről Póka, a legfontosabb szemtanú?

Póka István nyilvánvalóan kulcsfigurája az eseményeknek. Éppen ezért elgondolkodtató, hogy alig találni róla megbízható adatot. A történészek

is csak futólag említik, és általában szemet hunynak afölött, hogy nem vonták felelősségre. Még arra vonatkozó feljegyzés sincs, hogy valaha is „megszólalt volna”. Persze akadtak, akik kutatták ennek az okát. A *Magyar Katonaiújság* 1943-ban megjelent, Zrínyi halálát taglaló cikkéhez a szerkesztő megjegyzést fűzött, és ebben azt állította, hogy Zrínyi halálos sebe származhatott lövéstől is, majd hozzátette: „Az orgyilkosság feltevését látszik valószínűsíteni az az adat, hogy Paka [régebbi kiadványokban Póka neve így is szerepelt – B. A.] és később családja is bizonyos kegydíjat kapott Bécsből...” Ennek a megjegyzésnek hitelét rontja, hogy nem ismerjük a hozzá kapcsolható forrást. Ettől függetlenül több mint meghökkentő, hogy Pókát nem állították bíróság elé gyáva magatartásáért, amit egy magyar főméltóság halálánál tanúsított.

Azt már láttuk, hogy a Majláni elmondására támaszkodó Bethlen-féle történet több ponton sántít. Ennek alapján rekonstruálva az eseményt, kijelenthetjük: nem valószínű, hogy Zrínyi halála eszerint zajlott le. Mégis, mi oka lehetett a szemtanúknak, hogy ilyen magatartást tanúsítsanak? Egészen biztos, hogy Pókát és Majlánit már a tragikus nap estéjén és másnapján is faggatták a történetek felől, Majláni pedig elmondhatta mindazt, amit Bethlen később megörökített. Ha másnap behozták Csáktornyára a kiszenvedett vadkant, és megtalálták rajta a két golyótól származó sérüléseket, akkor egyszerű logikával rá lehetett jönni: ha a lovakat megkötő Majlániék akár csak egyetlen lövést is hallottak, úgy a merénylet teóriája nem alaptalan.

Persze jogos a kérdés: ha golyó találta volna el Zrínyit, akkor erről miért nem beszélt az odaérkező szolgáknak? Tegyük fel, hogy Majláni beszámolója hiteles volt. Zrínyi valóban mozdulatlanul feküdt, mert a súlyos sérülések miatt rövid időre eszméletét veszítette. Ha előtte lövést kapott az arcába, már attól is a földre zuhanhatott, és harcképtelenné válhatott. Ez magyarázat lehet arra, hogy miért nem védte magát a vadkan támadásával szemben. Amikor a vadkan elfutott, visszanyerte eszméletét, és mondott néhány szót, esetleg mondatot. Abban a szörnyű, sokkos állapotban viszont egyáltalán nem valószínű, hogy pontosan tudta, mi

és hogyan történt. Ha mégis tudatában volt, hogy lövés érte, akkor sem gondolhatott szándékosságra, hanem sokkal inkább arra, hogy miként élheti túl a súlyos sérüléseket.

A halálesetet aprólékosan elemző, *Zrínyi és a vadkan* című kötet szerzői sorra vették az egykorú visszaemlékezéseket, és íróik politikai hovatartozását is vizsgálták. Megállapították, hogy a merénylet teóriája mellett többnyire a Habsburgok ellenlábasai törtek lándzsát, és ebből arra a következtetésre jutottak, hogy ez a teória valamiféle politikai nyomás vagy meggondolás hatására erősödött fel. Ebben sok igazság lehet, és valóban fontos a haláleset utóélete, történelmi megítélése, de témánk szempontjából ezúttal fontosabb, hogy valójában mi történt a kursaneci erdőben. Az összes forrást ismertetni itt nincs módunk. Futólag is csak azokat említettük, amelyeket a legértékesebbnek, a leginkább mérvadóknak gondoltunk. Láthatjuk, hogy ezek alapján is sok az ellentmondás, a bizonytalanság. Mi adhat mégis fogódzót, biztosabb útmutatót a Zrínyi-rejtély felderítéséhez?

Amikor Bethlen Miklós az *Önéletírást* készítette (1708–1710 között), Zrínyi már csaknem fél évszázada nem élt. Bethlen ezalatt fényes pályát futott be. Előbb Udvarhelyszék főkapitánya, majd Máramaros vármegye főispánja, 1689-ben pedig a fejedelmi tanács tagja lett. 1690-ben jelentős szerepet játszott a *Diploma Leopoldinum* kiadásában. I. Lipótnak ez a rendelete meghagyta Erdélyben a vallásgyakorlás szabadságát, illetve a fejedelmi és a rendi önkormányzat addigi szervezetét, viszont a kormányzótanács révén Erdélyt közvetlenül a bécsi udvari kancellária irányítása alá helyezte. Bethlen kiérdemelte az udvar elismerését, és már 1691-ben kancellár lett. Öt évvel később grófi rangot kapott, de a könyörtelen ellenreformációs törekvéseket látva kiábrándult a Habsburgokból. A Rákóczi-szabadságharc idején már nyíltan elpártolt tőlük, és röpiratot adott ki, amelyben Erdély önállóságát szorgalmazta. Rabutin tábornok ezért elfogatta, és hamarosan bebörtönözték. Az *Önéletírást* az eszéki börtönben kezdte írni, majd 1710-ben, bécsi fogságában fejezte be.

Bethlen Miklóssal kapcsolatban a másik fontos tudnivaló az, hogy

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

Zrínyi halála után, 1664–65-ben Velencébe, azután Sopronba, Bécsbe, Pozsonyba, a Felvidékre és Erdélybe utazott. Velencében tárgyalt a francia követtel, Pozsonyban pedig Lippay György érsekkel. Nem sokkal velencei tárgyalása után a francia sajtó megszéllőztette Zrínyi halálának gyanús körülményeit, majd Lippay érsek értesítette a Velencei Köztársaságot arról, hogy Zrínyi halálát kitervelték. Bethlen ismeretségi körében másutt is felbukkantak a merényletre utaló vélemények, és ezek olykor verses formában is megjelentek. Magyarán: a fiatal Bethlen akkoriban bizalmas körben egészen másként vélekedett Zrínyi haláláról, mint negyvenöt évvel később. Egyes történészek ezt azzal magyarázzák, hogy Bethlen az elhunyt költő és hadvezér öccsétől, Zrínyi Pétertől kaphatott megbízást arra, hogy megfelelő helyeken ebben a szellemben nyilatkozzon. Ugyancsak Zrínyi Péter hatását gyanítják Forstall Márk feljegyzései mögött is. Arra már kevésbé térnek ki, hogy Zrínyi Péter sok mindent tudhatott a bátyja haláláról, hiszen joggal feltételezhető róla, hogy nagyon is érdekelte az ügy.

A családban rövid időn belül felébredt a gyanú: Zrínyi Miklóst nem egyedül a vadkan ölte meg. Azok vélekedtek így, akik a legtöbb hitelesnek tekinthető értesüléshez jutottak. Zrínyi Péter, aki bátyja után szintén horvátországi bán lett, természetesen jól tudta, hogy a tragikus eseménynek és a hozzá kapcsolódó ismereteknek jelentős politikai súlya van. Feltehetően érdekében állt ezen ismeretek továbbítása a megfelelő emberekhez. Ebből azonban nem következik, hogy hamis, illetve szándékosan hamisított információk terjesztésére kérte volna Bethlen Miklóst.

Úgy gondoljuk, hogy a kursaneci erdő titkát Bethlen Miklós *Önéletírása* alapján fejthetjük meg. Az idős Bethlen a Habsburgok fogságában sínylődve írta visszaemlékezéseit. Olyan időszakban, amikor még nem zárult le a Rákóczi-szabadságharc utolsó felvonása, és amikor a bécsi udvar besúgóhálózata gőzerővel működött. Neki tudnia kellett, hogy mit kockáztat, ha Zrínyi haláláról ugyanúgy nyilatkozik, ahogyan azt egykor Lippay érsek előtt is tette. Érthető, ha nem akart kockáztatni. Amúgy is hitelesnek tűnő értesülés alapján dolgozott, mert azt írta le,

amit Majlánitól hallott. Ennél azonban sokkal többet tudhatott. Bethlen az *Önéletírás*ban sok mindenről hallgatott, és éppen ez az, ami elgondolkodtató. Hallgatott például a megtalált vadkanról, a szolgák által hallott lövésről (vagy lövésekről), Zrínyi lábsebéről, arról, hogy arcsebéről többen is úgy vélték: golyótól származhatott, végül és legfőképpen Póka István különös viselkedéséről (hallgatásáról és büntetlenségéről).

Pókával kapcsolatos hallgatása egészen szembeötlő. Még véletlenül sem mondott róla véleményt. Se jót, se rosszat. Aki elolvassa Bethlen szövegét, azonnal érzi a hiányt. Miközben semmit nem tudunk meg Póka valódi szerepéről, szüntelenül azon töprengünk, hogy mit követhetett el. Nem értjük, miért nem esik egyetlen szó sem arról, hogy mi történt vele a későbbiekben. Bethlen éppen azzal irányította a figyelmet Pókára, hogy nem beszélt róla. Aligha véletlenül. Zrínyinek ezt a mondatát – „Rútul bánék velem a disznó” – viszont egyedül az *Önéletírás*ban olvashatjuk. A célzatos utalást a vadkanra a történészek egy része különösnek tartja, és nem hiszi, hogy Zrínyi valóban mondta ezt. Ha viszont nem mondta, akkor Bethlen itt nemcsak elhallgatott valamit, hanem hozzátett a történethez.

Klaniczay Tibor szerint „a szemtanú Bethlen pontosan leírta az esetet”. Más kutatók is első helyen hivatkoznak Bethlenre, s nem ok nélkül. Bethlen Miklós olyannyira pontosan írta le a történeteket, hogy egyesek ezt a leírást kódolt üzenetnek tartják. Ha valóban kódolt üzenetről van szó, akkor mit is üzent olvasóinak a kitűnő krónikás? Nézetünk szerint azt, hogy Zrínyi halálát nem egyedül a vadkan okozta. Bethlen kiváló, nagy formátumú gondolkodó volt. Feltehetően bízott abban, hogy írását majd tüzetesen tanulmányozzák az utódok, és ennek alapján rájönnek, mi mindent hallgatott el. Fontos lehetett számára, hogy az *Önéletírás* fennmaradjon, és ne jusson arra a sorsra, mint a Zrínyivel kapcsolatos több korabeli dokumentum, amely nyomtalanul eltűnt. Rabtartói gondoskodtak volna erről, ha gyanúba keverte volna a császári udvart.

Zrínyi Miklós halála után öt és fél évvel, 1670 áprilisában Grémonville bécsi francia követ titkosírással ezt írta XIV. Lajosnak: „... két napja tud-

tam meg egy jól értesült személytől, hogy valójában nem a vaddisznó ölte meg a másik Zrínyit, hanem egy vadász, akit a császár bérelt fel, mert felfedezték, hogy ő [Zrínyi] tárgyalta a törökökkel, hogy segítségükkel magát tegye Magyarország királyává.”

Történészek szerint a Grémonville-t tájékoztató, jól értesült személy Zrínyi Péter lehetett, vagy valaki a köreiből. Igen, Zrínyi Péter valóban alapos ismeretekkel rendelkezett, de az öt és fél év nehezen hozható összefüggésbe vele, mivel gyanúját nem sokkal bátyja halála után már megfogalmazhatta. Grémonville-nek tehát Zrínyi nem mondhatott újat, valószínűbb, hogy a követ olyan kompetens személytől nyert információkat, aki Zrínyitől függetlenül szerezte őket. Zrínyi Péter mindenestre tudhatta azt, amit mások csak sejtettek: Zrínyi Miklós golyót kapott, még mielőtt szembeszállt volna a vadkannal (vagy már a küzdelem közben). Ebben az esetben Póka István fővadász nem véletlenül került gyanúba, és az sem véletlen, hogy elkerülte a felelősségre vonást. Hatalmas és befolyásos patrónus tartott fölé védőernyőt.

203

HOGYAN SZERZETT HERCEGI RANGOT ESTERHÁZY PÁL?

Az Esterházy család az egyik leghíresebb magyar arisztokrata család. Nevük hallatán főméltóságok, főpapok, tábornokok, fényes kastélyok, ritka műkincsek, hatalmas birtokok jutnak eszünkbe, és nem utolsósorban az az igyekezet, amellyel a család kiemelkedő tagjai a kultúrát, a művészetet támogatták. A pazarló fényűzéséről is elhíresült familia felemelkedésének fordulópontja volt, hogy gróf Esterházy Pál, Magyarország nádora I. Lipóttól 1687-ben birodalmi hercegi rangot kapott.

Esterházy Pál 1635-ben Kismartonban született. Már 1661-ben főudvarmester és tábornok volt, majd Zrínyi Miklós oldalán jeleskedett az 1663–64-es törökellenes hadjáratban. Később Montecuccoli parancsnoksága alatt szerzett érdemeket, 1667-ben pedig kinevezték alsó-magyarországi főhadvezérnek. Győztes csatákat vívott a felkelők ellen Lőcsénél és Györknél, és még ugyanabban az évben előléptették tábornaggyá. 1681-ben nádorrá választották (már apja, Miklós is viselte ezt a tisztséget), majd II. Károly spanyol királytól megkapta az Aranygyapjas Rendet. 1686-ban Buda bevételét húszezer főből álló sereggel segítette.

Látszólag jó oldalon állt, mert azon munkálkodott, hogy Magyarország felszabaduljon a török megszállás alól. Ehhez azonban támogatnia kellett a magyarellenes tanácsadókra hallgató I. Lipót hatalmi törek-

véseit. Lipótot 1657-ben koronázták magyar királlyá (egy évvel később császárrá). Negyvennyolc éves uralkodását törvénytelen intézkedések hosszú sora kísérte. Nem tartotta be például a vallásszabadságot szabályozó, érvényben lévő szerződéseket, az erdélyi belügyekbe történt beavatkozással háborúba keveredett a törökökkel, ráadásul a katonai sikereket sem mindig kamatoztatta megfelelően (jellemző példa erre az 1664-es vasvári béke, amely inkább a törököknek kedvezett). Önkényesen, a magyar országgyűlés mellőzésével kormányzott.

A jogos elégedetlenség megnyilvánulásának egyik jele volt gróf Zrínyi Miklós horvát bán, költő és hadvezér eltávolodása az udvartól, majd kapcsolatfelvétele a franciákkal, a velenceiekkel és másokkal. Ugyancsak elégedetlenség szülte a gróf Wesselényi Ferenc nádor nevéhez kötődő főúri összeesküvést, amelyet Wesselényi halála (1667) után lepleztek le. Az idegenekből álló rendkívüli bíróság az elfogott vezetőket, így gróf Zrínyi Péter horvát bánt, gróf Nádasdy Ferenc országbíró, gróf Frangepán Ferencet és másokat fej- és jószágvesztésre ítélte. Lipót ezután újabb törvénytelen lépésekre ragadtatta magát: felfüggesztette az alkotmányt, eltörölte a nádori tisztséget, újabb adókat vetett ki, és kegyetlenül üldözte a protestánsokat. Felségsértési perek sorozata következett, és az elkeseredett magyaroknak rá kellett döbbsenniük, hogy a bécsi udvar nagyobb veszélyt jelent rájuk nézve, mint a régi ellenség, a török.

Gróf Thököly Imre felkelése, a kuruc seregek harci sikerei 1681-ben arra kényszerítették Lipótot, hogy helyreállítsa a vallásszabadságot, a rendi alkotmányt, valamint visszaállítsa a nádori tisztséget (Esterházy Pál). Thököly 1682. június 15-én házasságot kötött I. Rákóczi Ferenc volt erdélyi fejedelem özvegyével, gróf Zrínyi Ilonával. A császár jó szemmel nézte az esküvőt, és a munkácsi várban megtartott lakodalmi ünnepségre még követet is küldött. Az udvarban úgy vélték: ezzel a házassággal sikerül Thökölyt eltávolítani az erdélyi kancellár és fejedelmi tanácsos gróf Teleki Mihálytól, aki saját lányát akarta Thökölyhez adni.

Ugyanebben az évben még egy jelentős esküvőt tartottak: Esterházy Pál feleségül vette Thököly Imre húgát, Évát. Esterházy és Thököly tehát

sógorok lettek, amit bizonyára derűlátóan figyelt a bécsi udvar. Thököly azonban hamarosan világossá tette, hogy nem kíván változtatni politikáján, és esze ágában sincs együttműködni Lipóttal. Szövetséget kötött a törökökkel, majd elindította felső-magyarországi hadjáratát.

Hamarosan felerősödött a török offenzíva is, amely már Bécset fenyegette: 1683-ban azonban fordult a kocka, Lipót a Szent Liga seregeinek segítségével fokozatosan visszaszorította a törököket, és Buda 1686-os elfoglalásával nagy lépést tett a magyarországi törökellenes háború győztes befejezése felé.

Esterházy nádor ezekben az években is következetesen szolgálta a Habsburg-érdekeket. Nem csupán a törökellenes küzdelmekben igyekezett érdemeket szerezni, hanem a magyar protestánsokkal szembeni leszámolások terén is. 1683. február 8-án Lipót császárhoz írt felterjesztésében többek között ezt írta: „Fogadjon felséged 3000 magyar lovast s 2000 magyar gyalogost; fogadjon szintannyit az ország: lesz mindössze 10 000 fő, és felséged tapasztalni fogja, hogy Thökölyt visszaverjük Isten segítségével.”

Esterházy azonban nemcsak sógora, az evangélikus vallású Thököly visszaverésére gondolt, hanem saját pályájának egyengetésére is. Ugyanebben a felterjesztésben így fogalmazott:

„Thököly elbízván magát a felséged részéről tapasztalt kegyes eljárás következtében, valamennyi keresztyén fejedelem csúfjára s felségednek is mint törvényes királyának rövidségére vakmerően elfogadta a török zsarnoktól a fejedelmi, hercegi címet. [...] Jelenleg még csak egyes magyarországi részek fejedelmének írja magát, de ha nem akadályoztatik, jobbát rövid idő múlva a királyi pálca után nyújtja, mit párthívei máris hirdetnek, oly hozzáadással, hogy Pozsonyt fogja székvárosul választani. [...] Mindezekből következik, hogy nem volna tanácsos, hogy felséged őt fejedelemnek elismerje... [...] De ha a jelen körülmények között kénytelen-kelletlen meg kell adni Thökölynek a hercegi címet, méltányosnak látnám, hogy előbb a nádor [vagyis maga Esterházy Pál – B. A.] díszítetné fel e címmel, mint ki a felségnek híve és helytartója, s ki mint

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

nádor különben is herceg, s nem is követel tartományt vagy megyét magának, hanem megelégednék a csupasz névvel. Ebből azt látná Thököly, hogy nem a szultán, hanem felséged hatalmában áll valakit herceggé tenni, a nádor pedig nagyobb súllyal léphetne fel a jelen forradalomban Magyarországon... [...] Aztán minek is tartana felséged annyira az egy Thökölytől? Jöjjön csak segítségünkre néhány ezer emberrel a lengyel király, s járjon csak ki Barkóczynak s felséged egyéb híveinek, kik nagyocská számmal vannak, zsoldosok szerzésére egy kis pénz: fogadom, rövid idő múlva magára marad Thököly. Főképp, ha felséged segítségére méltóztatik lenni a nádornak, ki szintén együvé szerkeszt egy belföldi dandárt az ország oltalmára és felséged szolgálatára. Méltóztassék továbbá 100 000 forintot valamely hű biztosának kezéhez adni, ki a nádor oldalánál tartózkodjék, s adandó alkalommal azt az összeget Thököly párthívei között kiosztogassa. Katonái hozzánk át fognak térni, s talán nagyobb merényletet is megkísérlelnék, és ehhez képest csekély pénzzel milliókat erő eredményt vásárolhatunk meg.”

Esterházy és Thököly tehát ellenfelek voltak egy olyan korban, amikor a keresztényeket nemcsak a politikai, hanem a vallási különbözőség is súlyosan megosztotta. Hozzá tartozók, rokonok, egykori barátok és fegyvertársak váltak halálos ellenségekké. Sorsukat döntően meghatározta a Habsburgok és a török birodalom közötti hatalmas erőpróba alakulása és végső kimenetele.

Az áhított hercegi rangra azonban még várnia kellett Esterházy Pálnak. A törökök elleni fényes hadi sikereket egyre inkább beárnyékolta a magyarországi protestánsokkal szembeni megtorló lépések. A császári udvar e téren jóval messzebbre ment, mint amennyit XI. Ince pápa célszerűnek látott. A pápa mérsékeltabb nézeteket vallott, és azt szerette volna, ha a császár vallásszabadságot ad a protestánsoknak. I. Lipót és a magyar katolikus főurak (Esterházy náddal az élen) viszont a kemény kéz politikáját támogatták, amivel a protestánsok jelentős részét a törökök oldalára állították.

Az ellenreformáció egyik jellegzetes, kegyetlen mozzanata volt például

Antonio Caraffa gróf, császári generális eperjesi vértörvényszéke, amely felülmúlta Caraffa korábbi, debreceni kegyetlenkedéseit is. A teljhatalommal felruházott vértörvényszék 1687-ben (februártól novemberig) tevékenykedett Eperjesen. Koholt vádak alapján őrizetbe vették a legmódosabb, protestáns vallású (főként evangélikus) polgárokat és nemeseket. Az elfogottakat szörnyű kínzásoknak vetették alá; majd a város főterén lefejezték őket. Kivégzés előtt egyeseknek a karját is levágták a verpadon. Caraffa egy közeli ház erkélyéről nézte a borzalmas színjátékot, amely később, a többi kegyetlenkedésével együtt maradandó emlékeket hagyott benne (élete vége felé megőrült, rémlátomások gyötörték).

És miközben ártatlan emberek sokaságát fosztották meg életüktől és vagyonuktól, Esterházy nádor nagy buzgalommal készült az október 18-ára összehívott pozsonyi országgyűlésre. Ez az országgyűlés Magyarország történelmének egyik legsúlyosabb diétája volt. A nádor itt döntő szerepet játszott abban, hogy a honatyák elfogadták a Habsburgok fiági örökösödését (más szóval örökös királyságát) kimondó törvényt, és eltörölték az Aranybulla 31. cikkelyét, amely bizonyos esetekben az uralkodóval szembeni nemesi ellenállás jogát rögzítette. Lipót ígéretet tett ugyan az ország alkotmányának visszaállítására, majd közkegyelmet hirdetett (ez Thökölyre és fegyveres híveire nem vonatkozott), de ismerte a magyarokkal szembeni felfogását, ezt már akkoriban sem lehetett komolyan venni.

Esterházy Pál kitartó munkálkodásának köszönhetően 1687. december 9-én Pozsonyban magyar királlyá koronázták Lipót idősebbik fiát, a kilencéves I. Józsefet. Esterházy ezen a napon elérte azt, amire oly régen vágyott: német-római birodalmi hercegi rangot kapott.

Tehetséges főúr volt, akinek *Harmonia caelestis* című, 55 egyházi zeneműből álló nagyszabású munkája kimagaslik a barokk kori zenekultúra alkotásai közül. (A legújabb zenetörténeti kutatások alapján Esterházy nem a gyűjtemény szerzőjének, inkább csak a szerkesztőjének tekinthető. – A szerk.) Nemcsak zeneszerzéssel, hanem költészettel is foglalkozott. Nevéhez fűződik a nagyszerű kismartoni barokk kastély

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

építése, valamint a később világhírűvé vált kismartoni zenekar alapítása is. Sokat áldozott a fraknoi vár képtárára és fegyvergyűjteményére. Miközben elkötelezett híve volt a bécsi udvarnak, időnként felemelte szavát a rendi jogok védelmében is. A császár kegyéből magas méltóságokra, az ország leggazdagabb arisztokratái közé emelkedett. 1713-ban Kismartonban hunyt el.

Sógora és ellenfele, Thököly Imre, Felső-Magyarország és Erdély egykori fejedelme elveszítette támogatóit és birtokait, majd az 1699-es karlócai békekötéskor száműzötteknek nyilvánították. Nehéz körülmények között, köszvénytől szenvedve halt meg 1705-ben a kis-ázsiai Nikomédiában.

200

A HALOTT HUSZÁR KAPITÁNY FELTÁMADÁSA

Báró Károlyi István huszár kapitány részt vett az 1686-os török elleni, első zentai csatában. Már a csata kezdetén kitűnt bátorságával és vitézségével. A rohamra szólító jelzést követően előrevágtatott, és nagy elszántsággal tört az ellenség sűrűjébe. A törökök gyűrűbe fogták, de kétszer is kivágta magát. Harmadszorra már nem volt szerencséje, mert egy török harcos keresztüldöfte a dzsidájával.

A zentai csatát megelőzte a szegedi táborozás, illetve Szeged ostroma, amelyet De la Vergne császári tábornagy irányított. A várvédő törökök erős ellenállása miatt nemcsak az ostromló katonák szenvedtek súlyos veszteségeket, hanem maga a tábornok is életét veszítette. A törökök a város felmentésére 6000 fős sereget küldtek, amely Zenta közelében táborozott. Velük szemben felvonult a császáriak 5000 fős serege, amelynek meghatározó részét képezte a gróf Barkóczy Ferenc tábornok vezérletével felvonuló magyar seregrész, benne a Szatmár megyei lovasság. Közéjük tartozott a hős Károlyi István is.

Amikor a török átdöfte őt, kiejtette kezéből a kardját, és felkiáltott: „Jaj, oda vagyok!” Kapitánytársa, báró Sennyey István a segítségére sietett, de azután látva, hogy két keresztény katona már gondjaiba vette, folytatta a küzdelmet. Sennyey a történekekről később így írt: „Ott hadtam szegény Károlyi Istvánt, és dolgaimhoz láttam, akkori állapot és hivatalom szerint, és tovább is úzvén az ellenséget: éppen utolja felé az harcznak

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

én is a sok pogányok közé elegyedvén, csaknem oly formán, mint szegény Károlyi István; noha Isten megtartott, de igen nehéz sebbe estem.”

Barkóczy tábornok, aki a hősi halált halt István apjának jó ismerőse volt, a csata után felkérte a szegedi kegyesrendiek főnökét, Nagy Jánost, hogy gondoskodják a kapitány eltemetetéséről. A páter sajnos csak a negyedik napon próbált eleget tenni a felkérésnek, addig azonban a halottakkal tarkított mező kigyulladt, és a lángoktól a holttestek felismerhetetlenné váltak. Nagy páter tehát nem látta a halott Károlyi Istvánt, viszont ezt írta róla öccsének, Károlyi Sándornak: „Isten kegyelméből az harcz meglévén, hallottam sok becsületes vitézek szájából, hogy szegény Károlyi István elesett az harczon; kiváltképpen üdvözült páter Makay uramtúl, a ki azon harczon nemcsak mint pap, hanem mint vitéz ember, jól viselte is magát, Károlyi István uram ő Nagyságához is közel járt. Méltóságos Generális Barkóczy Ferencz uram ő Nagysága ismég jutván az harc után a táborra [...] mondá: odahagyánk Károlyi Istvánt, általverte a török a csidával, hanem édes Paterem, kegyelmed atyja [...] tekintetiért a testek között kerestesse fel, és temettesse el; annakokáért küldöttem az harc helyire olyan rácz embert, aki mondotta, hogy látta testét Károlyi István uram ő Nagyságának; történt pedig, hogy elküldöttem, negyednappal az harcz után. Visszagyüvén az ember, referálta, hogy már igen bűdös a test, nem lehet elhozni, kire nézve mondtam ott körülálló emberek előtt: édes atyámfiak, ha az harczhelyre mentek, temessétek el; a minthogy visszagyüvén némely szegény emberek, azt mondták, hogy két keresztyén ember testénél többet magyar részről nem láthattak a megegyeledett török testek között [...] Ezek így lévén, szent misét is mondtam böcsületes paterimmal Károlyi István uram ő Nagysága lelkéért.”

Waltherr Imre (1827–1875) ügyvéd, a Károlyi család tisztviselője 1874-ben a *Századokban* közreadott tanulmányában ismertette az idevonatkozó részleteket, és nagy figyelmet szentelt Károlyi István elhalálozásának körülményeire, mivel ezeknek a maguk idejében rendkívüli jelentőségük volt. A többrészes dolgozat (levéltári források alapján) beszámolt arról, hogy tizenegy évvel a csata után egy török fogságból szabadult magyar

rab érkezett Bécsbe, aki külsejére nézvést feltűnően hasonlított Károlyi Istvánra. Ezzel kapcsolatban nagy súlya volt Kis Balázs, a zentai ütközetben részt vevő ezereskapitány véleményének, aki a jövőben egyértelműen felismerte a halottnak hitt Károlyit. Szatmár városának Bécsben tartózkodó küldöttei, Visky János és Szathmáry Imre is hasonló véleményen voltak, és sietve értesítették a felfedezésről Károlyi Sándort, aki akkor már Szatmár vármegye főispánja volt.

A csodával határos visszatérés nagy feltűnést keltett, és Károlyi István már a harmadik napon jelentkezett a királyi személynöknél, aki azonnal elkísérte őt Kollonich Lipót bíboros-érsekhez. A bíboros (ekkor már az udvari titkos tanács elnöke) barátságosan fogadta Károlyit, és megígérte: közbenjár, hogy megjelenhessen egy uralkodói magánkihallgatáson. Erre hamarosan sor került. A férfi Lipót császár előtt beszámolt a vele történetekről. Eszerint a zentai ütközetben, amikor már harmadszor került az ellenség gyűrűjébe, eldobta kardját, párducbőrét, forgóját és gyűrűjét, és csak törével védelmezte magát. A törrel oldalba döfött egy öregebb törököt (valamilyik pasa testvérét), de közben a lova megbolt, ezért a törököt magával rántotta a földre. A többiek rárontottak, és bizonyára megölték volna, ha a rázuhant török teste nem fogja fel a neki szánt lándzsaszúrásokat. Ezután az a pasa ejtette rabul, akinek a testvérét megölte.

A történet igen meggyőzően hangzott, mivel a szemtanú, báró Sennyey István annak idején arról is írt, hogy a csata után előkerült Károlyi István lova, kalapja, forgója és pecsétgyűrűje. (Ezt az utóbbit valaki megszerezte, és elküldte a gyászoló apának, Károlyi Lászlónak.) Akkor ezt úgy magyarázták, hogy a ledöfött Károlyi mellett szorgoskodó rác katonákat nem annyira a segítőkészség, hanem sokkal inkább a fosztogatás szándéka vezette, és ők bocsátották áruba az elesett kapitány tárgyait. Az elmondottakat végül is mindenki hihetőnek tartotta, és a szökött rab esete nagy érdeklődést váltott ki. Hamarosan tovább kerekedett a történet, minthogy Károlyi István a kiszabadulását egy Szmírnában tartózkodó angol kereskedő, William Farrington magyar szolgájának köszönhetette. Károlyit a kereskedő szolgája, a losonci születésű Liszkai Miklós kísérte

Bécsbe, aki hamarosan levelet intézett Károlyi Sándorhoz, ismertette a török rabságból történt szabadulást. Liszkai isteni szerencsének nevezte, hogy Szmírnában találkozott egy kolduló magyar rabbal, aki közölte vele, hogy az egyik gályán raboskodik egy magyar úr, aki akár tíz- vagy húszezer tallért is fizetne, ha valaki kiváltaná a rabságból. Ezek után Liszkai felvette a kapcsolatot a gályarabbal, majd megkereste gazdáját, az angol kereskedőt, és rábeszélte, hogy a magyar rabot fogva tartó borsánál tegye le a váltságdíjat. A kereskedő tudta, hogy ha ő jelentkeznék a rabért, a basa drágán megfizettetné a szabadítást, ezért Liszkaira bízta a dolgot. Ő azután görög közvetítők segítségével elérte, hogy a magyar fogoly végül is viszonylag szerény összegért kiszabadulhatott. Levelében erről így tájékoztatta Károlyi Sándort:

„Isten adta, hogy ismét kivágatta a basa a vasbúl, és úgy hívatta az úr ő Nagyságát eleibe, s megitatott egy pohár bort vele, azután adta a görögök kezeiben, úgy, hogy soha többet kardot ne fogjon török ellen. Nevetvén a görögök, vitték az urat a gályából a kis hajóra, úgy hozták a tengeren vissza Smyrnára az uram ő kegyelme házához; az uram ő kegyelme is menten azon forgolódott, hogy ő Nagyságát édes hazánk felé útban igazíthatná.”

Kollonich hívására hamarosan Károlyi Sándor is Bécsbe érkezett. A két testvér a bíboros jelenlétében találkozott egymással. Arról szó sem lehetett, hogy felismerjék egymást, mivel az 1669-ben született Károlyi Sándor mindössze háromesztendő volt, amikor elkerült a szülői háztól (ekkor ugyanis elveszítette édesanyját, és emiatt Munkácson, Báthori Zsófia udvarában nevelkedett, majd Ungvárra került), bátyját pedig már fiatalon távoli vidékekre térítette a katonai pálya. Így állt elő az a különös helyzet, hogy a két testvér kisgyerekkoruk óta nem találkozott.

Károlyi Sándor tehát kénytelen volt a jövevény beszámolójára, illetve Károlyi István egyes ismerőseinek véleményére hagyatkozni, és ezek alapján örömmel fogadta elveszettnek hitt testvérét. Megtérítette Liszkai Miklós költségeit, és azon felül is szépen fizetett a szolgálataiért, azután Istvánnal együtt visszatért Szatmárba, a nagykárolyi kastélyba.

A hazatért testvér gyorsan feltalálta magát. A váradi káptalan előtt óvást jelentett be a fogsága idején történt családi osztozkodásokkal szemben, öccsét, Sándort meghatalmazta javainak visszaszerzésére, végül pedig ügyvédet fogadott esetleges peres ügyeinek intézéséhez.

A nagy találkozás öröme hamarosan alábbhagyott, mert István a rokonokat, barátokat és ismerősöket cseppet sem emlékeztette régi énjére. Külsejét illetően is akadtak bizonyos kételyek, de ennél sokkal zavaróbb volt az, hogy merőben másként viselkedett, mint azelőtt. Korábban csendes, békés természetű, művelt fiatalembernek ismerték, most viszont egy civakodó, dorbézoló, káromkodó embert kaptak helyette. István sűrűn látogatta a kocsmákat, közönséges emberekkel barátkozott, sokat garázdálkodott, és érdekes módon a fogsága előtti időkből semmire sem emlékezett. Jelenléte egyre jobban zavarta a háziakat, különösen Károlyi Sándor feleségét, a nagy műveltségű Barkóczy Krisztinát. Addig könyörgött a férjének, hogy szabadítsa meg a kellemetlen rokontól, amíg sikerült Istvánt Olcsvaapátiba költöztetni. Ott azután még jobban elkanászodott. Veszekedett, katonák közé lőtt, egy nemesembert összekötözött és bántalmazott, egyszóval sok olyat tett, amivel felébresztette Sándorban a gyanút, miszerint ez az ember nem az ő testvérbátyja. István közben megismerkedett Csáky László ezredes özvegyével, Jósika Judittal. Hamarosan egybekeltek, és Micskére költöztek.

Károlyi Sándor 1697-ben hozta magával Bécsből a bátyjának gondolt férfit, de olyan súlyos aggályai voltak a személyazonosságát illetően, hogy már 1698. október 16-án bejelentette a császári udvarnál: visszavonja korábbi nyilatkozatát, és nem ismeri el testvérének Istvánt. Kérte az uralkodót, hogy az igazság kiderítésére állíttasson fel egy vizsgálóbizottságot, és ha bebizonyosodik a csalás, rójon ki megfelelő büntetést. A császárhoz benyújtott folyamodványában többek között így érvelt: „... mind testvére, Perényiné, mind az elesettnek egykori tanítója, kik István testalkatára és arcvonalaira emlékeznek, mind pedig rokonai s az igaz Károlyinak harcz- és tanulótársai, kik vele gyermeksege óta növekedtek, őt egyáltalában valódi Károlyinak el nem ismerik. Továb-

bá, habár igaz is, hogy a tizenegy évig tartó sanyarúság és nyomor az embert elméjétől megfoszthatja és egész valójában megváltoztatja: de itt a változás oly nagy, hogy annak megtörténhetése föl nem tehető; mert az igazi Károlyinak terjedelmes szája, ritka nagy foga, kiálló álla és mély hangja lévén, azonfölül jeles deákságnak, csendes természetnek, istenfélő tulajdonoknak és tudományos képzettségnek volt birtokában: holott e mostaninak kis szája, apró sűrű foga, vékony hangja, gömbölyű arcza van, s egyedüli szenvedélye a káromkodás és dőzsölés, annyira, hogy egymásután hétszer is lerészegszik; sem írni, sem olvasni nem tud; sőt ha másoktól nem hallja: azt sem tudta volna megmondani, kik valának szülői?"

A kérdés meghallgatásra talált, és I. Lipót felállíttatta a vizsgálóbizottságot (elnöke: Benkovics Ágost váradi püspök, bihari főispán; tagjai: báró Klobusiczky Ferenc zarándi főispán és Krucsay Márton szabolcsi alispán). Az első tárgyalási napot 1699. január 22-re tűzték ki. István feltehetően tartott a bírósági ítélettől, mert arra kérte Sándort, hogy egyezzenek meg, és barátságosan zárják le az ügyet. Sándor nem zárkozott el ettől, és Micskére küldte megbízottját, Eötvös Miklóst, hogy megtudakolja István javaslatait. A megbízott azonban olyan információkkal tért vissza, amelyek Sándort megerősítették saját igazában. Eötvösnek ugyanis alkalmá nyílt arra, hogy szót váltson István íródeákjával, akitől megtudta, hogy gazdája sem írni, sem olvasni nem tud. Sándor így elállt az egyezségtől, amit talán amúgy sem gondolt komolyan.

István ezután Bécsbe utazott, és elérte, hogy elhalasszák a tárgyalást. Az első tárgyalási napot így február 26-án Nagykárolyban tartották (ezen a megbetegedett Klobusiczkyt báró Sennyey István helyettesítette). Ezúttal Károlyi Sándor huszonhat tanúját hallgatták meg. Közülük Perényi János özvegye, Károlyi Krisztina, valamint Fekete Ferenc, Károlyi István egykori tanítója és további tizenhárom tanú azt állították, hogy a kérdéses személy sem arcbán, sem termetben nem hasonlít Károlyi Istvánhoz. Igencsak figyelemreméltó volt a tizenhatodik tanú, Öry János péterfalvi birtokos vallomása. Ő ugyanis határozottan állította, hogy

a Károlyi Istvánnak mondott egyén Nagy Mihály péterfalvi nemes fia, Nagy Gergely. Ezt azzal támasztotta alá, hogy Gergely lánytestvére három éven keresztül az ő felesége volt, vagyis Gergellyel ennyi ideig állt sógorságban. Két péterfalvi nemes ugyancsak eszerint vallott Károlyi Istvánnal szemben, hozzátéve, hogy Gergelyt általában „Géci” néven szólították. Kulonaj Sámuel, a tizenkilencedik tanú egyaránt ismerte Károlyi Istvánt és Nagy Mihály fiát, Gergelyt. Azt állította, hogy Nagy Gergely a hősi halált halt Károlyi István csapatában szolgált, Szemere Pál káplársága alatt közlegény volt, és egy alkalommal valamilyen gazság elkövetése miatt Perényi Pál bebörtönöztette.

Károlyi Zsuzsanna (Perényi Pál özvegye és Károlyi István testvére) nem tudta eldönteni, hogy a szóban forgó személy a testvére-e, vagy sem, de állította, hogy ennyire hasonló embert még nem látott. Elmondta, hogy Nagy Mihály fiát, Gergelyt a férje hat évvel korábban elzáratta, de nem tudja, hogy mi lett vele a kiszabadulása után. Sokatmondó tanúvallomást tett Gyulai János, Szatmár megye volt alispánja, aki Gergely apjától, Nagy Mihálytól hallotta, hogy látogatóban volt a fiánál. Gergely (vagyis Károlyi István) ekkor érdeklődött a család hogyléte felől, majd kérte apját, hogy öccsét, Zsigmondot tartsa maga mellett addig, amíg az ő dolgai rendeződnek Károlyi Sándorral, mert magához akarja venni. Nagy Mihály két fia, Ferenc és András arról tanúskodtak, hogy Gergely pénzzel és gorombasággal próbálta rávenni apjukat, hogy nyilvánosan ismerje el őt Károlyi Istvánnak, de ezt az apa vonakodott megtenni, sőt, tanúk előtt megerősítette, hogy az állítólagos Károlyiban felismerte fiát, Gergelyt.

A bizottság ekkor érkezettnek látta az időt, hogy magát Károlyi Istvánt is kihallgassa, ő azonban betegsége hivatkozva nem jelent meg. A vizsgálatot ennek ellenére lefolytatták, és róla jelentést készítettek az udvarnak. Ebben többek között megállapították: „martius hó 2-kán magunk elé idéztük Károlyi Istvánt, hogy olvasás- és írásbeli képességéről, úgy a catholika egyházban divatozó imádságok mikép tudása felől magunknak meggyőződést szerezzünk; Károlyi István azonban gyöngél-

kedése és betegsége miatt meg nem jelenhetvén, a vizsgálattal Krucsay Márton Szabolcsvármegyei alispánt és Csala Sándor bizottsági jegyzőt bíztuk meg; kik vizsgálatuk eredményéről, letett hitük alatt, a következő tudósítást tették, t. i. hogy ők személyesen fölkeresték Károlyit, s őt a miatyánk, üdvözlét és tízparancsolatnak latinul való elmondására, másodszor írásra, és harmadszor olvasásra sürgették. Károlyi a miatyánkot ezen szavakig: »sicut in coelo, ita etiam in terra« kálvinista módon és hangejtéssel mondotta, tovább azonban nem folytatta, igérvén, hogy ezt a bizottság elnöke előtt teendi, ígéretének azonban eleget nem tett, írás- és olvasásbeli tudatlanságát pedig határozottan bevallotta.”

Ezután újabb huszonkét tanút hallgatták ki, akik közül a legfontosabb Nagy Mihály, Gergely apja volt. Az apa beszámolt arról, hogy ismeri Nagy Gergelyt, minthogy az a saját fia. Felsorolta különös ismertetőjeveit, közöttük egy gyerekkori sebhelyet a jobb hüvelykujján, egy égésnyomot az egyik lábán, valamint egy töröktől kapott sebhelyet a jobb könyöke táján. Elmondta, hogy Gergely mindig részeges volt, és emiatt sokat szenvedett szívbajban, írni-olvasni nem tudott, majd hozzátette, hogy Gyulai Ferenc katonája volt Szatmáron.

Az egyre bizonytalanabb személyazonosságú Károlyi István nem kevesebb, mint kilencvenhárom tanút állított saját védelmére. Ezek többsége környékbeli jobbágy, szolga és katona volt, de közülük is csupán egy-kettő állította határozottan, hogy egyértelműen felismeri benne Károlyi Istvánt. Leginkább az utolsónak nyilatkozó Kis Balázs ezereskapitány vallotta meggyőződéssel, hogy „ezen most kiszabadult Károlyi István, mind Károlyi Sándor urammal és Perényi Jánosné asszonyommal egy méhből jöttek ki”. Hozzátette, hogy Zentánál kerestette a holttestét, de nem találta meg.

Az eljárás záróakkordja Károlyi István, illetve Nagy Mihály és fiai szembesítése lett volna. Erre azonban nem került sor, mert Károlyi István egyszerűen megszökött. A bizottság emiatt körlevelet küldött a szomszédos vármegyéknek azzal a felszólítással, hogy Károlyit fogják el, és küldjék a bizottság elé. A felszólításnak nem lett eredménye, Károlyi

Sándor pedig sürgette az ítélet kimondását. A bizottság május 18-án, az uralkodóhoz intézett felterjesztésben többek között így nyilatkozott:

„Kegyelmesen emlékezni méltóztatik Fölséges Úr, a f. évi mart. 14-én kelt legkegyelmesebb parancsában mit méltóztatott parancsolni, midőn a b. Károlyi Sándor részére folytatandó vizsgálati bizottmány megtartását elrendelni kegyeskedett.

E kegyes rendeletnek eleget kívánván tenni: mi a f. évi marczius 8-dik napjára személyesen magunk elé rendeltük Károlyi Istvánt, hogy meggyőződjünk arról: valóban Károlyi István-e, vagy csak annak nevét viseli? A kérdésben forgó egyén azonban mind Felséged, mind a mi bírói tekintélyünket makacsul megvetvén, sem tegnap, sem ma meg nem jelent előttünk.

E makacs visszavonulás mellett, említett báró úr bemutatta vádirátát; és a bizottság elé állította tanúit, kik azon ütközetben jelen voltak, melyben Károlyi István elesettnek lenni állítatik, s kik a személyről, szokásairól és testalkatáról legjobb ismerettel bírtak, kik továbbá Nagy Géczit – ki t. i. Károlyi Sándor úr állítása szerint a perbe fogott Károlyi István – felismerték, előállítván ugyanis annak apját, testvéreit, barátait és szomszédait; és ezek állításai nyomán be akará bizonyítani, hogy a kérdéses egyén Nagy Géczit, s fölkerest bennünket, hogy ezen ügyben ítéletet hozzunk, és az ő kérelmező iratát, úgy ítéletünket Felséged legmagasabb határozata alá terjesszük. Miután azonban a mi kötelességünk magunkat szigorúan Felséged parancsához alkalmazni, ez pedig világosan kötelességünké teszi, hogy ítéletet csak akkor hozzunk, ha a vádlott személyesen megjelenik, és személye iránt saját szemléletünkkel szerzünk meggyőződést: kénytelenek voltunk az ítélethozatalt felfüggeszteni.

Ugyanazért, nehogy bármit is Felséged akarata ellen tenni látszassunk: sem ítéletet nem hoztunk, sem pedig az idehozott tanúkat, kik mind Károlyi Istvánt, mind pedig Nagy Géczit jól ismerték és ismerik, ki nem hallgattuk – kívánván egyedül a dolog állását és a már kihallgatott tanúk vallomásait Felséged kegyelmes belátása alá terjeszteni; megjegyezvén egyúttal, hogy Felséged akaratához képest megkerestük

a szomszéd vármegyét, hogy ha az ellenfelet fölhalálják, tartóztassák le, és bíróságunk színe elé állítsák.

Legkegyelmesebb királyunk és Urunk! Felséged legkegyelmesebb ítélete fogja tehát elhatározni, hogy az előzmények után mit rendeljen Felséged a jelen esetben? Mi azonban (sértetlenül hagyván császári királyi Felségednek rendeletét) ha az érdeklettnak távolléte esetében hatalmunkban állana ítéletet hozni: a tanúk vallomásaiból s az érdeklettnak meg nem jelenéséből tökéletes világosságban állani véljük, mikép ő nem Károlyi István, hanem annak nevét csak bitorolja; ha ugyanis lelkiismeretének szózata szerint azon meggyőződésben él, hogy csakugyan Károlyi István: nem létezik ok reá nézve, miért féljen a személyes megjelenéstől? Sőt, ha csakugyan az volna, a kinek magát lenni állítja: a bíróságot, úgy Barkóczy Ferencz és László grófokat, kiknek vezérsége alatt állott, nem kerülné; továbbá nem kerülné rokonait sem, kik itt mint tanúk állottak, és pedig annyiaval inkább, mivel személyének sértetlensége iránt kellő biztosítékot nyújtottunk neki."

A lelepleződött Nagy Gergely nem akarta feladni a reménytelennek tűnő küzdelmet. Erdélybe menekült, ahol feleségének rokonaitól pénzt szerzett, hogy katonákat gyűjtve megtámadja Nagykárolyt. Azután meggondolta magát, bocskort és paraszti gúnyát öltött, és felment a havasokba. Lipót 1699. július 15-én kimondta Nagy Gergely bűnösségét, és elrendelte elfogatását. Károlyi Sándort mentesítette a hamis Károlyi iránti kötelezettségek alól, és felhatalmazta, hogy az őt ért kárt behajtsa a bűnös férfi feleségén. Károlyi Sándor e felhatalmazással nem élt. Döntésében bizonyára közrejátszott az is, hogy Nagy Gergely váratlanul meghalt, ezért nem akarta tetézni a megözvegyült Jósika Judit bajait.

Nagy Gergely számára a nehezen megszerzett szabadság mindössze két évig tartott. Éppen az idő tájt hunyt el, amikor a császári ítélet megszületett. Az asszony őszintén szerethette férjét, mert ragaszkodott a díszes temetéshez és ahhoz, hogy a gyászbeszédet tartó pap Károlyi Istvánnak nevezze az elhunytat.

A rakoncátlan képzelet játékaként persze eltűnődhetnénk azon, hogy az erdélyi havasokba húzódó férfi hátha mégis Károlyi István lehetett,

akit a befolyásos testvér, Szatmár vármegye főispánja tisztességtelen eszközökkel túrt ki az őt megillető javakból. A rendelkezésre álló információk alapján azonban mégiscsak az a helyes következtetés, hogy a gyötrelmes török fogságból szabadult férfi Nagy Gergely volt. Kétségkívül különös módját választotta a szabadulásnak. Ha nem ezt teszi, a gályapadhoz láncolva pusztult volna el. Aki akkoriban ilyen helyzetbe került, és nem tudta elhitetni magáról, hogy meg tudja fizetni a szabadulás árát, annak semmi esélye nem maradt arra, hogy változtasson a sorsán. Nagy Gergely kényszerpályára került. A szabadság súlyos terhet rótt rá: a lehetőségeihez képest hatalmas adósság visszafizetésének terhére. Ha felfedi kilétét, és nem rendezi a számlát, azzal újabb bajba keveri magát, és nemcsak önmagának, hanem családjának is árt.

A fennmaradt dokumentumok alapján látható, hogy ismerte Károlyi Istvánt, hiszen a csapatában szolgált, és bizonyára pontos információi voltak halálának körülményeiről és részleteiről. Tudta, hogy megtévesztésig hasonlít rá. Tudta, hogy hihető mesét kell kitalálnia, hogyan keveredett ki élve a zentai csatából. Tudomása lehetett arról, hogy miként szúrták keresztül a törökök Károlyit, ám ennek megfelelő sebhelyet nem tudott volna felmutatni a testén. Ezért találta ki a szúrásokat felfogó, magára rántott öreg török sztoriját. Tehetséges, fantáziadús ember volt, aki végigjátszotta a magára osztott szerepet. És ez főszerep volt a javából. Fogadta a nagy hatalmú Kollonich és I. Lipót császár. Megtévesztette Károlyi Sándort, az egykori bajtársak egy részét és másokat. Talán nem esett volna ki a szerepéből, ha nem rabja az alkoholnak. Talán jobban is kijöhetett volna ebből a nem mindennapi helyzetből. Talán nem.

Nagy Gergely nem volt makulátlan ember. Rendszeresen ivott, és kihágásai miatt többször is elzárták. Katonaként harcolt a török ellen, megsebesült, de összeférhetlensége és fegyelmezetlensége miatt a katonaságtól is kicsapták. Itáliába került, de ott sem állta meg a helyét (állítólag büntetésből adták gályarabságra, a törökök kezébe). A császár kimondta bűnösségét, és később akadt olyan kutató, aki kalandornak nevezte. Feltehetően az volt. Ám, hogy nagy túlélő is volt, ahhoz nem férhet semmi kétség.

RÁKÓCZI MEGMENTŐJE, LEHMANN KAPITÁNY

II. Rákóczi Ferenc sorsának, pályájának alakulását döntően befolyásolta két császári tiszt tevékenysége. Egyik sem volt magyar származású, és mindkettő élvezte a magyar főúr bizalmát. Egyikük visszaélt a bizalommal: elárulta és börtönbe juttatta a fiatal Rákóczit. Másikuk életét adta azért, hogy Rákóczi kiszabadulhasson börtönéből, ahonnan nagy valószínűséggel a vérpadra vezetett volna az útja.

A birodalmi hercegi címet is viselő Rákóczi Ferenc (1676–1735), Sáros vármegye főispánja 1700 novemberében már két éve ismerte François Joseph Longueval kapitányt, az eperjesi német őrség egyik tisztjét. A belgiumi születésű, franciául kitűnően beszélő kapitány gyakran vendégeskedett Rákóczi nagysárosi kastélyában, és látszólag nagyon rokonszenvezett az elnyomott magyarok ügyével. Rákóczi megkedvelte, és lassacskán a legtitkosabb ügyeibe is beavatta. Nem sejtette, hogy a kegyeit kereső, hozzá feltűnően ragaszkodó tiszt a császári udvarral szoros kapcsolatban álló bécsi jezsuiták kémkedő ügynöke. 1700 őszén Longueval szabadságoltatta magát, majd felkereste a Bécsben tartózkodó Rákóczit, és felajánlotta szolgálatait. XIV. Lajos francia király bécsi és konstantinápolyi követei éppen akkoriban próbálták rávenni a fiatal herceget, hogy álljon egy Habsburg-ellenes felkelés élére. A mit sem sejtő Rákóczinak kapóra jött Longueval ajánlkozása, és a kapitány segítségé-

vel november elsején levelet írt XIV. Lajosnak és hadügyminiszterének, Barbesieux-nek.

A kézbesítést vállaló Longueval a leveleket előbb megmutatta bécsi megbízóinak, és csak ezután vitte Versailles-ba, a francia király udvarába. XIV. Lajos és Barbesieux válaszával 1701 elején tért vissza. Természetesen ezúttal is felkereste a jezsuitákat, majd a már átvizsgált küldeményrel folytatta útját Nagysárosra. Rákóczi újabb levelével a bécsi udvar Linzig hagyta utazni Longuevalt, és csak ott „csapott le” rá (a kapitány, a színjáték részeként, a nála lévő levelek közül megevett egyet).

Rákóczit 1701. április 18-án nagysárosi kastélyában letartóztatták, majd a bécsújhelyi börtönbe szállították. Longueval a kihallgatás és szembesítés során hamisan vallott Rákóczi ellen. A fiatal főúr hiába tiltakozott, a jól előkészített csapdából nem juthatott ki. Börtönében alaposan tanulmányozta és egybevetette a magyar és a birodalmi törvényeket. Egyértelművé vált számára, hogy az udvar semmibe veszi a rá vonatkozó magyar törvényeket, és felségsértés bűnében akarja elmarasztalni. Akkoriban ez egyet jelentett a halálos ítélettel. Rákóczinak nem voltak kétségei afelől, hogy milyen sors vár rá. Nagypját, Zrínyi Péter horvát bánt, a Wesselényi-összeesküvés kapcsán éppen harminc évvel korábban fejezték le, és rajta kívül is számos magyar mágnás veszítette életét és vagyonát a felségsértési perek ítéletei nyomán.

Ezen a ponton fontos szerep jutott a másik kapitánynak, a porosz származású Gottfried Lehmann-nak, a Rákóczit őrző dragonos szakasz parancsnokának. A kapitány rendszeresen megjelent a szűk helyiségben, és ellenőrizte Rákóczi étkezéseit. A kenyeret és a húst mindig ő vágta fel, nehogy ezekbe rejtve becsempésszenek valamit, az étkezések végével pedig gondosan összeszedte az evőeszközöket. Igen nagy hatással volt rá, hogy I. Frigyes porosz király (Rákóczi feleségének közbenjárására) érdeklődik az előkelő fogoly iránt, és kiszabadítását szorgalmazza I. Lipótnál. Beszélgetéseket folytatott a herceggel, és ezek során megbizonyosodott arról, hogy igazságtalan ítélet várható. Lehmann kapitányt

I. Lipót gyóntatója, a várható kivégzés miatt diplomáciai bonyodalmaktól tartó Wolf atya vélekedése is hozzásegítette döntéséhez, miszerint saját élete árán is segíteni fogja a herceg szökését.

Rákóczi, aki már elkészült a halálra, és gyóntatóját kérte lelke megnyugtatóra, végül úgy döntött, elfogadja a szabadulásán fáradozó feleségének és társainak segítségét. Lehmann közölte foglyával, hogy élete kockáztatásával is kész elősegíteni a szökést, de a kivitelezést illetően bizonytalankodott. Rákóczi azt javasolta, hogy a császár parancsának megfelelően Lehmann indítsa el őt Grácba, majd tegye lehetővé, hogy útközben, a Lajta gázlójánál megszökhesen. A kapitány végül más megoldást választott. Eszerint Rákóczinak és apródjának a Castelli-dragonosok egyenruhájában kell kiszöknie a börtön épületéből. A terv kivitelezésébe bevonta tizennyolc éves öccsét, Lehmann Jakab Kristóf zászlótartót, valamint bizalmasát, Kertzl hadnagyot is.

A filmbe illő szökés estéjén Lehmann megparancsolta a Rákóczi szobája előtt strázsáló dragonosnak, hogy gyűjtsa meg a gyertyákat. Az őrnagy nem akarta teljesíteni a parancsot, mert az előírások szerint nem hagyhatta el az őrhelyét. Lehmann azzal nyugtatta meg, hogy addig helyette őrködik, és elvette a puskáját. Amíg az őrnagy távol volt, Rákóczi átment a kapitány szobájába, és fölvette a dragonosegyenruhát. Berzeviczy nevű apródja tiszt egyenruhát kapott. Lehmann ezután előreküldte Berzeviczyt. A főkapunál azt kellett mondania az öröknek, hogy Sagel atyához megy, mert Rákóczi beteg, és gyónni akar; a városkapunál pedig azt, hogy a dragonosa valamelyik kocsmában részegeskedik, és ha meglátják, küldjék utána. Berzeviczy távozott. Rákóczi némi várakozás után egy köpenyegtartó zsákot vetett a vállára, majd elbúcsúzott Lehmannától, és követte a kapitány zászlótartó öccsét.

A belső vár hosszú folyosóján hét helyen álltak örök, akik a magyar foglyokra vigyáztak. Ezen szerencsésen végigmentek, bár egymást váltó, gyertyákkal világító katonákkal is találkoztak. Kijutottak a várból. Egy özvegyasszony házában Rákóczi lóra ült, és azzal folytatta útját a

városkapu felé. Úgy tett, mintha részeg volna, dülöngélt a nyeregben, és rekedt hangon dúdolt valamilyen éneket. Így érkezett a kapuhoz, ahol az örök éppen leeresztették a sorompót. Az egyik őrnagy megkérdezte, hogy a Castelli-dragonosokhoz tartozik-e. A részegnek mutatkozó Rákóczi igenlő válasza után az őrnagy sürgette, hogy igyekezzen a kapitánya után, majd felemelte a sorompót. Berzeviczy az előre megbeszélthelyen, a vadaskert szögleténél várta. Itt a herceg felesége által küldött kocsiba ültek.

A sötétségben és a zuhogó esőben csak lassan haladtak előre, és kétszer is belekeveredtek a Fertő-tó ingoványaiba. November 7-én, éjfél után érkeztek a Fertő-tó északi csücskénél fekvő Nezsiderbe (Neusiedl), ahol néhány nappal korábban a fiatal Lehmann megrendelt a vendéglősnél egy parasztszekeret. Ezzel mentek tovább a Csallóköz felé. A Dunánál várakozniuk kellett, mert az erős szél miatt a somorjai révészek csak ötórás késéssel szállították át őket a túlpartra. Továbbhaladtak észak felé, átkeltek a Kis-Dunán, és alkonyatkor értek Cseklészbé, ahonnan postakocsival folytatták az utat. November 11-én dél tájban érkeztek Podolinba. Itt több császári tisztet is láttak, ezért nem mertek a vendéglőben időzni. Berzeviczy elmondta, hogy korábban az itteni piaristáknál tanult, és egyik öreg tanára a városban lakik. Megkeresték az idős tanárt, aki örömmel adott nekik éjszakai szállást. Berzeviczy azt a mesét találta ki, hogy párbajban megölte egyik tisztársát, és most hűséges őrmesterével menekülnie kell. Vendéglátójuk a másnapi (november 12-ei) mise után egy megbízható fuvarossal átvitette őket Lengyelországba.

Rákóczi szökésére hamar fény derült, mivel távozása után Lehmann egy idős őrnaggyal a szokásos börtönvizsgálatra indult. A kapitány igyekezett késleltetni a körutat, hogy minél később érkezzenek Rákóczi szobájához, de az örök közben jelentették, hogy onnan nem hallanak neszt. Az őrnagy kérdésére a kapitány azt felelte, hogy Rákóczi lefeküdt, mert rosszul érzi magát. Az őrnagy gyanút fogott, fölnyitatta a szobát, de üres volt. Mivel az ablakrostélyt kifeszítve találták, eleinte azt hitték, hogy a fogoly arrafelé távozott. A szökést vizsgálók gyorsan rájöttek a tévedésre,

Lehmann pedig elkövette azt a hibát, hogy csak harmadnap (november 8-án) tett hivatalos jelentést. Ez még inkább ráterelte a gyanút. Az ügyben eljáró titkos tanács másnap az őrség többi tagjával együtt elfogatta.

Lehmann kapitány a kihallgatások során nem akart vallomást tenni, hanem azt kérte, hogy tisztességes módon, főbelövésével végezzék ki. Kihallgatója azt felelte, hogy erre csak önkéntes vallomása esetén kerülhet sor. Végül kínzással kényszerítették teljes vallomásra. Ennek alapján a császári haditörvényszék halálra ítélte. Rákóczi feleségét, Hessen-Rheinfelsi Sarolta-Amália hercegnőt és gyermekeit letartóztatták, a herceg fejére pedig vérdíjat tűztek ki. Tízezer forintot ígértek annak, aki élve, hatezret annak, aki holtan adja át a hatóságoknak. Lehmann 1701 karácsonyán végezték ki. Kardját összetörték, őt magát lefejezték, testét fölnégyelték, majd elrettentésül négy különböző városban bitófára függesztették. Azt a testrészt, amely a bécsűjhelyi kapu előtt lógott, 1705-ben az arra portyázó kurucok megszerezték. Kőszegre vitték, ahol Ujváry Gergely plébános megadta neki a végtisztességet.

Rákóczi fejedelem tízezer tallérral jutalmazta a hős kapitány özvegyét, és ugyanennyi összeget adományozott életben maradt öccsének, Lehmann Jakab Kristófnak is, aki követte őt Lengyelországba. A szöktetés előkészítésében részt vevő Kertzl hadnagyot eredetileg szintén fejevzésre ítélték. Ki is vezették a vesztőhelyre, amikor a császár az ítéletet hatévi várfogságra enyhítette. A hadnagy ezt az időt vasra verve szenvedte végig a győri vár börtönében. Büntetésének letöltése után Rákóczi a karabélyos testőrezred őrnagyává nevezte ki, és saját birtokából Szvidnik faluval, valamint egy tállyai szőlővel jutalmazta meg. Ami pedig Longuevalt illeti, az ő hitszegését I. Lipót pénzzel, horvátországi birtokokkal, alezredesi ranggal és (állítólag) bárói címmel hálálta meg. Ezredesi rangban, a sziléziai Brieg katonai parancsnokaként halt meg 1719-ben.

A fejedelem életében kitörölhetetlen nyomot hagyott a két kapitány. Haláláig böjttel emlékezett fogságba esésének és szabadulásának napjaira.

Gottfried Lehmann emléke később hosszú időre feledésbe ment. A kőszegi temetőben is csak egy egyszerű (néhány évtizede a régi helyébe

állított) sírkő emlékeztetett rá. 2004-ben Kőszegen utcát neveztek el a bátor porosz kapitányról, akinek nagy hálával tartozik a nemzet.

25

II. Rákóczi Ferenc visszajövetelének reménye sokáig élt a szegény sorsú magyarokban. Nem csoda, hogy ezt az érzést a szélhámosok igyekeztek kihasználni. Lukinich Imre történész a második világháború előtt egyik tanulmányában azokról az emberekről írt, akik Rákóczi bujdosásának idején, illetve halála után a fejedelem utódainak adták ki magukat.

Közülük érdekes egyéniség lehetett az a lengyel férfi, aki 1734-ben bukkant fel az Árva megyei Trsztena községben. A kocsmában, majd a helyi plébános előtt is kijelentette, hogy ő Rákóczi György, a fejedelem fia. Kérte, hogy levelét juttassák el az alispánhoz, majd távozott. Amikor néhány hónappal később ismét megjelent, az alispán elfogatta, és értesítette a helytartótanácsot. A kihallgatások során a férfi azt állította, hogy csupán tréfából adta ki magát Rákóczi fiának, és valójában gróf Szembek Ignác Mátyás a becsületes neve. A nyomozás kiderítette, hogy ez a név se becsületes, mert az igazi neve Grabkowsky Ignác. A kirendelt bíróság nagylelkűen eltekintett a kínvallatástól, viszont a büntetésbe beszámította a már letöltött tizenegy hónapi börtönt, és ráadásként egy évi sáncmunkára ítélte a tréfás kedvű lengyelt.

A következő ál-Rákóczira negyven évet kellett várni. 1774-ben Sopron vármegye területén bukkant fel egy Nagy Ferenc nevű katonaszökevény, aki szintén Rákóczi fiának adta ki magát, ráadásul azt híresztelte, hogy Mária Terézia meghalt, és helyette egy zsidó asszony ül a trónon. Arra hivatkozva, hogy hamarosan nagy összegű pénzhez jut, hatszáz forintot csalt ki hiszékeny emberektől. A megyei törvényszék komolyan vette az ügyet, és kötél általi halálra ítélte a férfit. Mária Terézia jóval elnézőbb volt, mert tízévi kényszermunkára enyhítette a büntetést.

A legérdekesebb eset az 1843–44-ben tartott pozsonyi országgyűlés idején történt. Ekkor Madács (Madacsik) András és fia, József beadvány-

nyal fordultak József nádorhoz, valamint az országgyűléshez. Ebben azt állították, hogy ők II. Rákóczi Ferenc leszármazottai, mivel felmenőjük a fejedelem addig ismeretlen, állítólag 1711-ben született, Ádám József nevű fia. Történetük szerint a fiút még csecsemőkorában hagyta hátra a fejedelem egy hűséges emberénél, aki azután a szepesi Hadusfalván (ma Hadusovce) fölnevelte. Kérték, hogy helyezzék vissza őket jogaikba, és adják ki számukra a fejedelem Vatikánban elhelyezett végrendeletét. Madács András semmit nem bízott a véletlenre, mért a folyamodványt így írta alá: „Rákóczi András, Erdélyország és a Szent Római Birodalom fejedelme”. Kérésüket persze nem teljesítették, mivel semmi nem támasztotta alá teóriájukat. Rákóczinak a feleségétől (1706-tól a háborús viszonyok miatt külön éltek) három fia és egy lánya született. Az első és a negyedik gyerek korán meghalt. A megmaradt fiúk közül József munkácsi herceg 1738-ban, György makovikai herceg pedig 1756-ban hunyt el. A Rákóczi-ház 1780-ban, József leányának, Jozefa Saroltának személyében halt ki. Ugyanabban az évben, amikor a Habsburg-ház utolsó tagja, Mária Terézia is elhalálozott.

CSOBÁNC VÁRÁNAK RETTENTHETETLEN VÉDŐI

Történelmünk során katonáink nemegyszer bebizonyították, hogy az elszántság, a győzelembe vetett hit a legnagyobb túlerővel szemben is eredményes lehet. Zrínyi Miklóst, a szigeti hőst is ez a meggyőződés vezette 1566-ban. Tizen-nég évvel korábban Dobó István várkapitány is ebben a szellemben védte az egri várat, és amire senki nem számított, kevés védőjével megfutamította a harcban felörlődött török sereget. A Rákóczi-szabadságharc idején egy maroknyi ember Csobánc váránál is megmutatta a Habsburgok ostromló seregével szemben, hogy nem veszett ki belőlük a régi magyar virtus.

Amikor Thaly Kálmán történész, a Rákóczi-kor híres kutatója megírta a „Dunántúli hadjárat 1707-ben” című hadtörténelmi tanulmányát a *Századokban* (1879–80), megemlékezett a zalai Csobánc várának ostromáról is. Igyekezett minden információt felderíteni és közreadni, de a várkapitány nevével sehol sem találkozott. Írása eljutott Horváth Zsigmond cecei földbirtokoshoz (Fejér vármegye), aki családi levéltárában egy eredeti okiratot őrzött a várvédő kurucokról. Ez az okirat gróf Bercsényi Miklós kuruc főgenerális adománylevele volt, amelyben a védőket irányító Szász (Száz) Márton kapitányt, valamint társát, Dóczy Péter uradalmi tiszttartót megjutalmazza. A cecei földbirtokos az okmányt nagylelkűen átengedte Thaly Kálmánnak, így az

olvasók hamarosan (1881) értesültek a benne szereplő nevekről. Részlet az adománylevélből:

„Én, Székesi Gróf Bercsény Miklós, Nemes Ung Vármegyének Fő-Ispánja, Felséges erdéli és magyarországi vezérő Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk (Titulus) és az Magyar Haza szabadságáért öszveszövetkezett Nemes Magyarország minden hadainak Fő-Generálissa. Adom tudtára mindenknek, az kiknek illik. Hogy, tekintve Nemzetes és Vitézlő Száz Márton Csobáncz vári commendáns-kapitánynak, és Dóczy Péter azon dominiumbéli tisztartónak ő Kegyelmek érdemes hazafiúságára, melytől viseltetve, ez elmúlt téli időkben, fére tévén az helynek és bennlevő praesidiumnak gyengébb voltát, mindazáltal Rabutinnak kevéskedő ereit nemcsak bátran az várban bevárták: de az várat Hazánknek nem kevés hasznára s azon környéknek jeles megvigasztalódására s emolumentumára, az ellenségnek meg-szigényezésével, alóla való káros elszállásáig s egész végig felül titulált Felséges Fejedelem és Hazánk hüvségében dícséretessen meg is tartották. Mely Hazánkhoz megmutatott igaz hüvségek és magok dícséretessen viselések jutalmazására, az Felséges Fejedelem ratificatiójáig, azon várhoz közöl lévő feír malom névo malom, az Badacsony hegyen lévő tarka barátok szőleivel fiscális jussal adatott és assignáltatott kezekhez ő Kegyelmeknek... [...] Melyről ezen írással s pecsétemmel erősítettett levelemet is kiadtam. Dátum Érsek-Újvár, dje 4. Maij 1707.”

Miként az okirat is utal rá, Szász és Dóczy hőiesen megvédték Csobánc várát Rabutin de Bussy császári tábornagy csapataival szemben. Rabutinnak nagyon rossz híre volt. 1707 elején kíméletlenül pusztította a Dunántúlt. Felégette a falvakat, kirabolta a kastélyokat, s amerre elvonult, halottak és kifosztott, éhező emberek maradtak utána. A Csobánc ellen induló seregrészt Kreuz tábornok vezette. Kreuznak február vége felé Tapolca felé haladva, Csobánc alatt kellett elvonulnia. A meredek magaslaton álló várról az a hír járta, hogy több gazdag nemes menekült oda, akik kincseiket is magukkal vitték. Ez jó lehetőséget kínált Rabutinnak, hogy táborában önként jelentkezőket toborozzon a vár

megvételéhez. A labancok szeme előtt az elrabolható kincs képe lebegett, ezért jelentkezőkben nem volt hiány.

Ez az ostrom soha nem emelkedett Szigetvár vagy Egervár hadi eseményeinek rangjára, aminek egyik fő oka, hogy Csobánc meglehetősen kicsi, stratégiai szempontból jelentéktelen vár volt. A másik fő ok: a szembenállók alacsony létszáma. Az arányok persze itt is feltűnően eltolódtak az ostromlók javára, hiszen a várat csupán hatvan ember (harminc puskás hajdú és ugyanannyi környékbeli fegyveres nemes) védte Rabutin körülbelül ezeröttszáz fős haderejével szemben. A védőknek a puskákon kívül mindössze két tarackjuk, egy seregbontó ágyújuk és két mázsa lőporuk volt.

A császáriak három rohamoszlopban támadtak. Amint felértek a vár körüli fennsíkra, a védők számára is láthatóvá váltak. A falakról sűrű puskalövés és a seregbontó tüze ritkította az ellenség sorait, de a németek nem torpantak meg. A várban tartózkodó asszonyok segítettek a puskákat újratöltésében, vizet és szurkot forraltak. A kincsekre éhes támadók ostromlétrákat támasztottak a falaknak, Kreuz tábornok pedig petárdával belövette a vár tölgyfa kapuját. Ezután kivont karddal hajtotta embereit a falakra és a kapuhoz. A várbeliek hőiesen küzdöttek a sokszoros túlerő ellen: harminc hajdú a kapunál, a nemesek és asszonyaik a falakon. Utóbbiak nemcsak lövésekkel, hanem kövekkel, gerendákkal, forró vízzel és szurokkal védekeztek. Kreuz dühösen nézte, hogy emberei egyre fogynak, és nem boldogulnak az elszánt magyarokkal szemben. A hiábavaló ostrom annyira feldühítette, hogy egészen a falak alá ment, és onnan kiáltozott a védőknek. Azzal fenyegette őket, hogy a vár bevétele után mindnyájukat karóba húztatja, vagy elevenen megsütteti.

A védők felfigyeltek a hangoskodó tábornokra, és lövéseket adtak le rá. Az egyik lövedék homlokra találta Kreuzot, aki nyomban meghalt. A védőknek már alig volt lőporuk, de a falakról lezúdított forró szurok, a kövek és a gerendák is sok áldozatot szedtek. Csupán egy labanc jutott fel a vár fokára, a bátor asszonyok azonban őt is a mélybe taszították. A tábornok halálának híre zavart keltett a németek között, a védőket vi-

szont fellelkesítette. A kapunál harcoló hajdúk keményen vagdalkozva kiszorították az ellenséget, amely hanyatt-homlok menekült a hegyről.

Kolinovics Gábor történetíró (1698–1770) adatgyűjtő útja során, 1717–18-ban járt azon a vidéken, és Gyulakeszin találkozott az egyik csobánci hős asszonnyal. Az idős hölgy aprólékosan beszámolt a történekekről, így a történetíró első kézből szerezhetett információkat. Kolinovics szerint a kurucok sziklákat, malomköveket és kövekkel megrakott szekereket taszítottak a meredek hegyoldalra, és ezekkel több menekülő halálát okozták. A védők, mindössze hatvanan (és a hozzájuk csatlakozó nők), megsemmisítették Kreuz hadának csaknem egyharmadát. Elesett a tábornok, ötvenkét tiszt és háromszáznegyven katona. Thaly Kálmán az említett tanulmányban idézett Kolinovics feljegyzéseiből: „Rabutin nagy veszteséget szenvedvén, Csobáncz alól szégyennel és gyalázzal terhelten menekül vala el, a remélt kincsek helyett, melyeket a kuruczok oda bétakarítának, s melyeknek vágyától ösztönözten, leginkább nekimenének az ostromnak. S a gyalázatot még az növelé, hogy inkább nők ereje által veretett vala vissza.”

A kurucok ezután megtámadták Rabutin tapolcai főhadiszállását. A tábornagy csapataival Sümeg felé húzódott, de a rajtaütések miatt elvesztette kétszáz katonáját. Bottyán János tábornok 1707. március 1-jén ezt írta Esterházy Antal kuruc tábornagynak Pápáról: „Az erdéli nímet armáda Tapolcza és Sümeg között szállott meg, Csobáncz-vára alól gyalázatos elmenése után. [...] Az portáim éjjel-nappal körülötte egymást érik, és inkább mindenkor szerencsésen járnak, az nímetet húzzák, fogyasztják és mortificálják; mert már is annyira jutott azon nímet, hogy [...] szüntelen rajta csiripel az had; csak egy hajtásnyira sem mehet az armadától, hogy el ne kapnák vagy ölnék az mieink.”

Thelekessi Török István ezredes pár nappal később ugyancsak Pápáról, Bottyán főhadiszállásáról jelentette Esterházynek: „Csobáncz várában futott egynéhány ember oly serényen és vitézül viselte magát, hogy négyszázat az ellenségéből, porok elfogyván, kövekkel öltenek meg; kiknek számok között ötven tisztviselők valának. [...]”

A Rákóczi-szabadságharcnak ez az apró, de a résztvevők számára létfontosságú összecsapása túlnőtt saját jelentőségén, hiszen új erőt öntött a vesztes csaták miatt csüggedő kurucokba, és sokakkal elhitette, hogy a túlerőben lévő császári haderő legyőzhető. A szabadságharc leverése után Csobánc várát felrobbantották a császáriak, de nem tudták eltörölni a hősök emlékét. Ezek a vitézek és a csobánci asszonyok nemcsak a szigeti és az egri védők nagyszerű helytállását, hanem ezen belül az egri nők rendkívüli bátorságát, áldozatkészségét is felidézték. A csobánci hősök megérdemlik az utókor örök háláját és tiszteletét.

BÁRÓ KÁROLYI SÁNDOR HÜSÉGE ÉS HÜTLENSÉGE

Báró Károlyi Sándor szatmári főispán a vármegye nemesi seregének élén 1703. június 7-én a Máramaros vármegyei Dolhánál szétverte az Esze Tamás és Kis Albert vezette tiszabíati felkelő sereget. Ezzel csaknem csírájában fojtotta el Rákóczi Ferenc nehezen kibontakozó szabadságharcát. Mindössze négy hónappal később hűséget esküdött a fejedelemnek, aki kinevezte tábornokká, és a bácskai rácok ellen küldte.

J Károlyi kitartott Rákóczi mellett, a kuruc seregek főparancsnoka lett, és a fejedelem annyira megbízott benne, hogy 1711-ben felhatalmazta békétárgyalások folytatására. Ő kötötte meg a császáriakkal a szatmári békét, majd a majtényi síkon tizenkétezer katonájával letette a fegyvert. Ezután ismét a bécsi udvar hűségére tért. Az uralkodó 1712 elején kinevezte altábornaggyá, majd április 5-én grófi rangra emelte. De miféle ember volt Károlyi Sándor?

Az említett, 1703-as dolhai ütközet után Károlyi a zsákmányolt zászlókkal Bécsbe utazott, hogy a győzelem hírét személyesen közölje I. Lipót császárral. Szóbeli beszámolóját követően (a nyomaték kedvéért) egy hosszabb emlékeztetőt is átnyújtott a császárnak, amelyben beszámolt a kuruc mozgalom számos résztvevőjéről és eseményéről.

Rövid részlet az iratból: „néhány gonosz emberek, nevezetesen Esze Tamás és Kis Albert, kiket egy ízben, a tokaji lázadás alkalmával a szathmári parancsnokság kezeibe szolgáltattam, Rákóczi és Bercsényi

kiáltványával s zászlókkal fel s alá járkálni és Fölséged ellen nyílt hadat üzenni merészkedtek. [...] Mit míveltem Isten kegyelméből Dolha nevű falunál – mely Magyarhonnak Lengyelország felé való végső szélén fekszik – ötszáz és húsz emberrel a csak imént elmúlt Úrnapján: tanúsítják az alázatosan benyújtott új lobogók, a leölt ellenség eltakarított hullái, a tömlőczeimben létező rabok és a többi szétfutott lázadók, kik jelenleg Fölséged kegyelmességéért és bocsánataért esdeklenek.”

Károlyi a fennmaradt, kortörténeti szempontból rendkívül értékes, magyar nyelvű emlékirataiban így örökítette meg a császár válaszát: „Elegge ösmert előttünk őseidnek hűsége, személyedben sem kételkedtünk; s hogy a nem remélt mostani alkalmatosságban te és említett vármegyénk lakói hűségtöket nyilvánítatok, – máshonnan is, de legkivált személyszerinti előadásodból megértettük. Benyújtott értesítésedet pontról-pontra átolvasandjuk, és abból a dolgok valódi átértése után látni fogjuk: az egész ország, de legkivált a nevezett két vármegye, melynek végső romlásáról azelőtt is hallottunk, mi módon vígasztaltathassék meg? Hűséged megjutalmazására módot és alkalmat fogunk találni, s nem kétkedünk, hogy a mutatkozandó körülményekhez képest hűségednek több bizonyítékár is adandod. A rabokra és császári kegyelmességünk után vágyakodókra nézve nem fogunk késni határozatunk kiadásával, irántad pedig további kegyelmességeinkkel maradunk.” A főispán ezután kezét csókolt a császárnak, és a kihallgatás végén abban a meggyőződésben távozott, hogy az uralkodói ígéretnek fogamatja lesz.

Az 1669-es születésű Károlyi Sándor buzgó híve volt Lipótnak, s nem először fogott fegyvert a kurucok ellen. Már 1697-ben is kitett magáért, amikor a megyei bandériumot vezetve szembeszállt Tokaji Ferenc és Szalontai György hegyaljai felkelőivel. Nagyapja, a bárói rangot szerző Mihály királyi asztalnok, valamint apja, László (mindketten szatmári főispánok) ugyancsak hűségesen szolgálták a bécsi udvart, ahol bizonyára számon tartották azt is, hogy Károlyi Sándor két testvére csatamezőn veszítette életét. Mihály főezredes 1682-ben a Thököly Imre elleni harcokban, István huszár kapitány pedig 1686-ban, a török elleni

első zentai csatában (az ő hasonmása tűnt fel Bécsben 1697-ben; lásd könyvünk „A halott huszárcapitány feltámadása” című fejezetében). Károlyi császárhűsége csak addig tartott, amíg a kuruc mozgalom nem fenyegette közvetlenül és kivédhetetlenül saját szatmári főispánságát, birtokait, kastélyait, de legfőképpen családját. Meginálásának azonban más előzményei is voltak.

Bécsben a dolhai ütközet után többet várt szép szavaknál, és komolyan számított az uralkodó érdemi támogatására. Ez azonban nem következett be. A császár nem válaszolt személyesen átadott, pontokba szedett folyamodványára. Károlyi várakozott, és ilyen hangú levelekkel bombázta a császárt:

„Reméltem, hogy Fölséged öröklött kegyelmességénél fogva mielőbb alkalom fog nyújtatni visszatérhetésemre, a végből, hogy hűségi kötelességeim teljesítését folytathassam; de miután legalázatosabban benyújtott folyamodásimra mi határozatot sem nyertem, térdeimre borulva ismételten esedezem Fölségedhez: méltóztassék a folyamodásaimban felhozott okoknál fogva Szathmár és Ugocsa vármegyéket két évi adómentességgel kegyelmesen megvigasztalni, hogy ennek elnyerése után visszatérésemet siettethessem, s őket a Fölséged iránti további hűségre serkenthessem és lelkesíthessem.”

A választ végül nem a császártól, hanem a haditanácstól kapta.

„A [...] kérelmezett pontok, nevezetesen az első, hogy az adózási terhelés még ez év folyamában megkönnyíttessék; továbbá a második, hogy Szathmár vármegye 115 portája 50-re szállíttassék le, – helyi érdekűek, és ez évre már az adózások országosan megállapítva lévén, csakis országos határozat folytán jöhetnek módosítás alá: a haditanács bárha szívesen teljesítené is a főispán és vármegye kérelmét, de kénytelen azt a legközelebbi országos kiverésre halasztani, amidőn a haditanács igen szívesen fogja az ügyet elősegíteni a ministeri kiküldöttség előtt. A harmadik pontot illetőleg, hogy Szathmár, Ugocsa és Bereg vármegyék a só dolgában azon kedvezményben részesüljenek, amelyben Máramaros, – a császári udvari kincstár véleménye ez iránt ki fog kéretni.”

Károlyi nem hagyta annyiban a dolgot, és újabb folyamodványt írt a császárnak.

„Fölséges Császár, Legkegyelmesebb Uram!

Miután tartozó kötelességem szerint több rendbeli folyamodásomat és alázatos értesitésemet nyújtottam volna be Fölségednek, s azokra Fölséged haditanácsa részéről határozatot is nyertem volna, [...] az említett kegyes intézmény az elnyomott szegény nép érdekében alig nyújt valami vigasztalót, – e nélkül pedig, nehogy a Fölséged iránt hűséggel viseltető alattvalók szívei is elkésereddel teljenek el, hazatérni nem bátorkodom, mire nézve, midőn Fölséged hű alattvalójának Skotka Mihály szathmári harminczados levelének másolatát felmutatnám, újabban bátorkodom Fölségedet alázatosan figyelmeztetni, hogy a szegény nép nem annyira hűségének jutalmát, mint épen ellenkezőjét kénytelen tapasztalni. Minek alapján, miután magam is alig reménylhetem, hogy ily elkésereedett néppel sikeresen haladhassak Fölséged szolgálatában, esdekelve kérem Fölségedet: méltóztassék ismételt és egyedül Fölséged iránti kötelmemből eredő folyamodásomat figyelembe venni, s a ministeri bizottság által a szegény népet megvigasztalni, mely vigasz nélkül, a minthogy egy részről nem biztos azon részekben megmaradásom, úgy nem is hiszem, hogy a netaláni szükséghez képest Fölségednek hasznos szolgálatot tehessek, és nem is tudom, hogy hazautazásomat hogyan s mi módon eszközölhessem?”

Károlyit elkésérítette, hogy nem respektálták kéréseit, és senki sem volt kíváncsi a tanácsaira. Időközben értesült arról, hogy a kurucok elfoglalták nagykárolyi várát, és a felesége is a kezükre került. Úgy döntött, hogy távozik Bécsből. Kassára sietett, ahol Nigrelli császári tábornok volt az úr. A tábornoknak beszámolt bécsi útjának sovány eredményéről. Ezután elég rideg bánásmódban részesült, és még rendes szállást sem kapott. Kassáról így írt sérelmeiről 1703. szeptember 13-án a Bécsben tartózkodó gróf Pálffy Miklósnak, a későbbi tábornagynak:

„Megvallom, ha az elsorolt szerencsétlenségek magánügyeim szorgalmazásában értek volna: türelmesebben venném, és inkább elfelejte-

ném azokat, – de [...] Bécsben semmi vígasztalással nemcsak hogy nem tartóztattam, sőt a nélkül küldtettem el is onnét, – holott (miután saját költségemen éltem) minden pénzemből kifogytam vala, sőt kénytelen valék még adósságba is keveredni. [...] Mikor érkezhetik segély? Azt csak Isten tudja, a mennyiben a Montecuculi-ezredhez kevés reménység lehet. Ezen állapotok és végső bajok közepette mitévő legyek? Excellentiád bölcs ítéletére bízom. A felsoroltakhoz járul még számtalan példakon okulva, attól való félelmem, hogy kastélyaim fölégettetnek, minden jószágom fölprédáltatik, s szeretett családom múlhatlanul kivégeztetik.”

Kassán érlelődött meg benne a gondolat, hogy csatlakozik Rákóczihoz. Emlékiratai szerint 1703. október 8-án (naplója szerint 12-én) három társával elhagyta a várost. A Boldogkő várához közel eső Kollát nevű faluban töltötte az éjszakát. A helységet üresen találta, sőt, az egész vidék – egészen Tokajig – kihaltak tűnt, mert az emberek a hegyekbe és az erdőkbe húzódtak. Másnap Bodrogkeresztúr és Tarcál között találkozott gróf Bercsényi Miklóssal, aki meghívta őt a Tokaj és Tarcál között fekvő táborába. Károlyi az emlékirataiban nem festett hízelt képet a kurucokról.

„Midőn odaérkeztem, valódi bámulattal kelle szemlélnem a haderő szánandó állapotát; a Hernádvölgyéből érkezett s jó fegyveres nemesi haderő alig haladta meg az ezer számot, a többi, gyűlevész népből álló mintegy háromezernyi had botokkal, lándzsákkal s kaszákkal volt fegyverezve. E sereg annyira gyámoltalan vala, hogy a Kassán állomásozó 3–4 század Montecuculi-féle katonasággal, az ottani mágnások és nemesek fegyveresével egyesülve, képes lettem volna őket szétverni; sőt ha ezen erőt Klicksparg (Glöckelsperg) Detrick hadával egyesíthetem: nemcsak a szatmári blokvádát zavarhattam volna meg, de sőt helyreállíthattam volna az egész ország nyugalma.”

Károlyi azonban már másként gondolkodott, mint négy hónappal korábban, a dolhai ütközet idején, és Rákóczi hívei is gyorsan megbocsátották ellenséges hadi cselekményeit. Bercsényi hamarosan bemutatta őt Rákóczinak, aki visszaemlékezéseiben (*Emlékiratok*, 1717) így számolt be

a találkozásról: „Magam mellé vettem kétezer gyalogost és ugyanannyi lovast, és megindultam Tokaj felé. A Tisza partján találkoztam Bercsényi gróffal, Károlyi gróffal jött elém, aki néhány nappal azelőtt különböző ürügyekkel eljött Kassáról, hogy otthagyja a németek pártját, és az enyémhez csatlakozzék. Ezt a főurat nem ismertem fogságom előtt, de Bercsényi gróf igen. Az ő ajánlatára, és mivel tekintélye volt a tiszántúli megyékben, megérkezése után néhány nappal kineveztem őt tábornoknak, és elküldtem a kecskeméti síkságra, hogy vezérelje a jászokat és a kunokat és a Duna partján már fegyverben álló katonaságot, és hozza át pártomra a bácskai rácokat, vagy pedig akadályozza meg beütéseiket.”

Károlyi hűséget esküdött Rákóczinak, aki nemcsak tábornokká, hanem egy lovasezred tulajdonosává is tette. A szatmári főispán a kurucok vezérétől kapta meg azt az elismerést, amelyet a fennhéjázó császári udvartól hiába remélt. És megszolgált a bizalmat. Részt vett Szatmár és Várad elfoglalásában, majd eljutott Nagykárolyba is, ahol maga Rákóczi kísérte a Károlyi-kastélyhoz. Erről Károlyi így emlékezett: „Magamat az Méltóságos Fejedelem bocsátott Károlyban házamhoz, – úgy, hogy onnat egyenesen induljak Szolnok, Kecskemét felé való hadakhoz, az rácok ellen.” A főispán rendkívül nehéz feladatot kapott. Éppen idejében érkezett az Alföldre, mert a tiszai hadak már szétszéledőben voltak, és egyesek még biztatták is a katonákat, hogy hagyják el Rákóczi táborát. Károlyi keményen fellépett a bujtogatókkal szemben. Helyreállította a fegyelmet, és elérte, hogy a Tisza-melléki megyék nemessége és közrendű lakossága tömegesen csatlakozott seregéhez.

Az ellenséges bácskai rácokkal nem volt szerencséje. Bercsényihez hasonlóan a megnyerésüket, Rákóczi oldalára való állításukat tartotta célravezetőnek. 1704 elején felkeresték őt a rácok követői, és felajánlották csatlakozásukat. Károlyi megállapodott velük, de eközben Rákóczi (akinek nem volt tudomása a megállapodásról) sereget küldött, hogy a rácok korábbi rablásait és pusztításait megtorolja. Szabó Máté kuruc ezredes csapatai január 13-án Üllő és Ócsa között a rácok öt zászlóalját szétverte, Deák Ferenc és Ilosvay Imre serege pedig néhány nappal később,

egy győztes csata után a bácskai rácok helységeit pusztította. A kurucok a Duna mindkét partján sanyargatták a rácokat, akik a történetek miatt szőszegőnek vélték a magyarokat, és ezután nemcsak visszautasították az együttműködést szorgalmazó ajánlatokat, hanem végleg a császár oldalára állva kegyetlenül bosszút álltak a Duna–Tisza közí városok és falvak lakosain. Kecskemét környékét is feldúlták, a város marháit elhajtották, úgyhogy végül a város összes lakosa fegyvert fogott.

A csatározások váltakozó szerencsével folytak. Károlyi Sándor két ezredese (Sándor László és Zana György) Veszprémet, Székesfehérvárt, Siklóst és Simontornyát behódolásra készítették, majd Hellebront János ezredessel és háromezres sereggel Pécs ellen vonultak. A városban lakó rácok, görögök, németek, horvátok és magyarok nem akarták megfizetni a kurucok által kiszabott sarcot, sőt, az alkudozások idején valaki a kurucok közé lőtt. Rákóczi katonái ezen feldühödtek, berontottak a városba, és három napon keresztül pusztítottak. Körülbelül nyolcszáz embert (főként rácokat és németeket) hánytak kardélre. Márciusban viszont Heister tábornagy hadai kergették meg Károlyi Sándor csapatait, Herberstein tábornok pedig tízezer fős rác sereggel a kurucok által megszállt Pécs ellen vonult. Sándor László kuruc ezredes gyenge csapatával nem várta be őket, hanem az éj leple alatt kivonult. Ez sajnos nem mentette meg a várost az újabb, a korábbinál sokkal súlyosabb pusztítástól. A rácok kifosztották a székesegyházat, felgyújtottak több templomot, papokat gyilkoltak le, és mivel kurucokat nem találtak, a védtelen asszonyokon és gyerekeken álltak bosszút.

Heister tábornagy német és rác katonái hasonló kegyetlenségeket vittek végbe Veszprémben. A kanonokokat levetkőztetve, lovak után kötve hurcolták, a káptalan nagyprépostját súlyosan megsebesítették, egy öreg prépostot a templomban vertek halálra, szüzeket és asszonyokat erőszakoltak meg. A várost és a főtemplomot felgyújtották. Mindezekon felül a bácskai rácok rendre zaklatták a kunsági térséget, hogy ezzel is gátolják Rákóczi dunántúli hadmozdulatait. Kecskemét és Nagykőrös sem volt biztonságban tőlük. Rákóczi végül megelégtelte a dolgot, és nagy erők-

kel vonult ellenük a Duna mellett. Katonái egészen Titelig pusztították a rácok javait. A védtelen városokat előszeretettel felpredáló rácok nem mertek szembeszállni a kuruc sereggel. Részint a Szerémségbe, részint a török uralom alatt álló temesi bánságba menekültek. Darvas Ferenc, Rákóczi főhadibiztosa így foglalta össze a háromhetes hadjárat lényegét: „Mi az egész Rácországban, Dunán, Tiszán innen levő nagy roppant helyeket összeégettük.” A kurucok 1704. július 20-án a rácok fő fészkeinek tartott szegedi belvárost is fölperzselték. (1704. július 8-án Rákóczit a gyulafehérvári országgyűlés erdélyi fejedelemmé választotta.) Rákóczi többször is megpróbált békét kötni a rácokkal. Csernovics Arzén pátriárka azonban visszautasította a közeledést, és a fejedelem hozzá intézett leveleit továbbküldte a császári udvarnak.

Augusztus 28-án Gyöngyösön fegyverszüneti tárgyalások kezdődtek a császár és a fejedelem küldöttei között. A császár feltehetően nem volt különösebben érdekelt a tárgyalásos úton megköthető békében, mivel két héttel korábban az angolokkal szövetkezve szép hadi sikert ért el a bajor–francia seregekkel szemben. Gróf Siegbert Heister tábornagy a fegyverszünet megkötése ellenére kegyetlenül pusztította a dunántúli városokat és falvakat, majd cinikusan arra hivatkozott, hogy a megállapodásról nem értesítették. A harcok váltakozó eredménnyel folytak (gróf Hercules Montecuccoli föladta Kassát, Heister csatát nyert Nagyszombatnál), és ez jellemezte az 1705-ös esztendőt is.

Tavasszal Károlyi Sándor tábornagy és Bottyán János tábornok egyesült serege támadást indított Pápa és Sárvár térségének birtokáért. Bercsényi visszafoglalta Csallóközt, majd a Dunántúlra vonult, ahol legyőzte Heister gyalogságát. A császári tábornagy nem sokkal később a Somogy megyei Kilitinél megfutamította Károlyi csapatait, mire Bottyán János is rácsapott a császáriakra Dunaföldvárnál, de nem tudott tartós eredményt elérni. Rákóczit fájdalmasan érintette, hogy a Pozsony felé tartó Herbeville császári tábornagy 13 ezer fős serege augusztusban Vöröskő és Pudmeric között megfutamította a legalább kétszeres létszámfölényben lévő kuruc sereget. A szeptemberi szécsényi országgyűlés rendjei konfö-

derációvá alakultak, majd Rákóczi vezérlő fejedelemnek választották. November elején a katonai kudarcokra némi gyógyírt jelentett, hogy Bottyán tábornok elfoglalta Dunaföldvárt, és belefogott a dunántúli hadjáratba, de ezzel egy időben újabb csapás érte a kurucokat: a mozgékony Herbeville Erdélyben, a zsibói szorosban legyőzte Rákóczi hadait. A fejedelem kiáltványban közölte az ország népével, hogy folytatja a harcot. Bottyán János a Dunántúlon fényes győzelmeket aratott, Erdélyben viszont a császáriak erősítették meg pozícióikat.

Az elkövetkező években világossá vált, hogy Rákóczi néhány bravúros katonai sikere nem elegendő arra, hogy a reguláris császári haderőt megfékezze. I. József, az 1705-ben trónra lépő új császár 1706-ban több kísérletet tett arra, hogy Rákóczi megegyezésre bírja. Még a fejedelem feleségét, Hessen-Rheinfelsi Sarolta-Amália hercegnőt is elküldte Rákóczihoz, hogy rábírja férjét a békekötésre. A sikertelen kísérlet után Wratishlaw grófot, a cseh kancellárt kérte meg a közvetítésre. A gróf közölte a fejedelemmel, hogy a császár igényt tart Erdélyre, de ezen kívül mindent megad neki, és megfelelő nagyságú hercegségekkel jutalmazza, ha elfogadja a békét. Rákóczi a személyét érintő ígéretek soha nem voltak hatással, ezért elutasította az ajánlatot. Wratishlaw azzal a jóslattal búcsúzott, hogy Rákóczi is „Franciaországba, azon fejedelmek ispotályaiba fog kerülni, akiket ez az ország ígéreteivel és szószegéseivel szerencsétlenségbe döntött”. Ebben, sajnos, igaza lett.

Károlyi Sándor (1705-től tiszántúli vezénylő generális) ezalatt sajátos módon nehezítette a császári seregek hadmozdulatait. Az Erdélyből az Alföldre vezényelt Rabutin altábornaggal szemben a felperzselt föld taktikáját alkalmazta. A császáriak sokat szenvedtek attól, hogy üres falvakat találtak, és nem jutottak élelemhez és takarmányhoz, ugyanakkor a magyar falvak lakói is megsínylelték a háborús időket, hiszen bujkálniuk kellett, és a gazdátlanul hagyott földekről nem volt mit betakarítani. Bottyán János életrajzában így ábrázolta a helyzetet: „Engedelmeskedett a magyar nép fejedelem szigorú parancsának, s az akkori császári tábornokok levelei telve vannak bámulattal »e nép makacs go-

noszsága felett« – falustól elfutnak, úgymond, előlünk, gabonájokat, barmaikat elrejtik, szénájokat, szalmájokat elégetik, s mi koplalhatunk üresen hagyott házaikban, ha a szünet nélkül rajtunk portyázó kurucok ezeket is fejünkre nem gyűjtanák. Katonáink, lovaink, – fegyver, éhség, hideg miatt hullanak.” Rabutin hadseregét végül is a Csongrádnál hozzá csatlakozó háromezer rác lovas mentette meg, akik portyázásaik során végrehajtott rablásaikkal élelmet gyűjtöttek a császári seregnek. Cserébe megkövetelték a pontos zsoldfizetést, Csernovics pátriárka pedig hűséges szolgálataiért kiváltságlevélért folyamodott I. Józsefhez. Ezt ősszel megkapta. A kiváltságlevél dicsérte a rácok kurucellenes teljesítményét, és kilátásba helyezte számukra a teljes szabadságot.

Károlyi 1707 februárjában megtámadta Csanádot, amely huszonnégy órás kemény ágyúzás után megadta magát. Ezután elhamvasztotta a nagylaki sáncokat, majd megbízta Berthóty Istvánt, hogy pusztítsa a rácok lakta Bácskát. Ennek a lépésnek ismét a védtelenül maradt Kecskemét látta kárát. A rácok kikémlelve, hogy a várost gyenge erők védik, április 3-án hajnalban kétezer lovassal és ezer gyalogossal titokban megközelítették, majd a halasi országút felől betörve előzönlöttek. Ritka könyörtelenséggel gyilkoltak, fosztogattak. Böde János főbíró agyonverték, a velük szembeszálló kétszáz fegyverest egy szálíg lemészárolták, és harcmódorukhoz híven nem kímélték az öregeket és a nőket sem. Áldozataik kiválasztásához útmutatást kaptak a módosabb családoknál szolgáló, korábban elszökött rác cselédektől. Ahol nem találtak nagyobb értékeket, ott a háziakat halálra kínozták. A városban tartózkodó török kereskedők – a veszélyt látva – sietve összehajtották áruikat, és megpróbálták elmenekülni. A rácok azonban üldözőbe vették őket, és a városon kívül rajtuk ütöttek. Örvenkét kereskedőt megöltek (mindössze három maradt életben, azok is súlyos sérülésekkel), portékáikat elrabolták. A városlakók közül csaknem négyszázan haltak meg, kilencven ház és hét malom leégett (az elrabolt javakat 231 ezer ezüsttallérra becsülték). A pusztítás ennél is nagyobb lett volna, ha nem érkezik meg Nagykörről Szűcs Istók kecskeméti hadnagy a csapatával. A magyarok a rácok

fosztogató, gyilkoló utóvédjét kiverték a városból, így Kecskemét nem vált teljesen a rablók martalékává.

Az öreg Bottyán tábornok a Dunántúlon vett elégtételt a rácokon, amikor a Székesfehérvárra törő seregüket megtámadta, és közülük százakat legyilkolt. A soproni győztes csatában egy Ilia nevű rác hadvezér is a kurucok fogságába esett, akit Szluha Ferenc érsekújvári főhadibiztos kezére adtak. Bottyán János ezt írta Szluhának: „Örülök [...] az istentelen Iliának elfogatásán; mivel annakelőtte fogva lévén, azt fogadta hitére, lelkére, hogy ellenünk soha többé fegyvert nem fog, hanem alámégyen Rácországra. Kit is az Isten bűne szerint büntete; hanem kegyelmed ötöt kímélet nélkül vasban, bilincsben tartassa, csigáztassa, és akármely rabon ki ne adja: hadd szenvedjen a kutya, mert gonosz a szegénységre.”

1707 áprilisában az erdélyi országgyűlés kimondta, hogy elszakad a Habsburgoktól, és II. Rákóczi Ferencet tekinti uralkodójának. A júniusban megtartott, a Habsburg-ház és I. József trónfosztását kimondó ónodi országgyűlésen Károlyi Sándor azzal tűnt ki, hogy erélyesen fellépett a vármegyéket a kuruc mozgalom ellen hangoló turóci követtel, Rakovszky Menyhérttel szemben, akit egy vita során a kardjával súlyosan megsebesített. (Ezután Rakovszkyt felkoncolták, követtársát, Okolicsányi Kristófot pedig kivégezték.) Károlyi júliusban már Aradot ostromolta, a kitörő rácokat többször visszaverte, de a várat nem tudta bevenni. Sikerült viszont Lippától Szegedig a sáncaikat elpusztítani, és őket török földre hajtani. 1708-ban Erdély vezénylő generálisa lett. Júliusban Kolozsvár környékén hadakozott, augusztusban bevette Szászsebest, és amíg ő Erdélyben iparkodott, addig a Dunántúlon Béri Balogh Ádám ezereskapitány aratott szép sikereket (Kölesdnél szétverte a császáriak négyezres seregét).

Az 1709-es esztendő már kevés dicsőséget hozott a kurucoknak. Egyre több hadállásukat kellett feladniuk, és Rákóczi diplomáciai próbálkozásai sem hoztak eredményt. A fejedelem és Károlyi 1710. január 22-én Romhányynál megütközött Sickingen altábornagy seregével. Győzelmet arattak, de ez a szabadságharc romló állapotán és kilátásain már nem

változtatott. Május 29-én az uralkodó törvényen kívül helyezte Károlyi Sándort, és birtokait gróf Batthyány Ádám özvegyének adományozta. Az országot és a katonai táborokat nemcsak a háborús viszonyok gyengítették, hanem a pestis is. A fejedelem a hadvezetést Károlyira bízta, aki igyekezett helytállni, de arra már nem volt esélye, hogy a megtépázott, demoralizált kuruc seregekkel eredményesen küzdjön a mindjobban fölénybe kerülő császáriakkal szemben. Gróf Pálffy János tábornagy, császári főparancsnok november közepén levelet küldött Károlynak, amelyben megbékélésről szóló tárgyalásokat javasolt. Rákóczi megbízta Károlyit, hogy időhúzás céljából vegye fel a kapcsolatot Pálffyval. Bercsényi fejedelmi helytartó Lengyelországba utazott, hogy a lengyel királlyal és az orosz cárral katonai segítségnyújtásról tárgyaljon. 1711. február 15-én Rákóczi felhatalmazta Károlyit a béketárgyalások lefolytatására, ő maga pedig pár nappal később Lengyelországba utazott.

Ekkor jött el az a pillanat, amikor Károlyi ismét súlyos döntés elé került. Hasonló pillanat lehetett ez, mint az a nyolc évvel korábbi, amikor a dolhai ütközet után elhagyta a császárt, és Rákóczi Ferenc szabadságküzdelme mellé állt. És döntött. Március 14-én Debrecenben nagy vonalakban megegyezett Pálffyval a békekötésről, és titokban hűségesküt tett I. József királyra. Azután Lengyelországba utazott, ahol tájékoztatta a fejedelmet a békefeltételekről. Rákóczi elrendelte, hogy április 27-re hívják össze a konföderáció gyűlését Husztra.

Áprilisban már gyorsan követték egymást az események. A fejedelem gróf Esterházy Antal tábornagyot nevezte ki a hadsereg főparancsnokává Károlyi helyébe, és Ráday Pál kancelláriai igazgatót küldte Pálffyhoz a béketárgyalások folytatására. Károlyi a konföderáció képviselőinek beszámolt a békefeltételekről. Április 17-én Bécsben meghalt I. József császár, magyar király. A konföderációs gyűlést (Rákóczi távollétében) nem Huszton, hanem Szatmárban tartották április 25-én, ahol döntöttek a béke elfogadásáról. Az új király, III. Károly többek között arra kötelezte magát, hogy a vallási törvények érvényben maradnak, életbe lép az általános közkegyelem, Magyarország és Erdély szabadságjogai nem

sérülnek, és Rákóczi a várak kivételével visszakapja birtokait, amennyiben három héten belül leteszi a hűségesküt. A szabadságharcot lezáró békét Szatmárban, április 30-án írták alá. A kuruc seregek (köribelül 12 ezer fő) Károlyi Sándor vezetésével május 1-jén letették a fegyvert a majtényi síkon a király megbízottai (gróf Pálffy János és Karl Locher von Lindenheim) előtt.

Rákóczi Lengyelországból tiltakozott a szatmári béke megkötése ellen. Ismeretes, hogy a maga számára nem fogadta el a feltételeket, és inkább a száműzetést választotta. A Károlyi család levéltárában fennmaradt az a levél, amelyet még 1711. március 31-én írt Károlynak a lengyelországi Strijből: „Látom, hogy a bécsi udvar [...] fegyverkezik. Tudom, legnagyobb argumentum ebben az, hogy úgylis elhagyattatom, s még talán az külső reménség is megcsal; – mely ha mind úgy történnék is: mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenbe vetni reménségemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attúl is mind eltávoznom, mind érdemtelenné tenni magamat. Ez oly végső resolútióm, a melytúl csak a halál választ el, s nincs oly nyomorúság s rabság, a mely elmémbe habozást okozzon. Számot adok evvel Istenem előtt, s megmutatom hazámnak s nemzetemnek s az egész keresztyén világnak, hogy valamint az Ügyet nem dicsősségért, gazdagulásért vettem fel: úgy a nyomorúságok félelmétül azt el nem hagyom! [...] Erősítse Isten kegyelmed szívét is, és adja szent kegyelmét mind kegyelmed ígéreti végbenvitelére, mind nékem azon vigasztalást érnem, hogy az kegyelmed személyében való bizodalomban sok emberek elmélkedése ellen meg ne csalattassam.”

A bécsi udvar hálás volt Károlyi közreműködéséért. Az uralkodó 1712. január 27-én kinevezte altábornaggyá, majd április 5-én grófi rangra emelte. Később királyi biztos és belső titkos tanácsos lett, kinevezték a magyar királyi helytartótanács tagjává, és egy állandó lovasezred tulajdonosává. 1734-ben a tiszántúli részek főhadiparancsnokává léptették elő, majd 1741-ben Mária Terézia tábornagyi ranggal jutalmazta tevékenységét. Ekkor már hetvenkét esztendő volt. Állítólag nem beszélt

németül. Hátrahagyott írásait (visszaemlékezések, naplók, levelek stb.) magyarul írta. Jobbágyaival emberségesen bánt, és nagy összegeket fordított iskolák és más egyházi intézetek alapítására. Neki köszönhette megalapítását többek között a nagykárolyi kegyesrendi egyház épülete, a szegények kórháza, a pesti klarissza zárda, a miskolci minorita rendház, valamint a majtényi, csengeri, kaplonyi, erdődi templomok és iskolák.

Károlyi Sándor 1743. szeptember 8-án halt meg Erdőd várában. (Nyolc évvel élte túl egykori urát, a rodostói száműzetésben elhunyt nagyságos fejedelmet.) A pestisjárvány miatt temetésére csak a következő év júniusában került sor Kaplonyban, ahol nagy pompával helyezték örök nyugalomba.

Láthattuk, fiatalon szembeszállt a kurucokkal. Azután felesküdt a fejedelemnek, és bátran kitartott mellette, egészen a szabadságharc bukásáig. Később ugyanilyen következetességgel szolgált a császárt. Utólag, felületes ismeretek alapján könnyű lenne hitszegéssel, köpönyegforgatással vádolni. Láthattuk, Károlyi nem vonult száműzetésbe. Hasonló helyzetben és felelősséggel maradt itthon, mint 1849-ben Görgey Artúr. Kétségtelen: a majtényi síkról tizenkétezer megkeseredett, szomorú lelkű magyar távozott. De éltek, és nem hullottak el a kilátástalan harcban.

Károlyi magyar főnemes volt; művelt, bölcs, igazságszerető ember, aki rendkívül küzdelmes, veszélyes korban élt. Olyan korban, amikor sokan buktak el amiatt, mert rosszul mérték fel a helyzetüket, vagy mert hiányzott belőlük az alkalmazkodásnak az a fajta képessége, amellyel a változó hatalmi viszonyok között fennmaradhat valaki. Nem elvtelenül, nem meghunyászkodva, inkább az „ahogy lehet” felfogás szellemében. És mindenekelőtt magyarnak megmaradva. Hogy sikerült-e ez Károlynak? Azt gondoljuk: igen, de erre a kérdésre ma sem könnyű a válasz.

HADIK ANDRÁS TALÁLKOZÁSA A POROSZ KIRÁLYAL

Gróf Hadik András, Mária Terézia királynő kedvelt hadvezére 1733-ban (más adat szerint 1730-ban), huszonhárom évesen kezdte katonai pályafutását. Egy török-, három porosz- valamint két franciaellenes háborúban vett részt, és sikert sikerre halmozott. Leghíresebb katonai bravúráját 1757. október 16-án, Mária Terézia neve napján hajtotta végre. Huszáraival és gyalogosaival észrevétlenül megkerülte II. (Nagy) Frigyes porosz király főseregét, és váratlanul Berlin előtt termett. Elfoglalta a várost, majd háromszáz-ezer tallérból és különféle értéktárgyakból álló hadisarc fejében eltekintett a szabad rablástól. Amint a porosz király értesült a történetektől, seregét Hadik után küldte, és mindent elkövetett, hogy kézre kerítse őt. Ez nem sikerült, viszont tizenhárom évvel később mégis találkozott Hadikkal.

Hadik a szolgálatának negyvenöt éve alatt számtalan alkalommal bizonyította, hogy ízig-vérig a katonai pályára termett. A törökök elleni bolgárországi hadműveletek során például mindössze száz-husz huszárral visszaverte a török sereg elővédjét. A boszniai Rudnick várát négyszáz katonájával elfoglalta, majd Sziléziában ugyancsak négyszáz katonával keresztültört a porosz ostromgyűrűn, és bejutott Neiss várába. Frankenstein közelében háromszázötven huszárral megfutamított és foglyul ejtett egy porosz huszárezredet. Ekkor előléptették alezredes-

sé. Ezután gyorsan emelkedett a ranglétrán. A második francia háború alatt már ezredesként harcolt Oppenheimnél, ahol visszaverte a francia lovasságot. Németalföldön, a Ramillies és Antwerpen közelében vívott ütközetekben is kitűnt bátorságával. Antwerpen és Bergen op Zoom várának ostrománál – már tábornoki rangban – ötezer fős sereggel ért el szép sikereket (közel ezer ellenséges katonát ejtett foglyul). 1756-ban, negyvenhat évesen lett altábornagy.

Egy évvel később hajtotta végre a Berlin elleni, hihetetlenül vakmerő támadást. Mivel a császári hadsereg és Berlin között állomásozott a porosz fősereg, Hadik úttalan utakon haladva megkerülte a poroszokat, és váratlanul a porosz királyság fővárosának falai alatt termett. 3460 válogatott katona élén érkezett (lovassága főként magyarokból állt). Hadisarc fizetésére szólította fel a várost, de a városi tanács tagjai és a védők biztonságban érezték magukat, ezért nem tettek eleget a felszólításnak. Hadik gyorsan cselekedett. Gránátosaival szétlővette a Spree folyó felvonóhidjának láncait, mire a felvonóhíd leesett. Ezután ágyúival tönkretette a sziléziai kaput. A helyőrség egy része ekkor kitört, és erős fegyvertűzzel árasztotta el a támadókat. Hadik huszárai azonban bátran a poroszokra rontottak, a gyalogság szuronyrohama pedig teljesen felőrölte a védőket. Hadik ezután megszállta Berlint, és a korábbinál sokkal több, félmillió rajnai tallér sarcot követelt. Azzal fenyegette a várost, hogy ellenkező esetben megengedi katonáinak a szabad rablást. A porosz királyné sírva hagyta el a palotáját, és Spandauba menekült. A városi tanács végül körülbelül háromszázezer tallér értékben készpénzt, valamint értéktárgyakat adott Hadiknak. A kilenc kocsit megtöltő hadisarcot huszonnyolc ló húzta.

A Lipcsében tartózkodó II. Frigyes király döbbenten értesült az eseményről, és nyomban utasította Móríc dessauai herceget, hogy seregével siessen Hadik után. Az altábornagy számított az üldözőkre, ezért erőltetett menetet diktált, és nem engedte pihenni holtfáradt embereit. A poroszok csak Újházy ezredes Potsdamot megsarcoló egységét tudták szétverni. Hadik seregcsaportjának vesztesége tíz halott (köztük

Babócsay Pál tábornok) és huszonnyolc sebesült volt. A porosz király parancsba adta Hadik kézre kerítését, de amikor az üldözöttek túlságosan közel kerültek a császári főerőkhöz, a poroszoknak fel kellett hagyni a további üldözéssel.

Mária Terézia örömmel fogadta a szokatlan névnap ajándékot, és a beszolgáltatott hadisarcból 3000 aranyat küldött Hadiknak, akit a katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjével is kitüntetett. Még abban az évben Hadik lett a teljes osztrák hadsereg parancsnoka. Később ő vezette a szászországi hadtestet, és a poroszokat meghátrálásra kényszerítve elfoglalta Sonnensteint. A királynő 1763-ban magyar grófi ranggal jutalmazta, és megtette Buda főparancsnokává. 1764-től négy éven keresztül ő lett Erdély teljhatalmú biztosa és vezénylő tábornoka. Ilyen előzmények után került sor 1770 szeptemberében a morvaországi Neustadtban II. József német-római császár és II. (Nagy) Frigyes porosz király találkozására. (József csak névleg volt császár, a birodalmat anyja, Mária Terézia királynő kormányozta.) A császár még májusban közölte Hadikkal, hogy legyen kíséretének tagja a neustadti táborozás során, mert Frigyes szeretné őt megismerni.

Markó Árpád hadtörténész 1944-ben megjelent, *Gróf Hadik András* című munkájában (főként Hadik naplófeljegyzései alapján) ismertette a különös epizód részleteit. Nagy Frigyes, Ferdinánd porosz trónörökös, Henrik porosz herceg, Braunschweig két hercege, valamint az angol Gloucester hercege szeptember 3-án érkeztek Neustadtba. Ezen a napon, az esti operaelőadáson Hadik a porosz uralkodó mögött ült. A szünetben Frigyes azt kérdezte tőle, hogy szereti-e a zenét. Második kérdése se volt sokkal izgalmasabb, ugyanis azt firtatta, hogy Hadik Magyarországon lakik-e. Az épületes kérdésekre az altábornagy röviden válaszolt. Többre nem volt lehetősége, mivel a király nem akart vele társalogni. Csupán annyit jegyzett meg, hogy örül, amiért megismerhette Hadikot, mert „sokat olvasott” róla.

Két nappal később újabb operaelőadáson vettek részt. A király ezúttal arra volt kíváncsi, hogy Hadik szokott-e muzsikálni. Az altábornagy

persze nem szokott, és soha nem derült ki, hogy Frigyes ezt miért feltételezte róla. Később Hadik a királlyal szemközt ült egy vacsoránál, és ez újabb alkalmat adott Frigyesnek a kérdezősködésre. Azt tudakolta, hogy az altábornagynak melyik volt az első háborúja. Hadik elmondta, hogy 1733-ban, a Rajna mellett kezdte a katonáskodást, majd egy évvel később találkozott Frigyessel is, aki akkor még trónörökös volt, és Savoyai Jenőhöz jött látogatóba. Frigyes ehhez nem fűzött megjegyzést. Később viszont a császárral beszélgetve kijelentette, hogy Hadik csalódnai fog a vejében, Lubomirski hercegben. Ezt Hadik is hallotta.

A lengyel herceg, aki előbb osztrák, majd porosz huszártiszt volt, 1765-ben vette el Hadik második lányát, Mária Annát. Kortársai korábban nem sok jót mondtak róla. Könnyelmű, erőszakos embernek tartották. Ennek volt is alapja, mert amikor például pénzzavarba került, apja lengyelországi birtokait fosztogatta. Emiatt börtönbe csukták, ahonnan csak apja halála után szabadult. Ezután ismerte meg a szép Hadik-lányt, akit Nagyszébenben vett feleségül. Itthon, majd Varsóban is nagy ünnepséggel köszöntötték az ifjú párt, és a következő évben a lengyel király is bált adott a fiatalasszony tiszteletére. Hadik András 1767-ben Erdélyben találkozott ismét a hercegi párral. Nagy pompával, rengeteg szolgálattal érkeztek, és Hadik elégedetten szemlélte, hogy a házasság határozottan jót tett a hercegnek. Megkomolyodott, és udvariasan, rangjához méltó módon viselkedett. A herceg megváltozásáról Frigyes király feltehetően nem tudott, és véleményét nyilván a régebbi értesüléseire alapozta.

Hadik egy gyakorlat során szép, szürke, angol telivér lovon ült, amikor a császár felhívta Frigyes figyelmét a gyönyörű lóra. A porosz király szemügyre vette és megdicsérte a lovat, de Hadik Andrást figyelemre se méltatta. A tábornagynak feltűnt, hogy az utóbbi napokban Frigyes feltűnően, szinte sértő módon kerüli őt. Az asztaltól távozva mindig barátságosan elköszönt a többi tábornoktól, Hadiktól azonban elfordult. Egyik alkalommal mindenkinek feltűnt a viselkedése, amikor már elindult az ajtó felé, de észrevette, hogy Hadik mellett kellene elhaladnia. Ekkor megfordult, és az asztalt megkerülve hagyta el a helyiséget.

Frigyessel ellentétben az őt kísérő hercegek gyakran és szívesen beszélgettek a magyar altábornaggyal. Különösen a braunschweigi hercegek érdeklődtek a régi háborúk iránt. Dicsérték Hadik nevezetes haditetteit, és megjegyezték, hogy a berlini rajtaütés annak idején alaposan megrázta a poroszokat. A trónörökös szintén nagy elismeréssel szólt Hadik teljesítményéről, s hozzátette, hogy örömmel tanulna hadvezetést tőle. Frigyes a jelek szerint nem rajongott Hadikért, viszont nem feledkezett meg a magyar katonákról, akiket látogatása idején alkalma volt megfigyelni. Emlékirataiban így írt: „... különösen megcsodáltam egy magyar gránátos zászlóaljot, amelynek mindegyik katonája, mintha Mars hadisten fia lett volna”.

Frigyes király az elutazása előtt még egyszer megfricskázta Hadikot. Mielőtt elhagyta volna Neustadtot (szeptember 7.), Lacy tábornagynak, Laudonnak és más tábornokoknak értékes ajándékokat adott, Hadik Andrásnak viszont semmit. Nem csoda, hogy a tábornagy a naplójában kevés jót írt róla. Még a külsejét se dicsérte. Beszámolt alacsony termetéről, ferde arcáról, félrehúzódo szájáról, jobbra hajló fejről, szúrós tekintetéről és kissé sántikáló járásáról. Hadik a beszédét érdekesnek tartotta, bár megjegyezte, hogy túlságosan udvarias, amivel talán az őszinteség hiányát leplezi. Mindkét kezén óriási drágakövel díszített gyűrűt viselt, gyakran szipákolt spanyol burnótot, és feltűnően elhanyagolt, piszkos tábornoki öltözetet, valamint kitaposott csizmát hordott. Elnyűtt kalapot és köpönyeget hordott, mintha ezzel is különös egyéniségét akarta volna hangsúlyozni. Ráadásul csak egy öltözetet hozott magával. Szeptember 5-én, a hadgyakorlat alatt az eső alaposan eláztatta. Mivel az esti operaelőadást semmiképp sem akarta kihagyni, egész délután a ruháját száríttgatta.

Hadik András végül e szavakkal zárta Frigyes jellemzését: „Ebben a testben csak az ész nagy. Ezt azonban csak a maga hasznára gyümölcsözteti, mint mondják, sem szeretet, sem belátás, sem elismerés nincs benne.” Az altábornagy nem tért ki Frigyes hadvezéri és uralkodói érdemeire, ami feltehetően abból adódott, hogy a porosz király nem méltat-

ta arra, hogy katonai, hadvezetési kérdésekről beszélgessen vele. Ennek okát Hadik abban látta, hogy a király nem bocsátotta meg neki Berlin elfoglalását és megsarcolását. Ebben lehetett valami, hiszen Frigyes egyik kedvelt időtöltése a háborúskodás volt, s nyilván büszke volt az e téren elért eredményeire. Amikor került a hadászattal kapcsolatos kérdéseket, akkor elsősorban a berlini fiasco szóba hozatalát kerülte. A Hadikkal szembeni bánásmóddal Frigyes önmagáról állított ki bizonyítványt. Úgy tűnik, hiányzott belőle a lovagiasság, a méltó ellenféllel szembeni nagyvonalúság. Sértő megnyilvánulásai Hadik megalázására irányultak, ami sehogy sem összeegyeztethető egy nagy formátumúnak tartott uralkodó mentalitásával.

Hadik számára mindez csupán múltó kellemetlenség volt, hiszen időskorára is megbecsülés övezte. 1772-ben az uralkodó kinevezte a lengyelországi osztrák hadsereg fővezérévé, valamint Galícia és Lodomeria kormányzójává. 1774-től haláláig (1790) az Udvari Haditanács elnöke volt. II. József császár is magas elismerésben részesítette: tőle birodalmi grófi rangot kapott. 1789-ben idős fejjel a török ellen harcoló hadsereget vezette, de megsebesült, ezért a főparancsnokságot át kellett adnia gróf Gideon Laudon tábornagynak. 1790 tavaszán, nyolcvanéves korában hunyt el.

PÁL CÁR LEÁNYÁBÓL NEM LEHETETT KIRÁLYNÉ

A Habsburg–Lotaringiai-ház magyar ágát megalapító József Antal főherceg mindössze húszéves volt, amikor 1776-ban a pozsonyi országgyűlés közfelkiáltással nádorra választotta. Miként a Habsburgok általában, ő is olyan házasságot kötött, amely politikai célokat is szolgált. A Szentpétervár melletti gatcsinai kastély kápolnájában 1799. október 30-án feleségül vette Pál cár legidősebb, akkor mindössze tizenhat éves lányát, Alekszandra Pavlovna nagyhercegnőt. Ezzel nemcsak egy szemrevaló fiatal felesége lett, hanem erősítette a kapcsolatokat a Habsburgok és a Romanovok által kormányzott birodalmak között.

József nádor őszintén szerette feleségét, akire a magyar köznép is szimpátiával tekintett. A jótékonykodó hajlamáról, közvetlenségéről ismert Alekszandrát sokan „magyar királynéként” emlegették. A fiatal nádorfeleség 1801. március 8-án leánygyermeket szült, aki néhány órával később elhunyt. Alekszandra már a szülés előtt lázas volt, és (bizonyára gyermeke elvesztése miatt is) állapota romlani kezdett. Mindössze egy héttel élte túl a szülést. Váratlan halálát a magyarok valóságos sorscsapásként fogadták. Udvari papja, Andrej Afanaszjevics Szamborszkij így számolt be a március 16-i eseményről: „Reggeli fél hat órakor elnyújtott sóhajjal visszaadta lelkét Teremtőjének. [...] A nádor a halálos ágy mellett összeesett; eszméletlen állapotban vitték ki a szo-

bából.” Szamborszkij egyébként tervezte, és komolyan számolt is azzal, hogy József nádor és Alekszandra trónra lép, és Magyarország önálló, Bécstől független állammá válik. A nagyhercegnő halála után állítólag meggyőződésévé vált, hogy mérgezés történt, és feljegyzései eljutottak Gyerzsavinhoz, aki I. Sándor szűkebb környezetéhez tartozott. Gyerzsavin a feljegyzések alapján később úgy vélte: II. Ferenc császár felesége, Mária Terézia nápolyi-szicíliai királylány attól félt, hogy Pál cár a náorból magyar királyt csinál, vagyis tényként fogadta el a mérgezésről szóló híresztelést.

Tardy Lajos könyvtárosnak, kutatónak és remek tollú krónikásnak írásából is tudjuk, hogy Alekszandrának holtában sem volt nyugalma. Halálát követően előbb egy alkalmi templom céljára fölszentelt épületben helyezték el, majd hat héttel később a kapucinusok templomának kriptájába vitték. Végleges nyughelyéül Ürömet jelölték ki, mert ott mindig szívesen tartózkodott, és ez állítólag kívánságának is megfelelt. Az ürömi sírkápolnát Heppe Szaniszló, a nádor udvari építésze tervezte. 1803-ban készen állt, és egyes feltevések szerint szeptember 12-én szentelte fel Szamborszkij esperes. A temetés napján (30-án) a halottaskocsit és a rangos kíséretet az ürömi lakosok fáklyákkal fogadták.

Még ebben az évben, augusztus végén a nádor ellátogatott a keszthei Georgikonba, gróf Festetics György híres gazdasági intézetébe, ahol az iparosok rajziskoláját is megtekintette. Kóber Kristóf balatonedericsi asztaloslegény rajza erősen meghatotta, ugyanis a mű egy mauzóleumot, előtte egy térdeplő alakot, fölötte pedig fátyollal takart koszorút ábrázolt ezzel a felirattal: „Őfensége Alekszandra Pavlovna, tsászári orosz hercegnő”. A nádor öt aranyat ajándékozott a fiúnak, és elszomorodva távozott. Később, a napóleoni háborúk idején, 1809-ben, József nádor a bebalzsamozott testet a budai várba vitette, majd a francia betörés veszélyének elmúltával visszaszállíttatta Ürömrre.

A fiatal nádor hosszú évekig meglehetősen visszavonultan, szinte csak a munkájának élt. Gróf Vay Sarolta, a régi magyar társas élet számos epizódját megörökítő írónő beszámolt arról, hogy Budán akkoriban re-

besgetni kezdték: József nádornak van valakije. Esténként ugyanis köpönyébe burkolózva lesétált a Várból, átment a Szarvas téren, és eltűnt egy tabáni emeletes házban, ahol egy Wallner Franciska nevű híres szépség lakott. A szépasszony egy idő után feltűnően drága ruhákban, négylovas hintón kezdett feltűnődni, és ismerőseinek elárulta: ezüstkarikára fűzött kulcsaival bármikor bemehet a nádorhoz. A hír II. Ferenc császárhoz is eljutott, aki tudatta öccsével, a nádorral, hogy illő volna újra megházasodnia. József nádor engedett a kérésnek, és 1815-ben oltár elé vezette a schauzburg-bernburgi herceg lányát, Herminát.

Félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy József nádor valóban sokat dolgozott, és nevezetes tetteire ezen a helyen is érdemes röviden (a teljesség igénye nélkül) utalni. A főherceg több mint ötven éven keresztül volt Magyarország nádora (1796–1847), és a bécsi udvar iránti lojalitása nem akadályozta abban, hogy időről időre hathatósan képviselje a magyar érdekeket. Támogatta a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár megalapítását, később pedig megbízta Hild Józsefet, hogy készítse el Pest városának rendezési terveit. Nagy kiterjedésű parkot létesített a Margit-szigeten, kiépíttette a Városligetet, és megalapította a Vakok Intézetét. Elősegítette az első magyar vasút (1827) megépítését és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank létrehozását (1832). Tízezer forinttal járult a Magyar Tudományos Akadémia alapításához, a Ludovika Akadémia létrehozása érdekében pedig megvásárolta azt a parkot, ahol megépült az 1835-ben felavatott épület. Személyesen irányította a mentési munkálatokat az 1838-as nagy pesti árvíz idején. 1840-ben az ő közbenjárásának köszönhetően amnesztiában részesítették Kossuthot és Wesselényit. A budai királyi várban ő építtette az úgynevezett nádori kriptát, ahova családjának leszármazottait temették, s ahol Alekszandra Pavlovna földi maradványait átmenetileg elhelyezték.

1814-ben a Napóleont legyőző három uralkodó, I. Sándor cár (Alekszandra Pavlovna bátyja), Ferenc császár és Frigyes Vilmos porosz király magyarországi útjuk során Ürömet is felkeresték, hogy tisztelettel adózzanak a nagyhercegnő emlékének. Jóval később, Alekszandra szü-

letésének századik évfordulóján, 1883-ban, III. Sándor cár megbízásából felújították a sírkápolnát, és újabb ikonokat helyeztek el benne. A szarkofág üvegezett nyílásán keresztül még 1917-ben is látni lehetett az elhunyt arcát, amelyet jól megőrzött a balzsamozás. A kápolnát mindkét világháború végén (1917-ben, illetve a nyilasuralom idején) kifosztották, ám a fémkoporsóval védett Alekszandrát – csodával határos módon – egyik alkalommal sem bolygatták.

200

Alekszandra Pavlovna koporsóját az ürömi pravoszláv sírkápolnában 1977. november 25-én felnyitották. Ezt nem sírrablók tették, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete munkacsoportjának tagjai, akikhez igazságügyi orvosszakértő és vegyész is csatlakozott. Kiszely István és Hankó Ildikó antropológusok és munkatársaik többek között arra keresték a választ, hogy mi okozhatta az orosz nagyhercegnő halálát, és igazak lehetnek-e a mérgezésről szóló mendemondák. A Kiszely-Hankó szerzőpáros az akkor végzett munkáról *A nádori kriptá* című kötetben számolt be.

„A sír érintetlen volt. Ott feküdt előttünk a még nem egészen 18 éves nő ezüsttől és aranytól csillogó ruhában, temetési keresztjével, gyűrűivel [...] Keze olyan ép volt, mintha élne. Fejét kissé oldalra hajtva pihent, mintha aludna.” A kutatók nagy öröme a sírrablók nem tudták felnyitni a koporsót, ámbár megpróbálkoztak vele. A nyolc kiló súlyú testet ezután kiemelték, gondosan becsomagolták, ékszereit és párnáját külön elhelyezték, majd mindezt a Régészeti Intézetbe szállították. A vizsgálatokat követően az igazságügyi szakvélemény megállapította, hogy Alekszandra Pavlovna súlyos, gümőkóros megbetegedésben szenvedett. Ez a terhesség alatt oly mértékűvé alakulhatott, hogy megjelölhető a halál okaként, már csak azért is, mert valamikor a tüdővészben elhaltak száma az összes elhalálozásnak csaknem 30 százalékát tette ki. Az alapos vizsgálat mérgezésre utaló jeleket nem talált, így bizonyoságot

nyert, hogy az egykori, ezzel kapcsolatos feltételezéseknek nem volt valós alapja. Az antropológusok négyszáz adatot vettek fel. Vizsgálatuk nemcsak a főhercegnő maradványaira, hanem az őt ábrázoló képekre is kiterjedt. Az embertani ismérveknek leginkább egy ismeretlen festő által készített, egy budapesti magángyűjteményből 1923-ban előkerült kép felelt meg. A kutatók szerint ez a kép hiteles Alekszandra-ábrázolásnak tekinthető (azóta sajnos nyoma veszett, ma már csak másolatban ismert).

Az eredeti állapotnak megfelelő visszatemetést 1978. január 16-án végezték el. Az eseményt Sára Sándor filmrendező forgatócsoportja is megörökítette. Akik akkor azt gondolták, hogy ezzel véget értek Alekszandra hányattatásai, azok nagyot tévedtek, mert 1981 tavaszán elvetemült rablók betörték az ürömi sírkápolnába, a koporsót felfeszítették, a tetem két alkarját letörték, és azt a gyűrűkkel, halotti kereszttel, illetve ruhadarabokkal együtt elvitték. A nyomozók a fiatal sírrablókat (köztük a jeges Duna átúszásáról ismertté vált sportember egyik fiát) és a rablott holmit néhány nappal később kézre kerítették. Alekszandra Pavlovnát az újabb helyreállítást, restaurálást követően a budai vár nádori kriptájában helyezték el. (A korábban ugyancsak feldúlt nádori kriptát egyébként a budai várfeltárásokat is irányító Zolnay László régész kezdeményezésére hozták rendbe.) A kriptá hosszú időn át megfelelő biztonságot nyújtott, de senki nem vonta kétségbe, hogy Alekszandra Pavlovnának Üröm az igazi nyughelye.

A végleges visszatemetés gondolata 2001-ben, a nagyhercegnő halálának kétszázadik évfordulóján vetődött fel. Akkor az Orosz Egyházi Kultúráért Alapítvány megbízásából (bőkezű adományozók segítségével) megkezdődött a kápolna helyreállítása. Seremetyeff Papp János restaurátor, Konsztantyin Obuhov építész, Anatolij Sirinkin kovácsművész, Bajcsi József és mások, József nádor hitveséhez méltó, a végső nyughelynek megfelelő körülményeket teremtettek.

Ragyogó napsütés fogadta azokat, akik 2004. szeptember 11-én Ürömről látogattak, hogy részesei legyenek Alekszandra Pavlovna orosz nagyhercegnőnek, József nádor fiatalon elhunyt feleségének újratemetési szertartásán. A Szent Alexandra vértanúról elnevezett, szépen helyreállított sírkápolna (a kriptában még a nyilvános esemény előtt elhelyezték a nagyhercegnőt) és temetőkert felemelő helyszíne volt az orosz ortodox egyház ünnepi istentiszteletének és a megemlékezésnek.

A pravoszláv istentisztelet után elsőként Laboda Gábor, Üröm polgármestere, országgyűlési képviselő tartott rövid beszédet. Köszöntötte a Habsburg–Lotaringiai és a Romanov uralkodódinasztiák megjelent tagjait, a magas rangú egyházi méltóságokat, a megjelent nagyköveteket, államtitkárokat és más vendégeket, valamint a nagy számban összegyűlt ürömieket. Kitért a sírkápolna történetére és azokra az előzményekre, amelyek a mostani felújításhoz és újratemetéshez vezettek, majd kijelentette: „Huszonhárom év után a nagyhercegnő ismét itt van mellettünk, közöttünk és velünk. Többé nem engedjük el, és vigyázni fogunk rá.”

Ezután Hilarion, Bécs és Ausztria püspöke, az orosz ortodox egyház magyarországi egyházmegyéjének előjárója mondott ünnepi beszédet. A nagyhercegnőre többek között így emlékezett: „Széles körű jótékonyági tevékenysége, a szegények és elnyomottak iránti őszinte gondoskodása a magyar nép hatalmas szeretethullámát váltották ki.” A püspök emlékeztetett arra, hogy az Alekszandra Pavlovna tiszteletére rendezett művészeti fesztiválok alkalmából Haydn és Beethoven Budára látogatott, és a nagyhercegnő nevéhez fűződik a magyar nemzeti lobogó színeinek első megjelenése. Korai halála nyomán alakult meg az „ofeni orosz lelki misszió” (Ofen = Buda német neve), amelynek feladata volt a nagyhercegnő emlékének imádságos megőrzése. Hilarion püspök köszönetet mondott mindazoknak, akik munkájukkal segítették a kápolna újjáélesztését, majd II. Alekszisz orosz pátriárka nevében a Radozsényi Szent Szerгий-érdemrenddel tüntette ki Laboda Gábor polgármestert. Ugyancsak a pátriárka nevében nyújtotta át az Apostolokkal Egyenlő Szent Vlagyimir-érdemérmét Habsburg Mihály főhercegnek, akinek

nagy szerepe volt abban, hogy Alekszandra Pavlovna örök álmát ismét Ürömon, méltó körülmények között őrzik. Rangos kitüntetésben részesült Seremetyeff Papp János restaurátor is, aki Habsburg Mihály főhercegtől vette át az Alekszandra Pavlovnáról elnevezett, gyémántokkal ékesített érdemkeresztet.

Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom–budapesti érsek beszédében az újratemetés napjának szimbolikájáról szólt, és azt egyfajta gyógyulásnak és újjászületésnek nevezte. A nagyhercegnő tettei közül kiemelte, hogy rövid magyarországi élete alatt hatvanezer aranyat osztott szét a szegények között. Ez olyan szociális érzékre és keresztény szeretetre utal, amely párját ritkítja. Ez az emlékezetünkbe idézi egy másik, régen élt királylánynak az alakját, Szent Erzsébetét, aki kora ifjúságában került külföldre, és a szegények szeretetével tette ismertté a nevét Európa-szerte. Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő emléke ilyen módon is kedves és példamutató a számunkra – jelentette ki a magyar katolikus egyházfő, majd így folytatta: „Amikor ennek a templomnak a megújulását látjuk, és az ortodox szertartás gyönyörű énekeit halljuk, akkor fölmelegszik a szívünk, mert együtt tudunk imádkozni, és tudjuk, hogy ugyanabban a föltámadásban és örök életben reménykedünk, és tudjuk azt is, hogy a Szentháromság hitében egyek vagyunk ortodox testvéreinkkel.”

Ezután az Orosz Föderáció képviselőjében Muszatov nagykövet mutatta be egy régi, Alekszandra Pavlovnát ábrázoló festmény díszesen keretezett, pontos másolatát. A kép eredetije még a második világháború idején tűnt el egy orosz múzeumból, s azt Rotschild báró adta át Putyin elnöknek egy nagy-britanniai látogatása alkalmával. A nagykövet átadta a képet a kápolna lelkészének, majd Dimitrij Romanov nagyherceg lépett a mikrofonhoz. Beszélt a nagyhercegnő magyarországi szerepéről, illetve arról, hogy az elmúlt évszázadok során mennyi vérontást élt át Európa. A történelmi viharok ellenére – mondta a nagyherceg – optimizmussal tekintünk az új Európára. „Látom, hogy milyen jelentősége van a történelemnek. Jó emlékezni azokra, akik sokat tettek Magyarországért. Ez a fiatalasszony, amíg itt élt, átadta a mosolyát önöknek, magyaroknak.

Alekszandra Pavlovna, köszönöm neked mindazt, amit tettél. Köszönet neked nemcsak azért, amit Magyarországért és Oroszországért tettél, hanem azért is, amit a kultúráért és a két egyházért cselekedtél.” Az ünnepi megemlékezés zárásaként előbb a díszvendégek, majd a többi résztvevők is lerótták kegyeletüket Alekszandra Pavlovna kettős koporsójánál.

József nádor első feleségének ürömi újratemetésében nagy szerepe volt Habsburg Mihály főhercegnek, aki a rendezvényt követően elmondta, hogy 1980 óta jár Magyarországra, és többször megfordult Ürömon is. A Habsburg-család az 1981-es fosztogatás után döntött úgy, hogy a nagyhercegnőt a budai családi kriptába viteti. Amint lehetőség nyílt rá, támogatták, hogy visszakerüljön Ürömrre, hiszen József nádor annak idején a nagyhercegnő végső nyughelyéül építtette ezt a gyönyörű pravoszláv kápolnát. A Bécsben élő főherceg örömmel végezte az újratemetéssel kapcsolatos teendőket, mert mint mondotta, a nádor egykor arra kérte a családot, hogy mindig gondozzák ezt a sírhelyet. „Nekem különösen emlékezetes és jelentős pillanat volt az, amikor a nagyhercegnőt a budavári kriptából idehoztuk. Saját kezemmel fogtam az ő holttestét, és végtelenül örülök, hogy a mai ünnepi megemlékezés az ortodox egyház vezetőinek, Erdő Péter bíborosnak és a Romanov család képviselőjének, Dimitrij nagyhercegnek a jelenlétében zajlott.” Mihály főherceg, aki a Mindszenty Alapítvány elnökeként is tevékenykedik, ezután így fogalmazott: „Történelmi családjaink szerepe ma az, hogy a szerény lehetőségeknek megfelelően helytálljanak és példát mutassanak. Szükséges, hogy a fiatalok vissza tudjanak tekinteni hazájuk történelmi múltjára, a hagyományokra, az ősök cselekedeteire. Jó tudni azt, hogy mi volt a múltunk, honnan jövünk, hol állunk ma, és hova megyünk. Ez nagyon fontos most is, amikor már tagjai vagyunk az Európai Uniónak, és egyre több szál köt minket más országokhoz. A kultúránkat csak mi magunk őrizhetjük meg. Ezt másoktól nem várhatjuk.”

AZ ELSÜLLYEDT VÁRKASTÉLY TITKA

Felvidéken, az egykori Sáros vármegyében egyetlen nap leforgása alatt elsüllyedt egy magas dombon álló várkastély és a szomszédságában álló templom. Erről az 1813-ban lejátszódott különös, szinte hihetetlen eseményről Trócsányi Zoltán számolt be Magyar régiségek és furcsaságok című, 1924-ben megjelent könyvében. Mese vagy valóság? Vajon létezett-e a várkastély, és eltűnt-e a föld színéről úgy, ahogyan az a kötetben is meg van örökítve?

S Trócsányi szerint az elsüllyedt várkastély a sáros vármegyei Tarkó vára volt, amely évszázadok óta a Szirmay grófok lakhelyeül szolgált. A hatalmas épület és a templom egy magas dombon állt, s vizesárok vette körül őket. 1813. augusztus 24-én éjfélkor megkondultak a templom harangjai, borzalmas föld alatti moraj reszkettette meg a levegőt, és „zuhatag tört elő a föld mélyéből”. A vár lakói, élükön a harmincnyolc tagú zenekarral, sietve menekültek a süllyedő várból. A plébános a templomba rohant, és a szentségtartóból (amely „oly nehéz volt arany és ezüstben, hogy három ember is alig bírta megemelni”) a szentséget magához vette, majd a melléig érő vízben, élete kockáztatásával kimentette. Mire a nap első sugarai ráestek a dombra, már csak a templom tornyának két keresztje állott ki félőlnyre a földből, de reggel hét órára az is eltűnt, s a várkastély helyét fénylő, sárga homok borította. A várkastély, amelynek emeleti termeiben valóságos múzeumot, földszintjén pedig a 12. századig

visszanyúló okmányokból családi levéltárat rendeztek be a Szirmayak, eltűnt összes műkincsével együtt, „templomostul tornyostul elnyelte a föld” – írta Trócsányi Zoltán.

Az első, gyanakvásra okot adó utalás a szövegben maga a helyszín, a hegytetőre épült Tarkó vára, amelyet a császári hadak 1556-ban megostromoltak, majd leromboltak. A falak csonka maradványa ma is látható. A vár tehát 1813-ban semmiképpen sem lehetett azonos a nevezett építménnyel.

Trócsányi a történetet ismertető rövid írásában idézte a „torisszai” tiszttartó egykorú levelének töredékét is. Ez a levél a várkastély urának szólt, s beszámolt a tragikus eseményről. „Torissza vára nincs többé! Augusztus havának 24. éjjelén a várkastélyt környező vízárokban számtalan források fakadának föl, melyek szökőkutak módjára törtek elő a föld mélyéből” – írta a tiszttartó.

Ezen a ponton újabb kételyek merülnek fel a Trócsányi-féle beszámoló hitelességével kapcsolatban. A „Torissza” elnevezés ugyanis a szlovák Torysa település- és folyónévre vonatkozik, ami a magyar „Tarca” megfelelője. A Tarca Sáros megye egyik gyors vizű folyója, amelynek felső folyásánál található a Tarca nevű falu. Ma már nehéz lenne kideríteni, hogy Trócsányi Zoltán miért keverte össze a Tarkó és a Tarca helynevet, ám kétségtelen, hogy ezt a hibát elkövette.

Vajon mit mondanak mások? Fényes Elek 1851-ben kiadott geográfiai szótárában a szóban forgó faluról többek között ez áll: „Az 1813-iki nagy árvíz mind a Szirmay kastélyát, mind a kath. paroch. templomot ugy elsodrotta, hogy jelenleg nyoma sem látszik.” Hörk József a millennium évében kiadott, *Az eperjesi ev. ker. Collegium története* című kötetében így emlékezik meg az eseményről: „oly irtóztató árvíz dúlt a felső-tarczai völgyben, hogy a báró Barkóczy Klára, gróf Szirmay Tamásné [...] ezen fejedelmi palotáját a mellette állott templommal úgy elsodorta, hogy jelenleg nyoma sincs és a grófnő sírját feldúlta, koporsóját kivetette.” Tóth Sándor *Sáros vármegye monografiája* című, 1910-ben megjelent műve pedig ekként rögzíti a történeteket: „Tarcza-várkastély. [...] A Homolka

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

lejtőjének szélén 1813-ig állott; fal vette körül és várakok felvonóhíddal; a falon belül álltak a vártemplom, a gazdasági cselédek és urasági mes-teremberek lakásai. 1813-ban földingás és a vizek összecsapása követke-zében a kastély mindenestül eltűnt egy éj alatt.”

A rendelkezésünkre álló források alapján tehát nem kétséges, hogy a tarcai várkastély és a templom létezett, s gyors eltűnésük összefüggött a szeszélyes folyó pusztító áradásával. De mi is történt azon a szörnyű éjszakán? Ennek próbáltunk utánajárni a helyszínen.

Tomaš Čap tarcai szlovák plébános készségesen segédkezett abban, hogy a régi titkokra fény derüljön. Megerősítette a monográfia közlését, miszerint a Szirmay-kastély nem domb- vagy hegytetőn állt, hanem a hegy lábánál. Megtudtuk tőle azt is, hogy a Tarca a katasztrófa időpont-ja előtt a kastélytól háromszáz méterrel távolabb, nagyjából a község jelenlegi főutcájának helyén folyt. Ezután elvezetett bennünket arra a helyre, ahol kétszáz éve a várkastély és a templom állt, és megmutatta a folyónak azt a szakaszát, ahol a katasztrófa bekövetkezett. A fodrozódó, kristálytisztá vízben még kivehető volt néhány, emberi kéz által rakott kő.

Visszatérve a plébániára, Tomaš atya megsárgult, géppel írott pa-pírlapokat mutatott, s azokról fénymásolatot készített nekünk. A ma-gyar nyelvű írás a hajdani tisztartó levelének szövegét örököltette meg. A plébános nem tudta megmondani, hogy az eredeti, kézírásos anyag fellelhető-e valahol, ám a gépelt szöveg alapján nem lehetett kétséges, hogy azt valóban annak alapján készítették. Az 1813. szeptember 4-én, Tarcán kelt levél döbbenetes erővel tárja fel a tíz nappal korábban lezaj-lott eseményeket.

„Könnyek között kell megírnom a szerencsétlenséget, amely vidékűn-ket, különösen Tarca falut érte: történt 24–25 augusztus között. A tartós nagy esőzésen kívül az előretört rendkívüli nagy vízmennyiséget föld-rengésnek is tulajdonítom, amelyet a Tarcán lakó Dessesfi is megfigyelt, és erre a források megnyíltak. A Plébános és több ember nálam örkö-dött. Én folyton lámpással jártam, mert borzasztó sötétség volt és az eső folyton szakadt. Mikor láttam, hogy a templom körüli fűzfák már mind

eltűntek, visszamentem lakásomra és félelemmel és borzalommal jelen-tettem a Plébánosnak, hogy a templom már közel van a bedűléshez. Erre a Plébános befutott a templomba és a kegyszereket a templomból átvitte a kastélyba. Alig ment ki a Plébános a templomból, akkor a templom előrsze, amelyen az orgona volt, a toronnyal együtt iszonyú ropogás között ledült, és akkor ez a vizet, amely nagy erővel az én lakásom felé sodródott, elcsapta jobboldalra. De ez a ledült templom fal sem tudta a rohanó árvíztől a templomot megmenteni, mert virradatkor a templom-nak a fele alig állt még. Erre a víz oly nagy erővel tört be a kriptába és oly erővel tört ki a kis ablakokból, hogy magával kivitte az ott eltemetett uraságoknak a holttesteit és több ott eltemetett plébánosét is. Az öreg Grófnak holttestét koporsóval együtt, a Grófné holttestét koporsó nél-kül csupaszon a Dzadzoci malomnál találták meg. [...] A Gróf holtteste már csak csontokból állott, de a Grófné holtteste, különösen a keze oly épek voltak, mintha csak tegnap lettek volna eltemetve, lábain azonban a síncsontok hiányoztak; bizonyára a fűzfák között szakadtak le. A többi holttestekről nincs semmi hír, csak itt ott a koporsókból egyes részeket láttak. Mikor a szörnyű árvíz a templomot lerombolta, akkor aztán neki-ment a kastély falának, és legelőbb az Oratoriumot szakította le. Amikor mindezt láttam, bementem a kastélyba és kezdtem urasági emberekkel a bútorokat a szobákból az ebédlőbe áthordani, mert gondoltam, hogy ott a legjobb biztonságban lesznek, de amikor az egyik szoba a másik után vízzel kezdett megtelni (szomorú látvány volt ez), kezdtem a bútorokat a szeszfőzdébe kihordani, de már tükrök, órák, képek, székek, kanapékat elvitte az árvíz, csak kevés dolgot tudtunk megmenteni. Estefelé már a kastélyt nem lehetett megközelíteni és éjjelkor nagy robajjal összedőlt. [...] Most ezeknek már nincs semmi nyoma, minden pusztaság, homok-kal és iszappal betemetve, és ha nem csalódom, a víz most már ott folyik, ahol azelőtt a templom állott. Ó Istenem, hogy van itt minden elpusz-títva, és a Grófomat micsoda kár érte! [...] Az árvíz a faluban 32 házat csűrökkel és istállókkal elsodort; 11 ember, férfi és nő megfűlt; a gátat és a malmokat teljesen megsemmisítette. [...] Ezek azok a borzasztó kö-

vetkezmenyei a legutóbbi nagy árvíznek, nem tudom vajon Uraságom tud-e valamit ezekről, mert most távol vannak. Különben vagyok alázatos tisztelettel: Joannes Sztrázsik."

Elgondolkodtató a levélnek az a része, amely földrengésről és a források megnyílásáról szól. Ez arra utal, hogy az áradáson kívül talán más körülmények is közrejátszottak a várkastély és a templom gyors pusztulásában. Az elsüllyedt várkastély Trócsányi-féle históriája egyértelműen helyesbítésekre szorul, ám kétségtelen, hogy az épületek helyén ma a Tarca rakoncátlan vize fodrozódik.

Tomaš atyától megtudtuk, hogy a jelenlegi, dombtetőn álló templom gróf Szirmay Tamás segítségével épült 1844-ben. Felkerestük a jó karban tartott épületet, ahol meglepve láttuk az 1813-as pusztulás képét egy fal-festményen. A templom oltára is tartogatott meglepetéseket. A millenium táján Budapesten készített tetszetős oltár közepén az uralkodói palástba burkolt, jobbát felemelő Krisztus, jobbra tőle az országalmát és jogart tartó, koronás Szent István, bal oldalán pedig lovagi öltözékben Szent László király látható. Talán megóvják e szép vidéket és lakóit az 1813-ashoz hasonló katasztrófáktól.

200

Az elsüllyedt várkastély históriáját felelevenítő Trócsányi Zoltán 1886-ban született Sárospatakon. A magyar régiségeket és furcsaságokat felvonultató kötetait lapozgatva senki nem gondolná, hogy az érdekes, gyakran meghökkentő történetek szerzője tudós ember volt, aki a nyelvészet, az irodalomtudomány, a művelődéstörténet és a néprajz területein is maradandó műveket alkotott.

Magyar–latin–görög szakos tanári diplomával a zsebében lett a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosa, majd a főtítkári iroda igazgatója. Huszonnég évesen elkészített egy vogul szójegyzéket, és ígéretes akadémiai pályafutás előtt állt, amikor az első világháborút követő politikai változások új irányt szabtak a számára. Mivel a Tanácsköztársaságnak

nevezett kommunista diktatúra időszakában is vállalt tudományszervező feladatokat, ezért a Horthy-adminisztráció előtt megbízhatatlanná vált. Mindössze harmincöt éves volt, amikor (1921-ben) nyugdíjazták.

A kezdeti mellőzöttség arra sarkallta, hogy kibontakoztassa sokoldalú tehetségét. Dolgozott újságíróként, szerkesztőként, volt könyvterjesztő vállalat igazgatója, minisztériumi munkatárs, főkönyvtárnok és egyetemi tanár. Szerkesztette a Magyar Könyvszemlét, és jelentős munkásságáról tanúskodnak a két világháború között megjelent művei is: *Magyar régiségek és furcsaságok* (I–VI., 1921–28); *Dosztojevszkij-breviárium* (1924); *A régi magyar irodalom breviáriuma* (1925); *A régi falu* (1933); *A történelem árnyékában* (1936); *Kirándulás a magyar múltba* (1937). Ezeken kívül is jelentek meg könyvei, közöttük számos műfordítás a Kétnyelvű Klasszikus Könyvtár sorozatban, amelyet Király Györggyel együtt szerkesztett.

A könyvek iránti szeretete feltehetően onnan eredt, hogy apjának könyvesboltja volt Sárospatakon. Ez a szeretet két öccsére, a filozófiai író Dezsőre, valamint a könyvtáros-műfordító Györgyre is hatott, hiszen mindketten számos értékes kötettel, tanulmánnyal gazdagították az általuk választott filozófia- és irodalomtörténeti, illetve műfordítói területeket.

Vajon mi készítette Trócsányi Zoltánt arra, hogy felkutassa, összegyűjtse és megjelentesse a magyar múlt elfeledett érdekességeit? Ezzel kapcsolatban Lukácsy Sándor a *Magyar régiségek és furcsaságok* reprint kiadásának utószavában találóan írja: „Az érdekességek keresgélése nem öncélú szórakozás volt Trócsányi Zoltán számára, hanem értékfeltáró tevékenység. Tudta jól, hogy a régi magyar írókat kevesen olvassák; nem is csoda, hiszen a régies nyelv, az avittas tárgy, a terjengős terjedelem valóban nehézségei vagy akadályai az elolvasásnak. Trócsányi Zoltán ebbe nem akart belenyugodni. Ő maga tudta a módját, hogyan kell a régi magyar irodalom gyakran kedvetlen és elfakult matériájában föllelni az érdekes zárványokat, a csillogó gyöngyszemeket, a tartós, máig friss értékeket.”

Rendezett, civilizált viszonyok között életében tisztelet és megbecsülés övezte egy olyan formátumú alkotót, mint amilyen Trócsányi is

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

volt. Ilyesmi azonban ritkán adatott meg a számára. 1945-ben az orosz irodalom professzora lett a pesti egyetemen. Ettől az állásától a Rákosi-diktatúra kényszer-nyugdíjaztatással fosztotta meg. 1971-ben bekövetkezett haláláig visszavonultan, szerény körülmények között élt ferencvárosi lakásának udvarra néző szobájában. A könyveiben megörökített érdekes, mulatságos, olykor hátborzongató történetek ma is méltók az olvasó emberek figyelmére, s jó alkalmat kínálnak arra, hogy felfigyeljünk azokra a régi, „csillogó gyöngyszemekre”, amelyek felett a hivatásos történészek gyakran elsiklanak.

MAGYAR ÖZVEGYET MENTETT I. SÁNDOR CÁR

Napoleon 1813 októberében, a lipcsei „népek csatájában” súlyos vereséget szenvedett az orosz, az osztrák és a porosz uralkodók seregeitől. A győztes I. Sándor cárnak orosz-lánrésze volt abban, hogy 1814 őszén Bécsben összeült az addigi történelem legnagyobb nemzetközi kongresszusa, amely hosszú időre stabilizálta az európai hatalmi viszonyokat, és Oroszországnak juttatta Lengyelország nagy részét, Besszarábiát, valamint Finnországot. Ez idő tájt I. Sándor orosz cár volt Európa leghatalmasabb uralkodója.

SA kilenc hónapos kongresszus idején, 1814. október végén az orosz uralkodó Magyarországon is megfordult. Vele jött két szövetségese, Ferenc császár és III. Frigyes Vilmos porosz király. Erről gróf Vay Sarolta, a férfias szokásairól elhíresült, kiváló hírlapíró is beszámolt *Régi magyar társasélet* című, először 1900-ban megjelent könyvében. Az uralkodók bevonulása a budai várkastélyba rendkívül látványos külsőségek között zajlott le. A bástyákon és a Gellért-hegyen felállított ágyúk szünet nélkül dörögtek, a harangok zúgtak. Buda határától a várkastély udvaráig pompázatos öltözkű lovas-, gyalogos- és gránátosezredek katonái álltak díszőrséget. „Sándor cár hatfogatú kocsiját úgy teleszórták a nők virággal, hogy a szó szoros értelmében alig látszott ki a rózsák közül” – írta Vay Sarolta, majd ismertette az uralkodók városnéző útját, illetve a királyi palotában, majd a Sándor-palotában tiszteletükre rendezett fényűző bálók eseményeit.

Minden oroszok cárja azonban nemcsak Budát kereste fel, hanem Felső-Magyarország egyik nevezetes vidékét, a rebellis hajlamú nemesége miatt „magyar Gascogne”-nak titulált Sáros vármegyét is. Ez már a kongresszus befejezése után, 1815-ben történt, amikor a cár Galícia felé menet útba ejtette az Eperjes és Bártfa között félúton fekvő Raszlavicát (ma Raslavice). Itt is hatalmas ünneplésben volt része, bár a látogatás híre nyilvánvalóan elmaradt a budaihoz képest. Sáros vármegye monográfiája szerint erre az alkalomra 120 sárosi nemes hölgy tíz nap alatt hímzett egy fehér selyemzást, amelyet azután átadtak a cárnak. A diadalkapuk alatt elhaladó uralkodót a Dessewffyek, Mersék, Kapyak, Bánók, Berzeviczyek, Semseyek díszbandériuma kísérte. Gróf Dessewffy József és Bánó András kalauzolták I. Sándort, aki Bártfafürdőt is felkereste, ahol a fürdő-múzeumban ma is őrzik azt a poharat, amelyből ivott. A bártfafürdői látogatás előtt azonban megszállt a raszlavicai Bánó-kastélyban.

Az eseményeket szívesen színezgető Vay Sarolta erről többek között így írt: „Bánó András és neje a kastély előtornácában, a szőnyeggel és virággal díszített lépcső alján fogadták a cárt, Ferenc császár és király szövetségesét, aki minden udvari feszt mellőzve, mint messze földről jött utas, barátságosan fogott kezét a háziúrral és a háziasszonnyal. A híres Bánó-pince és -konyha, ami csak jó volt, feltálalta azon az estén, és a valódi francia pezsgő mellett pókhálós üvegű, s smaragd fényében csillogó rhénusi borok és olyan tokaji aszú állt az asztalon, amelynek átalagából még Rákóczi Ferenc hadnagyai ittak áldomást Érsekújvár falai alatt. [...] Reggel aztán, amikor az estelihez hasonló pazar villásreggeli után búcsút vett a cár, kék bársonytokban egy remek gyémántdiadémot nyújtott át a háziasszonynak, csekély viszonzásul a Raszlavicán élvezett szíves vendégszeretetért – mint ő maga mondotta.”

A cári látogatást követő évek nem várt fordulatot hoztak Raszlavicán. Egy napon megfojtva találták Bánó Andrást a borospincéjében, ahova csigalépcső vezetett le a hálósobájából. Az eset nagy port kavart, és az a hír járta, hogy a feleségnek szerepe volt a férje halálában. Az eperjesi nemesi tábla meg is indította a pert Bánó Andrásné ellen. A tárgyaláson Bánó botosispánja terhelő vallomást tett a feleség ellen, és ennek alapján

a nemesi tábla pallos általi halálra ítélte az asszonyt. Bánóné, mivel felbbezését elutasították, segítséget kért I. Sándor cártól: levelét francia szolgája (aki már Napóleon seregével bejárta Oroszországot) lóháton nyargalva vitte Moszkvába. Az orosz cár emlékezett a hölgyre (messze földön híres szépség volt), és váltott futárokkal levelet küldött Ferenc császárhoz. A császár hamarosan utasította az eperjesi nemesi táblát, hogy adjanak kegyelmet Bánó Andrásnénak, és elrendelte, hogy a pert (irataival együtt) semmisítsék meg. A szépasszony ilyenformán szerencsésen megmenekült a vérpadtól, a nemesi társadalom nagy része azonban kiközösítette, gondolván, hogy nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja. A gyilkosság elkövetőjének személyére csak az 1820-as években derült fény. Egy bártfai kópárus vitte a hírt az asszonynak, aki akkor már Hedry József felesége volt, hogy Bártfán nagy kínok közepette meghalt egy ember, aki korábban botosispánként szolgált előkelő sárosi családoknál. Halálos ágyán bevallotta, hogy bosszúból megölte urát, Bánó Andrást, majd a gyilkosságot rákente annak özvegyére. A szomorú emlékü raszlavicai kastély később más családok kezére, végül egyházi tulajdonba került. A szocialista rendszer bukása után egy szlovák apácarend kapta meg, így megmenekült a pusztulástól. Ma szépen helyreállítva, apácáknak nyújt meghitt, barátságos otthont.

200

Az egykor Sáros vármegyében birtokos tapolylucskai és kükemezei Bánó család ősi múltra tekint vissza. Első ismert őse a 12. és a 13. század fordulóján született Wysobur, akinek fia, komlósi Germanus (Gyármán) újvári serviens IV. Béla király halicsi követe volt a tatárjárás után. Danyil Romanovics halicsi fejedelemnél tett sikeres követjárásaiért a király 1251-ben testvéreivel együtt az újvári szentkirály-jobbágyfiak közé emelte, majd 1259-ben újabb követi szolgálatokra kötelezte Oroszország irányában, és elrendelte, hogy komlósi birtokaiban senki ne háborgassa. A Gyármán fiaiól származó utódok (a Bánó, a Kálnássy, a Kükemezey, valamint a már kihalt dienesfalvi Gyármán és a nádfoi Bagos család fel-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

menői) először 1350-ben osztoztak Komlós birtokán. Ez idő tájt kezükön volt Nádfő, Prócs (Istvánfalva), Dénesfalva (Dienesfalva), Pósfalu, Dukafalu, Zsálmány (Salamonfalva), Kükemező, Lucska és Kálnás, valamint Cservelyes és Kanyaréki puszták.

Az említett családok tagjai egy Visegrádon, 1415. február 21-én befejezett, úgynevezett nyolcados per során bizonyították Gyármántól való hiteles leszármazásukat. Az erről szóló irat Perényi Péter országbíró 1420. szeptember 15-én, Budán kelt átiratában maradt fenn, és ma a Magyar Országos Levéltár gyűjteményének része (itt őrzik a család teljes levéltári anyagát: mintegy 7,5 íratfolyómétert). E periratnak azért van különös jelentősége, mert ebből a korból igen kevés hasonló dokumentum maradt fenn, és ez rögzíti a Bánó család legkorábbi leszármazási adatait.

A 15. század közepe táján (I.) János a vármegye alispánja volt. 1560-ban I. Ferdinánd király a Kálnássy, a Bánó és a Kükemezey családokat megerősítette ősi birtokaikban. Két évvel később (III.) János alispán és rokonai kaptak tőle új adománylevelet. 1576-ban Báthori István lengyel király nemességerősítő címeres levelet adományozott Bánó Györgynek és testvéreinek. A lutheri evangélikus vallást követő család tagjai minden jelentős honvédő, illetve szabadságharcból kivették részüket. Bánó Boldizsár 1566-ban Szigetvárott, az 1680-as születésű György pedig Rákóczi oldalán, a Vág menti csatákban vesztette életét. Bánó József alispán, aki egy sárosi szabadcsapat élén harcolt 1848–49-ben az osztrákok ellen, igen szép közéleti pályát futott be (többek között a magyar képviselőház alelnöke is volt). Bátyja, Miklós önkéntes hadnagyként harcolt Erdélyben, Bem tábornok seregében, majd a szabadságharc leverése után (1850-ben) harmadmagával megszerezte Aradról Dessewffy Arisztid vértanú, honvédtábornok holttestét, amelyet titokban a felvidéki Margonyára szállítottak. Bánó Árpád testőrkapitány (Bánó Kálmán címzetes altábornagy, az egyes számú vitézi törzsszék törzskapitányának fia) Horthy Miklós kormányzó testőrpapancsnokának, Lázár Károly altábornagynak segédtisztje volt. Lázár utasítására ő adta ki a testőrségnek a tűzparancsot, amikor 1944. október 16-án Otto Skorzeny SS-egységei megtámadták a budai várat.

BOLYAI JÁNOS SZOKATLAN PÁRBAJFELTÉTELE

Bolyai János, a ragyogó tehetségű matematikus, élete második felében 15 000 oldalnyi írást vetett papírra. Mégsem ez a hatalmas mennyiségű írott anyag tette világhírűvé, hanem az a mindössze 29 oldalas, 1831-ben megjelentetett tértani értekezése, amelyet Appendix néven tart számon a tudománytörténet. Bolyai tehetsége azonban nem csak a matematika területén bontakozott ki. Remek kardvívó és hegedűművész is volt. Izgága természete közrejátszott abban, hogy gyakran párbajozott. 1832-ben egyszerre tizenhárom dragonyos tiszt kihívását fogadta el, de egy meghökkentően szokatlan feltételt szabott.

Mielőtt ezt a nem mindennapi esetet ismertetnénk, röviden szövelünk a felmenőkről is, hiszen a családi hagyományok, a kulturális környezet jelentősen formálhatja az utódok viselkedését, jellemét, sorsát. A bolyai Bolyai család gyökerei Erdély történetének legmélyére nyúlnak. A Nagyszebentől északkeletre, a Hidegvíz patak szűk völgyében fekvő Bolya északi dombján épült régi kastély eredeti, 13. századi alapjait feltehetően a család első ismert őse, Ákos rakatta le. A család ősi birtokai is ebben a völgyben terültek el, és a következő falvakból álltak: Bolya, Mihályfalva, Vesződ, Hidegvíz, Ingodály, Újfalu, Sárdorf, Salkó, Isztina, Kövesd, Rovás, Ivánfalva, Bürkös és Oláhgezés. A Bolyaiak később további birtokokat is szereztek, és rokoni kapcsolatokat szövögettek más nagybirtokos családokkal. Egykori helyzetüket jól tükrözi, hogy Bolyai

Tamás 1447-ben pallosjogot kapott Hunyadi János kormányzótól. Az első nagy megrázkódtatás 1532-ben érte a családot, amikor az I. Ferdinánd pártján álló testvéreket, Bolyai Ádámot és Gáspárt Szapolyai János király megfosztotta birtokaiktól. Hat évvel később Ferdinánd tizenegy faluval kárpótolta őket.

Mihály havasalföldi vajda, aki előbb hűséget esküdött Báthori Zsigmond fejedelemnek, majd orvul Erdélyre támadt, valamiért nagyon neheztelt Bolyai Ádám fiára, Gáspárra, mert 1599-ben elfogta és lefejeztette. A vajda ekkoriban a bolyai kastélyt (a hozzá tartozó birtokokkal együtt) a kezében tartotta, mivel 1593-ban megkapta Báthori Zsigmondtól. Amikor Mihály vajdát 1601. augusztus 19-én Tordán meggyilkolták, a kastély és tartozékai visszakérültek a korábbi tulajdonoshoz, Perneszy Erzsébethez, Báthori Kristóf fejedelem nevelt lányához. A hölgy kihasználta, hogy szomszédai, a katonáskodó Bolyai fivérek, János és Zsigmond távol voltak (Zsigmond valamelyik csatában elesett, János pedig a törökök fogságába került). A Keresden lakó Bethlen Ferencsel együtt elfoglalták a Bolyai család számos birtokát: szántókat, réteket, erdőket, szőlőket.

Bolyai János tízévi raboskodás után, 1620 táján kiszabadult a török fogságból, és próbálta visszaszerezni a birtokait. Ez részben sikerült is neki, mert Perneszy Erzsébettel megállapodott, hogy az elfoglalt birtokokat a hölgy halála után visszakapja. Özvegy Szilvássy Boldizsárné Perneszy Erzsébet 1639-ben, 77 éves korában halt meg, és a bolyai várkapolna szentélye alá temették. (Temetésén I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony is részt vett.) Bolyai János ezután jó gazdaként gyarapítgatta a családi vagyont, és négy gyermekére elegendő birtokot hagyott. János nevű fiát, akinek neve 1650-ből még előfordul az okiratokban, Nagyszebenben agyonlőtték. Ezzel elkezdődött a Bolyai család újabb kálváriája.

A megmaradt három testvér közül a kiskorú Gábort az egyik nővér, Ilona, és a férje, radnóthfái Székely András a gondnoksága alá vette. A könnyelmű, pazarló életmódot folytató házaspár ezután nem a gyerekről, hanem arról gondoskodott, hogy a család anyagi biztonságát véglegesen

aláássa. Amikor a Bolyai-örökség egy részét, köztük a gondjukra bízott Gábor vagyont, elkótyavetyélték, beköltöztek Bolyára, az apai házba. Gábor neveltetését elhanyagolták, sőt, jobbágyokra és távoli rokonokra bízta. Ilona nővérét, Juditot időközben a törökök elrabolták, és Törökországba vitték. Ilona a jó testvér szerepében tetszelegve kölcsönöket vett fel a rokonoktól, mondván, hogy nővérét akarja kiváltani a rabságból. Férje el is utazott a pénzzel, de Judit helyett egy „veres csótáros” török hátaslova hozott. A rokonok felháborodtak a példátlan arcátlanság miatt, és feljelentették Székely Andrást. A férj enyhe büntetéssel úszta meg a dolgot. A rokonok kikérték, és taligára kötözve körbehordozták. Ezután a házaspár, tovább tetézve galádságait, elzalogosította a fogságban lévő Judit hidegvízi részbirtokát, és ebből fizette vissza a kölcsönöket. Bolyai Judit kiváltására ezzel minden remény elúszott. Ott is halt meg, a törökök rabságában. A rokonok hiába korholták a házaspárt. Még a Nagyszebenben agyonlőtt János javait is felélték. Eladtak többek között egy ezerholdas erdőt és mintegy száz jobbágytelket. A házasság nem lehetett felhőtlen, mert Ilona egy ízben a férjétől is szabadulni akart, de a református lelkészek nyomására végül elállt ettől.

A nagykorúvá vált Gábor a maradékból igyekezett visszaperelni, amit lehetett. Az apai házhoz feltehetően hozzájutott az 1670-es években, mert Ilona a férjével és a gyermekeivel Salkóra költözött. A pereskedések nyomán Ilona végül arra kényszerült, hogy 1678. február 20-án egyezséget kössön Gáborral. A megállapodás nem tarthatott hosszú ideig, mivel Gábor később is pert indított a nővére ellen. Ez azonban nem változtatott a szomorú helyzeten: a Bolyai család ettől kezdve már csak apró birtokokkal rendelkezett, és egyre nehezebb körülmények között tartotta fenn magát.

Ugyancsak Gábornak hívták azt az utódot, akinek hét gyereke közül Gáspár volt az apja Bolyai Farkasnak, a kiváló matematikusnak. A Bolyán, 1775-ben született Farkas 1796-ban báró Kemény Simonnal együtt Jénába utazott, ahol egyetemi tanulmányokat folytattak. Ezután Göttingenben tanultak tovább. Farkas itt ismerte meg Gausst, a későbbi

híres matematikust, akivel életre szóló barátságot kötött. Hazatérése után Kolozsvárott élt, és 1801-ben feleségül vette egy ottani orvos leányát, a labilis idegrendszerű árkosi Benkő Zsuzsannát. Kolozsvárott 1802. december 15-én ebből a házasságból született Bolyai János, korának legtehetségesebb matematikusa.

Bolyai Farkas, a nagy tudású, sok nyelven beszélő apa örömmel fedezte föl fia kiváló adottságait, és gondosan nevelte. Neki köszönhető, hogy a fiú nagy intenzitással fordult a matematika felé. Tizenhat évesen a bécsi hadmérnöki akadémiára került, ahol 1823-ban kitűnő eredménnyel végzett. Temesvárra helyezték (24 évesen már kapitány volt), de addig megtette a legfontosabb lépéseket egy új geometriai rendszer megalkotása felé. Ekkor írta egyik levelében a híressé vált mondatát: „semmiből egy új, más világot teremtettem”. Temesvári tartózkodása alatt készítette el a korát messze megelőző, híres geometriai alapművét, az *Appendixet*. A fiatal Bolyai ezzel meghaladta tudós apja eredményeit.

Zenei képességeiről tanúskodik, hogy bécsi tanulmányai idején rendszeresen játszott az akadémiai kvartettben, és a bécsi Operában is fellépett. Hegedűsölőjára a császár is felfigyelt, és érdeklődött a személye felől. 1825-ben, amikor hazalátogatott Marosvásárhelyre, apját büszkeség töltötte el, mert mindenki az elegáns, tehetséges tisztról beszélt. Főúri társaságok gyönyörködtek virtuóz hegedűjátékában, és Bolyai Farkas örömmel írta egyik barátjának: „... se nem kártyázik, se bort, pálinkát, se kávé nem iszik, se nem pipázik, se nem tubákol... rendkívül való mathematicus; igaz genie, excellens hegedűs.”

Bolyai János tehát nem élt léha életet. Viszont gyakran párbajozott. Vívótudásáról fogalmat alkothatunk egy visszaemlékezésből. Eszerint Schmidt Antal építési vállalkozó többször is tanúja volt Temesvárott, amint Bolyai kardjának első csapásával kettévágta az ajtófélfába vert vaszőgeket. A karddal tehát kitűnően bánt. Miként a hegedűvel is. Éppen a hegedűhöz való erős kötődése készítette arra, amire a bevezetőben utalunk, nevezetesen, hogy a tizenhárom tiszti párbajra szóló kihívásának elfogadását egy különös feltételhez szabta. Clair Vilmos *Magyar párba-*

jok című, 1930-ban megjelent könyvében erről így írt: „Bolyai elfogadta az összes kihívásokat, de kikötötte, hogy két-két párbaj között legalább annyi időt adjanak neki pihenésül, hogy egy magyar nótát eljátszhasson a hegedűjén. A furcsa föltételt teljesítették a segédek, és Bolyai hétszer játszott el egy-egy kedves magyar nótáját. Szóval mind a tizenhárom párbajban legyőzte az ellenfeleit.” Sajnos halálos kimenetelű párbaja is volt, és egy ízben még saját apjával is (akivel különben gyakran torzsalakodott) párbajozni akart.

Bolyai János életében nem kapott megfelelő elismerést matematikai munkásságáért. Különösen sérelmesnek találta, hogy idősebb, nagynevű kortársa (apjának barátja), Karl Ferdinand Gauss, aki időben kézhez kapta az *Appendixet*, csak tessék-lássék módon dicsérte meg, és nem vitte a nyilvánosság elé, mondván: a tudományos világ nem elég érett az *Appendixre*. Bolyaiban az a gyanú erősödött fel, hogy Gauss irigylitől az abszolút geometria megalkotásának dicsőségét, sőt, azt is feltételezte róla, hogy az *Appendix* tartalmát ismertette Lobacsevszkij orosz matematikussal. Lobacsevszkij egyik, 1840-ben megjelent tanulmányáról szellemes és találó kritikát írt, utalva arra, hogy a munka szerzőjének ismernie kellett az *Appendixet*. Bolyai érzékenysége nagyon is érthető, ha belegondolunk, hogy számos területen jutott úttörő gondolatokra. Korát megelőzve például függvénytan alapon értelmezte a komplex számok hatványait és logaritmusait. Felismerte továbbá a geometriai térszerkezet és a gravitációs erőter szoros összefüggését. Ez a felismerése azért is nagy horderejű, mert ezt a kapcsolatot Einstein mutatta ki 1916-ban híres, úgynevezett tenzoregyenletében, amely az általános relativitáselmélet egyik alapösszefüggése.

Bolyait 1833-ban, kérésére nyugdíjazták. Előbb apjához költözött Marosvásárhelyre, de összeférhetetlen természete miatt távoznia kellett. Ezután Domáldon lakott, de a gazdálkodáshoz nem volt kedve, és csak szerény nyugdíjából élt. Összeköltözött kibédi Orbán Rózával, akitől két gyermeke született. 1849-ben házasságra léptek, de ezt a nyugdíjas katonatisztekre vonatkozó szigorú előírások miatt hivatalosan nem

ismerték el, ezért nősülési engedélyért folyamodott a királyhoz. Kérését elutasították. Később Orbán Rózától különvált, és egy székely aszszonnyal éldegélt – visszavonultan. Csak az írás érdekelte. Feljegyezték róla, hogy fázékony volt, és napokig ágyban heverészett. Nyáron is báránybőr kucsmát viselt, és abban is aludt. 1860. január 27-én hunyt el Marosvásárhelyen. Temetése szerény körülmények között zajlott. Az előírt katonai kíséreten kívül csupán három civil kísérte utolsó útjára. Péterfi Károly református esperes az egyházi anyakönyvbe így vezette be a halálesetet: „1860. januárius 29-én temettetett Bolyai János nyug. ingénieur kapitány. Meghalt agy- és tüdőgyulladásban. Híres nagy elméjű matematikus volt, az elsők között is első, kár, hogy nagy talentuma használatlanul ásatott el.”

A tudományos világ csak halála után hét évvel kezdte elismerni Bolyai nagy művét. Először egy rangos német matematikai könyv hívta fel rá a figyelmet, majd külföldi tudósok fordították franciára és olaszra az *Appendixet*. Bolyai János arcképe, külsejének hiteles ábrázolása nem maradt fenn. Egyetlen, akadémista korából származó képét ő maga semmisítette meg – természetesen a kardjával.

Bolyait erősen foglalkoztatták az emberiség kétezredik éven túli társadalmi problémái. Fiatal kora óta elhivatottságot érzett arra, hogy megmutassa az emberiségnek az általános boldogsághoz vezető utat. Befejezetlen, kézirat formában hátrahagyott főművében, a TAN-ban kísérletet tett arra, hogy a tudományok összességét szerves egészbe foglalja. Elképzelése szerint a TAN (ezen belül az Üdvtan) révén megvalósulhatna a második Paradicsom, amelyben az emberek fáradtság és áldozat nélkül részesülhetnek az élet javaiból, és nyugodtan tekinthetnek a boldog, biztonságos jövő felé. „Nem akarok boldogító, idvezítő terveimmel csak a magyar nemzetre szorítkozni: az egész emberi nem általános boldogí-

tása fekszik nekem szívemen.” E boldogítást az emberi belátásra, nevezetesen a mindenki által elfogadott önmérsékletre, a műveltségre és a józan okosságra tervezte. Így fogalmazott: „semmiféle egyéni üdv nem létesíthető vagy nem állhat fenn a közüdv nélkül”. Az emberiség 2000 utáni sorsáról sötét látomásai voltak: „a kétezredik év betelése után az emberiség pórul járhat”, az emberi nem „végső veszélyére vagy elpusztulására” rohan, „oly komoly az idő, mily még soha nem volt a Földön”. Ma úgy tűnik, jóslatai nagyon is időszerűek. Talán ideje volna leporolni a gondosan eltett kéziratokat.

❧

❧

TALÁLmányt LOPOTT A VARRÓGÉPKIRÁLY

A szürrealisták nyolcvan éve büszkén hirdették a Lautréaumont francia költőtől származó szépségeszményt: „Szép, mint a varrógép és az esernyő véletlen találkozás a boncasztalon.” A varrógépről azonban másféle vélemények is megfogalmazódtak azokban az időkben, amikor ez a szerkezet még nem volt a technikai fejlődés közkedvelt eleme. Megszállott feltalálók bontogatták egykor a varrás, a szövés és a fonás ősi kereteit, új utakat szabva a textiliparnak. Ám a változások korántsem voltak zökkenőmentesek. A takácsok és a szabók – kenyérüket féltve – növekvő aggodalommal figyelték a szaporodó ötleteket, technikai megoldásokat. Amikor már tarthatatlannak érezték helyzetüket, kétségbeesett lépésre szánták el magukat: pusztítani kezdték a találmányokat.

Az angliai Bury városában egy John Kay nevű takácsmester sokat bosszankodott amiatt, hogy a széles posztók szövése során a szövőszék két oldalán alig érte el a vetélőt. Azt találta ki, hogy a vetélő aljára görgőket, a vezetőcsatorna két végére pedig egy-egy rugós szerkezetet szerelt. Vagyis feltalálta és 1733-ban szabadalmaztatta a gyorsvetélőt, ami az angol textilipar számára új perspektívát nyitott. Miként arról Greguss Ferenc *Élhetetlen feltalálók, halhatatlan találmányok* című ismeretterjesztő könyvében olvashatunk, Kay a gyorsvetélőt egyre több szövőszékre szerelte fel, amit Bury városának takácsai 1747-ben (pestiesen szólva) már nem bírtak cérnával. Megrohanták Kay házát, műhelyét

szétverték, és ezt tették volna a feltalálóval is, ha nem bújjik el idejében egy gyapotbálában.

Egy másik takács-feltaláló, a Stanhill városában élő James Hargreaves se járt jobban. Őt a fonalínség készítette arra, hogy 1764-ben megreformálja a hagyományos rokkát. Több rokkából összeállított, zsebkéssel faragott szerkezetén kétszer nyolc orsót helyezett el, amelyeket kézi kerékkel hajtott. A Fonó Jennynek nevezett berendezéssel nyolcszor több fonalat tudott előállítani, mint az egyszerű rokkával. Később tökéletesítette gépét, és több példányt eladott belőle. 1768-ban a nála is szegényebb sorsú takácsok ellene és gépei ellen fordultak. Egyik éjjel betörték a házába, elpusztították gépeit, és ez lett a sorsa a környékbeli Fonó Jennynek is. Hargreaves rémulően hagyta ott a várost, és végül a távoli Nottinghamben telepedett le.

Az első varrógép még a kézi varrást igyekezett utánozni. Ezt egy Weisenthal nevű feltaláló készítette (1755), de az első szabadalom az angol Saint Thomas nevéhez fűződik (1796). A varrógépekkel szembeni indulatok 1831-ben csúcsosodtak, amikor is Bartholomy Thimonnier varrógépgyáros termékeit verték szét az elkeseredett szabók. Igazuk volt, hiszen Thimonnier – eléggé el nem ítélt módon – horgos tűvel oldotta meg a láncvarrást. Persze a bécsi Josef Madersperger is megérdemelt volna egy szigorú fenytét, mivel 1814-ben szabadalmaztatott szerkezete már két tűvel dolgozott. A New York-i Walter Hunt gépe továbblépett az elődökön, és 1834-ben a később elterjedt kettős (alsó és felső) fonallal varrogatott. Végül az amerikai Élias Howe szabadalmaztatta a „hajócskával” és két fonalas tűzőöltésekkel dolgozó varrógépét (1846). Találmányát honfitársa, I. M. Singer lemásolta, mire Howe beperelte őt. A bíróság Howe javára ítélt, de Singert ez nem zavarta különösebben. Bostoni és New York-i varrógépgyárai ontották a varrógépeket, amelyekből 1874-ben (Singer halála előtt egy évvel) már 240 ezer példányt adtak el. Howe 1862-ben alapította varrógépgyárát. Ebből szépen meggazdagodott, de nem sokáig élvezhette vagyonát, mert öt évvel később távozott az élők sorából.

Tóth György gépészmérnök, a Textilmúzeum kurátora a varrógépkir-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

rály Singerről így vélekedik: „Singer a kiváló gépeivel egykor elárasztotta a világot, ezért sokan úgy vélik, hogy ő volt a feltaláló, holott erről nincs szó. Az 1790-es és az 1850-es évek között már rengeteg szabadalmi bejelentés és gép volt. A francia Thimonnier gépéből például 1829-ben már nyolcvan darabot gyártottak, tehát a gyártás kezdete sem köthető Singerhez. Az első működőképes gép feltehetően a német Balthasar Krems gépe volt, amely 1810-ből maradt fenn. Korábbi szabadalmakhoz kapcsolható gépek nem maradtak meg, de a leírásokból sejthjük, hogy ezek nem voltak működőképesek.”

Tóth György birtokában van a világ legkisebb varrógépe. Erről így nyilatkozott:

„Ez egy Singer 20-as gyerekgép egyötöd léptékű kicsinyítése. Működőképes, és a súlya 98 gramm. Itt gyártottuk, Budapesten. Elkészítettem hozzá a műszaki rajzokat, egy barátom pedig, akinek megfelelő gépei voltak, előállította az alkatrészeket. Adódtak persze nehézségek, mert senki nem vállalta az öntőforma elkészítését. Ezt végül egy német cég állította elő. Próbálkoztunk a hozzá való tű előállításával is, de házi műhelyben ez nehezen kivitelezhető. Szerencsére kapcsolatban álltam egy japán tűgyártó céggel, amelynek az európai képviselőjét sikerült meggyőzőnem arról, hogy jó reklám lenne nekik, ha a gépemhez elkészítenék a világ legkisebb varrótűjét, és így jelennénk meg a 2002-es oszakai világkiállításon. Vállalták. Három hónapig tartott, amíg legyártottak és elküldtek nekem nyolc darab tűt. A kiállítás szép sikert hozott.”

A varrógépek fantasztikus fejlődését mutatja, hogy annak idején a híres Hiram-Maxim golyószóró lövésgyorsaságát (percenként hatszáz lövés) is a varrógépek gyorsaságához hasonlították. A 19. század végére a varrógépgyártás a legjelentékenyebb iparágak közé emelkedett. Amerikában 800 ezer, Németországban félmillió, Angliában 300 ezer, világszerte összesen kétfélmillió varrógépet állítottak elő. Ez idő tájt a használatban lévő varrógépek számát tizenháromezerre becsülték. Hazánkban Lázár Pál műegyetemi tanár alapította az Első Magyar Varrógép- és Kerékpárgyár Részvénytársaságot. Az 1893-ban alapított gyár évente körülbelül tizenötezer varrógépet dobott piacra.

MERÉNYLET FERENC JÓZSEF CSÁSZÁR ELLEN

A fiatal Ferenc József 1853. február 18-án, déli 12 óra és fél egy között szokásos napi sétájára indult. Csupán egyetlen kísérője volt: a szárnysegédje, gróf O'Donnel ezredes. A Kärtner Thor bástyasétányon haladt, majd a kaputól nem messze megállt, és a bástya mellvédjén kihajolva figyelte a lenn gyakorlatozó katonákat. Ekkor váratlan esemény történt: egy ismeretlen férfi késsel támadt a császárra.

A tizenhét éves Ferenc József 1848. december 2-án, a magyar szabadságharc idején lépett trónra, a lemondott V. Ferdinánd osztrák császár és király helyére. Az új uralkodó önmagát osztrák császárnak és magyar királynak mondta, de a magyar országgyűlés az utóbbinak nem ismerte el. Ferenc József célja kezdettől fogva az volt, hogy Magyarországot a birodalomba integrálja, és ehhez minden eszközt megengedett magának. A szabadságharc (orosz segítséggel történt) leverése után, véres terrort alkalmazva bevezette a katonai és rendőri eszközökre támaszkodó kormányzást.

Császári nyílt parancsai a bírói hatóságok belső szerkezetét és ügyrendjét is meghatározták, így az igazságszolgáltatás az elnyomó gépezet részévé vált. Az önkényuralom mindenre kiterjedő, a többséget sújtó intézkedéseivel szemben a magyarok főként passzív ellenállással válaszoltak. Egyesek azonban nem. Közéjük tartozott Libényi János csákvári születésű szabólegény, aki másoknál jobban átértette az országra nehezedő nyomást. 1849-ben az aradi várban dolgozott egy ottani katonaszabó

segédjeként, s miként későbbi vallomásában kifejtette, szemtanúja volt az aradi vértanúk kivégzésének. A császárnál mindössze egy évvel fiatalabb szabósegéd 1850-ben Pestre, majd egy évvel később Bécsbe költözött.

Mivel régóta tervezte a császár megölését, ezért nyilvánvaló, hogy már Bécsbe költözésének is ez lehetett az oka. Különféle szabóműhelyekben dolgozott, és olykor a Burghoz ment, hogy kiderítse, mikor tűnik fel a császár, vannak-e megszokott útvonalai. Ferenc József számára természetes volt a fegyelem, a rend, amit önmagára nézve is szigorúan vett. Libényi bizonyára könnyen kiderítette, hogy a császár a szárnysegédje társaságában, egyazon időben megjelenik a sétányon, ahol mások is közlekedhettek. Ehhez igazította tervét.

1853. február 18-án elérkezett az alkalmas pillanat. Amikor a császár megállt a mellvédnél, a közelben tartózkodó szabósegéd előkapta a kését, és gyorsan az uralkodóhoz lépett. Mielőtt a szárnysegéd észbe kaphatott volna, nyakszirten szúrta Ferenc Józsefet, de a második szúrásra már nem maradt ideje. Egy arra haladó bécsi polgár (Ettenreich mészáros) és a szárnysegéd ártalmatlanná tették a merénylőt. Ferenc Józsefnek szerencséje volt, mert a nyakára irányuló szúrást zubbonyának kemény gallérja eltérítette, így nem lett súlyos a sérülése. A kés elérte a látóideget, ezért egy ideig tartani lehetett attól, hogy megvakul, de a veszély elmúlt, és a császár alig egy hónap múlva gyógyultan folytathatta a magyarok számára áldatlan tevékenységét.

Az osztrák sajtó a merényletnek (érthető okokból) nem akart politikai indítékot tulajdonítani, ezért a szabósegédet félkegyelműnek, esztelennek, gonosznak és egzaltátnak nevezte. Libényi a kihallgatásakor azt vallotta, hogy az aradi várban látta a magyar vértanúk kivégzését, és már ekkor elhatározta, hogy bosszút áll a császáron, amiért nem kegyelmezett a szabadságharc tábornokainak. A hadbíróság előtt kijelentette: „... elhatároztam, hogy hazámat a mostani szolgaság alól más módon, mégpedig a császár meggyilkolása által fogom felszabadítani.” Miként várható volt, a hadbíróság halálos ítéletet hozott, s a szabósegédet nyolc nappal a merénylet után, február 26-án főlakasztották.

A hatóságok Libényi János minden ismerősét gyanúsnak találták, és a

történetekből mindenáron összeesküvést akartak kreálni, holott a szabósegéd vallomásai alapján egyértelmű volt, hogy magányos elkövetővel van dolguk. A mániákus igyekezettel magyarázható, hogy a bécsi császári és királyi katonai kormányzóság igazságügyi osztályának irataiból származó periratok tizenhét csomónyi aktatömegre rúgnak. Tizenkilenc, teljesen vértlen szabólegényt vetettek vizsgálati fogságba. Közülük Vajbel Józsefet és Misitz Jánost felségárulásért egyenként húszévi, Lassakiewitz Józsefet tizenöt évi szigorított sáncmunkára ítélték. Szabó Mihály négyhavi fogházbüntetést kapott, míg a többieket (a vizsgálati fogságot büntetésnek betudva) szabadon engedték.

A merénylet után fokozódott az elnyomás. A börtönökben a korábban mostohábban bántak a politikai foglyokkal, és a legkisebb megmozdulást is csírájában elfojtották. Napirenden voltak a letartóztatások, a kivégzések, a házkutatások. Csákvárra, Libényi szülővárosába bevonult a császári katonaság, és másfél évig ott tartózkodott. A bécsi udvar ideges magatartása érthető volt, mivel nem sokkal Libényi merénylete előtt leplezték le a Mack (később Makk) József volt honvéd alezredes, komáromi tüzérparancsnok nevéhez fűződő erdélyi összeesküvést. Az alezredes az emigrációban élő Kossuth Lajos megbízásából szervezkedett egy újabb szabadságharc kirobbantásának érdekében, de ez a besúgóktól hemzsegó országban reménytelen vállalkozás volt. Mack Józsefnek sikerült külföldre szöknie (végül az Egyesült Államokban kötött ki, ahol 1864-től farmerként gazdálkodott, majd a polgárháború idején tüzérezredesként harcolt az északiak oldalán). A Libényi-ügy jó okot szolgáltatott az udvarnak arra, hogy a Mack-féle összeesküvés letartóztatott résztvevői közül többeket kivégezzenek, vagy súlyos börtönbüntetésre ítéljenek.

A császár szerencsés életben maradásának emlékére Miksa főherceg egy fogadalmi templom (Votivkirche) építését kezdeményezte a merénylet helyszínének közelében. A templomot 1879-ben fölszentelték, de ekkor már a kedélyek lecsillapodtak, hiszen Magyarország és Ausztria tizenkét évvel korábban kiegyezett egymással, és létrehozta az Osztrák-Magyar Monarchiát.

VEREMHÁZAK ÉS KUPOLÁK REJTÉLYE

Néhány évvel ezelőtt Rákospalota-Újmajor területén, az Mo-s autótú tervezett nyomvonalának északkeleti szakaszán megelőző régészeti feltárásokat végeztek. E feltárások során Árpád-kori házhelyeket is találtak. Ezek kutatása gyökeresen megváltoztatta az akkori veremházakról kialakított és elfogadott rekonstrukciós elképzeléseket. Herman Ottó néprajzkutató és természettudós is úgy vélte egykor, hogy az Árpád-kor embere a falak építése helyett kiásta a megfelelő mélyedést, ráarkta a fedelet, majd elvégezte az utómunkálatokat. Bencze Zoltán ásatásvezető régészt, a Budapesti Történeti Múzeum középkori osztályának vezetőjét többek között arról kérdeztük, miért változott meg a házrekonstrukciókkal kapcsolatos kép.

„Ezeket sok esetben nem vizsgálták építészeti szempontból – mondta a szakember. – Előfordult, hogy a tartószerkezeti elemeket a gödör szélén képzelték el, ami a gyakorlatban azzal járt volna, hogy a gödör oldala beomlik. Fejtörést okozott az is, hogy a legfőbb teherhordozók, az úgynevezett ágasfák, a belső járószinhez képest miért nincsenek elég mélyre ásva, valamint az, hogy miért oly kicsi a házak feltételezett alapterülete. Ezek a kérdések az említett ásatások idején éppen napirenden voltak. Az Árpád-kori veremház rekonstrukciójának elkészítéséhez összeállt egy kiváló szakemberekből álló csapat, amelynek tagja volt Ta-

kács Miklós régész is, aki nagyszabású ásatásokat végzett már az M1-es építése kapcsán.”

Bencze Zoltán ezután arról beszélt, hogy a veremházak építéséről sok szaktekintély vélekedett Herman Ottóhoz hasonlóan.

„Az Árpád-kori, földbe ásott házakról alkotott kép hosszú időn keresztül főleg Méri István régész elképzelése szerint készült rekonstrukción alapult. Az újabb, általunk támogatott teóriát nagyon meggyőző érvekkel és bizonyítékokkal kellett alátámasztani, hogy széles körben elfogadják. Ma úgy látjuk, hogy az építési fázisok sorrendjét tévesen állapították meg. Erre Sabján Tibor építész-néprajzos kollégánk jött rá, aki az ágasfák kismértékű benyomódásának a rejtélyét is kiderítette. Szerinte a veremház építése a megfelelő mélységbe ásott ágasfák felállításával kezdődött. Ezután következett a tetőzet, majd ez alatt, utólag ástak le a végleges járószintig úgy, hogy a tető széle felé padkát hagytak. Az ásást az ágasfa aljához képest néhány centivel feljebb hagyták abba, ezzel magyarázható a csekélyke bemélyedés. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a belmagasságot utólag alakították ki. Ezeket a házakat egy-két hét alatt fel lehetett építeni, ezért valószínű, hogy ha tönkrementek, akkor a lakók újat építettek.”

Az ismert régész ezután elmondta, hogy a nógrádi Szarvasgedén egyheti munkával elkészült a rákospalotai ásatáson feltárt, 363. számú veremház rekonstrukciója, és bizonyítást nyert, hogy a korábban feltételezett 9-10 négyzetméteres belső alapterület helyett 25-30 négyzetméterrel számolhatunk. Ez a jelentős eltérés abból adódik, hogy a régészek korábban a beásások nyomaiból indultak ki, és feltételezték, hogy azok megegyeznek a házak alapterületével. A padkákkal nem számoltak, mivel azok nem hagytak nyomot, hiszen a szintjük megegyezett a talaj felső szintjével.

Bencze Zoltán az egykor teljesen elpusztult, Kána nevű, Árpád-kori falu feltárásának látványos eredményeiről is szólt:

„Ez Terei György ásatása, és azért egyedülálló, mert a magyar középkorkutatásban még soha nem fordult elő, hogy egy Árpád-kori falut teljes terjedelmében feltárjanak. Erre csak itt nyílt lehetőség. Eddig kétszáz-

ezer négyzetméteres területet tártak fel. Megtalálták a falu templomát, körülötte több mint ezer sírt, valamint száznál több házat, külső kemen-
céket, élelemtároló vermeket és sok egyebet. A hetvenes út közelében, az
érdei dombon áll a kánai kolostor. Már csak ez őrzi az egykori település
nevét. Ha a falu skanzen formájában rekonstruálható lenne, annak bi-
zonyára sokan örülnének, erre azonban nincs esély. Valószínű, hogy a
kőtemplom maradványain kívül csak kevés bemutatható emlék marad.
Ezen a helyen épül ugyanis a kőérberki lakópark. Kereskedelmi közpon-
tot, valamint sportlétesítményeket is terveznek ide. Végül is ezeknek
köszönhető, hogy a régészeti feltárásokra sor kerülhetett.”

A szédítő magasságú és formájú épületcsodák korában is hatalmas szak-
mai vitákat lehet folytatni az Árpád-kori veremházak építésének módjá-
ról. Bencze Zoltán régész is utalt arra, hogy a földbe ásott ház helytelen
rekonstrukciója milyen statikai problémákat okoz. Sokkal súlyosabb
károk keletkezhetnek azonban egy rosszul épített (tervezett, kivitelezett)
sportcsarnok, híd, felhőkarcoló vagy bazilika építése során.

Szőllősi Imre *A rugalmasságról* című könyvében többek között az
építkezések kálváriájáról is írt. Utalt arra, hogy amíg Egyiptomban, „a
maradandóság birodalmában” bízni lehetett a tapasztalatok erejében,
addig az építési stílusokat váltogató középkorban, illetve a reneszánsz
időszakában erre már kevesebb lehetőség kínálkozott. A pénzhiányon
kívül ez okozta az építkezések gyakori leállítást, a tervek kiigazítását,
az olykor évszázadokig húzódó építkezéseket.

Tanulságos az 537-ben átadott isztambuli Hagia Szophia bazilika (Aja
Szofia) története, amelynek egykori, harminckét méter átmérőjű, laposra
sikeredett kupolája huszonegy év után összeomlott. Ezután magasabb
és erősebb kupolát építettek helyette, de végső formáját csak egy több
évszázaddal későbbi rekonstrukció során sikerült kialakítani. Másfajta
bajok jelentkeztek a pisai ferde torony építésekor. Az 1173-ban kezdő-

dött építkezést sajnos nem előzték meg talajmechanikai vizsgálatok (az
idő tájt erről még nem tudták, hogy mi az értelme), így nem meglepő,
hogy a nyolcszintesre tervezett, lenyűgöző szépségű torony már a har-
madik emelet építésekor dőlni kezdett. Ezt azzal próbálták korrigálni,
hogy a süllyedés felőli oldalon magasabbra építették az emeleket. Az
ötlet nem vált be, mert ezáltal még nagyobb teher nehezedett a kritikus
helyre. A híres építmény 1350-ben lett kész, de a dőlés lassan folytatódott,
és már-már összeomlással fenyegetett. Csak az utóbbi években sikerült
megállítani, és kissé visszafordítani a folyamatot.

A nagy kupolák gyakran megkeserítették a tervezők, a megrendelők
és az építők életét, akik pedig szívesen nyújtottak volna hasonló teljesít-
ményt, mint római elődeik a Pantheon 43 méter átmérőjű kupolájával.
A Szent Péter-bazilika 1450 táján elkezdett építése is gyakran akado-
zott, pedig a legjobb alkotók adták bele tudásukat. 1626-ban jött el az a
pillanat, amikor az épületet végre felszentelhetette VIII. Orbán pápa, ez
azonban nem óvta meg a kupolát a repedésektől.

A budapesti Szent István-bazilika tervezője, Hild József, a kiegyezés
évében feltehetően abban a tudatban távozott az élők sorából, hogy klasz-
sicista stílusú nagy művének 1851-ben elkezdett építése az általa megsza-
bott irányban halad a közeli befejezésig. Ám alig vette át a feladatot Ybl
Miklós, a talaj egyenlőtlen süllyedése és a gyenge tartópillérek miatt az
52 méter magas kupola 1868-ban összeomlott. Ybl emiatt visszabontatta
és áttervezte az épület központi részét, valamint egyes elemeit. Ennek
következtében már nem érvényesültek a bazilikaépítés szabályai, és a
stílusjegyek nagy részét is felváltotta az eklektika. Az 1905-ös felszen-
telést Ybl már nem érte meg. Az impozáns templom kálváriája később
folytatódott, a 96 méter magas kupola ugyanis 1947-ben leégett, ezért
harmadszor is újjá kellett építeni. A legutóbbi, 1985-ben elkezdett teljes
felújítás tizennyolc évig tartott. Az aprólékos munka nemrég sikeresen
befejeződött, így napjainkban már teljes szépségében pompázik az or-
szág legnagyobb temploma.

A KÜLÖNÖS HÁZASSÁG IGAZ TÖRTÉNETE

Több mint száz esztendővel ezelőtt még olyan történetek tartották izgalomban a magyar közvéleményt, mint amelyet például Mikszáth Kálmán vetett papírra Különös házasság című regényében. A főszereplő, gróf Buttler János ugyanis létező személy volt, így az olvasók joggal hihettek, hogy a Mikszáth-féle történet is a valóságot tükrözi.

Buttler gróf neve ismert volt az országban. Mindenekelőtt azzal szerzett hírnevet és megbecsülést magának, hogy bőkezűen támogatta a Ludovika Akadémia (Ludoviceum) építését. Adománya magasan felülmúlta a névadó Mária Ludovika magyar királyné (I. Ferenc harmadik felesége) felajánlását. A királyné a koronázási tiszteletdíjából 50 000 forintot áldozott a nemes célra, Buttler gróf viszont 126 000 (ezt megelőzően 10 000) forinttal járult az építkezés költségeihez. Az épület alapkövét József nádor tette le 1831-ben, a bécsi udvarnak engedelmeskedő kormányzat azonban mindent elkövetett annak érdekében, hogy megakadályozza az első magyar tisztképző főiskola létrejöttét. Az 1832–36-os országgyűlés nem járult hozzá ahhoz, hogy a tanítás nyelve magyar legyen, és az összegyűlt pénzt más célokra fordították. Az intézmény 1849-ben Magyar Hadi Főtanoda néven rövid ideig tevékenykedett, de érdemben csak a kiegyezés után, 1872-ben nyitotta meg kapuit. (A Ludovika Akadémia 1945-ig képezett ki gyalogos-, lovas-, tüzér-, valamint szakcsapatbeli tiszteket.) A gróf ott volt a csurgói református

főgimnázium bőkezű támogatói között is, és más közintézményektől sem sajnálta pénzét, kétségtelen azonban, hogy a Ludovika Akadémia felállítására áldozott legtöbbet, s ezzel vívta ki a legnagyobb elismerést.

Látszólag semmi különös nincs abban, hogy egy magyar főnemes hazafias és protestáns célokra fordította vagyona egy részét, hiszen a régi korokból erre számtalan példát ismerünk. Buttler János lépése azonban nagyon is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a bécsi udvarhoz következetesen hűséges, katolikus családból származott. A család ismert alakja volt például báró Buttler János ezredes, Eger várának (így az ott állomásozó német katonaságnak) parancsnoka, aki gróf Thököly Imre hadmozdulatai miatt rendeleteket intézett a vármegyéhez, és 1690-ben a Thökölyvel összeköttetésben lévő személyeket fő- és jószágvesztéssel fenyegette. Később, a Rákóczi-szabadságharc idején a kurucok ellen harcolt. Szolgálatait az udvar hatalmas birtokkal jutalmazta. Vajon mi készítette arra gróf Buttler Jánost, aki élete nagyobb részében szintén kötődött az udvarhoz, hogy a Ludoviceum és a reformátusok támogatásával borsot törjön a császárhű hatalom, illetve a katolikus egyház orra alá? A válasz elvezet a házasságához, amely valóban különös volt.

Az 1900-ban megjelent Mikszáth-regény szerint a fiatal Buttler gróf – nem először – Döry báró házában vendégeskedett. A vendégszerető házigazda éppen bajban volt amiatt, hogy szemrevaló, de kikapós leánya teherbe esett. Úgy gondolta: fondorlattal, s ha kell, erőszakkal kényszeríti a mit sem sejtő Buttlert, hogy a lányát feleségül vegye, így akarván megmenekülni a családját fenyegető szégyentől. E célra felfogadott szolgáit, hajdúit és a házához bejáratos, a lányához érzelmi szálakkal kötődő papot fenyegetésekkel és jutalmakkal rávette a szertartás végrehajtására. Lefogták a gróft, és kétségbeesett tiltakozása ellenére, dulakodások közepette lefolytatták a gyalázatos ceremóniát. Ezután bezárták egy ágygal ellátott szobába, ahol a zaklatott idegállapotba került fiatalember mély álomba merült. Az ágyat éjszaka egy titkos emelőszerkezet segítségével az emeleti szobába emelték. Másnap reggel a gróf az új helyen ébredt, ahol mellette sírdogált az előző nap hozzá kényszerített Döry Mária.

Miután a szolgálók hamarosan megjelentek, és szemtanúi lettek a „házaspár” közös ébredésének, a báró már nem gördített akadályt Buttler János pánikszerű menekülése elé. A fiatal gróf – időt és pénzt nem kímélve – mindent megtett, hogy érvényteleníttesse házasságát. Próbálkozásai sorra kudarcot vallottak, így az igazságnak nem sikerült érvényt szerezni – legalábbis a Mikszáth-regény szerint.

A regénybeli történet nagy vihart kavart. A Butler-Clonbough grófi család és a Buttlerék bárói ágának tagjai persze nem nagyon izgatták magukat, hiszen a könyv főhőse rokonszenvet keltett az olvasókban. A báró jobaházi Döry családot azonban igen rossz színben tüntette fel a regény. A család egyik tagja valamikor számon is kérte Mikszáthon az állításait, mire a nagy író azt felelte, hogy ő nem a jobaházi, hanem a halápi Döryekről írt. Ilyen előnevű Döry família persze nem létezett. Ha Mikszáth azt mondta volna, hogy a történet az írói fantázia terméke, akkor abban bizonyára senki nem talált volna kivetnivalót. Mikszáth azonban váltig állította, és újságokban közzétett nyilatkozataiban is megerősítette, hogy regényében valóságon alapuló, hiteles történetet dolgozott fel. Legfőbb hírforrásként egy volt országgyűlési képviselőre, Bernáth Dezsőre hivatkozott, akinek az apja állítólag tanulótársa volt Buttler Jánosnak, és éppen a Döry-házban tartózkodott, amikor a grófot a „különös” házasságra kényszerítették. A volt képviselő egyetértett a nyilatkozatokkal, és még a *Vasárnapi Újság*ban is kiállt a regénybeli történet valódisága mellett.

Döry Ferenc levéltári igazgató ezek után úgy érezte, hogy ki kell derülnie az igazságnak, ezért alapos kutatásokba fogott. Tanulmánya *Gróf Buttler János házassága* címmel jelent meg 1931-ben. A kevesek által ismert tanulmány szerint Buttler János, a család grófi ágának utolsó sarja 1773-ban született, és valóban házasságra lépett a Döry család grófi (tehát nem bárói) ágának egyik hölgytagjával, akit viszont nem Máriának, hanem Katalinnak hívtak. Bernáth képviselő állításai hamar megdőltek, amikor kiderült, hogy apja 17 évvel fiatalabb volt a grófnál. Bernáth papa tehát nem lehetett a gróf tanulótársa, és érdemben nem lehetett jelen az 1792-ben kötött házasságnál sem, mivel akkor csupán kétesztendő

volt. Kiderült az is, hogy a grófi pár két évig békességben élt együtt, de a hűtlenkedő természetű férj miatt megbomlott a családi béke. Sikertelen válóper és tartásdíjperek zajlottak a házasság között, akik ezután rövid időre még összekerültek, de pár hónap után a gróf durván kiutasította az asszonyt a párdányi kastélyból.

Buttler ezután hosszú időn keresztül próbálkozott házassága érvénytelenítésével, de ehhez soha nem talált megfelelő alapot. A házasság megkötése után harmincöt évvel (!), amikor annak koronatanúi már nem éltek, előrukkolt a rémtörténettel. Azt állította, hogy őt Katalin apja, gróf Döry Gábor annak idején foglyul ejtette, és életveszélyes fenyegetésekkel kényszerítette a házasságra. Tanúkat is felvonultatott, de a tárgyalás során egyes tanúkról kiderült, hogy megvesztegették őket, mire azok vissza is vonták vallomásukat. A házasságot az egri érseki szentszék 1831-ben érvényesnek nyilvánította, mire Buttler az esztergomi prímási, majd az Apostoli Szentszékhez fordult. 1833-ban meglehetősen furcsa módon igyekezett megnyerni Pyrker László egri érsek jóindulatát. Dobóruszka birtokosaként, a helyi templomból titokban (tartva a falu lakóinak ellenállásától) Egerbe szállíttatta a várvédő hős, Dobó István sírját lezáró vörösmárvány sírszobrot. (Az értékes művet Dobó fia készítette 1575 és 1580 között.) Az érsek elfogadta az ajándékot, és fel is állíttatta Egerben, a vár egykori területén (ma az egri Gótikus palotában látható).

A gróf szentszéki fellebbezéseit – minden sürgetése ellenére – elutasították, ezért (kiábrándulva egyházából) református hitre tért. Feltehetően semmit nem akart a feleségére hagyni. Mindez magyarázata lehet annak, hogy 1835-ben hatalmas összegű alapítványt tett a Ludovika Akadémia építésére, illetve református intézményeket is támogatott. 1845-ben hunyt el, miután egyik bajorországi férfi rokonát örökbe fogadta. Példája jótékonyan hatott örökösére, gróf Buttler Sándorra, aki mintegy jóvátéve egri várparancsnok rokonának kurucellenességét (a szintén Magyarországra telepedett bárói ág egyes tagjaihoz hasonlóan), már az osztrákokkal szemben vett részt az 1848–49-es szabadságharcban. Buttler Jánost a felesége, gróf Döry Katalin hét évvel élte túl, de – férjéhez hasonlóan – neki sem adatott meg, hogy boldog házasságban éljen.

A BOROK KIRÁLYA ERŐSEBB A PÁPAI ETIKETTNÉL

Az aranyból is fényesebben tündöklő tokaji bor gyakran ékeskedett királyok, fejedelmek, császárok, cárok és pápák asztalán. Az értékes nedűt világszerte megbecsülés és tisztelet övezte, és egyes uralkodók hatalmas áldozatokra is készek voltak, csak hozzájussanak. Az orosz cároknak például majdnem száz éven keresztül szőlőjük és pincéjük volt Tokajban. 1733-ban még Tokaji Orosz Borvásárló Bizottságot is alapítottak Fjodor Visnyevszkij alezredes vezetésével. Az alezredes olyan alaposan végezte munkáját, hogy végül tábornoki rangot kapott.

JA cárok a bizottságnak nagy jelentőséget tulajdonítottak. A vele kapcsolatos ügyeket maguk intézték, és ezekhez nem vették igénybe a kabinet közreműködését. Jól tükrözi ezt Erzsébet cárnő Visnyevszkijhez írt levele, amelyben többek között ez áll: „Ha egy mód van rá, küldjön futárral legalább három antalt [antalg: kisebb, 75 literes hordó – B. A.], mert sehol sem tudok beszerezni, pedig nem lehetek meg nélküle, miként azt ön is tudja.” Mária Terézia is bizonyára jó néven vette, amikor orvosa, Swieten mindennapra tokajit írt elő neki. Nem is tért el az orvosi előírástól. Kedvenc papagájainak egészségét is szem előtt tartva, önzetlenül megosztotta velük a nemes italt.

A hegyaljai borok sokfelé eljutottak. Különösen a török uralom elől hazánkba menekült görög kereskedőknek volt nagy szerepük abban, hogy

világhírévé vált a tokaji bor. Tokajban az 1762-es összeíráskor ötvennyolc görög család élt (az utolsó leszármazott 1920-ban halt meg). Pap Miklós, a tokaji bormúzeum egykori nagy tudású igazgatója *A tokaji* című könyvében beszámolt arról, hogy a hegyaljai borok a 16. század második felében, Báthori István lengyel királlyá választását követően megjelentek Lengyelországban is. A tokaji annyira népszerű lett arrafelé, hogy a lengyel nemesek ezt itták a tartományi gyűléseiken.

Régi történeti forrásaink tanúsága szerint a szőlőművelés és a bortermelés már Árpád-házi királyaink idején az egyik legfejlettebb mezőgazdasági ágazat volt hazánkban. A magyar borokat az 1200-as évektől ismerték Európában. IV. Béla király a tatárdúláskor elpusztított szőlők újratelepítésére Velence környékéről olaszokat, Franciaországból pedig vallonokat hozatott Magyarországra. Az olaszok egykori jelenlétére több helynév is utal Hegyalján (például Olaszliszka, Bodrogolaszi és talán Tállya is). Egyes szőlőfajták neve is tőlük ered, így például a furmint, amely feltehetően Uva Formiánából származik, a rumonya (romona, római) vagy a bakator (Bocca d'oro). Mátyás király uralkodása idején a magyar borok térhódítása fokozódott, majd az aszú megjelenésével főként a tokaji felé fordult az érdeklődés. Legjobb vásárlóink a lengyelek, az oroszok, a svédek, a hollandok a dánok és az angolok voltak, de Ausztriába, a Német-római Birodalomba és Franciaországba is eljutott a magyar bor.

Ma, amikor az úgynevezett korszerű eljárások egyre jobban tért hódítanak a borászatban, nem árt emlékeztetni arra, hogy nagy múltú, különleges adottságú borvidékeinken a hagyományok őrzése, védelme elengedhetetlen. Ilyen borvidék a Hegyalja, és azon belül Tokaj, amely teljes joggal sorolható legnagyobb nemzeti kincseink közé. Nem véletlen, hogy az itt készülő bor évszázadokon át megihlette a magyar irodalom jeles alakjait, és arra készítette őket, hogy időről időre zengjék dicséretét. E művek immár elválaszthatatlanok e borvidék kultúrtörténetétől.

„Az egész világ tudja, hogy a hegyaljainak sehol másutt nem található díszei vannak” – írta Hamvas Béla *A bor filozófiája* című kötetében,

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

amelyben szellemesen meditálgatott a magyar borokról. A hegyaljai borról, lett legyen az aszú vagy szamorodni, többek között így elmélkedett: „Ez a nagy nyilvánosság bora. Hangversenyek szüneteiben, operában felvonás közt pompás, már csak azért is, mert egyike a legmuzikálisabb boroknak. Akinek rejtélyes betegsége van, igyon HEGYALJAIT. Az asszony, ha azt akarja, hogy méhében levő gyermeke büszke és királyi lény legyen, igyon HEGYALJAIT. A művész, ha művét befejezte, és sikerült, ünnepelje meg és igyon HEGYALJAIT.”

A Hegyalját, miként más szőlővidékeinket is, a magyar történelem zivataros évszázadai során sokféle hányattatás érte. A nehéz időszakokat azonban előbb-utóbb jobbak követték, így a vidék legértékesebb kincse, a tokaji bor sokak öröme és dicsőségére megmaradt, messze földön hirdelve a magyar szőlősgazdák, borászok tudását, szorgalmát, a borkészítés szeretetét. Kazinczy Ferenc és Teleki Domokos 1793 júniusában járt Tokaj-Hegyalján, és Teleki az útleírásában ezt jegyezte fel:

„Az Utazónak ezen Hegyeknek szemlélésében legelsőbb az a sok különbség ötlük szemébe, melyt más Szőlő Hegyeken nem lát: hogy a Szőlőkben sok kőfalak vagynak, melyek messzéről úgy néznek ki, mind még annyi grábitsok. Ezek a földnek tartására szolgálnak, hogy a meredek Hegyeken sem a Szőlőkkel terhelt földek le ne omollyanak, sem pedig az eső által el ne mosassanak.”

A tokaji bor bővületéből nem vonhatta ki magát a három Mihály: Csokonai, Vörösmarty, Tompa, és persze a szabadságharc nagy költője, Petőfi Sándor sem. Petőfi nemcsak költeményben, de egy Sárospatakon, 1847. július 9-én kelt levélben is megemlékezett Tokajról:

„Keletre az egykori tűzokádó, a Tokaji hegy, mely magában áll, mint hadsereg előtt a vezér. Ott áll magas fejével kék köpönyegben, komoly méltósággal... E városokban laknak az öröm istenei, innen küldik szét a világba apostolaikat, a palackokba zárt aranyszínű lángokat, hogy prédikálják a népeknek, miszerint e föld nem siralom völgye.”

Igencsak érdekes történet fűződik a tállyaihoz, e méltán híres hegyaljai borhoz, amely állítólag Draskovics György püspök közreműködésével

jutott el a tridenti zsinat egyik híres vacsorájára. Az anekdotát Bocatius János kassai tanácsos *Hungaridos* című könyve (Bártfa, 1599) is megörökítette. Eszerint a III. Gyula pápa (1487–1555) által adott vacsorán 600-féle bort szolgáltak fel. Amikor a pápa megízlelte a tállyait, így kiáltott fel: „Ilyen bor illik a pápai asztalra!”

II. Rákóczi Ferenc is vonzódott a tállyai borokhoz, és ezekből mindig tartott magánál két palackkal. Emlékirataiban is megörökítette, hogy amikor 1701-ben a császári katonák fogolyként Nagysárosból Bécsúj-helyre vitték, a többhetes út során ajándékba kapott tállyait iszogatót. Dicsérte a bor kiváló tulajdonságait, különösen azt a képességét, hogy a hosszú út alatt mindvégig megőrizte minőségét és zamatát.

Az 1903-ban megválasztott X. Pius pápát (1835–1914) is rabul ejtette Hegyalja varázsa, mert felettébb meghökkentő lépésre szánta el magát a tokaji kedvéért. Megváltoztatta a szigorú pápai etikettet, mely szerint étkezésnél csak helyben bontott üvegből szabad bort fogyasztani. Ez a régi törvény akkoriban keletkezett, amikor a pápákat még szokás volt megmérgezni. X. Pius kivételt tett a tokajival: megengedte ugyanis, hogy a borok királyából megkezdett üveg is kerülhessen a pápai asztalra.

A Tállyán élő Hollókői Mihály az egyik legkitűnőbb hegyaljai borász. 2004-ben ő lett Tokaj-Hegyalján az év borásza. Híres, ötszáz éves pincéjéhez közeli irodája tele van elismerő oklevelekkel és díjakkal. Még II. János Pál pápa is díszes oklevéllel köszönte meg a neki küldött értékes borokat. Családjában már az ötödik generáció foglalkozik szőlővel és borral. Amit a mesterségről tud, azt az édesapjától tanulta. A kezdeti nehézségekről így beszélt:

„A feleségemmel eleinte albérletben laktunk. Először szőlőt telepítettem, azután megvettem az első pincét. Egy hektárral kezdtük. Ma már kilenc és fél hektárunk van, valamennyi kiemelt dűlőben. Csak hatévi albérlet után építettük meg azt a lakást, amelyben most is lakunk.”

Az év borásza kitüntető elismerésről Hollókői Mihály így beszélt:
 „A borász társadalom ezzel húsz év munkáját jutalmazta meg. Ezt megelőzte, hogy a borversenyeken nagyon sok aranyérmet nyertem. Elhoztam egy bécsi borfesztivál különdíját is. A 2004. év volt számomra a legsikeresebb, hiszen az év borásza díj mellett két nagy aranyérmet kaptam. Tokaj-Hegyalján eddig még nem volt példa arra, hogy egy borász egyidejűleg két nagy aranyérmet kapjon.

Hollókői ezt a szép teljesítményt egy 1993-as évjáratú natúr esszenciával (ez 2003-ban is a borverseny legnagyobb pontszámát kapta), valamint egy szintén 1993-as évjáratú hatputtonyos aszúval érte el. Borait hiába keresnénk a bevásárlóközpontokban. Csak vinotékákba és néhány vendéglőbe szállít palackos bort. Ebből az éves forgalma öt és tízezer palack között van. Nem a mennyiséget, hanem a minőséget tartja szem előtt.

Arra a kérdésre, hogy a tokaji borok a hazai és a nemzetközi piacokon tényleges értéküknek megfelelően szerepelnek-e, a borász így válaszolt:
 „Egyáltalán nincsenek megbecsülve a tényleges értékük szerint. Még mindig kevés a menedzselés, és nehezen tudjuk leküzdeni a régi rendszer rossz gyakorlatát. A termelők többsége ma is azt teszi, hogy eladja a bort, majd elkölti a pénzt. Ma nagyon kevesen fejlesztenek, márpedig beruházás, kellő felszereltség nélkül nem lehet előrelépni. A rendszer-váltás óta persze nagyon szépen fejlődő gazdaságok is vannak erre felé.

Hollókői Mihály a helyes stratégia lényegét így foglalta össze:
 „Ne akarjunk nagyot lépni, csak mindig egy kicsit! Az a tapasztalatom, hogy kis lépésekkel messzebb lehet jutni.”

Tokaj-Hegyalja kiterjedésének tekintetében Pap Miklós tokaji múzeumigazgató másként vélekedett, mint azok a magyar szakemberek, akik meghátráltak a Szlovákiával folytatott tárgyalások során. A *tokaji* című könyvének bevezetőjét így kezdte: „A tokaj-hegyaljai borvidék az Abaújszántó–Tokaj–Sátoraljaújhely közötti háromszög alakú területet, vagyis a Zempléni-hegység déli részét foglalja magába.”

Mátyus István erdélyi orvos a *Diaetetica* címmel 1762-ben, Kolozsvárott megjelent orvosi felvilágosítóművében többek között ezt írta a Hegyaljáról: „Hanem különösen értetnek itt Felső-Magyarországon Zemplén vármegyében a hegyaljai kilenc vagy tíz városok s faluk határain termő borok, úgymint: a mádi, tolcsvai, bényei, tályai, liszkai, keresztúri, tarcali, szerencsi, tokaji, sátoraljai hegyek borai. Ide számlálhatni Sárospatakot is, és feles apró falukat abban a tractusban, ahol hét mérföldnyire alig láthatni szőlőknél egyebet. Ezeken a helyeken termő borok közönséges névvel mind tokajinak mondatnak, ha szinte Tokajnál ezekből legkevesebb teremjen is. A legfinomabb mindazáltal ott a Szarvas-hegyen terem 600 lépésnyi helyen, melyet különösen a Felsőcsászári udvar számára művelnek.”

Véleménye egybeesett Szabó Józsefével, aki 1865-ben elkészítette Tokaj-Hegyalja földtani és szőlőművelési térképét. Eszerint a borvidék nem nyúlik túl Sátoraljaújhelyen. Szabó Józsefnek és Mátyus Istvánnak nem állhatott érdekében megcsonkítani Hegyalja területét, hiszen akkoriban még nem léteztek a trianoni határok, és nem volt vita a szlovákokkal a névhasználatról. Persze Pap Miklós „csak” történész, Mátyus István „csak” orvos, Szabó József pedig „csak” a pesti egyetem rektora és az MTA tagja volt.

Manapság a legnagyobb gond az, hogy a „tokaji” név másoknak is tetszik. Ilyen (vagy ehhez nagyon hasonló) néven régóta készítenek és forgalmaznak borokat a világ számos helyén. Kalifornia, Kanada, Dél-Afrika, Ausztrália, Izrael és más országok is előszeretettel forgalmaznak olyan tokajit, amely soha nem látta a magyar Hegyalját. A tokaji múzeum gyűjteményében legalább hetvenféle olasz Tocai borcímke látható, holott Olaszországban ilyen nevű település vagy tájegység nem létezik. Hazánk 1993-ban a tokaji név használatáról megállapodott az Európai Unióval. E megállapodás értelmében a franciák a Tokay, az olaszok pedig a Tocai elnevezést 2007 után már nem használhatják.

KI VOLT 1906-BAN A LEGNÉPSZERŰBB EMBER?

Egy budapesti aukciósház 2005 májusában tartott árverésének 121. tétele volt az a régi, német nyelvű irat, amely II. Rákóczi Ferenc meggyilkolásáról rendelkezett. A keltezés nélküli irat ismeretlen kibocsátója ebben megparancsolta a címzettnek, hogy néhány megbízható emberrel ölesse meg a bebörtönzött Rákóczit, majd értesítse őt az eredményről (Rákóczi 1701. november 8-án szökött meg a bécsújhelyi börtönből).

Az 1 200 000 forint kikiáltási áron szereplő irat hitelességét a szakemberek több hónapi vizsgálódás után sem tudták egyértelműen igazolni, mindössze az lett bizonyos, hogy az iraton látható sérült, felismerhetetlen viaszpecsét később kerülhetett rá, maga a papír viszont korabeli. Egyesek felvetették, hogy az iratot talán Thaly Kálmán (1839–1909), a Rákóczi-kor kiváló történésze hamisíthatta.

Thaly Kálmán nevét Budapesten három utca őrzi. A régi nemesi családból származó történész a Magyar Tudományos Akadémia tagja és a Magyar Történelmi Társulat egyik alapítója volt, aki annak idején nagy tekintélyt szerzett a Thököly- és Rákóczi-kor kutatásával kapcsolatos publikációival, könyveivel és általában történészi munkásságával. Pályája kezdetén szívesen foglalatzkodott versírással is. Ennek korai bizonyítéka a *Ne bántsd a magyart* című verseskötete, amelyet 1857-ben

(18 évesen) Pesten jelentetett meg. Az 1861-ben kiadott, *Szabadság hajnala* című verseskötetét a Habsburgok önkényuralmi rendszere betiltotta. Ugyanebben az évben (még csak huszonkét esztendő volt!) kiadta Thököly naplóit és leveleskönyveit, valamint Rákóczi emlékiratait. Vajon hogyan merülhetett fel az irathamisítás gondolata éppen vele kapcsolatban? Mielőtt válaszolnánk erre a kérdésre, vessünk egy pillantást nagyívű munkásságára!

Thaly érdeklődése nem véletlenül fordult a kuruc kor felé. Felmenői között olyan vitéz ősokeket talált, mint Thaly Ferenc, a csallóközi járás szolgabírája, a Komárom vármegyei felkelő nemesek egyik vezetője, aki 1683-ban a törökök ellen vívott párkányi ütközetben esett el. Thaly Ferenc fia, István (Szabó Mátyás nyitrai várparancsnok, kuruc alezredes sógora) hasonló sorsra jutott 1704. június 13-án, amikor Rákóczi zászlaja alatt a Győr vármegyei Koroncónál hősi halált halt a Heister tábornagy vezette császári sereg elleni csatában. Thaly Kálmán nagyapja, Thaly István vármegyei alügyész számára is sokat jelenthetett a hősi múlt, mert 1790-ben sághfalvi Sándor Ferenc kuruc ezredes unokáját, Esztert vette feleségül. A Thaly család az 1848–49-es szabadságharc idején is adott bátor katonákat a hazának. Thaly Zsigmond hadmérnök, ezredes például több ütközetben is részt vett. Móránál megsebesült, majd 1849. augusztus 3-án, a komáromi kirohanáskor a magyar sereg balszárnyát vezette a császáriak ellen.

Thaly Kálmán tehát a családi hagyományok miatt is közel érezhette magához a kuruc kort, és ez az érzés a mind szélesebb körű kutatásai nyomán csak erősödhetett. Kiadta a kétkötetes, *Régi magyar vitézi énekek* című munkáját (1864), az ugyancsak kétkötetes *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* (1872) című könyvét, gróf Batthyány Ádám levelezését (1887), az *Archivum Rákóczianum* című tízkötetes iratgyűjteményt (1873–1889) és Esterházy Antal táborigényét (M. E. A. *kurucz generális táborigénye*, 1901). Ezeken kívül a *II. Rákóczi Ferenc ifjúsága* (1881), a *Rodostó és a bujdosók sírjai* (1889) és a *Rákóczi-emlékek*

Törökországban (1893) című kötetekkel kápráztatta el olvasóit, továbbá három kötetben feldolgozta *A székesi gróf Bercsényi-család 1525–1835* történetét is.

Mindezeken túl számos könyvet és tanulmányt írt. Sorra feldolgozta és kiadta a kuruc kor történeti irodalmának emlékeit: eredeti okleveleket, naplókat, feljegyzéseket. Közben szerkesztette a *Pesti Naplót* (1860–64), majd az Akadémia levelező tagjaként irodalomtörténetet tanított a pesti református főgimnáziumban (1864–69), 1867-től pedig megtették az akkor alapított Magyar Történelmi Társulat titkárának és a társulat közlönye, a *Századok* szerkesztőjének. (Ez idő tájt ugyancsak titkár, majd osztálytanácsos lett a Honvédelmi Minisztériumban.) 1880-ban az Akadémia rendes, 1907-ben pedig tiszteleti tagjává választották.

Politikai, közéleti érdeklődését jelzi, hogy 1878-tól a budapesti Ferencvárost, 1881-től pedig több cikluson keresztül Debrecen I. kerületét képviselte a parlamentben. Tevékenységével jelentős mértékben hozzájárult a millenniumi ünnepségek sikeréhez. A képviselőház az ő indítványára határozta el, hogy az ország hét pontján emlékművet állít. Kinevezték kormánybiztosnak, és megbízták a munkálatok irányításával. A Városligetben maradandó építészeti emlékeket létesítő ezredéves országos kiállítás egyik rendezője és alelnöke volt. (A millennium alkalmából a kolozsvári egyetem tiszteleti tagjává választotta.) Az 1900-as párizsi világkiállításon az ő kezdeményezése nyomán készült el az a magyar terem, ahol látható volt Vágó Pál festőművész nagy hatású, *A huszárság története* című freskóciklusa. A festőt e művéért a francia becsületrend tiszti keresztjével jutalmazták, de Thaly Kálmán sem maradt kitüntetés nélkül. Ferenc József császár és király a világkiállítási érdemeiért, valamint negyvenéves történelmi munkásságáért a Szent István-rend lovagkeresztjével tüntette ki.

Politikai befolyását jól érvényesítette 1904-ben is. Ekkor az újonclétszám felemelésének terve miatt obstrukcióval tiltakozó ellenzék kibékítette gróf Tisza István kormányával, amely már a hárszabály szigorítására készült, hogy az obstrukciót lehetetlenné tegye. Thaly fellépése nyomán

az ellenzék átengedte az úgynevezett újoncjavaslatot, a miniszterelnök pedig visszavonta a szigorításra vonatkozó javaslatát. A parlamenti pártok olyannyira elégedettek voltak a közreműködésével, hogy emlékérmét verettek a tiszteletére. Az igazi dicsőséget azonban a kuruc fejedelem földi maradványainak hazahozatala hozta meg számára.

Thaly Kálmán ekkor már több mint negyven éve sürgette II. Rákóczi Ferenc, gróf Thököly Imre, gróf Bercsényi Miklós és más bujdosók hamvainak hazaszállítását Törökországból. 1889-ben Fraknói Vilmos-sal Konstantinápolyba és Rodostóba utazott. Konstantinápoly Galata városrészében, a Szent Benedek-kolostorban meg is találta Rákóczi földi maradványait (annak idején gróf Mikes Kelemen temettette ide a fejedelem édesanyja, gróf Zrínyi Ilona mellé). A Szent Lázár-rendház főnöke, Lobry Ferenc a Szent Benedek-kolostorban Thaly kezébe adta a nagy fejedelem koponyáját. Túlzás nélkül állítható, hogy a kiváló történész számára ez lehetett az a pillanat, amely minden mást elhomályosított, amit életében elért. A rendfőnök így írt erről a pillanatról: „Nem fogom elfelejteni azt a mély megindulást, melyet Thaly érzett, midőn kezeibe tettem a fejedelemnek a kötelékeiből kibontott koponyáját, melyen a fűrészfűrés nyoma látható volt, amint a magyar hős titkára feljegyezte. Ezt a drága ereklyét tartván, remegett a keze és könny hullott szemeiből. Egész lényén megrendültség vett erőt.” A felfedezést azután bejelentették a Magyar Történelmi Társulat negyedszázados emlékűnnepségén. A hazahozatalt országszerte egyre többen követelték, de Ferenc József csak Thaly említett parlamenti fellépése után döntött úgy, hogy egy királyi leiratban maga is szorgalmazza II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatalt. Az uralkodó 1904. április 18-án a következőket írta a miniszterelnöknek:

„Kedves gróf Tisza!

A magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül II. Rákóczi Ferenc hamvai nyugosznak idegen földön, és e hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett közóhaját képezte.

Hála legyen érte az isteni gondviselésnek, azon ellentétek és félreér-

tések, melyek súlyosan nehezédtek elődeinkre hosszú századokon át, ma már egy végképp letűnt korszak történelmi emlékét képezik.

A király és a nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és a nemzet között a sikeres egyesült munkásság alapföltételeit képező összhangot.

Keserőség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindnyájan a mögötünk álló borús korszakra és a király és nemzet egyesült kegyeletere kereseti fel mindazok emlékét, kiknek vezető szerep jutott a küzdelemben.

Ennélfogva utasítom, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai visszaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait elvárom."

Láthatjuk, hogy a rövid leirat régi ellentétekről és félreértésekről, a király és a nemzet összhangjáról, egyesült kegyeletéről szólt, vagyis az uralkodói bölcsesség és nagyvonalúság megnyilvánulásaként is felfogható lett volna. A gyakorlati intézkedések azonban másról árulkodtak. A király csak 1906. október 24-én szentesítette a fejedelem és bujdosótársai hamvainak hazahozataláról szóló törvénycikket. A császári udvar hivatalosan nem képviseltette magát a nagyszabású rendezvénysorozaton, és az osztrákok által irányított katonai vezetés rendkívül barátságtalan intézkedést foganatosított a rendezvények idejére: megtiltotta a katonatiszteknek, hogy elhagyják a laktanyájukat.

Az udvar viszolygása ellenére az ünnepek rendben zajlottak. Október 27-től igazi fejedelmi pompával, valóságos diadalmenetet alkotva szállították Orsován és Budapesten át végső nyughelyére II. Rákóczi Ferenc fejedelem és fia, József, Thököly Imre fejedelem és felesége, gróf Zrínyi Ilona, gróf Bercsényi Miklós és felesége, gróf Csáky Krisztina, valamint gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós csontjait. A nemzeti színekbe öltözött főváros templomainak harangzúgása közepette volt a hatalmas díszmenet, amely előtt még igen hosszú út állt. A becses maradványokat november 5-én helyezték el a kassai székesegyházban (Thököly Imrét másnap helyezték örök nyugalomra a késmárki evangélikus templomban). Thaly Kálmán, aki a díszes menetben az első között haladt, joggal érezhette úgy, hogy a nagy fejedelem méltó elég-

tételt kapott hazájától. És ugyancsak joggal írta Svájc egyik legtekintélyesebb politikai napilapja, a *Journal de Genève*, hogy „Thaly Kálmán Magyarország legnépszerűbb embere, kinek nevét egyformán tisztelik kunyhóban és palotában”.

Az ünnepelt történetész életében tisztelet és megbecsülés övezte. Amikor 1909. szeptember 26-án meghalt, a tudományos és a politikai élet legjobbjai szólaltak meg, hogy kifejezzék azt a fájdalmat, amelyet nagyon sokan éreztek e veszteség miatt. Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke a temetési gyászszertartáson Thaly Kálmánt a magyar történetírók vezérének nevezte, olyan tudósna, aki „nemcsak érdemekben, hanem munkában is első akart lenni”. A nagy történetész Pozsony evangélikus temetőjében helyezték örök nyugalomra. A temetésen képviseltette magát a magyar parlament, a városok és a helyhatóságok, az MTA és számos tudományos intézet, társulat, egyesület, valamint felekezet és politikai párt. A sírnál gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter is szép búcsúbeszédet mondott. Akkor senki nem gondolta volna, hogy négy évvel később árnyék vetül nagyszerű életművére.

Kétségtelen, hogy Thaly Kálmán munkásságával kapcsolatban már korábban is felmerültek bizonyos kételyek (például Riedl Frigyesnél 1907-ben), de az igazi botrány 1913-ban tört ki. Erről Pomogáts Béla így írt egyik tanulmányában (*Rákóczi alakja a szépirodalom tükrében*): „Legnagyobb sikerét a Rákóczi-kor költészetének kiadásával és feldolgozásával érte el, *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* című, 1872-ben közreadott gyűjteménye alapozta meg a kuruckori irodalomnak a század végén ismét felívelő kultuszát. Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos mutatták ki [...] 1913-ban, hogy Thaly saját költeményeit csempészte a kuruc versek közé, sőt, éppen ezek lettek az antológia leginkább ünnepelt darabjai, például az Esztergom megvétele, a Bujdosó Rákóczi, az Ocskay árultatása és A kölesdi harcról című versek. A leleplezés évekig tartó szenvedélyes vitát eredményezett, és alaposan megtépázta Thaly Kálmán hírnevét. Pedig az álkuruc versekben igazi költői erő nyilvánult meg, és ha Thaly tudományos hitele csorbát szenvedett is, költői tehetsége,

amelyet *Thaly Kálmán regénye* című írása szerint Ady Endre is elismert, igazolást nyert. Thaly valójában a »fejedelem íródeákjának« tekintette önmagát, és szöveghamisításait is az a rajongó csodálat magyarázza, amelyet Rákóczi alakja és emléke iránt érzett.

Az irodalomtörténészek az említett négy versen kívül megkérdőjelezték a „Nagy Bercsényi Miklós”, a „Tyukodi-nóta” és a „Balog Ádám nótája” című közismert remekművek, illetve több ballada hitelességét is. Vegyük példaként Balog Ádám nótáját! Ez Rákóczi rettenthetetlen brigadérosának, a dunántúli győztes csaták hőségének, béri Balogh Ádámnak állított maradandó emléket, s a köztudatban máig úgy él, mint hamisítatlan kuruc nóta (egyek kutatók ma is hajlanak erre). Első két versszakát („Vörös bársony süvegem” kezdettel) ebben a formában ismerjük:

*Török bársony süvegem
Most élem gyöngy életem:
Balog Ádám a nevem,
Ha vitéz vagy, jer velem!*

*Fakó lovam, a Murza,
Lajta vizét megússza,
Bécs várát, ha nyargalja,
Császárt azt megsíratja...*

A jóra való magyar embert természetesen mélyen megrázza, ha a szívéhez ily közel álló dalról azt hallja, hogy az talán nem a kuruc korban született, de nyomban meg is bocsátja Thaly Kálmánnak, ha netán ő alkotta volna. Az irodalomtörténészek persze szakmai szempontok alapján közelítenek a kérdéshez, mivel ez a dolguk. Szerb Antal például ezt írta *A kuruc kori költészet* című tanulmányában: „Thaly Kálmán az általa írt kuruc balladákban éppen a kompozíció szempontjából múlta felül az eredetieket. Itt is érvényesült a romantikus ihletésű rekonstrukciós elv: a kuruc ballada mint műfaj nem úgy jelent meg Thaly gyűjteményében,

mint amilyen valójában volt, hanem úgy, amilyennek a későbbi, Arany János balladáin kiművelt formaérzék számára lennie kellett.”

Szekfű Gyula 1913-ban megjelent, *A száműzött Rákóczi* című könyvében radikálisan megváltoztatta a Thaly Kálmán által felrajzolt Rákóczi-képet. Nagy vitákat kiváltó művével felzárkózott Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Király György és mások leleplezőtanulmányai mellé, és nagy szerepe volt a Thaly Kálmánnal szemben kibontakozó bizalmi válság elmélyítésében. A mozgalmat nem csupán irodalmi, hanem politikai szempontok is motiválták. A bécsi történetírókhoz kötődő Tolnai, Riedl, Szekfű és társaik a függetlenségi irányzat Rákóczi-kultuszával szembehelyezkedve igyekeztek gyengíteni azt az oldalt, amelyhez egykor Thaly Kálmán is tartozott (a függetlenségi párt másodelnöke volt). Thaly Kálmán tehát hiába tett felbecsülhetetlen értékű szolgálatokat a magyar történettudománynak, neve hallatán sokan az általa átköltött, illetve hamisított kuruc versekre, balladákra gondolnak, holott azok alig észrevehető töredékét teszik ki hatalmas életművének.

Szomorú, hogy a munkásságán esett szeplőt egyesek nagy, sötét foltta szeretnék dagasztani, és már régi iratok hamisításának gyanújába is belekevernék. Akik ezt teszik, nem sokat tudnak róla. Nem tudják, hogy rendkívül tisztességes, puritán életvitelű, szavatartó ember volt, aki kerülte a fényűzést, és beérte annyival, amennyi a nála szegényebbeknek jutott. Csak az öltözködésben engedte meg magának a választékosságot, mivel ügyelt arra, hogy megjelenésével jó benyomást keltsen. Kerülte a szórakozást, a társasági életet, mert ezek sokat elvettek volna abból az időből, ami hivatali elfoglaltságai után megmaradt még a munkára és az olvasásra.

Nagylelkűségéről, a magyar kultúra és vallásosság iránti elkötelezettségéről tanúskodik végrendelete, amelynek révén hatalmas összegekhez jutottak azok, akik igazán fontosak voltak számára. Több mint 100 000 koronát hagyott jótékony és hazafias célokra. A Magyar Történelmi Társulatnak 50 000, az Akadémiának 5000, a debreceni református kollégiumnak 10 000, a budapesti református főgimnáziumnak 5000,

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

a pápai református kollégiumnak 5000, a pozsonyi evangélikus líceumnak 5000, a pozsonyi református egyháznak 5000, a pozsonyi állami főreáliskolának 2000, a debreceni Kossuth-, a kassai Rákóczi- és az ungvári Bercsényi-emlékszobrokra 5-5000 koronát juttatott. Gazdag irattárát, okiratgyűjteményét, kéziratait, értékes könyveit és Rákóczi-relikviáit a Magyar Nemzeti Múzeumra, azokat a tárgyakat, amelyek Rákóczi konstantinápolyi koporsójából származtak, a kassai Rákóczi Múzeumra, festményeit, műtárgyait, valamint arany és ezüst emlékérméit az Országos Történelmi Képcsarnokra, az Iparművészeti Múzeumra és a debreceni református kollégium múzeumára hagyta.

Éppen Thaly egyik kritikusa, Tolnai Vilmos írta egy helyütt: „Vedd el a nemzet nyelvét, s a nemzet megszűnt az lenni, ami volt: nyom nélkül elenyészik, beleolvad, belehal az őt környező népek tengerébe.”

Thaly Kálmán sokat adott a nemzet nyelvéhez. Talán nem mindig a legszerencsésebb módon, de adott. Magát nem kímélve, áldozatoktól nem visszariadva szolgálta a magyarságot, feltárva és önzetlenül szétosztogatva azokat a szellemi kincseket, amelyek nélkül a történelemtudomány, a Rákóczi-kor ismeretanyaga ma jóval szegényebb volna.

200

VESZÉLYBEN VOLT IV. KÁROLY ÉS ZITA KIRÁLYNÉ

A budavári koronázótemplomban 1916. december 30-án ünnepélyes külsőségek közepette megkoronázták IV. Károly magyar királyt, aki az idő tájt (I. Károly néven) osztrák császárként is uralkodott. A koronázási szertartás és a hozzá kapcsolódó rendezvények, ünnepségek története meglehetősen ismert. Bánó László gépészmérnök évtizedeken keresztül lappangó visszaemlékezése azonban olyan információkat is tartalmaz, amelyekről eddig nem volt tudomása a témával foglalkozó kutatóknak. A kiadatlan kézirat bepillantást enged a nem mindennapi esemény előkészületeinek eddig ismeretlen kulisszatitkaiba, így abba a merényletkísérletbe is, amelynek előjeleit a koronázás előtti napon sikerült felfedezni. A visszaemlékezés szerzője 1946-ban hunyt el. Életének fontosabb epizódjait 1934-től vetette papírra.

J Bánó László 1857-ben született a Sáros vármegyei Roskoványban, és 1878-ban szerzett gépészmérnöki diplomát a zürichi egyetemen. Hatalmas munkásságából érdemes kiemelni az egyik mérnöktársával közösen tervezett, és 1895-ben megépített ikervári vízierőművet, valamint a fűzfői löporgyár, a budapesti egyetemi klinikák, az Operaház, a Beszkárt, a Szent János Kórház, a Nemzeti Színház, a salgótarjáni és a dorogi szénbányák gépészeti és fűtési berendezéseit. Előbb a Röck-gyár

szekesztési osztályát vezette, azután a Ganz és Társa gépgyár műhelyfőnöke lett, később pedig magánmérnöki irodát nyitott Budapesten. Tagja volt az Országos Középítési Tanácsnak, a Budapesti Mérnöki Kamara választmányának, igazgatósági tagja a Magyar Mérnökök Szövetségének és a Magyar Keresztény Nemzeti Ligának, továbbá intézőbizottsági tagja a Magyar Dunántúli Villamossági Részvénytársaságnak. Munkásságának elismeréseként 1926-ban kormányfőtanácsosi méltósággal tüntették ki.

Bánó László visszaemlékezésében többek között beszámolt arról, hogy alig két hónappal a koronázási szertartás előtt a kultuszminisztériumtól megbízást kapott a Mátyás-templom fűtési és gépészeti berendezéseinek felújítására, továbbá a gázvilágításnak elektromos világítással való felváltására. A templomban folyt munkálatokról így írt:

„... az óriási kör alakú lámpatesteket én terveztem meg a Bene és Wein céggel együtt, a díszítési ügyeket Lechner Jenő építész, műegyetemi magántanár végezte. [...] A királyi vár főkábeleit bevezettük a templom sekrestyéjébe. Azonkívül még egy tartalék kábelt vezettünk a pénzügyminisztérium egyik, a Mátyás-templomhoz legközelebb eső földszinti szobájába, és onnét a letranszformált áramot ugyancsak a sekrestyébe úgy, hogy két, egymástól teljesen független áramellátásunk volt. A kapcsolótábla a sekrestyébe került, és a két áramforrás úgy volt alakítva, hogy az árammal bármelyik pillanatban át lehetett menni egyikről a másikra. Ki is próbáltuk ezeket, mind nagyon jól működött. Kipróbáltuk egyúttal az oltár feletti, 1000 gyertyafényű izzólámpákat is, de közben az egyik nagy robajjal szétment. Nagyon megijedtünk ezen incidensen, mert hiszen az oltár fölé felhúzott fehér, selyembélésű sátonak a tetejében 4 ilyen lámpa, tehát 4000 gyertyafényű fényforrás volt elhelyezendő... Mi lesz akkor, ha egy ilyen lámpa a koronázási ceremónia alatt szétrobban? Ennek elejét kell venni, mert hiszen akkor olyan pánik lesz, amit meg kell akadályozni. Wein Elemérnek jött az a gondolata, hogy szerez valahol 8-10 mm vastag ólomüveg lapot, azt erős selyemzsinórokra akasztja, és a 4 drb. 1000 gyertyafényű izzólámpát e fölé helyezi. Ezekből egyszerre kettő égett, a másik kettő tartalék volt. Kissé tompította ugyan az erős

üveglemez a fényt, de a biztonság tudata győzött, fel is helyeztük azt a helyére, de már hosszabb próbára idő nem volt. [...]

A kalorifereket a székesfővárostól kapott koksszal állandóan fűtettem, mert hideg november és még hidegebb december volt 1916-ban. A koronázás december 30-ára volt kitűzve. Az oltár mögötti részt elektromos kályhával fűtöttük, úgyszintén a templom főkapuja melletti kis helyiséget is, ahová a koronázandó királynak és királynénak kellett bemenni, hogy a Szent István-palástot és egyéb koronázási ékszereket felvegyék.

Mindennel elkészültünk a koronázást megelőző este. Amikor az utolsó, 5 m átmérőjű lámpakoszorút fel akartuk húzni a magasba, észrevettük, hogy a 4 drb. ónozott drótkötélből két darab erősen be volt vágva, úgy, hogy alig tartott egy-két drótszálon. Azonnal vizsgálatot indítottunk, de ennek gazdája nem akadt. Bene és Wein főszerelője Szalánci, egy igen kiváló szerelő, aznap délután annyira ki volt merülve, hogy nem tudott a templomba jönni. Csak késő este jött meg, mert délután kissé kipihente magát a 3-4 nap óta szakadatlan tartó, éjjel-nappali munka után. Megigazítottuk a bevágott drótkötelet és felhúztuk az utolsó lámpát is, mely éppen az oltárral szemben lévő trónemelvény fölé került. Képzeltető, mily izgalmat váltott ki mindnyájunkban, hogy valami szocialista így akart karasztrófát előidézni a koronázás alkalmával. Én jelentettem is az esetet Bánffy Miklós grófnak, Nádossy Imre kormánybiztosnak és Beniczky Tamás rendőr-főfelügyelőnek, ki a koronázási rendőrszolgálat főparancsnoka volt.

Koronázás előtti este megjelent a templomban Hetényi egész sereg detektívvél és rendőrtisztviselővel, hogy ő úgy a padlást, mint a templom pincéjét meg akarja vizsgálni, és minden, ember által járható csatornát átnéz. Én rendelkezésére álltam, és először felmentünk a padlásra, de amint ott egy kis kézilámpással a gerendákon és boltozati íveken át kellett mászni és négykézláb bujkálni, elment a kedve, hogy azt tovább vizsgálja; bizony ő nem fogja a ruháját bepiszkítani... úgyhogy a nagy hűhóval jelzett padlásvizsgálat elmaradt, és engem tett felelőssé, hogy ott, oda nem való személy a koronázás alatt nem lesz. [...] Innét lementünk a

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

templom pincéjébe, ahol mondtam Hetényinek és az embereinek, hogy tessék a kriptákat vizsgálat alá venni és a meleg légcsatornákat megmászni, amit én már számtalanszor megtettem... [...] Mikor azonban arról volt szó, hogy ezeket a csatornákat a rendőrtiszt urak megvizsgálják, egyik sem vállalkozott rá. [...]

A koronázást megelőző este kb. éjfél felé mentem haza holt fáradtan. Hazaérve kértem fürdőt és vacsorát, és az én Annusom igyekezett segítségemre lenni. 3 óra tájban felkeltem és mentem a Mátyás-templomba, hogy mindenképpen idejében ott legyek, és a szerelőket összeszedjem. Este mindegyik fogadkozott, hogy minden rendben, minden szerszám a helyén van stb. Mikor reggel a templomba jöttem 4-½ 5-kor, senki nem volt a helyén. Én kötelességemhez híven megvizsgáltam a padlást és megmászta a csatornákat, de mert szalonöltözetben voltam, a felső ruhámat levettem... Mindent rendben találtam, lelkiismeretemet megnyugtattam. Megjött Lechner Jenő barátom is, kit szintén megnyugtattam, s ki előző este a kimerültségtől egészen idegbeteg lett. Oly sírás vett rajta erőt, hogy alig bírták lecsillapítani.

A szerelőkre, valamint Bene és Weinre hiába vártam, azok csak nem jöttek. Reggel 7-½ 8 óra, és még senki sem volt ott. Meguntam a várakozást. Eszembe jutott, hátha a rendőrség nem engedi be őket a kordonon. Úgy is volt. Beniczky Tamáshoz fordultam, és kértem őt, nézessen utána, hogy az embereket a kordonnál eresszék át. Ez meg is történt. Dacára a passzportjuknak, nem akarták őket áteresztetni. Végre megjöttek, Bene és Wein meg a szerelők nagy későn, talán 1 vagy ½ órával az ünnepség megkezdése előtt. Tükön álltam, mi lesz, ha nem lesz a személyzet a helyén. Irtózatosságot vett rajtam erőt, mert a felelősség mindenért engem terhelte. Bánffy Miklós gróf is többször jött, Nádosy és Kertész K. Róbert is jöttek, és én nem tudtam megnyugtani őket addig, amíg mindenki helyén nem volt az embereim közül. [...] Egy baj volt azonban. Este a szerszámokat oly jó helyre tették a szerelők, hogy nem tudták megtalálni, így nem volt mód, hogy az olvadó ólombiztosító pálcákat a

helyükön meg lehetett volna jól húzni a csavaranyával. Ez nagy izgalmat okozott ismét. Nem volt kulcs, csak kézzel lehetett az anyákat meghúzni.

Mikor a templomban a lámpákat meggyújtottuk, az anyák megláztak, és a biztosító ólomlapok kezdtek kékülni. Bene és Wein, kik a főszerelővel a kapcsolótáblát kezelték, nyirkos zsebkendővel hűtötték az olvadó biztosítékokat, csak hogy ki ne olvadjanak időközben, mert akkor biztos lett volna a pánik. Végre mikor a szertartás annyira jutott, úgy ½ 12 óra felé, hogy a király kiment a templomból, hogy kint az esküemlvényen elmondja az esküt, Wein Elemér egy rántással kikapcsolta az egyik áramot, és bekapcsolta a tartalék áramkört. Oly egyszerre történt ezen átcsatolás, hogy senki sem vette észre. Rendkívüli merészséggel és ügyességgel történt, így azonnal gratuláltam Wein Elemérnek. A tartalék ólombiztosítók is megláztak idővel, de már nem volt annyira veszedelmes az ügy, mint a másik áramkörrel. Meg voltunk mentve a katasztrófa veszélyétől.

Persze ezen ügy idegeimet annyira elcsigázta, hogy akik láttak engem ott, a kapcsolótáblánál, azt mondták, teljesen vértelen és fehér voltam, és rémes volt engem látni. Még megemlítem, hogy a koronázás előtt igen sok nagyúr ment át a sekrestyén, ahol a kapcsolótáblánk volt. Különösen az érsekek és a püspökök voltak ott, de más országnagyok is... Így a kis, kb. 5-6 éves Ottó királyfi is ott volt az ő magyar díszruhájában.

Az egész koronázási szertartásból, bár a legközvetlenebb közelségben voltam, jóformán semmit sem láttam, mert minden figyelmem a kapcsolótáblára volt irányítva, és arra, hogy valami baj ne legyen. Egy pillanatra láttam Károly királyt, fején a magyar koronával, a sekrestyeajtón keresztül. Wein Elemérrel szorgalmasan hűtöttük a nyirkos zsebkendővel az ólombiztosítékokat, nehogy kiolvadjanak. Az átkapcsolás után némileg megkönnyebbültünk. [...] A koronázás végeztével, úgy d. u. 2 óra tájban behozták a koronázási kegyszereket, koronát, palástot stb., és az oltár előtt egy asztalra kiállították, természetesen a koronaórság felügyelete alatt.

Mi, Lechner Jenővel aztán hazamentünk. Feleségem, aki egy tri-

bűnön volt és végignézte az ünnepséget, már otthon várt reám Pálma leányommal együtt. Hazaérve oly rettenetes idegesség vett erőt rajtam, hogy elkezdtem sírni, és nem tudtam lecsillapodni. Talán 2 óra hosszat sírtam, míg végre valahogy megnyugodtak az idegeim. 5-6 óra tájban visszamentem a templomba, hogy megnézzem, minden rendben van-e. A templom a nagyközönség részére nyitva volt, mert meg lehetett nézni a koronázási ékszereket. Midőn a Mátyás-templomba érkeztem, a kapcsolótábla kezelője jelentette nekem, hogy úgy 4 óra felé az oltár feletti védő üveglap nagy csörömpöléssel lezuhant az oltár elé és ott darabokra törött, röviddel azelőtt, hogy Ferdinánd bolgár király megnézte a templomot és a koronázási ékszereket. Utána kutatván a dolognak, mi lehetett a törés oka, rájöttünk arra, hogy a sok éjjeli munkától kimerült szerelő, amikor kérték, hogy világítsa ki a templomot, mert a koronázási tárgyakat hozzák, akkor ahelyett, hogy csak az egyik áramkört csatlakoztatta volna, bekapcsolta mindkettőt. Így az oltár feletti sátor tetején 4 db. 1000 gyertyafényű lámpa égett. Ezek átmelegítették az üveglapot, és midőn a kaput kinyitották, majd hosszabb ideig nyitva tartották, a hideg légáramlat annyira lehűtötte a meleg lapot, hogy az megrepedt és lehullott. Én azonnal jelentést tettem Beniczky Tamás rendőrpáncsnoknak... megmagyarázván neki a dolgokat, ő azt mondta, hogy mivel senki meg nem sérült és semmi baj nem történt, nincs ok, hogy az ügygel foglalkozzunk, és nem is vette a dolgot jegyzőkönyvbe.

A koronázási munkálkodásomért később a minisztérium kiutalt bizonyos összeget, hogy mennyi volt, az már nem jut eszembe, de azt tudom, hogy mindannyian, akik a koronázás alkalmával közreműködtünk, a tiszteletdíj ügyében elégedetlenek voltunk, mert a honorárium igen csekély volt, arányítva azon óriási munkához, amit kifejtettünk. [...]"

Bánó László visszaemlékezésének e részleteiből is kitűnik: az utolsó magyar király koronázásának látványos külsőségei alkalmasak lehettek arra, hogy kis időre eltereljék a figyelmet a világháború borzalmairól. Nem IV. Károlyon múlt, hogy ez a látványos esemény nem válhatott egy sikeres uralkodói pálya dicsőséges kezdetévé. A világháború a Monarchia

számára vereséget, majd tragikus felbomlást hozott, aminek legnagyobb kárvallottja Magyarország lett, hiszen történelmi határaival együtt területének kétharmadát is elveszítette.

A koronázási szertartás tehát látható incidens nélkül, nagy pompával zajlott. Azok a magyar mérnökök és műszaki emberek, akik 1916 végén oly nagy önfeláldozással dolgoztak a koronázási ünnepség zavartalan lebonyolításáért, bizonyára még nem sejtették, hogy munkájukkal a Monarchia utolsó nagy ceremóniájához járulnak hozzá.

Gróf Bánffy Miklós, az 1916-os koronázás művészeti és műszaki bizottságának elnöke az *Emlékeimből* című könyvében részletesen beszámolt a koronázás eseményeiről, de nem említette a Bánó László által felidézett epizódot. Pedig a gépészmérnök egyértelműen utalt rá, hogy az erősen bevágott drótkötelekről jelentést tett Bánffynak is, és a koronázás előtti estén emiatt detektívek lepték el a Mátyás-templomot. Bánffy könyvében szó esik a felrobbant izzólámpáról, majd a lezuhant üveglapról: „Az az üveglap, amely az oltár feletti sátor világítását lezárta, a hőségtől ketté-repedt és alighogy a templom végleg kiürült, csapóbárd éllel lezuhant az oltárra. Erről azonban néhányunkon kívül, akiknek másnap dolgunk volt a templomban, más nem értesülhetett és azután sem hallott senki róla.” Ha tehát Bánffy titokként kezelte a lezuhant üveglapot, akkor érthető, hogy a merényletkísérletet ennél is bizalmasabb titokként kezelte. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a koronázással kapcsolatban sehol, egyetlen beszámoló sem említi a különös esetet.

II. János Pál pápa 2004. október 3-án, vasárnap, a római Szent Péter téren boldoggá avatta IV. Károly magyar királyt, (I.) osztrák császárt, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodóját. A hatalmas érdeklő-

déssel kísért szertartáson (több püspökkel együtt) részt vett Erdő Péter bíboros, prímás és Szili Katalin házelnök. Ott volt az osztrák parlament elnöke, és az egykori Habsburg-birodalom több utódállama is magas szinten képviseltette magát. Az ünnepi esemény jól tükrözte az uralkodódinasztia egyes tagjainak jelenkori megítélését, elfogadottságát.

A magyar katolikus egyházfő úgy fogalmazott, hogy IV. Károly példaképül szolgálhat azok számára, akik politikai felelősséggel rendelkeznek a mai Európában. Ugyanakkor a hazai sajtó egy része azon medítált, hogy vajon Károly király az első világháborúban tanúsított magatartása, illetve a magyar trónra történő visszatérési kísérletei miatt méltó volt-e arra, hogy a boldogok közé emeljék. Ezzel kapcsolatban talán érdemes emlékeztetni arra, hogy Habsburg Ottó édesapja az olasz és az orosz fronton főparancsnokként szerzett tapasztalatai nyomán (látva a hadsereg kimerültségét) már 1916-ban kiegyezési békével kívánta lezárni a háborút. Erre vonatkozó javaslatát előterjesztette Bécsben, és nem rajta múlt, hogy az antanthatalmak (beléptetve a háborúba Romániát) másféle forgatókönyv szerint cselekedtek. Amikor november végén az osztrák császári trónra lépett, Románia (a zsíros erdélyi konc reményében) már három hónapja háborúzott a Monarchia erőivel szemben.

Ausztriában Károly kísérletet tett a nemzeti ellentétek kibékítésére, és elrendelte a politikai amnesztiát. Még arra is hajlandóságot mutatott, hogy támogassa a franciák Elzász-Lotaringiára vonatkozó igényeit. A hadviselésben megtiltotta a civil lakosság elleni támadásokat, és a háború időszakában, családja tagjaival együtt ugyanakkora fejadagot fogyasztott, mint amekkora a bécsi lakosoknak jutott. Sokan nem tudják, hogy Ausztriában a világon elsőként állított fel szociális minisztériumot. Sajat vagyonából lehetőségein felül is adakozott a szegények javára, és későbbi száműzetésébe is vagyontalanul távozott.

E rövid idő alatt számtalan diplomáciai kísérletet tett arra, hogy a monarchiát megmentse az összeomlástól, ám minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult. Minisztereinek nyomására 1918. november 11-én Bécsben, majd két nappal később a morvamezei Ekkartsau-kastélyban

– ezúttal magyar királyként – nyilatkozatban kötelezte magát arra, hogy visszavonul a kormányzási ügyek intézésétől, de ez a nyilatkozat nem tartalmazta a trónról való lemondást. 1919 tavaszán éppen azért kellett családjával (nyolc gyermekével) együtt elhagynia Ausztriát, mert ilyen nyilatkozatot nem tett. Mivel formálisan nem volt hajlandó lemondani a trónról, kiutasították Ausztriából, s Magyarországon is nemkívánatos személlyé vált. Svájci száműzetésében rosszul ítélte meg visszatérésének esélyeit. Kísérletei kudarcot vallottak, és ennek következtében kényszerült arra, hogy feleségével, Zitával és gyermekeivel együtt viselje a madeirai száműzetés viszontagságait. A funchali székesegyházban gyakran ministrált fiaival. Még nem töltötte be harmincötödik életévét, amikor influenzát kapott, és 1922. április 1-jén elhunyt. A halála előtti napokban így imádkozott: „azért kell ennyit szenvednem, hogy majd népeim egyszer újra egymásra találjanak”.

355

ANGOL RÉGÉSZ SZEREPE TRIANONBAN

Arthur Evans angol régész 1900-ban ásatásokba kezdett a krétai Knósszoszban. A feltárások nyomán egy két és fél hektáros területen épült, hatalmas palota maradványai bontakoztak ki. A bonyolult elrendezésű építmény láttán Evans arra a felismerésre jutott, hogy megtalálta a monda-beli Minósz király híres palotáját, amelynek labirintusában (a legenda szerint) egykor a Minótauros nevű, vérszomjas, bikafejű szörny tanyázott. A hír bejárta a világot, és a nagy-hírű Evans hamarosan az ősrégészeti tanára lett Oxfordban. Számtalan elismerésben részesült, de valamiért úgy érezte, hogy hírnevét és kapcsolatait olyan célok érdekében is érvényesítheti, amelyeknek semmi köze a knósszoszi palotához. Elhatározása Magyarországra nézve katasztrofális volt: előkészítette ugyanis a hazánkra nézve példátlanul igaz-ságtalan trianoni döntést.

S Makkay János, a sokoldalú magyar régész-történész tíz éve megjelent dolgozatában felfedte Evans különös, előttünk eddig ismeretlen arcát. Az *Arthur Evans, nemzeti tragédiánk előkészítője* című írásból egyértelműen kiderül, hogy az angol régész cseppet sem kedvelte az Osztrák–Magyar Monarchiát, kedvelte viszont a Balkánt. Ennek az volt az előzménye, hogy Evans 1871-ben, húszévesen eljutott Boszniába.

Rövid ott-tartózkodása során annyira megragadta a táj szépsége, a bazár titokzatos, tarka, kavargó képe, a lefátyolozott nők, és még ki tudja, mi minden, hogy attól kezdve szinte rajongott a térségért és lakóiért.

Ugyanilyen rajongás kerítette hatalmába egy évvel később, amikor Pesten keresztül Erdélybe, majd Romániába utazott. Azt tapasztalta ugyanis, hogy olaszul, illetve latinul mondott szavai közül a román parasztok jó néhányat megértettek, és ez szintén eufórikus hatással volt rá. Bizonyára a Balkán iránti vonzalmának is szerepe volt abban, hogy 1875-ben ismét Boszniába, illetve Dalmáciába ment. Eljutott Szarajevóba, Mosztárba és Ragusába, majd hazatérése után könyvet írt az útja során szerzett tapasztalatokról. Később a *Manchester Guardian* című lap balkáni tudósítója lett, és ekkor tett szert azokra a politikai kapcsolatokra, amelyeknek továbbfejlesztésével szinte szabad bejárása lett az európai nagypolitika legfőbb irányítóihoz.

Makkay János kutatásai nyomán tudjuk, hogy Evans a felbomlóban lévő török uralom helyébe (az orosz térhódítástól is tartva) egy erős délszláv állam létrehozását tervezte – annak ellenére, hogy pontos ismeretei voltak a térség megosztottságáról és az ott dúló vallásháborúról. Az 1878-as berlini szerződés alapján azonban Bosznia és Hercegovina a Monarchia része lett, Nagy-Bulgáriát három részre osztották, Románia, Szerbia és Montenegró függetlenségét pedig megerősítették. Evans a kellemes adottságú Ragusában (ma: Dubrovnik) telepedett le, de a politikai helyzet sehogy sem felelt meg elképzeléseinek, ezért olyan tevékenységbe fogott, amit legegyszerűbben a Monarchia elleni izgatásnak nevezhetünk. Ezzel az osztrák hatóságokat annyira magára haragította, hogy 1882-ben hat hétre letartóztatták, majd kitiltották a Monarchia területéről. Ennek a döntésnek, sajnos, Magyarország fizette meg az árát, és ez az ár nem volt alacsony.

A krétai ásatások sikerének fényében fürdő Evans 1913-tól erősen „felpörgött”. Vendégül látta a balkáni háborút követő londoni békekonferencia néhány résztvevőjét, majd a Balkán-bizottság számára elkészí-

tett egy rendezést célzó etnikai térképet. Igaz, több helyen „elfelejtette” feltüntetni a magyar lakosságot, viszont sikeresen feltüntette a későbbi trianoni határok egy részét. Az első világháború kitörésétől kezdve nyíltan a szláv nacionalizmus mellé állt. 1916-ban oxfordi otthonában vendégül látta a cseh Masarykot, akivel megegyeztek Magyarország felosztásának szükségességében, valamint abban, hogy létre kell hozni egy nagy jugoszláv államot. Ezután kiáltványban fordult az angol külügyminiszterhez Jugoszlávia megteremtése érdekében, 1917-ben pedig Korfu szigetén találkozott a szerb, a horvát és a szlovén nemzeti mozgalmak vezetőivel. 1918 végén Párizsban a szláv vezetők már úgy kezelték őt, mint nem hivatalos képviselőjüket. A nagy régész meghálálta a bizalmat, mert hosszas viták után meggyőzte Balfour angol külügyminisztert a szláv álláspont helyességéről. Az Evans által folytatott aknamunka 1920-ban meghozta gyümölcsét. A magyar békeküldöttség vezetője, gróf Apponyi Albert hiába mondta el kiváló, okos érvekkel alátámasztott beszédét Magyarország védelmében, mindez csupán pusztába kiáltott szó maradt. A versailles-i Kis-Trianon palotában, 1920. június 4-én aláírták a szégyenletes diktátumot, ami magyarok millióit szakította el hazájuktól.

Makkay János, a történelemtudományok doktora nem az a tudós, aki korlátokat tud szabni érdeklődő hajlamának. Pályája kezdeti időszakában főként az őskorral foglalkozott, és e tárgykörben számos könyv, tudományos cikk tette ismertté a nevét. Azután egyre több kor története ragadta magával, mert nem kedveli a fehér foltokat. Köteteinek, tudománynépszerűsítő munkáinak száma szinte felsorolhatatlan. Annyira termékeny, hogy a kiadók nem képesek lépést tartani vele, ezért magánkiadásban is megjelenteti érdekfeszítő írásait. Elmondta, hogy teljesen véletlenül bukkant az Evans-témára, amikor a hetvenes években egy Váci utcai antikváriumban felfedezte a híres régész életrajzi könyvét. Azután

1994-ben Oxfordban járt, ahol az Ashmolean Múzeumban éppen látható volt egy Evans-kiállítás. Ott talált rá a magyarokat érintő dokumentumokra, így az Evans által készített etnikai térképre, amely azt ábrázolta, hogyan kell felosztani az Osztrák–Magyar Monarchiát. Csakhogy ez a térkép nem 1918-ban készült, hanem már 1913-ban. Ezzel tehát valótlan állapotokat rögzített a magyarok rovására. Makkay azonnal kért róla egy másolatot, majd így folytatta a történetet:

„Fura dolog, hogy Evans magánirattára az ottani szláv intézetben van. Persze, ha abból indulunk ki, hogy Magyarország nagy részét 1920-ban főként szlávok között osztották fel, akkor kézenfekvő az összefüggés. Meglepetésemre magyar részről ezt a térképet és a hozzá kapcsolódó adattárat senki nem ismerte, holott ez a legelső, a trianoni döntéssel kapcsolatos dokumentum. Evans elképzelései nem mindenben fedték a trianoni döntés nyomán kikényszerített állapotot. Az ő térképe alapján valamivel többet vettek volna el Magyarországtól, mint amit végül ténylegesen elszakítottak. A szomszédoknak oda akarta adni például Szegedet és Pécsét is, de ettől eltekintve nagyjából azt a határt jelölte ki, ami megfelel a trianoni határoknak. Tudni kell róla, hogy ellensége volt a Monarchiának. Itt nem arról van szó, hogy mint ember nem szerette a Monarchiát és benne a magyarokat. Ilyen emberek voltak és vannak. Arról van szó, hogy ő a világ legelső múzeumának, az Ashmoleannek az igazgatója volt, híres régész, aki hatalmas, ötkötetes munkát írt Knósszoszról. Emellett pedig korának egyik legbefolyásosabb politikusa, angol, francia és amerikai államférfiak konzultánsa. Szakértőként tekintettek rá, és figyelembe vették a véleményét.”

Makkay szerint ez összefügghetett első balkáni útjaival, amikor elkezdett rajongani a bosnyákokért meg a szerbekért, anélkül, hogy közelebbről ismerte volna őket.

„Egyébként nem állítom – tette hozzá –, hogy bizonyítottan magyar-ellenes volt, mert kétségtelen, hogy a Balkán vonatkozásában tartott az oroszok térhódításától, és emiatt is támogatta az erős Jugoszlávia meg-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

teremtését. De látni kell, hogy a magyar érdekeket semmibe vette. Sikerként könyvelhette el, hogy létrehozták Csehszlovákiát, Jugoszláviát, de azóta mind a kettő felbomlott. Az Árpádok a Kárpát-medencében megalkották a magyar királyságot, amely fennmaradt ezer évig. Az osztrákok a császárságot, ami fennmaradt ötszáz évig. A Monarchiát az angolok és a franciák szétverték, de amit helyette létrehoztak, az nem lett tartós. Az új országok nyolcvan év után szétestek. És nem külső erők szabdalták fel őket, hanem a saját belső ellentéteik. Ennyit arról a politikai zsenialitásról, amit Evans képviselt, és amit Trianon döntéshozói 1920-ban magukévá tettek.

100

HOGYAN LETT SOPRON A LEGHŰSÉGESEBB VÁROS?

Másfél évvel az igazságtalan trianoni békediktátum aláírása után Sopronban és környékén népszavazást tartottak arról, hogy a terület Ausztriához vagy a megcsonkított Magyarországhoz tartozzék-e. Az antant tábornoki bizottságának ellenőrzése mellett, 1921. december 14–16. között megrendezett népszavazáson a szavazópolgárok túlnyomó többsége (csaknem 73%-a) döntött úgy, hogy a város, illetve további nyolc település továbbra is az óhaza része maradjon. A döntés a magyar közvélemény többségét hatalmas örömmel töltötte el, és sokakban alakult ki az a meggyőződés, hogy a trianoni kényszerbéke határozatai nem lesznek véglegesek.

Ma is izgalmas kérdés az, hogy miként kerülhetett sor népszavazásra egy olyan történelmi helyzetben, amikor a térség nagy részének területi átrendezését drasztikusan, a demokratikus eszközök teljes kiiktatásával hajtották végre. Az esemény előzményei között kell említeni, hogy a trianoni szerződés Sopront és környékét Ausztriának ítélte, de ennek a pontnak a ratifikálása késett. A párizsi magyar delegáció a nyugati határ megállapítása tekintetében 1921. július 19-én halasztást kért a francia bizottságtól.

A magyarok abban bíztak, hogy a határkérdésben megegyezhetnek az osztrákokkal, az antanthatalmakat pedig feltehetően nem zavarta, ha a két vesztes szomszéd hajba kap a vitatott területek felett. Ausztria nem

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

akart semmilyen megegyezést, és követelte a területek kiürítését és átadását. Emiatt Sopronban (1921 augusztusától) tiltakozó megmozdulásokra került sor, majd szeptember 8-án Ágfalván magyar diákok és társaik fel tartóztatták a bevonuló osztrák csendőröket, ami fegyveres összetűzésbe torkollott. A három magyar és egy osztrák halálával végződő összecsapás után a csendőrök visszavonultak, Prónay Pál huszár alezredes és Héjjas Iván csapatai pedig bevonultak az osztrákoknak ítélt magyar területekre. Ostenburg Gyula őrnagy csendőrzászlóalja megszállta Kismartont, Prónay emberei pedig Felsőőrt. Gróf Bánffy Miklós külügyminiszter tárgyalásokat kezdett a határvitában közvetítő Edvard Beneš csehszlovák miniszterelnökkel, aki ekkor (különös módon) támogatta a magyaroknak Sopronra és környékére támasztott területi igényeit. (Érdemes megjegyezni, hogy Beneš korábban, külügyminiszterként szembefordult Smuts dél-afrikai tábornoknak, a brit hadikabinet tagjának javaslatával, miszerint a magyar–csehszlovák ellentétek tompítása érdekében vissza kellene adni a magyar többségű Csallóközt Magyarországnak.)

Az antanthatalmak nagyköveteinek tanácsa október elején felszólította Magyarországot, hogy a vitatott területeket ürítse ki. Prónay Pál nem törődött a nemzetközi helyzettel, és Felsőőrön „alkotmányozó nemzetgyűlést” tartott (október 4.). Ez kikiáltotta a Lajtabánságnak nevezett független tartományt, amelynek államfője Prónay, kormányzótanácsának elnöke pedig Apáthy László százados lett. Bélyeget is nyomtak – a gyűjtők nagy örömeire. (Ezt a bizarr képződményt végül 1922 júliusában számolták fel, amikor az odarendelt magyar csendőrség szétverte az újabb szervezkedést.) A Nagykövetek Tanácsa, elfogadva Olaszország javaslatát, lehetővé tette a határvita tárgyalásos úton való rendezését. Az október 11–13. között zajló velencei tárgyalásokon gróf Bethlen István miniszterelnök és Bánffy külügyminiszter vezették a magyar delegációt. E tárgyalások eredményeként született a népszavazásról szóló döntés, de a megrendezés elé váratlan akadályok gördültek.

Október 20-án egy Svájcban bérelt repülőgéppel titokban magyar földre érkezett a korábban hatalmától megfosztott IV. Károly király.

Ez volt a második visszatérési kísérlete. Lehár Antal ezredes (a híres zeneszerző fivére) azonnal Sopronba vitte, ahol a királyhű Ostenburg állomásozott a zászlóaljával. A tábornokká kinevezett Lehár a csapataival együtt felesküdt a királyra, aki bejelentette királyi jogainak gyakorlását, és kinevezte kormányát. Október 22-én hajnalban az uralkodó és kísérete (köztük Lehár és Ostenburg) vonattal a főváros felé indult. A győri pályaudvaron ünnepélyesen fogadták őket, miként Komáromban is. Horthy kormányzó hadparancsban utasította a katonai egységeket, hogy tartsák be a neki tett esküjüket. A király vonata 23-án, vasárnap reggel érkezett Biatorbágyra. A királyhoz, illetve a kormányzóhoz hű erők délelőtt csaptak össze Budaörsnél. A csata helyszínére látogató IV. Károly a vérontás láttán parancsot adott Lehárnak a harc beszüntetésére. A hadművelet irányítói nem értettek egyet az uralkodói döntéssel, mert lett volna esélyük a további előrenyomulásra, de engedelmeskedtek. Dél tájban a királyt támogató egységek visszavonultak. A nemzeti hadsereg katonái előbb Ostenburgot, majd másnap IV. Károlyt és több támogatóját is elfogták. A királyi párt átadták az antant képviselőinek, a magyar nemzetgyűlés pedig november 6-án törvénybe iktatta a Habsburg-ház trónfosztását. (A Madeirára száműzött Károly király nem sokkal később, 1922. április elsején hunyt el.)

A decemberi népszavazásra ilyen előzmények után került sor. Magyarország javára 15 343, Ausztria javára 8277 szavazatot adtak le, így a szóban forgó terület Magyarország része maradt. A soproni járásnak a népszavazás által nem érintett része (huszonegy község, 25 686 lakos) az osztrákoknak jutott. Sopron és a nyolc falu átadásáról a tábornoki bizottság jegyzőkönyvet készített, amelyet Hamelin francia tábornok olvasott fel a bizottság tagjainak jelenlétében. A város ünnepélyes átadására 1922. január elsején került sor. A nemzetgyűlés elismerte a soproni választók hazafias magatartását. Az 1922-es XXIX. törvénycikkben nemcsak a határkiigazítás tényét örökítette meg, hanem egy dicsérő jelzőt is adományozott Sopron városának. Ezt a jelzőt azóta mindenki ismeri, aki Sopron nevével találkozik: Civitas Fidelissima (a leghűségesebb város).

Az osztrákok között ma is akadnak olyanok, akik az 1921-es népszavazás eredményét vitatják, és Civitas Fidelissima helyett szívesen tréfálkoznak a Civitas Schwindelissima kifejezéssel, amivel a népszavazás tisztaságával kapcsolatos híresztelésekre utalnak. A vizsgálatok annak idején valóban megkérdőjelezték egyes szavazatok hitelességét, ezek száma azonban olyan csekély volt, hogy a végeredményt semmiképpen sem befolyásolhatták. Az osztrákok ellenőrizhették volna a választások tisztaságát, de ettől a lehetőségtől megfosztották magukat, amikor kivonultak a bizottságokból, mivel a népszavazás elhalasztására irányuló kérelmüket az antant elutasította. A műemlékekben gazdag Sopron polgárai joggal büszkéek a „leghüségesebb város” titulusra, és a magyar történelemben mélyen gyökerező múltjukra. Méltán lehetnek büszkéek azokra a kiváló emberekre is, akik a városban vagy a környékén születtek, illetve éltek, és sokat tettek Sopronért. Néhányan közülük: gróf Széchényi Ferenc, Liszt Ferenc (kilencéves korában itt volt az első nyilvános fellépése), az Esterházy, a Festetics, a Storno, a Fabricius, a Geisel családok tagjai, Kitaibel Pál, a híres botanikus, Lakner Kristóf polgármester, aki végrendeletében 100 000 forintos alapítványt tett az özvegyek és árvák javára, Vitnyédi István, a protestánsok nagy támogatója, Zichy Antal képviselő, az MTA tagja. A sor még hosszan folytatható, de a város nemcsak a régi, hanem a ma élő jeles személyekre is gondol. Minden év december 14-én megrendezik A Hüség Napja ünnepséget, amelyen másokkal együtt kitüntetik azokat, akik a város hírének öregbítéséért a legtöbbet tették.

MESÉS ARANYAKRA BUKKANT A NAGY MESEÍRÓ

Móra Ferenc apja a földműveléssel is foglalkozó Móra Márton szücsmester, anyja, Juhász Anna kenyérsütő asszony volt. A szülők szorgos munkája ellenére a sokgyerekes Móra család szegénységben, nehéz körülmények között élt Kiskunfélegyházán. A tizedikként született Ferenc kezdettől fogva szívesen tanult. Első tanítója az édesanyja volt, a második pedig egy Kese nevű kalapos.

Egyik írásában így emlékezett a kalaposra: „Ez a jó ember csak nyáron foglalkozott kalaposmesterséggel, télen beállt tanítónak. Persze csak olyan vad tanítónak. Szegény emberek adták a keze alá gyereküket, akik messzilllették vagy drágállották az igazi iskolát. A Kese kalapos iskolájában nem kellett se könyv, se írka. A kalapos az ajtaja felső felére fölírta krétával az ábécét, s a gyerek addig rajzolta őket az alsó felére, míg egész írástudó nem vált belőle. Meg lehetett tanulni minden betűt, csak az ipszilont nem. Arról azt tartotta a kalapos, hogy az nem magyar betű, és azt nem is tanította. Aki az ő iskolájában nevelkedett tudóssá, azt arról lehetett megismerni, hogy mindent *i*-vel írt, amit más rendes ember ipszilonnal. Az ő diákjai nem azt kérdezték egymástól, *hogya vágy*, hanem azt: *hogi vági?*”

Móra Ferenc szerencsére gyorsan túllépett Kese kalapos szintjén. Olyannyira, hogy rendhagyó módon nemcsak a magyar irodalom, hanem a magyar régészet is a legjobbjai között tartja számon. 1905-től haláláig

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

csaknem hatvan helyszínen ásatott, elsősorban Csongrád megyében. Ásatási élményeiről szóló írásai tanúsítják, hogy régészként is közel állt azokhoz az egyszerű, tiszta lelkű, dolgos emberekhez, akik közül jött, s akiknek a sorsát haláláig szíven viselte.

Mindössze ötvenöt éves volt, amikor 1934-ben végleg búcsút kellett mondania a „Földhözragadt” és a „Földnélküli” Jánosok világától. Attól a nagyon is valóságos, verejtékes, tragikus sorsoktól barázdált magyar paraszti világtól, amelyet senki nem ábrázolt akkora tehetséggel és szeretettel, mint ő. Szinte hihetetlen, mennyit dolgozott. Eleinte a *Félegyházi Hírlap*nak írogatott, de újságírói pályája érdemben a *Szegedi Naplónál* kezdődött, ahol 1902-től szerkesztette a Kossuth-rovatot, írta vezércikkeit, tudósításait. Három évvel később az *Én Újságom* című gyermeklap is megtalálta őt – itt tizenhét év alatt több mint ezer írása jelent meg. Gyermekkori élményeit, álmait nagy átéléssel, ragyogó stílusérzékkel formálta mesés történetekké, és bőven akadt mondandója a nagybácska ifjak számára is (*Csilicsala Csalavári Csalavér, Öreg diófák alatt, Rab ember fiai, Mindenki Jánuskája, Filkó meg én, Kincskereső kisködmön* stb.).

1917-től a szegedi múzeum igazgatója lett, és ettől kezdve még kevésbé kímélte magát. A túlfeszített munka, a háborús vereséget követő bizonytalan, feszültségektől terhes belpolitikai viszonyok közepette tévesen (mondhatni: naivan) ítélte meg az 1919-es kommunista diktatúra történelmi céljait és szándékait. Később belátta tévedését, de egyetlen pillanatra sem mondott le nemes hivatásáról: a magyar földművesek és nincstelenek sorsának napirenden tartásáról. Rejtély, hogyan tudott a múzeumi teendők és a különféle társadalmi kötelezettségek mellett időt szakítani azokra az írásművekre, amelyeket a húszas években vetett papírra. Tárcák hetente a *Világnak*, majd a *Magyar Hírlap*nak, négykötetnyi válogatás hírlapi írásaiból, továbbá: *Beszélgetés a ferde toronnyal, Ének a búzamezőkről, Dióbél királyfi, Petőfi oltárára, Hol volt, hol nem volt, Csalavári Csalavér újabb kalandjai* – többek között e munkákkal gazdagodott akkoriban Móra hatalmas életműve. Halála előtt két esztendővel, 1932-ben megjelent az *Aranykoporsó* című történelmi regénye,

halálának évében pedig (más köteteivel együtt) a *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* című életrajzi regénye. Számos könyvének megjelenését már nem érthette meg.

Sokan és sokat írtak Móráról, hiszen róla és műveiről mindig lehet mondani valami újat. Ezúttal nem az íróról, hanem a régészről ejtünk néhány szót, tudva, hogy az egyik nincs meg a másik nélkül, hiszen Móra az ásatási élményeiről is szívesen írt ragyogóan színes, veretes, derűt sugárzó nyelven. Íme egy részlet a Fehér-tónál folytatott ásatásának *Valami közbejött* című beszámolójából:

„Az ötödik héten már körülbelül tisztában voltam vele, melyik irányban meddig ér a temető, és hol a szegényfertály, merre ágyaztak meg az aranyos-ezüstös uraságoknak. A térkép világosan mutatja, hogy a sírok az udvar felé sűrűsödnek és gazdagodnak. Márpedig oda minket nem eresztenek be. A szántóföldet meg a birkalegelőt adta Lippay Sándor jó szívvel. De az udvar, a gyepes tanyaudvar, az más. Igazság szerint azt szeme sincs kérni az embernek.

Lippay Sándor úgyis azt mondaná rá:

– A király udvarát föláshatja az úr, de az enyémet nem.

Ha azt mondaná, igaza is volna. Kinek lenne abból kára, ha a király udvarát feláskálnák? Szoktak a király udvarán nyomtatni, csépelni, babot verni? Nem szoktak. Hát a királyné nevel-e ott kispulykát, kiscsikét, kislibát? Nem. A királynék már az ántivilágban úgy elurasodtak, hogy még a tyúkültetést is az udvari kapásnéra bízták. Nem is mertem én tárgyalásokat kezdeni Lippay Sándorral az udvar felől, csak úgy célozgatam rá. Hogy ott okvetlenül megtalálnánk, ha Attilát nem is, de valamelyik pedinterét. Hanem persze tudom én azt, hogy nem lehet az udvar földjét felpuhítani.

– Én nem bánnám, tudja – vont vállat Sándor –, mert idővel majd megkeményödne az mögint. De hát ebben nem én vagyok a gazda, hanem a Panni.

Panni asszonnyal már bátrabban kísérleteztem. Azt ígértem neki, ha enged egy-két árkot húzatni az udvarra, mind rárakom a hun asszonyok

kalárisait, s úgy fényképeztetem le a múzeum számára, mint valóságos hun királynét.

– Jaj, dehogy vállalom én azt! – nevette el magát. – Mit szólnának osztán hozzá a népek, ha a piacon paradicsomot árulnék?”

Miként már említettük, Mórát a magyar régészet is a legjobbjai között tartja számon. Hatalmas mennyiségű leletanyagot tárt fel, amelyel azután a szegedi múzeum gyűjteményét gazdagította. Az idővel 175 darabra nőtt szeged-nagyszéksői aranykincs nagyobbik részét is Móra Ferenc ásatása hozta napvilágra. Bóna István régész, a népvándorlásokor nagynevű tudósa igen szép dolgozatot írt erről. *A magyar régészet regénye* című könyvben megjelent beszámolója sokat merített a *Kincés halottal* című Móra-történetből. Eszerint 1926-ban egy nagyméretű, tömör aranyból öntött nyakperec került be a szegedi múzeumba. A nyomok Szegedtől húsz kilométerre, a jugoszláv határ közelében fekvő nagyszéksői pusztára, Bálint Mátyás szőlőjébe vezettek. Móra már az első helyszíni szemle során aranyakat kapirgált ki a szőlőtőkék közül. Kiderült, hogy a nyakperec sok más aranytárggyal együtt még az első világháború előtt került elő az azóta naggyá terebélyesedett körtefa tövéből. Bálint gazda gyerekei valamikor ezekkel játszadoztak, az iskolában pedig elcserélgettek sült tökre, meg almára. Bóna így írt a folytatásról:

„Mórának a szőlő árának ötszöröséért sikerült ásatási engedélyt kisikarnia a szittyá konokságú öreg tulajdonostól, de azzal a kikötéssel, hogy sem szőlőben, sem gyümölcsfában nem tesz kárt. Ilyen körülmények között nehéz volt teljes értékű munkát végezni, az ásatást mégis nem várt siker koronázta. Az említett fa körül egy csomóban »csontváznak vagy temetkezésnek minden nyoma nélkül« 93 aranytárgy került elő, amivel a szegedi múzeum nagyszéksői aranygyűjteménye 163 darabra emelkedett.”

Bálint gazda szőlője egyébként később is termett aranyat. Móra halálának évében, 1934-ben a gazda fia újabb aranytárgyakat akart eladni egy szegedi ékszerésznek, de a rendőrség lefoglalta őket. A múzeum egyik régésze teljesen felásatta a szőlőt, de már csak három-négy darabot

talált. Jóval később, 1965-ben ismét bekerült néhány, ehhez a leletanyaghoz tartozó arany a múzeumba, ám a kutatók ma sem tudnak sokkal többet a kincsről, mint amit annak idején Móra Ferenc megállapított. Vagyis a leletek az Attila hun király uralkodását megelőző időszakból, az akkori hun szállásterület északnyugati pereméről származnak, és talán Attila ugyancsak félelmetes elődjének, Ruga nagykirálynak halotti kincsei lehettek.

Mindaz, amit a legendás hunok hátrahagytak, és Móra munkálkodása nyomán ma olykor megcsodálhatunk a múzeumok kiállítótermeiben, nemcsak az itt élt elődökre emlékeztet, hanem egy nagy magyar íróra és újságíróra is, aki a régészet területén is bizonyította különleges tehetségét. Bár úgy vélte, hogy nem maradnak utána piramisok, és csupán kolomp-szóként marad meg a magyar mezők felett, azért bizakodjunk: az ő szelleméből építkező piramisok is legalább olyan maradandók, mint amelyek kőből vannak építve, és amíg lesznek magyar mezők ezen a földön, addig az ő kolomp-szava is eljut a szebb jövőben reménykedő emberekhez.

Vörös Gabriella, a Csongrád Megyei Múzeumok igazgatója Szegeden azt a múzeumot irányítja, amely Móra Ferenc nevét viseli. Érdeklődésünkre, hogy Szegeden, illetve Csongrád megyében ma miként őrzik a régész Móra Ferenc emlékét, a következőket mondta el:

„Móra emléke elsősorban az évfordulókhoz kapcsolódóan kerül előtérbe. Minden alkalommal más-más arcát mutatjuk meg. Öt évvel ezelőtt, születésének 120. évfordulója alkalmából például rendeztünk egy olyan időszakos régészeti kiállítást, melyen kizárólag az ő ásatásaiból előkerült leleteket mutattuk be az őskortól a középkorig. Az ehhez kapcsolódó írásos anyag az ő írásaiból vett idézetekből állt. Ennek nagy sikere volt. Itt említem meg, hogy múzeumunk elkezdte kiadni a régészeti írásait is.”

Vörös Gabriella szerint Móra régészeti életművéből a feltáró munka a legfontosabb. Hihetetlenül nagy mennyiségű, elsősorban népvándorlás-

900
925
950
975
1000
1025
1050
1075
1100
1125
1150
1175
1200
1225
1250
1275
1300
1325
1350
1375
1400
1425
1450
1475
1500
1525
1550
1575
1600
1625
1650
1675
1700
1725
1750
1775
1800
1825
1850
1875
1900
1925
1950
1975
2000

kori temetőt tárt fel. Különleges teherbírású és tehetségű ember volt, aki nemcsak a szegedi múzeumot igazgatta, hanem a könyvtárat is. Az igazgatónő így folytatta Mórával kapcsolatos gondolatait:

„A magyar régészet legnagyobbjai között tartjuk számon. Jórészt neki köszönhetjük a sok aranytárgyat magába foglaló nagyszéksősi kincset, amely egyértelműen hun eredetű, és esetleg egy uralkodóhoz köthető. Nemrég kiállítottuk a teljes anyagot, ami jelentős esemény volt, mivel a korábbi kiállításokon csak válogatásokat lehetett látni. Korban hozzáillő leleteket, illetve ezek illusztrációit társítottuk hozzá, így egy időszaki kiállítás erejéig némi áttekintést adhattunk az 5. századi anyagokból. Szentesen új helyre, a volt vármegyeházba költözik a múzeum, ezért ott tervezzük a keletről jött népek tárgyi hagyatékának bemutatását. Ebben nagygyógon beleillik a nagyszéksősi aranylelet. A Csongrád megyei régészeti kiállítások egyébként tematikus felosztásúak. Ez azt jelenti, hogy Csongrádon bronzkori, Hódmezővásárhelyen újkőkori, Szegeden pedig népvándorláskori anyagot állítunk ki. Szentesen a felújított épület, a hatalmas terek, a biztonsági rendszer, a megfelelő tárlók méltó körülményeket teremtenek ahhoz, hogy Móra Ferenc aranyait állandó kiállításon láthassák az érdeklődők.”

HITLER ÉS HORTHY TITKOS ALKUJA KLESSSHEIMBEN?

2004 őszén a budapesti Holokauszt Emlékközpontban bemutatott Sebők János *Titkos alku* című, magánkiadásban megjelent könyvét. A könyv nem állít kevesebbet, mint hogy Hitler és Horthy között Klessheimben 1944. március 18-án titkos alku jött létre, amelynek értelmében Horthy kormányzó vállalta a magyarországi zsidóság mielőbbi maradéktalan deportálását, cserébe Magyarország szuverenitásáért. „Horthy álláspontja a zsidókérdésben – állítja a szerző – csak akkor változott meg, amikor júniusban ráeszmélt arra, hogy Hitler nem tartja be ígéretét, sőt, a budapesti zsidóság elszállítását is követeli.”

A bemutatóra invitáló sajtóközlemény szerint a szerző dokumentumok alapján jutott arra a következtetésre, hogy a klessheimi titkos megállapodásra „gentlemen's agreement keretében” került sor. Sebők a meghökkentő állítást előszóban is igyekezett megerősíteni. Úgy vélte, Horthy olyan történelmi csapdahelyzetbe került, amelyet csak egy ilyen alkuval oldhatott fel. Kijelentette: Horthyt súlyos felelősség terheli az alkuért, azért, hogy akkor nem mondott le, sőt, maga is szorgalmazta a deportálásokat. Hozzátette: a történelem ítélőszéke előtt felelnie kell. Érthető, hogy a szerzőhöz intézett első kérdések azt firtatták: vajon előkerültek-e eddig ismeretlen dokumentumok, amelyek alátámasztják

az állítást, hiszen Horthy és Hitler Klessheimben négyszemközt, tanúk nélkül tárgyalt, és köztudott, hogy a „Führer” ekkor közölte Horthyval, hogy parancsot adott Magyarország megszállására. Sebők János elismerte, hogy nincsenek újabb dokumentumok, de az eddig ismert tények és adatok felhasználásával, újragondolásával arra a következtetésre jutott, hogy kellett lennie egy ilyen alkunak.

Természetesen nem vitatva senki jogát valamely történelmi esemény, időszak újragondolására, megjegyezzük: ellentmondást érzünk abban, hogy az alkuról szóló állítás a hazai zsidóság maradéktalan deportálásáról szól, majd egy másik állítás szerint Horthy álláspontja megváltozott, amikor „rájött arra, hogy Hitler a budapesti zsidóság elszállítását is követeli”. Azt is nehezen illesztjük a történelmi logika menetébe, hogy amennyiben Horthy sürgette és elősegítette az állítólagos alku végrehajtását, akkor július elején a nyilas Baky László államtitkár és társai az úgynevezett csendőrpuccsal vajon miért akarták őt magát is eltávolítani a hatalomból.

A könyvnek nagy érdeme, hogy számos dokumentumrészletet, történelmi adalékot és információt vonultat fel, amelyek jogosan irányítják a figyelmet a zsidósággal szemben elkövetett bűnökre. Érdeme továbbá, hogy új kérdéseket fogalmaz meg a kegyetlen mechanizmus előzményeinek, kialakulásának okaival, felelőseivel kapcsolatban, és tárgyilagosan kitér például arra is, hogy Horthy Miklós 1944-ben már meglehetősen megtört ember volt. Arra a kérdésre, hogy miért kellene megváltoztatni a kialakult történelmi képet; és miért kellene a hazai zsidóság egy részének elpusztítása tekintetében arra a Horthyra hárítani a fő felelősséget, aki az általa még mozgósítható esztergomi páncélosokkal letörte a csendőrpuccot, és ezzel megakadályozta a budapesti zsidók deportálását, a könyv nem ad meggyőző választ. E kérdésre a szerző egyik kijelentése adhat magyarázatot: „Ha Horthyt oda lehetne helyezni, ahová való, akkor a magyar politikától jelentős erőt vennénk el.”

Erről van szó? Ha igen, akkor jó lenne látni, hogy a volt kormányzót a mai magyar politika mely szegletében emelték talapzatra. Nem létező talapzatról ugyanis nehéz lesz ledönteni.

Stark Tamás történészt, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársát arra kértük, nyilatkozzék az Adolf Hitler és Horthy Miklós második klessheimi tárgyalásával kapcsolatos újabb feltevésekről. Kíváncsiak voltunk arra, hogy szerinté az 1944. március 18-i találkozón születhetett-e szóbeli titkos alku, és lehet-e bármilyen alapja annak az állításnak, hogy Horthy vállalta a hazai zsidóság maradéktalan deportálását az ország szuverenitása fejében. Vagyis ez a találkozó szólhatott-e másról, mint amiről a történészek eddig tudtak?

Stark Tamás kifejtette, hogy a történészek a második klessheimi tárgyalásokról elég pontos információkkal rendelkeznek. A tárgyalásokról készült feljegyzések magyarul is megjelentek, hozzáférhetőek, tehát nem titok, hogy ott mi zajlott le.

„Nincs okunk feltételezni, hogy olyan titkos, szóbeli megállapodásokra is sor került, amelyekre azóta ne derült volna fény – mondta a történész. – Ezekén a tárgyalásokon nem a magyarországi »zsidókérdés« német típusú megoldása volt az elsődleges téma, hanem a Kállay-kormány német szemszögből való megbízhatatlansága. Német ügynökök ugyanis korábban már felderítették, hogy a Kállay-kormány titokban tárgyalásokat folytatott a nyugati hatalmakkal annak érdekében, hogy kivezesse az országot a háborúból. Hitlerék a Kállay-kormány elmozdítását és egy számukra megbízható új kormány felállítását akarták elérni. Elsősorban erre akarták rávenni Horthyt.”

A történész szerint a kormányzó elfogadta azt, hogy a zsidótörvények alapján zsidónak számító magyarokat küld németországi munkára. Totális deportálásról azonban nem volt szó. Ez a tárgyalásokon nem merült fel. Ezen túlmutató háttér-megállapodásról nem lehet beszélni, ilyenről nincs tudomása a történészeknek.

Arra a kérdésre, hogy helytálló-e az a feltételezés, miszerint Horthy sürgette a deportálásokat, Stark Tamás így felelt:

„Horthy ez idő tájt a zsidókérdésben teljes passzivitást mutatott. A zsidókérdést teljes mértékben a kormány hatáskörébe utalta. Ennek olyan

jogi következménye lett, hogy a zsidóság gettósítását, deportálását, illetve teljes jogfosztását nem törvényi, hanem rendeleti úton hajtották végre. Azért választották ezt az utat, mert a törvényeket Horthynak ellenjegyeznie kellett volna, erre azonban nem volt hajlandó. Korábban több zsidótörvényt is életbe léptettek Magyarországon, de amikor a német megszállás után a holokauszt teljes valóságában kibontakozott, akkor már nem törvények, hanem rendeletok születtek. Horthy a rendeleteket sem írta alá. Később viszont feladta a passzivitását, ezért külön kérdés lehet, hogy ezt miért és mikor adta fel, illetve a tevékenységét mindezek után hogyan lehet értékelni.”

Horthy az úgynevezett csendőrpuccs időszakában ismét aktívvá vált. Ezzel kapcsolatban a történész a következőket mondta:

„Ennek több oka lehet. Tudjuk, hogy még a csendőrpuccs előtt, kerülő úton eljuttatták hozzá az auschwitzi jegyzőkönyvet. Ezen keresztül szembesült a Magyarországról elszállított zsidók tömeges megsemmisítésének valóságával. Megjegyzem, hogy ezzel kapcsolatos sejtései korábbi is lehettek, hiszen az 1943-as első klessheimi találkozó alkalmával Hitler egyértelműen utalt arra, hogy a zsidókat meg kell semmisíteni. E sejtéseit nyilván bizonyossággá változtatta az auschwitzi jegyzőkönyv. Más szempontok is felmerültek, hiszen baráti körének, közvetlen környezetének tagjai, valamint egyházi vezetők június második felétől kérték a deportálások leállítását, figyelmeztetve arra, hogy a Sztójay-kormány zsidópolitikája tönkreteszi az ország erkölcsi hitelét, külpolitikáját. A pápa és a svéd király is interveniált az ügyben, Roosevelttel amerikai elnök pedig közölte Horthyval, hogy Magyarország sorsa más lesz a háború után, mint a civilizált országoké, továbbá utalt a magyar kormány, illetve a politikusok felelősségére. Nem szabad megfélemezni a katonai helyzet alakulásáról sem, amely nyugaton és keleten is rohamosan változott a németek kárára. Horthy a koronatanács június 26-i ülésén kezdeményezte a deportálások leállítását, valamint Endre László és Baky László belügyi államtitkárok menesztését. A július 7-i úgynevezett csendőrpuccs még inkább efelé mozdította. Az esztergomi páncélos hadosztály néhány

egységének segítségével eltávolította a csendőröket, és megakadályozta a fővárosi zsidóság elhurcolását.”

Arra a kérdésre, hogy az ország, illetve a zsidóság szempontjából miként alakult volna a helyzet, ha Horthy Klessheim után lemond, Stark Tamás ezt válaszolta:

„Horthy játszott a lemondás gondolatával, de azután elállt ettől, mert Hitler ügyes taktikával azt ígérte neki, hogy ha Magyarországon a belpolitikai helyzetet, illetve a frontot stabilizálják, akkor a német csapatok elhagyják az országot. Horthy azt gondolta, hogy a németek kivonulását követően visszanyerheti a cselekvési szabadságát, és kivezetheti az országot a háborúból, aminek persze nem volt realitása. A zsidóság szempontjából feltehetően rosszabb lett volna a helyzet, mert ebben az esetben a deportálást, ami addig rekordsebességgel zajlott, teljesen végrehajtnák, és annak a budapesti zsidóság is áldozatául esik.”

❧

Özvegy Horthy Istvánnét (gróf Edelsheim-Gyulai Ilonát) 2004 őszén e-mailen arra kértük, válaszoljon három kérdésünkre azzal kapcsolatban, hogy a *Titkos alku* című könyv szokatlan és meglehetősen állításokat közölt Horthy Miklós és Adolf Hitler második klessheimi találkozásáról. Íme a három kérdés:

1. Ön *Becsület és kötelesség* című könyvében megírta: a kormányzó 1944 júniusában értesült arról, hogy a deportált zsidókat nem munkára viszik, hanem megsemmisítik. A *Titkos alku* szerzője ezt a közlést szembesítette a Horthy- emlékiratok egyik részletével, miszerint erről augusztusban értesült a kormányzó. Ez az időbeli „visszafelé táncolás” (a szerző szerint) arról árulkodik, hogy a Horthy család zsidókérdéssel kapcsolatos emlékeinek hátterében valami titok lappanghat, ami összefügg a deportálásokkal, illetve a haláltáborokkal. Valóban lappang itt valami titok?

2. Az említett könyv Horthy Miklós szelektív antiszemitizmusáról beszél. Azt állítja, hogy siettette a „galíciai zsidók” kiszállítását az or-

szágból, mert csak a fővárosi zsidóság bizonyos köreivel szimpatizált. Mi a véleménye erről az állításról?

3. Köztudomású, hogy az emigrációban élő kormányzó és családja szerény megélhetéséhez nélkülözhetetlen volt az a rendszeres anyagi támogatás, amit tisztelőitől kapott. Kik támogatták őt, és miért?

Özvegy Horthy Istvánné Portugáliából 2004. december 9-én az alábbi választ küldte:

„Kedves Bánó Attila!

Hosszabb tartózkodás után, nemrég jöttem vissza Angliából, és így csak most vettem kézhez október 25-éről kelt levelét. Pár nappal visszaérkezésem után eltörtem a jobb lábamat. Kórházi tartózkodás után, toloszékben a számítógép mellett, megpróbálok röviden válaszolni három kérdésére.

Az Ön leírásából úgy látom, hogy az egész »titkos alku« kitalált, szemenszedett hazugság, amit mesterségesen próbálnak felépíteni. Ki tudja, miért.

Nekünk, a családnak apósom frissiben, részletesen elmondta a klessheimi találkozó megbeszéléseit – ugyanúgy, ahogy Kállay miniszterelnöknek elmondta. Aki ismerte apósomat, az tudja minden kétség nélkül, hogy soha nem ment volna bele egy ilyen megállapodásba. A tény az, hogy Hitler csak azt kérte, hogy egy neki megfelelő kormányt nevezzen ki, és akkor visszavonja csapatait Magyarországról. Ebben a vonatkozásban – apósom elbeszélése szerint – nem volt szó zsidókérdésről.

1. Amikor a kormányzó emlékiratait írta Portugáliában, tévedésből írta az augusztus hónapot. Sajnos, hogy én akkor ezt nem vettem észre, mert azonnal kijavítottam volna vele a tévedést. Itt »nem lappang semmi titok«, az én naplómban pontosan van minden leírva, akkor, amikor történt. Semmi kétség nem férhet hozzá.

2. Tiszta fantázia, amit a »galíciai zsidók« kiszállításáról ír. Ilyen megkülönböztetést apósomtól soha nem hallottam – kivéve az első világháború utáni kommunista zsidókkal kapcsolatban, akik olyan szörnyű atrocitásokat vittek végbe. De azokkal sem akart valamilyen radikális módon végezni – sőt meg akarta akadályozni a túlkapásokat (lásd siófoki zsidó küldöttség stb.).

3. Ezt a kérdést leírtam világosan az emlékirataim II. kötetében: Montgomery amerikai nagykövet, Chorin és Páthy családok, és Apponyi Madelaine amerikai ismerősünk adtak össze egy összeget segítségünkre. Hogy miért? Azt kérdezte meg tőlük! Én azután állandó kapcsolatban voltam velük, mert én nyugtáztam a havonta bejövő adományokat, és soha el nem múló hálával gondolok rájuk.

Szíves üdvözléssel. Igyekezetét hálásan köszönve,

Bowden Ilona, özv. Horthy Istvánné

A FORRADALMAT NEM A KGB KÉSZÍTETTE ELŐ

Pongrátz Gergely, a Corvin köz legendás főparancsnoka,

az 1956-os forradalom végső szakaszában, november 10-ig védte hadállását az orosz túlerővel szemben. Ekkor olyan információhoz jutott, amelynek alapján a távozás mellett döntött. Előző nap ugyanis a Corvin köz környékén a szabadságharcosok elfogtak egy civil ruhás orosz ezredet, akinél műszereket találtak. Az elfogott tisztet kihallgatták, de semmi érdemleges információt nem tudtak kihúzni belőle. Este tíz óra felé azonban jelezte, hogy sürgősen beszélni akar a parancsnokkal. Pongrátznak egy egyetemista tolmácsolta a szavait. Az ezredes elmondta, hogy a hely be van mérve, és biztosan tudja, hogy a szovjet nehéz-tűzérség másnap reggel szétlövi a Corvin közt. Kérte, hogy vigyék el őt máshova, mert szeretne életben maradni.

Pongrátz (aki november 1-jén váltotta a főparancsnoki posztot a kommunisták által december 30-án kivégzett Iván Kovács Lászlót) összehívta a Corvin köz parancsnokságának tagjait, köztük négy másik parancsnokot. A tanácskozás eredményeként az a döntés született, hogy hajnalban feladják a hadállást, és másutt folytatják a harcot. A döntést az egyik parancsnok nem fogadta el (nevét sajnos nem tudtuk kideríteni). Közölte a többiekkel: tudja, hogy a Corvin köz elesik, ezért gondoskodik a környék kiürítéséről. Hozzátette: társaival ott marad, mert az oroszoknak keservesen meg kell fizetniük ezért a győzelemért.

November 10-én, hajnali három óra tájban a harcosok kivonultak a Corvin közből, és egy részük (Pongrátz vezetésével) a Rákóczi téri vásárcsarnok mögött fészkelte be magát. Reggel hat órakor a szovjet nehéz-tűzérség löni kezdte a Corvin közt. Ez nagyjából másfél órán keresztül tartott. Doki, Pongrátz Gergely egyik bajtársa, a szabadságharcosok ismert orvosa déltájban átment megnézni, mi történt a Corvinban. Közben comblövést kapott. A történeteket az egyik sebesült túlélő beszámolója alapján ő ismertette a főparancsnokkal, aki *Corvin köz – 1956* című könyvében (Chicago, 1982) így örökítette meg az esetet:

„... a Práter utca egyik pincéjében húzódtak meg, várva a tűz végét. Mindenkinél két géppisztoly volt és 10-15 tár. Kézigránátokkal is jól fel voltak szerelve. Parancsnokuk mindegyiknek kijelölte a helyét, amit a nehéz-tűzérségi tűz véget értével azonnal el kellett, hogy foglaljanak. Az oroszok páncélosokkal, páncélautókkal és gyalogsággal támadtak, de úgy látszik, nem számítottak ellenállásra, mert a gyalogság a járművekkel együtt jött. A szabadságharcosok a romok tetején várták őket, és egy jó óras kemény harc után a Corvin köz elesett. A bajtársak közül talán hatan maradtak életben. Parancsnokuk is elesett. Olyan sok volt az orosz halott, hogy a hullák a Corvin környékét szőnyegként terítették be. Amíg a felkelők a pincében voltak, mind azt ismételték, hogy: »Meghalunk, de előbb megfizetünk érte.« A Corvin elesett, ők sajnos meghaltak, de az oroszok valóban nagy árat fizettek. Ez a felkelő is háromszor sebesült, mégis ő segített Dokinak visszajönni a Práter utcai comblövése után.”

Pongrátzék az orosz ezredet és társát, egy őrmestert a vásárcsarnok mögötti épületből engedték szabadon.

A forradalom előzményeinek okairól azóta sokféle elmélet született. Ezek közül az egyik (leegyszerűsítve) úgy hangzik, hogy a kirobbantásában provokatív szerepe lehetett a KGB-nek, illetve egyes hazai kommunista köröknek. Vajon kideríthető-e az igazság? Az ismert jogtörténész, Kahler Frigyes, számos művében foglalkozott az 1956-os forradalom és

szabadságharc történetével. A vele folytatott beszélgetés során a történelmi esemény előzményeivel kapcsolatban felmerült kérdések megválaszolására kértük.

„Államcsíny, puccsot lehet provokálni, de forradalmat nem – jelentette ki Kahler. – Forradalomhoz forradalmi helyzet kell, tehát olyan országos helyzet, amikor a lakosság többségének a hatalomba vetett bizalma megrendül, és akár erővel is kész változtatni a fennálló helyzeten.”

Az egyik provokációelmélet az egykor Aachenben élő (azóta elhunyt) Tamáska Lóránttól, a törvényszéki orvostan ismert tudósától származik. A professzor egy 1992-ben készült interjúban érdekes információkat közölt a forradalmat megelőző időkről. Ebben többek között azt állította, hogy egy orosz főtisztól, akivel baráti viszonyban volt, majd magától Kádár Jánostól is, akihez rokonai szálak fűzték, a forradalom előtt úgy értesült, hogy Magyarországon radikális változások lesznek. Kahler Frigyes ezzel kapcsolatban így vélekedett:

„Vannak források, amelyek arra utalnak, hogy a felső pártvezetés és a szovjet biztonsági szervek is számoltak azzal, hogy Magyarországon lehet valamilyen mozgolódás. Ez azonban csupán annak a hangulatnak az érzékelése, amely 1955-ben tapasztalható volt. A Nagy Imre által meghirdetett, 1953-as új politikát ugyanis térdre kényszerítették, és veszni látszódtak azok az engedmények, amelyeket az első Nagy Imre-kormány tett. Emiatt érezhetően nagy volt az elkeseredés. Joggal lehetett tehát levonni olyan következtetést, hogy az országban robbanásveszélyes hangulat alakult ki.”

Tamáska Lóránt azonban másféle következtetésekre is jutott. Úgy vélte, valakiknek érdekében állt egy kisebb, könnyen elfojtható csetepaté kirobbantása, hogy így a nyugati hatalmak számára bizonyítani lehessen a fasizmus visszatérésének veszélyét, és igazolni a szovjet csapatok tartós magyarországi jelenlétének szükségességét. Szerinte az 1947-es párizsi békeszerződés értelmében a szovjet csapatoknak ki kellett volna vonulniuk Magyarországról, miként azt Ausztriából is tették 1955-ben. Állítólag a békeszerződés egyik paragrafusa rendelkezett arról, hogy jogszerűen csak a fasizmus visszatérésének veszélye esetén maradhattak

volna itt. Kahler Frigyes ezeket a felvetéseket sem találta megalapozottnak. Így fogalmazott:

„A szovjet csapatok ittmaradásához és ennek a Nyugat számára való igazolásához semmire sem volt szükség. A szovjet erőviszonyok elégségesek voltak ahhoz, hogy ha akartak, akkor maradtak, mint ahogy maradtak is. A jaltai világrend rendíthetetlenül állt, és abban az időben ezt egyetlen világpolitikai tényező sem akarta megváltoztatni. Ami a párizsi békeszerződést illeti, abban nem szerepel az említett paragrafus. A szovjet csapatok ittmaradását a Varsói Szerződéssel legalizálták, és ezt nem jogi, hanem erőtevényzők döntötték el. A Nyugatnak sem ereje, sem lehetősége nem volt arra, hogy ezen változtasson. Nem is nagyon akart, mert ekkor már teljesen megváltozott az amerikai nagypolitika. Ennek az volt a lényege, hogy az oroszokat nem katonai, hanem gazdasági eszközökkel lehet megverni. Azért is kerültek minden katonai konfliktust, hogy ezt a fő stratégiát végre tudják hajtani. Csak hát minket erről ötvenhatban elfelejtettek értesíteni.”

Azzal kapcsolatban, hogy a forradalom kitörése előtt legalább két héttel a határaink közelében, ukrán területen katonai megmozdulásokra került sor, Kahler azt mondta, hogy ezt ő erősíti meg leginkább, mert akkoriban a határ közelében élt, és ez két hétnél korábban történt.

„Azt a tizenvalahány hadosztályt odavezényelni nem volt semmiség. Erre vonatkozóan hitelt érdemlő forrás Nagy Imre snagovi naplója. Ő nagyon helyesen rámutatott arra, hogy a magyar forradalom leveréséhez nem ekkora, és nem ilyen haderő kellett. Ez ugyanis stratégiai nehézpáncélos- és repülőhadosztályokból álló haderő volt. Nagy Imre szerint ezek egy nyugat felé irányuló támadó éknek a hadosztályai voltak, és ezzel a vélekedéssel egyet tudok érteni. Ezzel kapcsolatban még van mit kiderítenie a kutatásnak. Azt tudjuk, hogy a harmadik világháború akkoriban elmaradt. Arról viszont szó sem lehet, hogy ez az erő egy forradalom leverését szolgálta volna. A magyar fegyveres felkelők csúcsidőben sem haladták meg a tizenegyezer főt. Persze ezt a haderőt végül bevetették ellenünk, ha már egyszer ott voltak.”

Kahler Frigyes szerint a forradalom valódi népi-nemzeti kezdeménye-

zés eredményeként jött létre, és e tekintetben a véleménye megegyezik M. Kiss Sándor történészével.

„A titkósszolgálatok persze közreműködhettek ebben innen is, onnan is – mondta a jogtörténész –, de ez nem azt jelenti, hogy a forradalmat ők csinálták. Azt ugyanis nem lehet megtenni, hogy 23-án van egy tüntetés, ami felkelésbe csap át, majd két nap múlva az ország egész területén leváltják a régi rezsim államapparátusát, és forradalmi tanácsokat, bizottságokat, bizottmányokat választanak. Ha pedig szociológiai szempontból vizsgáljuk a felkelőket, illetve a fegyveres harcokban elesetteknek az összetételét, akkor azt látjuk, hogy több mint ötven százalékuk munkás volt. Jelentős részben ez jelzi számunkra, hogy a forradalmat ezeknek az embereknek a szándékai és érdekei generálták, és ebben valóban az ő tiszta szabadságvágyuk öltött formát.”

Az október 23-a előtt ukrán területen összevonott szovjet katonai erőkkel kapcsolatos kérdések tisztázása végett megkerestük Horváth Miklóst, a Hadtörténeti Intézet igazgatóját is. Horváth Miklós elmondta, hogy a szovjet hadmozdulatok hátterében a magyar forradalmat megelőző lengyel események álltak. A szovjet politika kétféle módon próbált nyomást gyakorolni a lengyel vezetésre. Egyrészt felvonultatta a Lengyelországban állomásozó csapatait, másrészt harckészültséget rendelt el a Lengyelországhoz közeli alakulatok, illetve a külföldön állomásozó szovjet csapatok részére. Ez volt az oka annak, hogy Ukrajnában és Magyarországon is harckészültségbe helyezték a szovjet egységeket, sőt egy időre még a magyar csapatokat is. A szovjetek nyilvánvalóan figyelembe vették a katonai műveletek esetleges kiterjedésének következményeit, és ezzel magyarázható a nagyszabású harckészültség elrendelése. A készültséget október 19–20-a (a lengyelügy „rendezése”) után is fenntartották, így érthető, hogy utóbb egyesek mindebből téves következtetésekre jutottak.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ELSIKKASZTOTT GONDOLATAI

Báró Eötvös József születésének 175. évfordulója alkalmából az Országos Eötvös József Emlékbizottság egy kis kötetet jelentetett meg. Az 1988-ban megjelent könyvecske szerzője Eötvös József; a címe: Aforizmák. Ezen a címen azonban Eötvös soha nem írt könyvet. A mindössze 84 oldalas kiadvány túlnyomórészt az író-politikus Gondolatok címmel megjelent művéből közölt válogatást.

A *Gondolatok* első kiadása 1864-ben látott napvilágot, és a könyv annyira sikeres volt, hogy 1891-ben már az ötödik kiadásból vásárolhattak az olvasók. 1878-ban németül, majd 1949-ben török nyelven is kiadták. Az úgynevezett szocializmus évtizedeiben változatlan formában soha nem bukkant fel a hazai könyvesboltokban. Vajon miért? Az *Aforizmák* című vékonyka, 8000 példányban megjelentetett évfordulós kiadványba amúgy súlyos hiba csúszott. Ez eléggé feltűnő helyen, a bevezető megemlékezés első mondatában éktelenkedett (és éktelenkedik azóta is), ami azért lehetett különösképpen kellemetlen, mert a szöveget Köpeczi Béla művelődési miniszter, az Országos Eötvös József Emlékbizottság elnöke (korábban az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezetője, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára) írta. A hibás mondat így fest: „Az idén emlékezünk Eötvös József születésének 165. évfordulójára.” Nem nehéz kiszámítani, hogy

az 1813-ban született Eötvös Józsefnek 1988-ban csakis a 175. születési évfordulóját lehetett ünnepelni, de ne gonoszkodjunk! Tegyük fel, hogy egyszerű gépelési hibáról volt szó!

Azon viszont ma is érdemes eltűnődni, hogy a hivatalos megemlékezők miért spórolták meg a magyar realista regényírás első nagy mestere, költő, reformpolitikus, államférfi *Gondolatok* című kötetének teljes kiadását, hiszen eredetileg is kis formátumban jelent meg, tehát vele kapcsolatban túlzott kiadási költségek érdemben nem merülhettek volna fel. (Ne feledjük, hogy ezt az évfordulót annyira fontosnak tartották, hogy még országos emlékbizottságot is felállítottak!) A kérdés azért is indokolt, mivel az akkori rendszer kultúrpolitikája igyekezett kisértíteni Eötvöst, bár nem olyan mértékben és módon, mint korábban Dózsa Györgyöt, Kossuth Lajost, Petőfi Sándort, József Attilát, Móricz Zsigmondot és másokat.

Egy 1977-es tanulmány szerint „Az itthoni, marxista Eötvös-kutatást az irodalomtörténészek alapozták meg. [...] Az utóbbi tíz évben megnyugtatóan tisztázódott Eötvös helye a magyar irodalom (főként a magyar regény) történetében. [...] Még mindig elég keveset tudunk pl. gazdaság-, tudomány- és egyházpolitikai, valamint egyesületi munkásságáról; éppen ezért a legközelebbi teendők egyike politikai tevékenységének részletekbe menő feltárása, majd egy összefoglaló marxista monográfia megírása.”

Eötvös helye tehát akkoriban még nem tisztázódott minden tekintetben (ám Sötér István már 1953-ban nagymonográfiát írt róla), és nem is tudjuk, hogy a tisztázó folyamat érdekében mennyit sikerült lebontani az ő „korszerűtlen” gondolati, világnézeti elemeiből. Mert kétségtelen, hogy marxista szempontból volt mit lebontani. A teljes társadalmi egyenlőség megvalósításának eszméjéről például az volt a véleménye, hogy az vagy a régi cezarizmushoz (zsarnoksághoz), vagy pedig a kommunizmushoz, illetve a szocializmushoz, vagyis a nép nevében, de a nép részvétele nélkül gyakorolt kényuralomhoz vezetne. A mindenható államról úgy vélekedett, hogy az olyan fajta abszolutizmust, centralizációt eredményez, amely megsemmisíti az egyéni szabadságot. Szerinte az

állami mindenhatóság és a kommunizmus eltérő utakon, de lényegében azonos célok felé haladna.

A keresztény polgáriasodásról is volt véleménye. Erről azt tartotta, hogy egyéni szabadságon alapszik, és ezt a szabadságot az egységes, erős államnak kell biztosítania. Az erős államhatalom bizonyos mérvű központosítását célszerűnek tartotta a törvényhozás, a kormányzás, a népképviselői országgyűlés tevékenységében, ugyanakkor súlyt helyezett az államhatalom megfelelő mértékű korlátozására is. Ennek garanciáit részben az önkormányzatokban és a szabad egyesülési jogban látta, részben pedig az egyház szabadságában. („Az egyház szabadsága legfőbb, egyedüli, rendíthetetlen erkölcsi biztosítéka az állam egyes részei önállóságának.”)

A nemzetiségi kérdés rendezését is szívügyének tekintette. Nem rajta múlt, hogy elképzelései nem érlelődtek gyakorlattá egy olyan történelmi időszakban, amikor erre égetően szükség lett volna. Pesty Frigyes történész, országgyűlési képviselő e kérdésben nem az engedékenységet, hanem a szigor ajánlotta 1861-ben. Eötvös többek között ezt válaszolta neki: „helyzetünkben nemcsak engedmények, de túlzó szigor által is politikátlanságot követhetünk el s hogy bármire határozzuk magunkat, őrizkednünk kell mindentől, mi a nem magyar nemzetiségeket sérthetné. [...] én a nemzetiségi kérdés nemcsak békés, de a magyarra nézve legkedvezőbb megoldását a teljes szabadságban s egyenjogúságban találom.”

Tanulságos, ahogyan például az 1970-es években kezelték Eötvöst. Simon István, az egykori Eötvös-kollégista, költő, aki 1952-ben szerzett diplomát a budapesti tudományegyetemen, és még abban az évben (majd két évvel később, sőt 1967-ben is) József Attila-díjat, 1955-ben pedig Kossuth-díjat kapott, és többek között főszerkesztő, illetve az írószövetség főtírkárhelyettese is volt, *A magyar irodalom* című vaskos munkájában (1979-ben 43 000 példányban jelent meg) Eötvösről is „megmondta az igazat”. Például így: „Tehetsége vitán felül áll, s ha megmarad a kaptafánál, vagyis a tollnál, neve bizonyosan írásai révén is a legkiválóbbaké mellett marad fenn.” Másutt pedig ekként vélekedett: „az író a szabad-

ságharc bukása után megrekedt, nagy regényei után kiemelkedő művet már nem alkotott.”

Láthatjuk, hogy Simon István szerint Eötvös neve az írásai révén nem maradt fenn a legkiválóbbaké mellett, mivel már nem az írást, hanem a politikai tevékenységet tekintette elsődleges feladatának. Bár az a véleményünk, hogy Eötvös éppen eleget és jól írt ahhoz, hogy neve a legkiválóbbak között szerepeljen, mégis játszunk el azzal a gondolattal: mi történt volna, ha annak idején a Simon-féle útmutatás szerint jár el? Megmarad – mondjuk – az írásnál, és lemond a közéleti-politikai szereplésről. Ennek megfelelően 1861-ben nem lesz országgyűlési képviselő, 1867-ben nem csatlakozik Deák Ferenchez, és nem foglalja el másodszor is a vallás- és közoktatási miniszteri bársonyszéket. És mivel nem kerül ebbe a fontos pozícióba, így nem is alkotja meg az általános és kötelező népoktatásról, valamint a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényt, és nem hozza létre az izraelita kongresszust, amelynek segítségével a zsidóság saját kezébe vehette egyházi és iskolai ügyeinek irányítását.

Mondhatnánk persze: Simon Istvánnak, a költőnek és írónak bizonyára az irodalom volt a legfontosabb. Na de ennyire?

Az Eötvös József művei sorozatban megjelent *Reform és hazafisághoz* (Magyar Helikon, 1978) Fenyő István irodalomtörténész csaknem 80 oldal terjedelmű bevezető tanulmányt írt, igen nagy műgonddal. Ebben viszont meg sem említette a *Gondolatok* című könyvet. Csupán arról értekezett néhány sorban, hogy Eötvös aforizmákat is alkotott. „Példáinkból kitűnik: aforizmaival Eötvös a törvény erejével igyekezett igazságait olvasói tudatába vésni, a megfellebbezhetetlen autoritás hangján kívánta őket teendőikre ráeszméltetni, előttük olyan összefüggésekbe bevilágítani, amelyek felrázásukra, meghökkentésükre is alkalmasak voltak. Aforizmaí [...] gondolati konklúziókat érzelemmel, racionális felismeréseket vallomásos érzékenységgel társítottak: a végső dolgok elrendezettségét szuggeráló energiájuk ellen nem volt apelláta.”

Fenyő István az aforizmakapcsán úgy állította elénk Eötvöst, mint ha a kiváló reformer valamilyen fennkölt tekintélyelvűségtől áthatva

fogalmazta volna gondolatait. Persze aki nem a marxista irodalomtörténészek szintjén, hanem csupán felületesen ismeri Eötvös munkásságát, kifinomult, toleráns szellemiségét, valamint a *Gondolatok* című kötetet, az bizonyára fennakad e vélekedésen. Érdemes figyelni a Fenyő által írt bevezető tanulmány végén kicsúcsosodó megállapításokra is, amelyek sok mindenre rávilágítanak: „Az eszményi állam létrehozására, az alkotmányos monarchia időtálló voltára, az egyéni szabadságjogok abszolutizáló felfogására vonatkozó elképzelései például már teljesen elavultak. Publicisztikájának azonban van egy másik, demokratikus, a szocialista gondolkodásba is beépülő ága, amelyik romolhatatlan. Mindenfajta elnyomás elleni tiltakozása, a haladás és a fejlődés feltartóztatatlanságába vetett feltétlen hite, az államhatalom önkormányzattal való demokratizálására, a nacionalista tendenciák visszaszorítására, a Duna menti népek megbékélésére és harmonikus együttélésére vonatkozó törekvései szocialista társadalmunknak is eszmei vezérfonalai kellenek, hogy legyenek.”

Mint tudjuk, Eötvös munkásságának „romolhatatlan” része sohasem lett a szocializmus eszmei vezérfonala, mivel sajnálatos módon maga a szocializmus bizonyult romlandónak. Ám visszatérve a *Gondolatok* kérdéskörére, nevezetesen arra, hogy a pártállami időkben miért nem adták ki változatlan formában a korábban oly népszerű kötetet, elmondhatjuk, hogy a szóban forgó mű megfelelő kezelése sok fejtörést okozhatott a szakembereknek. Számos olyan gondolattal kellett szembenézniük, amelyek megnehezítették Eötvös helyének kijelölését a marxista irodalomtörténet szempontjai alapján, és megzavarhatták volna a szocialista propaganda által fel nem készített olvasók világképét. Íme egy rövid, ám felettebb látnoki gondolat, amely a kommunistákról vázolt fel találó jövőképet:

„A kommunisták a birtok közösségének védelmére az első keresztyénekre hivatkoznak. – A különbség e kettő között csak abban fekszik, hogy az első keresztyének vagyontuk azért osztották meg, mert magasabb cél után törekedve azt megvetették, míg a kommunisták a közösséget azért követelik, mert az anyagi élvezetet mindennek felébe tévén, az

egyenlőségnek csak annyiban tulajdonítanak fontosságot, amennyiben az a vagyonra és anyagi élvezetre is kiterjed.”

Ne feledjük, a kommunistáknak ez a döbbenetesen beigazolódtott ábrázolása (*Gondolatok*, 1864) akkor keletkezett, amikor Magyarországon a korszakot még több mint fél évszázad választotta el a kommunista-szocialista elvek gyakorlatba való átültetésének első kísérleteitől!

Érthető, hogy báró Eötvös Józsefnek, a kiváló magyar gondolkodónak szellemi hagyatéka még évszázados messzeségből is komoly gondokat okozott azoknak, akik műveinek újabb kiadásán fáradoztak.

NÉVMUTATÓ

A, Á

Abaffy Miklós (tokaji kapitány) 221, 222, 223
 Acciaiuoli, Angelo (bíboros) 54
 Aczél István (királyi kamarás) 124, 125, 134
 Ady Endre (a 20. századi magyar költészet kiemelkedő alakja) 364
 Ahmed (török fővezér) 156
 Ahmed, I. (török szultán) 220
 Ákos (a Bolyai család első ismert őse) 331
 Alaghy család 229
 Albert herceg 40
 Albert, I., Habsburg (herceg [V.], magyar király) 65
 Albert, II., herceg (osztrák) 40, 42
 Albert, IV., herceg (osztrák) 53, 54
 Albert, V., herceg, Habsburg (később I. Albert, magyar király) 56, 57
 Alekszij, II. (orosz pátriárka) 317
 Ali (a szendrői szpáhik parancsnoka) 109
 Álvinczi Péter (kassai prédikátor) 214
 Amadé-fiak (Aba nembeli Amadé nádor, tartományúr fiai) 36
 Amhád (török császár, Murád szultán küldöttje) 181
 Amhat (török bég) 165
 Amurath (török szultán) 170
 András (Gergely fia, Koppán nembeli) 26
 András, I. (Árpád-házi, magyar király) 25, 28, 29, 38
 András, II. (Árpád-házi, magyar király) 30, 32

András, III. (Árpád-házi, magyar király) 34
 Andrássy György gróf (tornai követ) 233
 Angelo (gróf Zrínyi Miklós inasa) 248, 249, 251, 253
 Anjou-ház 48
 Antalfi Imre (Bekes Gáspár portai követe) 165, 166
 Apáthy László (százados, „Lajtabánság” kormányzótanácsának elnöke) 382
 Apponyi Albert gróf (a képviselőház elnöke, vallás- és közoktatási miniszter) 363, 378
 Apponyi Madelaine 397
 Aragona, Luigi d', herceg (italiai) 102
 Aragóniai János (bíboros, esztergomi érsek) 93
 Arany János (a legnagyobb magyar epikus költő, az MTA tagja) 365
 Arnulf (a Keleti Frank Birodalom császára) 11, 12, 20, 21
 Árpád (honfoglaló magyar fejedelem) 12, 21, 23
 Árpád-ház 34, 344–346, 353
 Attila (hun uralkodó) 389
 Austria, Don Juan de (császári hadvezér) 128
 Aventinus (bajor történetíró) 20, 22

B

Babócsay Pál (tábornok) 308
 Bajcsi József (építési vállalkozó) 316
 Bajomi Ferenc (bihari földesúr) 114
 Bajusz (sárosi rablóvezér) 243, 244

- Bakics Pál 127
 Bakócz Bálint (titeli prépost) 92
 Bakócz Tamás (győri püspök, majd bíboros, esztergomi érsek) 59, 61, 82, 91–95, 97, 98, 99, 103, 105, 106, 110–112
 Baky László (belügyi államtitkár) 392, 394
 Balassa András 181, 182
 Balassa család, balassagyarmati és kékkői 179
 Balassa Farkas 160
 Balassa János (királyi főajtónálló, Balassi Bálint apja) 158–161, 180, 181
 Balassa Menyhért báró (hadvezér, Hont és Bars vármegyéek főispánja) 138–140, 180
 Balassi (Balassa) Bálint (a magyar reneszánsz költészet vezéralakja, főúr, csapatvezér) 158, 166, 167, 179–184
 Balfour, Arthur James, Earl of (angol külügyminiszter, miniszterelnök) 378
 Bálint Mátyás (szőlősgazda) 388
 Balogh István deák (Dózsa György egyik alvezére) 115
 Bánffy (Bánfi) család, alsóindvai 54
 Bánffy (Kisbán) Miklós gróf (író, politikus, külügyminiszter) 369, 370, 373, 382
 Bánffy Dénes, losonczy 229
 Bánffy János (a Dózsa-ellenes nemesi hadak egyik vezetője) 118
 Bánffy Miklós (Mátyás király főembere) 89
 Bánlaky (Breit) József (hadtörténész) 22, 23, 40
 Bánó András (sárosi nagybirtokos) 328
 Bánó Andrásné (nagyréti és hernádkértsi Mazsary Johanna) 328, 329
 Bánó Árpád (testőrkapitány, Lázár altábornagy segédtsíztje) 330
 Bánó Boldizsár (szigetvári vitéz) 330
 Bánó család (tapolylucskai és kükemezei) 190, 192, 329, 330
 Bánóczy Simon (zempléni földbirtokos) 186
 Bánó György (Báthori István lengyel király udvari embere) 330
 Bánó György (II. Rákóczi Ferenc vitéze) 330
 Bánó József (sárosi alispán, szabadcsapatkapitány, a képviselőház alelnöke) 330
 Bánó Kálmán (altábornagy, az 1. számú vitézi törzsszék törzskapitánya) 330
 Bánó László (gépészmérnök, kormányfőtanácsos) 367, 368, 372, 373
 Bánó Miklós (sárosi földbirtokos, országgyűlési képviselő) 330
 Bánó Pálma 372
 Barbesieux (francia külügyminiszter) 281
 Barbiano-Belgioioso, Giovanni, gróf (felső-magyarországi főkapitány) 203, 207–209
 Barkóczy Ferenc gróf (hadvezér, Thököly, majd I. Lipót híve, később kuruc tábornagy) 269, 270, 278
 Barkóczy Klára bárónő (gróf Szirmay Tamásné) 321
 Barkóczy Krisztina (báró Károlyi Sándor felesége) 273
 Barkóczy László gróf 278
 Barlabási Lénárt (erdélyi alvajda) 118, 120
 Barta Gábor (történész) 110, 121, 127, 128, 132
 Basa János (zászlótartó) 222
 Basarab (havasalföldi vajda) 77
 Basó család, csoltói 138, 141
 Basó Farkas 141
 Basó Márton (Basó Mátyás testvére) 140
 Basó Mátyás, csoltói (várfőkapitány, rablólovag) 138–141
 Basta, Giorgio (császári hadvezér) 204
 Báthori András (országbíró, tárnokmester) 150
 Báthori Erzsébet (Nádasdy Ferenc felesége) 185, 192, 193–201
 Báthori Gábor (erdélyi fejedelem) 188, 192, 196, 198, 215, 218, 220
 Báthori István (idősebb; országbíró, főudvarmester; elesett a várnai csatában) 68, 69
 Báthori István (ifjabb, erdélyi vajda, hadvezér, országbíró) 77, 95, 99, 101
 Báthori István (országbíró) 190
 Báthori István, somlyai (erdélyi fejedelem, lengyel király) 166, 167, 169, 171, 173, 180, 192, 330, 353
 Báthori István, somlyai (temesi főispán, később nádor) 60, 115, 117, 118, 134
 Báthori Kristóf (erdélyi fejedelem) 332
 Báthori Zsigmond (erdélyi fejedelem) 170, 212, 213, 332
 Báthory Zsófia (II. Rákóczi György özvegye) 272
 Batthyány Ádám gróf (országbíró, horvát, szlavón és dalmát bán, hadvezér) 303, 359
 Batthyány Ferenc gróf (horvát bán, főpohárnok) 150, 151
 Beatrix, Aragóniai (nápolyi királylány, Mátyás király felesége) 78, 82, 86–93, 96–106
 Bebek Detre (nádor) 52–55
 Bebek Ferenc 138–140
 Bebek György 140
 Bebek Imre (vránai perjel) 54
 Bebek János (a Dózsa-ellenes nemesi hadak egyik vezetője) 117
 Beethoven, Ludwig van (német zeneszerző) 232, 317
 Bekes Gábor 173
 Bekes Gáspár, kornyi (hadvezér, erdélyi trónkövetelő) 162, 163, 166–168, 170, 173
 Béla, IV. (magyar király, „második honalapító”) 27, 46, 329, 353
 Belsius Erzsébet (Bocatius János felesége) 209–211, 213
 Bencze Zoltán (régész) 344–346
 Bene (cégtulajdonos) 368–371
 Benedek, XIII. (pápa) 55
 Bene Sándor (történész) 247
 Beneš, Edvard (politikus, csehszlovák államelnök) 382
 Beniczky Tamás (rendőr-főfelügyelő) 369, 372
 Benkovics Ágost (váradi püspök, bihari főispán) 274
 Benkő Zsuzsanna, árkosi (Bolyai János anyja) 334
 Bercsenyi család, székesi gróf 360
 Bercsenyi Miklós gróf (kuruc főgenerális) 287, 292, 296, 297, 299, 303, 361, 362, 364, 366
 Berengár, I. (italiai király és római császár) 11, 13, 14, 20, 21, 24
 Béri Balogh Ádám (kuruc ezerekapitány, később brigadéros) 302
 Bernáth Dezső (országgyűlési képviselő) 350
 Berthóty István (kuruc főtiszt) 301
 Berzeviczy (Rákóczi apródja) 282, 283
 Berzeviczy Albert, berzeviczei és kakaslomniczi (kulturpolitikus, történész, az MTA elnöke) 102, 363
 Bessenyei (Besenyő) család, ezdegei 54
 Bessenyei (Besenyő) Pál (horvát-szlavón bán) 54
 Bethlen Ferenc 332
 Bethlen Gábor (Báthori Gábor főembere, erdélyi fejedelem, választott magyar király) 60, 188, 189, 214, 218–227, 235
 Bethlen István gróf (miniszterelnök) 382
 Bethlen Miklós gróf (erdélyi kancellár) 247–256, 258–261
 Bikilis (Decebál király bizalmasa) 144

- B. Nyékhegyi Dorottya (régész) 46, 47, 49
 Bocatius János (pedagógus, tanácsos, kassai bíró) 202–214, 355
 Bock József (villányi borász) 202
 Bocskai Gergely 159
 Bocskai György 159
 Bocskai István (erdélyi, később magyarországi fejedelem) 60, 187, 188, 192, 198, 203–207
 Boda fia Miklós 37–39
 Bogod (felvidéki nemes) 36
 Bolek herceg (schweidnitz) 44
 Bolyai Ádám 332
 Bolyai Farkas (matematikus) 333
 Bolyai Gábor 333
 Bolyai Gáspár (Ádám fia) 332
 Bolyai Gáspár (Ádám testvére) 332
 Bolyai Gáspár (Farkas apja) 333
 Bolyai Ilona 333
 Bolyai János (ifjabb) 332, 333
 Bolyai János (matematikus) 331
 Bolyai János 332
 Bolyai Judit 333
 Bolyai Tamás 332
 Bolyai Zsigmond 332
 Bóna István (régész, történész, akadémikus) 388
 Bonfini, Antonio (humanista történetíró) 73, 76
 Bonifác, IX. (pápa) 51, 54
 Bónis Ferenc (regéci várkapitány) 241
 Borgia, Ascanio (bíboros) 100
 Borgia, Cesare (Rodrigo Borgia fia) 103
 Borgia, Lucrezia (Rodrigo Borgia lánya) 103
 Borgia, Rodrigo (bíboros, VI. Sándor néven pápa) 103
 Borián Gellért (történész) 247
 Bornemisza János (budai várnagy) 117, 118
 Bornemisza Tamás 218
 Bosnyák Tamás (füleki várkapitány) 209
 Bottyán János (kuruc tábornok) 290, 299, 300, 302
 Bowden Ilona, özvegy Horthy Istvánné (gróf Edelsheim-Gyulai Ilona) 395–397
 Böde János (kecskeméti főbíró) 301
 Brandenburgi Borbála (II. Ulászló menyasszonya) 96, 99, 104–106
 Brandenburgi Katalin (Bethlen Gábor felesége) 235, 236
 Brankovics György (szerb despota) 66–68, 72
 braunschweigi hercegek 310
 Brodarics István (szerémi, később pécsi, majd váci püspök és királyi kancellár) 123–126, 132
 Bruckfelder Dániel (Bocatius János prágai rabtársa) 213
 Budai Nagy Antal (parasztvezér) 58–64
 Bulcsú (magyar vezér) 14, 15–17
 Burghard örgróf (turingiai) 24
 Burgio, Antonio Giovanni da (pápai követ) 125
 Burkhard herceg (német) 16
 Bussy, Rabutin de (császári tábornagy) 288–290
 Butler-Clonbough család, gróf 350
 Buttler János báró (ezredes) 349
 Buttler János gróf (a Ludovika Akadémia támogatója) 232, 348–351
 Buttler Sándor gróf 351
- C**
 Candalei Anna (Anne de Foix; francia hercegnő, magyar királyné) 106
 Čap, Tomáš (szlovák plébános) 322, 324
 Caraffa, Antonio, gróf (császári generális) 267
 Castaldo, Giovanni Battista, gróf (zsoldosvezér) 145, 146
 Castriota György (Szkander bég) 68
 Cellino (Drakula hadvezére) 73
 Cesarini, Giuliano (bíboros) 66–69

- Chasles, Michel (francia akadémikus) 29
 Chorin család 397
 Cibo, Todorina (VIII. Ince pápa unokája) 102
 Cillei Borbála 55, 56
 Cillei Frigyes 56
 Cillei Hermann 52–54
 Cin Gergely (liptói hivatalos személy) 38, 39
 Cin Leusták (a meggyilkolt Cin Gergely rokona) 39
 Clair Vilmos (író) 335
 Clark, Adam (angol mérnök, a W. T. Clark tervezte Lánchíd építésvezetője) 234
 Corvin János herceg (Mátyás király természetes fia) 79, 80, 82, 84, 91–97, 99–101, 104, 105
 Czettrich, Ulrich (királyi kamarás) 124–127, 132–135
 Czibak Imre (temesi ispán) 127
 Czobor Erzsébet, czoborszentmihályi (gróf Csáky Ferenc második felesége) 224, 229, 230, 240
- CS**
 Csákán fia Misal (felvidéki nemes) 38
 Csákán fia Péter (felvidéki nemes) 38
 Csáky Ferenc gróf (szepesi főispán, felső-magyarországi főkapitány) 235, 238–241
 Csáky György (a székelyek ispánja) 54
 Csáky István (ifjabb, Ferenc testvére, országbíró) 236
 Csáky István gróf (szepesi főispán, tárnokmester) 235–240, 246
 Csáky Krisztina (gróf Bercsényi Miklós felesége) 362
 Csáky László (erdélyi vajda) 58, 62
 Csáky László (ezredes) 273
 Csáky László (István testvére) 236
 Csáky Miklós (csanádi püspök) 61, 63, 110, 115
 Csáky Miklós (erdélyi vajda) 54
 Csala Sándor (a Károlyi István-ügy vizsgálóbizottságának jegyzője) 276
 Csapy család 229
 Cselebi (beglerbég) 67
 Csernovics Arzén (rác pátriárka) 299, 301
 Csetneki család 229
 Csokonai Vitéz Mihály (költő) 354
 Csonka Ferenc (irodalomtörténész) 204, 209, 213
 Csupor Demeter (győri püspök) 88
- D**
 Dancs mester (zólyomi ispán) 36–38
 Darvas Ferenc (II. Rákóczi Ferenc főhadibiztosa) 299
 Dávid János (káplán) 129
 Deák Farkas (történész, akadémikus) 215, 235
 Deák Ferenc (kuruc főtiszt) 297
 Deák Ferenc (reformpolitikus, államférfi) 406
 Debrői István (kincstartó) 54
 Debrői Tamás (István testvére) 54
 Decebál (dák király) 142–144, 146
 Demeter (liptói ispán) 38
 Dengelegi Pongrácz János (erdélyi vajda) 90
 Deregnyei család 229
 Dersffy család 229
 Desseffi (Dessewffy, tarcai birtokos) 322
 Dessewffy Arisztid (honvédtábornok, aradi vértanú) 330
 Dessewffy család, cserneki és tarkeői 328
 Dessewffy József gróf (konzervatív politikus, az MTA alapító tagja) 328
 Dienes István (régész, történész) 10
 Dietpold gróf (német) 19
 Dietrichstein Ferenc (bíboros) 224–227
 Dio, Cassius (római történetíró) 144
 Diószegi György (főiskolai tanár) 11

- Dobó Ferenc, ruszkai (az egri hős fia, Balassi Bálint sógora)
- Dobó István, ruszkai (egri várkapitány, erdélyi társvajda) 150, 156–161
- Dobó Krisztina (az egri hős lánya, Balassi Bálint felesége) 182
- Dobó Zsigmond, ruszkai (az egri hős fia) 157
- Dobokai János 217
- Dobokay Sándor (jezsuita szerzetes) 184
- Dóczy Fruzsina (Homonnai Drugeth György országbíró anyja) 186, 187
- Dóczy (Dóczy) György, nagylucsei (Dózsa György egyik áldozata) 63, 115, 116
- Dóczy Péter (uradalmi tisztartó) 287, 288
- Doki (Antalóczi Sándor, 1956-os forradalmár) 399
- Dominián János (nagyváradi püspök) 68
- Dorottya (Báthori Erzsébet szolgálója) 197
- Dosztoevszkij, Fjodor Mihajlovics (orosz író) 325
- Dózsa család, makfalvi 121
- Dózsa Gergely (Dózsa György testvére) 118, 119
- Dózsa (Székely) György (parasztvezér) 58–61, 63, 64, 107–122, 404
- Dózsa (Székely) János (feltehetően Dózsa György testvére) 121, 122
- Dózsa Tamás (Dózsa György apja) 121
- Döry család, jobaházi báró 350
- Döry Ferenc (levéltári igazgató) 350
- Döry Gábor gróf 351
- Döry Katalin grófnő 350, 351
- Döry Mária bárónő (regényalak) 349
- Dracul, Vlad (havasalföldi fejedelem) 66, 68, 70–72
- Drágffy János (a Dózsa-ellenes nemesi hadak egyik vezetője) 118
- Drakula (IV. [?] Vlad Ţepeş; havasalföldi fejedelem) 70–72, 74–78
- Draskovics György (püspök) 354
- Dudith (I. Miksa lengyelországi követe) 168, 169
- E, É**
- Eberhardt (zágrábi püspök) 52
- Edelpeck Borbála (osztrák polgárlány, Corvin János anyja) 80–82, 84
- Edelpeck, Hans (steini polgár) 83
- Einstein, Albert (német fizikus) 335
- Elefánti Dezső (felvidéki földbirtokos) 36
- Endre herceg (I. Károly király fia) 47
- Endre László (belügyi államtitkár) 394
- Engel János Keresztély (történetíró) 79
- Enzersdorfi Frigyes (osztrák nemes) 81
- Eötvös József báró (író, reformpolitikus) 403–408
- Eötvös Miklós (báró Károlyi Sándor megbízottja) 274
- Erdődy Kristóf 225
- Erdő Péter (bíboros, prímás, esztergomi-budapesti érsek) 318, 319, 374
- Ernő (érsek, kölni választófejedelem) 210
- Ernusz Zsigmond (pécsi püspök) 95, 96
- Érszegi Géza (levéltáros) 26
- Erzsébet (királyné, Nagy Lajos özvegye) 50, 51
- Erzsébet (orosz cárnő)
- Erzsébet főhercegnő, Habsburg (I. Miksa kisebbik lánya) 159
- Erzsébet hercegnő, Pomerániai 44
- Erzsébet, Lokietek (királyné, Nagy Lajos édesanyja) 40, 43, 44
- Erzsébet, Luxemburgi (Albert király özvegye) 65
- Estei Hippolit (Ippolito d'Este, ferrarai herceg, esztergomi érsek) 82, 93
- Esterházy Antal gróf (császári ezredes, később kuruc tábornagy) 290, 303, 359, 362
- Esterházy család, galánthai, herceg és gróf 230, 232, 263, 384

- Esterházy Imre gróf (esztergomi érsek) 232
- Esterházy István 230
- Esterházy János (zágrábi kanonok) 85
- Esterházy László gróf (pécsi püspök) 232
- Esterházy Miklós gróf (országbíró, nádor) 229, 230
- Esterházy Miklós herceg (táborszernagy) 232
- Esterházy Miklós József herceg (tábornagy) 232
- Esterházy Orsolya 230
- Esterházy Pál gróf, majd herceg (soproni főispán, hadvezér, nádor, zeneszerző) 263–267, 230, 256, 257
- Esze Tamás (kuruc ezerskapitány, később brigadéros) 292
- Eszterházy Károly gróf (váci majd egri püspök) 232
- Ettenreich (bécsei mészáros) 342
- Evans, Sir Arthur (angol régész, történész) 376–380
- F**
- Fabricius család 384
- Farkas Gábor Farkas (történész) 128
- Farrington, William (szmirnai angol kereskedő) 271
- Federigó, herceg (Beatrix királyné testvére) 103
- Fekete Ferenc (báró Károlyi István egykori tanítója) 274
- Fekete István (biai gazda) 178
- Fényes Elek (statistikus, az MTA tagja) 321
- Fenyő István (irodalomtörténész) 406
- Ferdinánd (aragón király) 55
- Ferdinánd (bolgár király) 372
- Ferdinánd (porosz trónörökös) 308
- Ferdinánd, I., Habsburg (magyar király, császár) 127, 135, 136, 139–142, 146–150, 153, 156–158, 330, 332
- Ferdinánd, II., Habsburg (magyar király) 223, 224, 226
- Ferdinánd, V., Habsburg (osztrák császár és magyar király) 341
- Ferdinánd főherceg (Miksa király öccse) 148, 152–154
- Ferdinánd főherceg, Habsburg (II. Rudolf unokaöccse) 210
- Ferenc, I. (francia király) 139
- Ferenc, I., Habsburg (magyar király, császár [II.]) 232, 348
- Ferenc József, Habsburg (osztrák császár és magyar király) 50, 234, 341, 342, 360, 361
- Ferrante (nápolyi király, Beatrix apja) 100, 102–104
- Ferrari, Marco (Pallavicini zsoldosvezér titkára) 145
- Fessler Ignác Aurél 194
- Festetics család, tolnai gróf 384
- Festetics György gróf 232, 233, 313
- Ficzko János (Báthori Erzsébet szolgálója) 197
- Filipec János (váradi püspök) 93–95, 97
- Fodor István (régész, történész, egyetemi tanár) 11
- Forgách család, gimesi, báró, majd gróf 202
- Forgách Éva (gróf Csáky Ferenc anyja) 235, 236
- Forgách Zsigmond báró (felső-magyarországi főkapitány) 219, 221
- Forstall Márk (ír szerzetes, a Zrínyi család bizalmi embere) 254–256, 260
- Fraknoi Vilmos (történész) 79, 80, 82, 92, 361
- Frangepán Beatrix (Corvin János herceg felesége) 105
- Frangepán Erzsébet 56
- Frangepán Ferenc Kristóf gróf (Zrínyi Péter sógora) 241, 264
- Fráter család, ippi és érkeserői 143

Fráter György (államférfi, bíboros) 142, 143, 145, 146
 Fráter György (elesett a mohácsi csatában) 143
 Fráter Pál 143
 Frigyes, I. (porosz király) 281
 Frigyes, II. (német császár) 31, 33
 Frigyes, II., „Nagy” (porosz király) 306–311
 Frigyes, III. (német-római császár) 104
 Frigyes herceg (osztrák) 43
 Frigyes Vilmos, III. (porosz király) 314, 327
 Füvészéri Péter 54

G

Gábor (egri püspök) 89
 Galeazzo, Gian, herceg (milánói) 100
 Gál mester 61
 Garai család 54
 Garai Miklós (horvát-szlavón bán, nádor) 50, 51, 55
 Garai Miklós, ifjabb 52
 Gauss, Karl Ferdinand (német matematikus) 335
 Geisel család 384
 Gentile (bíboros, pápai követ) 35
 Geréb Péter (Beatrix királyné udvari embere) 99, 134
 Gergely (Koppán nembeli) 26
 Gergely, IX. (pápa) 33
 Gergely, ifjabb (Koppán nembeli) 26
 Gertrúd, Merániai (királyné) 30
 Ghyczy (Géczi) András 219–223
 Gloucester hercege 308
 Glöckelsperg (császári hadvezér) 296
 Görgey Artúr (honvéd tábornok) 305
 Grabkowsky Ignác (lengyel szélhámos) 285
 Grandpierre K. Endre (történész) 131, 132
 Grassalkovich Antal herceg (csongrádi főispán) 234

Greguss Ferenc (író, szerkesztő) 338
 Grémonville, Brethel J. (Franciaország bécsi követe) 262
 Grujó Péter (Báthori István fejedelem portai követe) 166
 Grymelius János (doktor) 226
 Guzics Miklós (Zrínyi udvari kapitánya) 248
 Guzics Miklós öccse 248, 249, 253

GY

Gyármán (Germanus, Wysobur fia, IV. Béla halicsi követe) 329
 Gyármán család, dienesfalvi 329
 Gyerő István 217
 Gyerzsavin (I. Sándor cár bizalmi embere) 313
 Gyula, III. (pápa) 145, 355
 Gyulafi Lestár (fejedelmi titkár, követ) 175
 Gyulai Ferenc báró (később gróf, központosítói és külügyi főispán, tábornok) 276
 Gyulai János (szatmári alispán) 275
 Gyulai Pál (tudós polihisztor) 164

H

Habsburg–Lotharingiai-dinasztia 312, 317
 Habsburg Mihály főherceg 317–319
 Habsburg Ottó (IV. Károly fia, a Páneurópa Unió elnöke) 374
 Habsburg-uralkodóház 105, 134, 162, 225, 241, 265, 280, 286, 302, 383
 Hadik András gróf (Mária Terézia hadvezére, tábornagy) 306
 Hadik Mária Anna 309–311
 Hain Gáspár (lőcsei bíró) 240
 Hajnal Mátyás 229
 Hamelin (francia tábornok) 383
 Hamvas Béla (író, filozófus) 353
 Hamza (török bég) 75
 Hang (budai polgár) 176

Hankó Ildikó (antropológus) 315
 Hargreaves, James (angol takácsmester, feltaláló) 339
 Harrach (Ferdinánd császár udvari embere) 151
 Havrán (sárosi rablóvezér) 243, 245
 Haydn, Joseph (osztrák zeneszerző) 232, 317
 Hédervári Lőrinc (nádor) 71
 Hedry József (sárosi földbirtokos) 329
 Hedvig hercegnő (magyar) 65
 Heister, Siegbert, gróf (császári tábornagy) 298, 299, 359
 Héjjas Iván (politikus, tisztikülönítmény-, majd Rongyos Gárda-parancsnok) 382
 Hellebront János (kuruc ezredes) 298
 Henrik, I., „Madarász” (német király) 24
 Henrik, VII. (angol király) 116
 Henrik herceg (bajor) 16
 Henrik herceg (braunschweigi) 206, 210
 Henrik herceg (münsterbergi) 89
 Henrik herceg (porosz) 308
 Heppé Szaniszló (József nádor udvari építész) 313
 Herberstein (császári tábornok) 298
 Herbeville (császári tábornagy) 299, 300
 Herczeg Rafael (boszniai püspök) 68
 Herman Ottó (néprajzkutató, természettudós) 344, 345
 Hermann, I., örgróf (turingiai) 30, 31
 Hermann, ifjabb 30
 Hermina Anhalt-Bernburg-Schaumburg-Hoym hercegnő 314
 Hervója János (bosnyák vajda) 51, 54, 55
 Hessen-rheinfelsi Sarolta Amália hercegnő (II. Rákóczi Ferenc felesége) 284, 300
 Hetényi (detektívfelügyelő) 369
 Hetyéssy István 196
 Hilarion (orosz ortodox püspök) 317
 Hild József (építész) 314, 347
 Hincmar (Reims érseke) 11
 Hitler, Adolf (német birodalmi kancellár) 391, 392, 394–396

Hohenzollern György örgróf, brandenburgi 114
 Hollókői Mihály (tállyai szőlősgazda, borász) 355, 356
 Hóman Bálint (történész, politikus) 55
 Homonnai Drugeth Bálint (országbíró) 187, 188, 192, 228, 229
 Homonnai Drugeth család 54, 240
 Homonnai Drugeth Ferenc (idősebb H. D. György apja) 189
 Homonnai Drugeth Fruzsina (Báthori István országbíró özvegye) 190–193
 Homonnai Drugeth György (országbíró, erdélyi trónkövetelő) 185, 186–193, 196–199, 223, 228, 229
 Homonnai Drugeth György, idősebb 186, 187, 189, 202
 Homonnai Drugeth István (ungi főispán) 189
 Homonnai Drugeth János gróf (országbíró) 237
 Homonnai Drugeth Katalin (H. D. János lánya) 237–239
 Homonnai Drugeth Mária (H. D. György országbíró testvére) 190, 191
 Homonnai (Drugeth) Gáspár 159
 Horthy család, nagybányai 395
 Horthy Istvánné, gróf Edelsheim-Gyulai Ilona (lásd: Bowden Ilona)
 Horthy Miklós, nagybányai (vitész, Magyarország kormányzója) 330, 383, 391–395
 Horváth Márton, mlatoviti (székesfehérvári bíró) 135
 Horváth Miklós (hadtörténész) 402
 Horváth Zsigmond (cecei földbirtokos) 287
 Horváti János (macsói bán) 50–52
 Horváti Pál (zágrábi püspök) 50
 Howe, Elias (amerikai varrógépgyáros, feltaláló) 339
 Hörk József (történész) 321
 Hugó (italiai király) 24

Hunt, Walter (amerikai feltaláló) 339
 Hunyadi János (hadvezér, erdélyi vajda, magyar kormányzó) 56, 60, 65, 66–69, 71, 72, 109, 332
 Hunyadi Mátyás (magyar király; lásd: Mátyás, I.)
 Hüttel Simon (Lubenau jegyzője) 175

I
 Ilia (rác hadvezér) 302
 Illés (moldvai vajda) 71
 Illésházy István báró (főispán, nádor) 207, 228, 229
 Ilona (Báthori Erzsébet szolgáloja) 197
 Ilosvay Imre (kuruc főtiszt) 297
 Imrefi János (erdélyi kancellár) 216–218
 Ince, VIII. (pápa) 93, 103
 Ince, XI. (pápa) 266
 Iring gróf 23
 Isengrim gróf 23
 István (moldvai vajda)
 István, I., Szent, (magyar király, államalapító) 26, 28, 65, 94, 149, 347, 360, 369
 István, V. (magyar király) 143
 Istvánffy Miklós (alnádor, humanista, történétíró) 117, 119, 121
 Iván, III. (moszkvai nagyfejedelem) 74
 Iván Kovács László (A Corvin köz főparancsnoka, ötvenhatos mártír) 398
 Iván, „Rettenetes” (orosz cár) 167, 172
 Izabella, Jagelló (magyar királyné, I. [Szapolyai] János felesége) 132, 139–141, 156, 157, 180

J
 Jagelló-uralkodóház 65
 Jaksics család (nagylaki) 115
 Jakussith Anna (Homonnai Drugeth Katalin anyja) 237
 Jakussith Katalin (gróf Csáky Ferenc első felesége) 237, 238, 240
 Jankó (sárosi rablóvezér) 243–245

Jankovich Miklós (műgyűjtő, régiségkutató) 27–29
 János (Miklós fia, Koppán nembeli) 26
 János (nyitrai püspök) 35, 36
 János, I., Szapolyai (erdélyi vajda, hadvezér, magyar király, lásd: Szapolyai János)
 János, II. (János Zsigmond néven erdélyi fejedelem, I. János fia, választott magyar király) 143, 160, 162, 163, 180
 János, X. (pápa) 11
 János, XXIII. (pápa) 55
 János Albert herceg (lengyel) 94, 97, 99
 János diák (liptói, oklevélhamisító) 27, 29
 János őrgróf (morva) 42, 43
 János Pál, II. (pápa) 354
 János Zsigmond (erdélyi fejedelem, lásd: János, II.)
 Jenő, IV. (pápa) 66
 Jerney János (nyelvész, őstörténész, az MTA tagja) 28
 Jézus Krisztus (a kereszténység alapítója, a keresztény hit szerint Isten fia) 31, 113, 142, 143, 191, 324
 Jodok őrgróf (morva) 52, 53, 55
 Jósika Judit (Csáky László özvegye, a szélhámos Nagy Gergely felesége) 273, 278
 József Attila (költő, a 20. századi magyar költészet kiemelkedő egyénisége) 405
 József, I., Habsburg (magyar király, német-római császár) 300, 302, 303
 József, II., Habsburg (magyar király, német-római császár) 308, 311
 József nádor, főherceg (Habsburg–Lotharingiai József Antal) 233, 312–314, 316, 317, 319, 348
 Juhász Anna (Móra Ferenc anyja) 385

K
 Kádár János (miniszterelnök, az MSZMP főtitkára, elnöke) 400

Kahler Frigyes (jogtörténész) 399–401
 Kállay család, nagykállói 229
 Kállay János 124
 Kállay Miklós (külgügyminiszter, miniszterelnök) 393, 396
 Kálmán, I., „Könyves” (magyar király) 25, 26, 28
 Kálnoki János (főkirálybíró) 218
 Kamuthy Farkas 221
 Kanizsai Dorottya (Geréb Péter, majd Perényi Imre nádorok özvegye, a siklósi vár úrnője) 134
 Kanizsai István 54
 Kanizsai János (esztergomi érsek és kancellár) 52, 54, 55
 Kanizsai László 56
 Kanizsai Miklós 54
 Kapi András 220
 Kardos János (az 1437-es parasztfelkelés egyik vezetője) 61
 Károly, I., Róbert, Anjou (magyar király) 34–36, 38, 45, 47, 48
 Károly, II., Habsburg (spanyol király) 263
 Károly, II., „Kis” (magyar király) 48, 50, 51
 Károly, II., „Sánta” (nápolyi király) 47
 Károly, III., Habsburg (magyar király, VI. Károly néven német-római császár) 303
 Károly, IV., Habsburg (magyar király, császár [I.]) 367, 371, 373, 374, 382, 383
 Károly, IV., Luxemburgi (német és cseh király, német-római császár) 40, 42–44
 Károly főherceg 148, 152, 153
 Károly, „Nagy” (frank király, majd császár) 29
 Károly, „Vastag” (frank uralkodó) 12
 Károlyi György gróf (nagybirtokos) 234
 Károlyi István báró (huszár kapitány) 269–272, 274–279

Károlyi Krisztina (Perényi János özvegye) 274
 Károlyi László báró (szatmári főispán) 271, 293
 Károlyi Mihály báró (császári főzredes) 293
 Károlyi Mihály báró (szatmári főispán, királyi asztalnok) 293
 Károlyi Sándor báró, később gróf (szatmári főispán, kuruc generális) 270–279, 292–305
 Károlyi Zsuzsanna (Perényi Pál özvegye) 275
 Kászim (pasa, ruméiai beglerbég) 66, 67
 Katalin (Báthori Erzsébet szolgáloja) 197
 Kathai Mihály 191
 Katona András (Bocaius János tanítványa és barátja) 212, 213
 Kay, John (angol takácsmester, feltaláló) 338
 Kazinczy Ferenc (költő, író, nyelvújító) 354
 Kázmér (lengyel király) 43, 44
 Keglevich Mátyás 150
 Kemény Simon 333
 Kenderessy István 159–161
 Kendi István (erdélyi kancellár) 215–218
 Kertész K. Róbert 370
 Kertzl (dragonos hadnagy) 282–284
 Kесе (kalaposmester) 385
 Khienberger, Wolfgang (enzersdorfi várúr) 83
 Kinizsi Pál (alsó-magyarországi főkapitány) 95, 96, 99–103
 Király György (irodalomtörténész) 365
 Király Péter (történész) 9
 Kis Albert (kuruc ezereskapitány) 292
 Kis Balázs (ezereskapitány) 271, 276
 Kis Jakab (vitnyédi jobbágy) 200
 Kiszely István (antropológus) 315
 Kitaibel Pál (botanikus) 384
 Klaniczay Tibor (irodalomtörténész) 247, 254, 261

- Klobusiczky Ferenc báró (zarándi főispán) 274
 Kóber Kristóf (balatonedericsi asztaloslegény) 313
 Koháry család (csábrági és szitnyai) 179
 Kolinovics Gábor (történetíró) 290
 Kollonich Lipót (esztergomi érsek, bíboros, államférfi) 271, 272, 279
 Kolozsvári János (főügyész) 218
 Komáromi Endre (Báthori Gábor testőre) 222
 Konrád herceg (lotaringiai) 14, 16–18
 Kont István, hédervári 51, 52
 Kont Miklós, hédervári (nádor) 51
 Koppán nemzetség 26
 Kornis Boldizsár 215–218
 Kornis György 218
 Kornis Zsigmond 218
 Kossuth Lajos (ügyvéd, reformpolitikus, kormányzó, a Honvédelmi Bizottmány elnöke) 60, 314, 343, 366, 386, 404, 405
 Koszón (dák király) 143
 Köpeczi Béla (az MSZMP KB osztályvezetője, művelődési miniszter, az MTA főtitkára) 403
 Kőváry László (történetíró) 121
 Krebil Mária (boroszlói polgárlány – fiktív név) 79, 80
 Krebil Péter (boroszlói tanácsnok, polgármester [?]) 80
 Krems, Balthasar (német feltaláló) 340
 Kreuz (császári tábornok) 288–230
 Kristóf (Corvin János fia) 85
 Kristóf herceg (bajor) 87–89
 Kritón (Traianus császár orvosa) 144
 Krizskó Pál (történész) 148
 Krucsay Márton (szabolcsi alispán) 274, 275
 Kubinyi család, felsőkubini 27
 Kubinyi Miklós (történész) 225
 Kulonaj Sámuel (a Károlyi István ügyében indított vizsgálat egyik tanúja) 275
 Kummer (pátyi orvos) 178
 Kun család, rosályi 54
 Kuppy (pettaui kereskedő) 113
 Kuricin, Fjodor (Mátyás királyhoz küldött orosz követ) 74, 76
- L**
 Laboda Gábor (Üröm polgármestere) 317
 Lackfi István (hadvezér, főlovászmester) 51, 52
 Lackfi István (Nagy Lajos király hasonnevű hadvezérének fia, nádor, erdélyi vajda) 51, 52
 Lackfi Pál (csapatvezér) 40
 Lacy (császári tábornagy) 310
 Lajos, I., „Nagy”, Anjou (magyar és lengyel király) 40–44, 46, 48, 50, 51
 Lajos, II., Jagelló (magyar király) 61, 123–131, 133–137
 Lajos, II., „Német” (Ludwig der Deutsche, a keleti frankok királyja) 11
 Lajos, IV. (Tübingia örgrófa, Szászország választófejedeleme) 30–32
 Lajos, IV., „Gyermek” (a keleti frankok királyja) 20, 23, 24
 Lajos, XII. (francia király) 106, 116
 Lajos, XIV. (francia király) 280, 281
 Lakner Kristóf (Sopron polgármestere) 384
 Lassakiewitz József (szabólegény) 343
 László (nápolyi király) 51–55
 László, IV., „Kun” (magyar király) 38
 László mester (Budai Nagy Antal egyik főembere) 61
 László, Szent (magyar király) 50, 57, 60, 324
 Laudon, Gideon, gróf (császári tábornagy) 311
 Lautréamont, Comte de (francia költő) 338
 Lázár András (székely főember) 120

- Lázár Károly (altábornagy, Horthy kormányzó testőrpáncsnoka) 330
 Lázár Pál (műgyetemi tanár) 340
 Lazius, Wolfgangus (I. Ferdinánd orvosa, történész) 142
 Lechner Jenő (építész, egyetemi tanár) 368, 370, 371
 Legeza László (történetíró, főiskolai tanár) 11
 Lehár Antal (ezredes, IV. Károly tábornoka) 383
 Lehel (Lél, magyar vezér) 16, 17
 Lehmann, Gottfried (dragonyoskapitány, Rákóczi megmentője) 280–284
 Lehmann Jakab Kristóf (dragonyos zászlótartó) 282–284
 Leó, X. (pápa; korábban Giovanni Medici bíboros) 109
 Lépes György (erdélyi püspök) 58
 Lévai Cseh Péter (Zsigmond király vitéze) 56
 Libényi János (szabólegény) 341–343
 Lindenheim, Karl Locher von (császári hadvezér) 304
 Lipót, I., Habsburg (magyar király, német-római császár) 263–266, 271, 274, 278, 279, 282, 284, 292
 Lipót herceg (osztrák) 43
 Lipót örgróf (bajor) 21
 Lipót örgróf (Szent) 84
 Lippay György (esztergomi érsek) 240, 260, 261
 Lippay Sándor (alföldi gazda) 387
 Liszkai Miklós (Farrington angol kereskedő szolgálja) 271, 272
 Liszt Ferenc (világhírű magyar zeneszerző) 384
 Literáti Nemes Sámuel (régiségkereskedő, könyv- és dokumentumhamisító) 27, 29
 Liudolf herceg (sváb) 14, 16
 Liutward (Vercelli püspöke) 12
 Lobacsevszkij (orosz matematikus) 335

- Lobkovitz Poppel Éva (gróf Batthyány Ferenc felesége) 183
 Lobry Ferenc (a konstantinápolyi Szent Lázár-rendház főnöke) 361
 Longueval, Francois Joseph (kapitány, Rákóczi bizalmasa) 280, 281
 Lónyay Farkas (Báthori Gábor fejedelem vitéze) 222
 Lorántffy család 197, 229
 Lorántffy Zsuzsanna (fejedelemasszony, I. Rákóczi György felesége) 232, 332
 Lóskay Bekény 28
 Losonczy László (Beatrix királyné udvari embere) 99
 Löbl Zsófia (gróf Zrínyi Miklós felesége) 249
 Lubomirski (lengyel főúr) 169
 Lubomirski herceg (lengyel) 309
 Ludányi Tamás (egri püspök) 54
 Ludwig Vince Oszkár 80
 Luitpold herceg (bajor) 22, 23
 Luitprand (lombardiai krónikás) 11
 Lukács György (napszámos) 234
 Lukácsy Sándor 325
 Lukinich Imre (történész) 285
 Lysimachus (trák és makedón király) 143, 145, 146

M

- Mack (később Makk) József (honvéd alezredes, komáromi tüzérparancsnok) 343
 Madács (Madacsik) András (állítólagos Rákóczi-utód) 285, 286
 Madács (Madacsik) József (állítólagos Rákóczi-utód) 285
 Madersperger, Josef (osztrák feltaláló) 339
 Magyar Balázs (hadvezér) 94
 Magyari István (evangélikus esperes) 199
 Mainhard herceg (bajor, tiroli gróf) 44
 Majláni (Maglani, Magliani; Zrínyi, a költő és hadvezér apródja) 248, 251–253, 255, 256, 258

Makay páter (a zentai csata vitéze) 270
 Makkay János (régész, történész) 142–144, 376–379
 Marburgi Konrád 32
 Marcel (a Fráter család őse) 143
 Marczali Miklós (hadvezér, erdélyi vajda) 52, 54
 Mária, Anjou (Nagy Lajos lánya, magyar királynő, majd királyné) 50, 53
 Mária, Habsburg (I. Miksa cseh, német-római és magyar király felesége) 153
 Mária, Habsburg (II. Lajos felesége, majd özvegye) 124, 125, 127, 134, 135, 137
 Mária Ludovika (magyar királyné, I. Ferenc harmadik felesége) 232, 348
 Mária, Magyarországi (nápolyi királyné) 47
 Mária Terézia (nápolyi-szicíliai királyné, császárné) 313
 Mária Terézia, Habsburg (magyar és cseh királynő, német-római császárné) 232, 285, 286, 304, 306, 308, 352
 Márki Sándor (történész) 59, 60, 110, 111, 113, 121, 122
 Markó Árpád (hadtörténész) 308
 Maróti János (macsói bán) 52, 53, 56
 Martinengus (pápai követ) 146
 Martinuzzi Anna (Fráter György anyja) 143
 Márton (nyírségi földműves, Budai Nagy Antal egyik főembere) 61
 Márton pap (Dózsa György egyik alvezére) 117
 Marzio, Galeotto (tudós, Hunyadi Mátyás nevelője) 82
 Masaryk, Tomáš Garrigue (cseh filozófus, Csehszlovákia első elnöke) 378
 Maschek Ferenc 80
 Máté (Csák nembeli, tartományúr) 34–36
 Mátray Gábor (a Nemzeti Múzeum könyvtárának őre) 29
 Mátyás, I., Hunyadi (magyar király) 60, 72, 79, 91, 99, 103, 106, 114, 139, 143, 175, 353
 Mátyás, II., Habsburg (főherceg, később magyar és cseh király, német-római császár) 187, 189, 195, 198, 204, 207, 209, 218, 220, 221
 Mátyus István (erdélyi orvos) 356, 357
 Medici, Giovanni (bíboros, később X. Leó néven pápa; lásd: Leó, X.)
 Meginward gróf (bajor) 23
 Megyeri Imre (Nádasdy Pál nevelője) 185, 197
 Mehmed, Szokollu (török nagyvezér) 163–166, 170
 Mendoza (Santa Croce bíborosa) 105
 Méri István (régész) 345
 Mészáros Lőrinc (ceglédi pap, Dózsa főembere) 111
 Mezid (török bég) 66, 71
 Michiel, Giovanni (velencei követ) 157
 Migazzi Miklós (váradai püspök) 187, 189
 Mihajlovics, Konsztantyin, osztrovicei (Mátyás király lovaskapitánya) 75
 Mihály (havasalföldi vajda) 332
 Mihályfi Simon (Csák Máté vazallusa) 35
 Mikes Kelemen gróf (történetíró, Rákóczi társa a száműzetésben) 361
 Miklós (modrusi püspök, pápai követ) 76
 Miklós, „Nagy” (Misal unokája) 37
 Mikó György (alkirálybíró) 218
 Miksa, I., Habsburg (főherceg, római, cseh és magyar király, II. Miksa néven német-római császár) 147–155, 157–164, 167–171
 Miksa, I., Habsburg (osztrák főherceg, német és római király, német-római császár) 83, 95, 97–100, 104, 105
 Miksa főherceg (II. Rudolf császár fivére) 202, 210

Miksa főherceg (később I. Miksa, mexikói császár) 343
 Mikszáth Kálmán (népszerű író, publicista, országgyűlési képviselő, az MTA tagja) 348–350
 Minósz (krétai király) 376
 Minótauros (mondabeli bikafejű szörny) 376
 Misal (felvidéki földbirtokos) 36
 Misitz János (szabólegény) 343
 M. Kiss Sándor (történész) 402
 Mohammed, II. (török szultán) 72
 Montecuccoli, Hercules, gróf (császári hadvezér) 299
 Montecuccoli, Raimondo, gróf, majd herceg (császári hadvezér) 263
 Montgomery (amerikai nagykövet) 397
 Móra Ferenc (író, régész, múzeumigazgató) 385
 Móra Márton (szücsmester, Móra Ferenc apja) 385–390
 Móric herceg, dessauai 307
 Móricz Zsigmond (író, a magyar realista próza legjelesebb alakja) 404
 Murád (török szultán) 66, 67, 69
 Murád, II. (török szultán) 181
 Muszatov (az Orosz Föderáció budapesti nagykövete) 318
 Musztafa (budai pasa) 180
 Musztafa (török bég) 165

N

Nadányi Gergely (hajdúkapitány) 222
 Nádasdy Anna 196
 Nádasdy Ferenc báró (hadvezér, főlovászmester, Dunán inneni főkapitány) 185, 194, 199, 200
 Nádasdy Ferenc gróf (főudvarmester, később országbíró, nádor) 241, 264
 Nádasdy Katalin 188, 196
 Nádasdy Pál 185
 Nádasdy Tamás 228
 Nádosy Imre (koronázási kormánybiztos) 369
 Nagy András (hajdúgenerális) 219
 Nagy András (Nagy Gergely testvére) 275
 Nagy Antal (Dózsa György egyik alvezére)
 Nagy Balázs (Báthori Gábor gyalogosainak kapitánya) 222
 Nagy Ferenc (katonaszökevény, szélhámós) 285
 Nagy Ferenc (Nagy Gergely testvére) 275
 Nagy Gergely (báró Károlyi István hasonmása, szélhámós) 275, 277–279
 Nagy Imre (belügyminiszter, az Országgyűlés elnöke, miniszterelnök) 400, 401
 Nagy Iván (genealógus) 196, 198
 Nagy János (a szegedi kegyesrendiek főnöke) 270
 Nagy László (történész) 192, 195, 196, 199, 222
 Nagy Mihály (péterfalvi nemes, Gergely apja) 274–276
 Nagy Pál, felsőbüki (szabadelvtű nemesi politikus, az MTA igazgatósági tagja) 233
 Nagy Zsigmond (Nagy Gergely öccse) 275
 Nagyváthy János (gróf Festetics György jószágkormányzója) 232, 233
 Napóleon, I. (francia császár) 327, 329
 Nigrelli (császári tábornok) 295
 Niházy István (abaúji alispán) 241

NY

Nyáry István 171
 Nyáry Krisztina, bedeghi 225, 229, 230

O

Obuhov, Konsztantyin (építész) 316

- Ocsay László (kuruc brigadéros, császári ezredes) 363
 O'Donnel (gróf, ezredes) 341
 Okolicsányi Kristóf (turóci követ az ónodi országgyűlésen) 302
 Orbán Róza (Bolyai János felesége) 335, 336
 Orbán, V. (pápa) 44
 Orbán, VIII. (pápa) 347
 Orosz András (nemes, Dózsa egyik áldozata) 63, 116
 Ostenburg-Moravek Gyula (tisztikülönítmény-parancsnok) 382, 383
 Ostrosich Mátyás (felvidéki nemes) 256
 Ottó (bajor püspök) 23
 Ottó herceg (bajor) 35
 Ottó, „Nagy” (német király, császár) 14, 16, 17, 19, 23
- Ö, Ó**
 Ördög Jakab 54
 Ördög Péter 54
 Öry János (péterfalvi birtokos) 274
- P**
 Pál (Pavel Petrovics Romanov, orosz cár) 312, 313
 Pál mester 61
 Pálffy János gróf (császári tábornagy, főparancsnok) 303, 304
 Pálffy Miklós gróf (császári tábornagy) 295
 Pallavicini, Sforza (zsoldosvezér) 145, 146
 Palugyay Boda fia Miklós 37–39
 Palugyay család, nagypalugyai és bodafalvi 36, 37
 Pap Miklós (történész, tokaji múzeum-igazgató) 353, 356, 357
 Papo gróf 23
 Páthy család 397
 Patócsy Zsófia 140
- Pavlovna, Alekszandra, nagyhercegnő (József nádor felesége) 312–315, 317–319
 Pázmány Péter (bíboros, esztergomi érsek) 226, 227, 231
 Pekry Gáspár 159
 Perényi család
 Perényi Erzsébet (idősebb Homonnai Drugeth György országbíró anyja) 189
 Perényi Ferenc (nagyváradi püspök) 134
 Perényi Gábor 157, 158
 Perényi Imre (nádor) 134
 Perényi János 274
 Perényi Pál (nagybirtokos nemes) 275
 Perényi Péter (országbíró) 330
 Perneszy Erzsébet (Szilvássy Boldizsárné, Báthori Kristóf nevelt lánya) 332
 Pesty Frigyes (történész, országgyűlési képviselő) 405
 Péter Katalin (történész) 199–121, 247
 Péterfi Károly (református esperes) 336
 Pethő család 54
 Pethő Ferenc 228
 Petőfi Sándor (a szabadságharc költője, Bem tábornok segédtisztje, őrnagy) 354, 386, 404
 Petrovics Péter (Szapolyai János lovasságának parancsnoka) 119
 Piccolomini (sienai bíboros) 75, 102, 104, 105
 Pick, Andreas (birodalmi udvari tanácsos) 207
 Pissnitz, Heinrich von (birodalmi kancellárhelyettes) 207
 Pius, II. (pápa) 75, 76
 Pius, X. (pápa) 355
 Podjebrád György (cseh király) 89
 Póka István (gróf Zrínyi Miklós fővadásza) 248–253, 255, 256, 258, 261, 262
 Pomogáts Béla (író, irodalomtörténész) 363

- Pongrátz Gergely (a Corvin köz főparancsnoka, ötvenhatos hős) 398, 399
 Ponikenus János (csejtei lelkész) 196
 Prokop őrgrof (morva) 51, 52
 Prónay Pál (tisztikülönítmény-parancsnok, a „Lajtabánság” megalakítója) 382
 Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics (orosz elnök) 318
 Pyrker László (egri érsek) 351

R

- Rabutin (császári altábornagy) 260, 288–290, 300, 301
 Ráday Pál (Rákóczi kancelláriájának igazgatója) 303
 Radu, Șerban (havasalföldi vajda) 219
 Rákóczi András (hamis név) 286
 Rákóczi Ferenc, I. (erdélyi fejedelem) 264
 Rákóczi Ferenc, II. (birodalmi herceg, erdélyi és magyarországi fejedelem, a Habsburg-ellenes szabadságharc vezére) 60, 260, 261, 280–288, 292, 300, 302–304, 328, 330, 349, 355, 358, 359, 361–366, 399
 Rákóczi György (hamis név) 285
 Rákóczi György (makovicai herceg, II. Rákóczi Ferenc fia) 286
 Rákóczi György, I. (erdélyi fejedelem) 232, 235, 332
 Rákóczi-ház 286
 Rákóczi Jozefa Sarolta grófnő 286
 Rákóczi József (munkácsi herceg, II. Rákóczi Ferenc fia) 286
 Rákóczi László gróf (sárosi főispán) 243, 244
 Rákóczi Zsigmond báró (erdélyi fejedelem) 186, 188, 228
 Rákosi Mátyás (a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára, miniszterelnök) 60
- Rakovszky Menyhért (turóci követ az ónodi országgyűlésen) 302
 Rangoni Gábor (püspök, főkancellár, bíboros) 92
 Ráskay Gáspár 124, 127
 Rásztokay Demeter 27
 Rathk (budai polgár) 176
 Ravazdy Péter (bihari alispán, Dózsa egyik áldozata) 63
 Reginbald gróf (német) 19
 Réthly Antal (meteorológus) 177, 178
 Rexa Dezső 197
 Rhédey Pál 220
 Riedl Frigyes (irodalomtörténész) 363, 365
 Rimay János (költő, író) 184
 Ritoókné Szalay Ágnes (történész) 83
 Rohonczy család 54
 Romanov-dinasztia 317–319
 Romanov, Dimitrij (orosz nagyherceg) 318, 319
 Romanovics, Danyiil (halicsi fejedelem) 329
 Roosevelt, Franklin Delano (amerikai elnök) 394
 Rotkovitz Gergely (Báthori Zsigmond titkára) 213
 Rotschild, Nathaniel Charles Jacob, Lord 318
 Rozgonyi Simon (főkancellár, egri püspök) 68
 Rubigallus Pál (előkelő bányapolgár) 182
 Rudolf, II., Habsburg (német-római császár, I. Rudolf néven magyar király) 141, 186, 187, 202–204, 206, 209, 210, 228
 Rudolf, IV., herceg (osztrák) 42–44
 Rueber (felső-magyarországi főkapitány) 164, 167, 169, 170
 Ruga (hun uralkodó) 389

S

- Sabján Tibor (építész, néprajzkutató) 345
 Salamon diák (a Kubinyi család őse) 27
 Salm gróf (idősebb, császári hadvezér) 139
 Salm, Nikolaus (Niclas) von, gróf (császári tábornagy, országos főkapitány) 139–141
 Sándor, I. (orosz cár) 327, 329
 Sándor, VI. (pápa; korábban Rodrigo Borgia bíboros) 103, 104, 106
 Sándor Ferenc, sághfalvi (kuruc ezredes) 359
 Sándor László (kuruc ezredes) 298
 Sándor–Metternich család (herceg) 177
 Sánkfalvi Antal (nyitrai püspök) 102
 Sára Sándor (filmrendező) 316
 Sárffy Ferenc (győri várkapitány) 124, 126, 127, 129, 132–136
 Sárközi Mihály (Bekes Gáspár vitéze) 181
 Savoyai Jenő (császári hadvezér) 309
 Schellenberg (cseh kancellár) 98, 99
 Schlieff Antal (kapitány, önkéntes császári ügynök) 206
 Schmidt Antal (építési vállalkozó) 334
 Schwarzenberg gróf 23
 Schweikhard János (érsek, trieri választófejedelem) 210
 Schwenndi, Lazarus (császári tábornok) 140, 141
 Sebők János (író, újságíró) 391, 392
 Sehábbeddin (ruméliai beglerbég) 66, 71
 Seidelius András (hét bányaváros udvari közvetítője) 183
 Semsey család, semsei 328
 Sennyei István báró (huszár kapitány) 271
 Sennyei Pongrácz 218
 Seremetyeff-Papp János (restaurátor) 316, 318
 Sforza, Ascanio (bíboros) 103
 Sforza, Bianca Maria, hercegnő (milánói) 93–95, 98–100
 Sforza, Lodovico (Bari hercege, Milánó ura) 98, 100, 104
 Sibrik Miklós (kuruc ezreskapitány, Rákóczi főasztalnoka, majd főudvarmestere) 362
 Sickingen (császári altábornagy) 302
 Sigihard (Sieghard) herceg 22, 23
 Simándy István (erdélyi címzetes püspök) 237, 239
 Simon István (költő, az Írószövetség főtítkárhelyettese) 405, 406
 Simontornyai István 51, 52
 Sina György báró (bankár, mecénás) 234
 Sina Simon báró (milliomos, mecénás) 234
 Singer, I. M. (amerikai varrógépgyáros) 339, 340
 Sirinkin, Anatolij (kovácsművész) 316
 Skorzeny, Otto (SS-Obersturmbannführer) 330
 Skotka Mihály (szatmári vámszedő) 295
 Smuts (dél-afrikai tábornok, a brit hadikabinet tagja) 382
 Sommer Jánosné (selmecbányai özvegyasszony) 182
 Sörér István (író, irodalomtörténész) 404
 Speer, Daniel (német műzsikus, író) 242–246
 Stark Tamás (történész) 393, 395
 Sternach Waczlau báró (Mátyás király szertartásmestere) 89
 Stibor, Stiborici (vajda) 52–55
 Stoker, Bram (ír regényíró) 70
 Storno család 384
 Suchenwirt, Peter (osztrák költő, herold, krónikás) 42
 Sulyok István 228
 Súr (magyar vezér) 16
 Swieten (Mária Terézia orvosa) 352

SZ

- Szabó József (a pesti egyetem rektora, az MTA tagja) 357

- Szabó Károly (történész) 120
 Szabó Máté (kuruc ezredes) 297
 Szabó Mátyás (kuruc alezredes, nyitrai várparancsnok) 359
 Szabó Mihály (szabólegény) 343
 Szádeczky Lajos (történész) 163
 Szalánci (a Bene és Wein cég főszereplője) 369
 Szalay László (ügyvéd, történész, az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja) 248
 Száleresi Ambrus (pesti polgár, Dózsa György főembere) 112
 Szalontai György (Tokaji Ferenc társa a hegyaljai felkelésben) 293
 Szamborskij, Andrej Afanaszjevics (Alekszandra Pavlovna udvari papja) 312, 313
 Szántódi Lukács (váradai püspök) 54
 Szapolyai György (társfővezér a mohácsi csatában) 124, 125
 Szapolyai István (ausztriai főkapitány, nádor) 95, 101
 Szapolyai János (erdélyi vajda, hadvezér, I. János néven magyar király) 114, 118, 122, 127, 129, 131, 132, 135, 136, 138–140, 156, 180, 332
 Szász (Száz) Márton (kapitány) 287, 288
 Szathmáry Imre (Szatmár vármegye követe Bécsben) 271
 Széchenyi Béla gróf (utazó, földrajzi kutató, az MTA tagja) 176
 Széchenyi Ferenc gróf (az Országos Széchenyi Könyvtár alapítója) 233, 314, 384
 Széchenyi István gróf (a szabadelvű nemesi mozgalom elindítója, „a legnagyobb magyar”) 176, 233, 234
 Széchy Károly (történész) 254
 Szécsényi Frank (országbíró) 52
 Szécsi Dénes (bíboros, esztergomi érsek) 65
 Székely András, radnóthfái 332, 333
 Székely Antal 159

- Szekfü Gyula (író, történész, publicista, az MTA tagja) 55, 365
 Szembek Ignác Mátyás gróf (hamis név) 285
 Szemere Pál (káplár) 275
 Szent Ágnes 84
 Szent Alekszandra vértanú 317
 Szent András apostol 212
 Szent Benedek 361
 Szent Borbála 81
 Szent Briccius (püspök) 84
 Szent Erzsébet (Árpád-házi) 30–33, 203, 318
 Szent Ferenc, Assisi 32, 239
 Szent Flórián 21
 Szent György 46, 47, 110
 Szent István (vértanú) 94
 Szent Jakab 83
 Szent János 367
 Szent Jeromos 82, 84
 Szent Lázár 361
 Szent Márton (hitvalló) 131
 Szent Mihály 16, 151
 Szent Péter 373
 Szent Szerгий 317
 Szent Vid 82
 Szent Vlagyimir 317
 Szent Zsigmond 49, 110
 Szepesi (Szapolyai) György (lásd: Szapolyai György)
 Szepesi János (Demeter lipthói ispán apródja) 38
 Szepesi János (kalocsai püspök) 54
 Szepsi Laczkó Máté (református lelkész, történetíró) 192, 197, 221
 Szerb Antal (író, irodalomtörténész) 364
 Szercesen János, mesztegnyői 127
 Szerémi György (Georgius Sirmiensis, II. Lajos, majd Szapolyai János udvari káplánja, történetíró) 110, 125, 129, 132–135
 Szilágyi Erzsébet (Mátyás király anyja) 82, 88, 89

Szilágyi Mihály (hadvezér) 68
 Szilágyi Sándor (történész) 228
 Szilassy János (hajdúkapitány) 222
 Szili Katalin (házelnök) 374
 Szilvási Péter 217
 Szinyei Merse család 328
 Szinyei Merse György (lovázmester) 206
 Szirmay család, szirmai és szirmabesenyői 2
 gróf 320, 322
 Szirmay Tamás gróf 324
 Szkender (boszniai pasa) 84
 Szkender (pasa, szerdár) 220
 Szluha Ferenc (érsekújvári főhadibiztos) 302
 Szombathy Ignác 28
 Szöllösi Imre (matematikus) 346
 Sztójay Döme (berlini követ, miniszterelnök) 394
 Sztrázsik, Joannes (tarcai tiszttartó) 324
 Szuhay István (váci majd egri püspök, kalocsai érsek) 186, 228
 Szulejmán, I. (török szultán) 154, 155
 Szűcs Istók (kecskeméti hadnagy) 301

T

Taddeo, Ugoletti (tudós, Hunyadi Mátyás nevelője) 82
 Tahy Ferenc (főlovázmester, királyi főkapitány) 149, 158
 Takács Miklós (régész) 345
 Takáts Sándor (író, levéltáros, történész, piarista tanár) 186
 Tamás (liptói alispán) 39
 Tamáska Lóránt (törvényszéki orvos-szakértő, tanszékvezető docens) 400
 Tamás mester 61
 Tardy Lajos (író, könyvtáros, történész) 313
 Tatai Miklós (káplán) 129–132, 134
 Télegdi István (II. Ulászló kincstartója) 63, 109, 110, 115–117
 Télegdy család 229

Telekessy (Thelekessy) Mihály 229
 Teleki család 46
 Teleki Domokos (utazó, kamarás, a királyi tábla ülnöke) 354
 Teleki Mihály gróf (erdélyi kancellár) 264
 Terei György (régész) 345
 Thallóczy Ferenc (horvát bán) 68
 Thaly család 359
 Thaly Ferenc (csallóközi szolgabíró, elesett a párkányi ütközetben) 359
 Thaly István (kuruc vitéz, elesett a koronói csatában) 359
 Thaly István (vármegyei alügyész, Thaly Kálmán nagyapja) 359
 Thaly Kálmán (történész) 287, 290, 358, 359–366
 Thaly Zsigmond (hadmérnök, honvéd ezredes) 359
 Thelekessi Török István (ezredes) 290
 Theotmár (salzburgi érsek, főkancellár) 22
 Thimonnier, Bartholomy (francia varrógépgyáros, feltaláló) 339
 Thomas, Saint (angol feltaláló) 339
 Thököly Éva (gróf Thököly Imre húga, herceg Esterházy Pál nádor felesége) 230, 264
 Thököly Imre késmárki gróf (hadvezér, felső-magyarországi majd erdélyi fejedelem) 60, 230, 232, 265, 266, 268, 293, 349, 358, 359, 361–363
 Thurzó család 185
 Thurzó Erzsébet 230
 Thurzó György bethlenfalvi gróf (nádor) 185, 195–199; 201, 207, 209, 213, 224, 225
 Thurzó Imre bethlenfalvi gróf (Árva vármegye főispánja) 224–230
 Thurzó János (körmöci főkamagróf) 106
 Thurzó Krisztina 230
 Thurzó Szaniszló (nádor) 229, 230

Tilesch Lénárd (körmöcbányai követ) 148
 Tisza István gróf (magyar miniszterelnök) 360, 361
 Tokaji Ferenc (az 1697-es hegyaljai felkelés vezetője) 293
 Toldy (Schedel) Ferenc (irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus) 28, 29
 Tolnai Vilmos (irodalomtörténész) 363, 365, 366
 Tomori Pál (kalocsai érsek, hadvezér) 119, 124, 125, 129–131
 Tompa Mihály (költő) 354
 Torma Béla (hadtörténész) 21, 22
 Torma Miklós (történész) 59
 Tornaljai János (a Dózsa-ellenes nemesi hadak egyik vezetője) 118
 Tornaljai Mihály (nemes, Dózsa György egyik áldozata) 63, 113, 116
 Tornallyai Jakab 138
 Torpay Miklós (nemes, Dózsa György egyik áldozata) 63, 115, 116
 Tóth Béla (író) 27
 Tóth György (gépészmérnök, varrógépgyűjtő) 339, 340
 Tóth Sándor (monográfus) 321
 Török Bálint (hadvezér) 124
 Török János (Kendi István főlovásza) 217, 218
 Traianus, Marcus Ulpius (római császár) 142, 144
 Trepka András (királyi kamarás) 124, 134
 Tribuno, Pietro (velencei dózse) 13
 Trivillense, Maffeo (milánói követ) 98
 Trócsányi Dezső (filozófiai író) 325
 Trócsányi György (műfordító) 325
 Trócsányi Zoltán (könyvtáros, író, szerkesztő) 320, 321, 324, 325
 Tulok Magdolna (művelődéstörténész) 33

Túrkevei Ambrus (dévaványai pap, Dózsa György kancellárja) 114
 Turóczi László (jezsuita pap) 196
 Turszun (bég, török történetíró) 72

U, Ű

Újházy (ezredes Hadik András seregében) 307
 Újlaki Lőrinc herceg (országbíró) 89, 96
 Újlaki Miklós (erdélyi társvajda) 66
 Ujváry Gergely (kőszegi plébános) 284
 Ulászló, I., Jagelló (magyar király III. Ulászló néven lengyel király) 57, 65
 Ulászló, II., Jagelló (cseh majd magyar király) 61, 91, 94, 95–106, 108, 121
 Ulászló, II., Jagelló (lengyel király) 52, 65–69, 71
 Upori István (erdélyi püspök) 54
 Utjesenic Gergely (Fráter György apja) 143

V

Vadas Gábor (Szepesvár kapitánya) 237, 238
 Vágó Pál (festőművész, a francia becsületrend tisztikeresztjének tulajdonosa) 360
 Vajbel József (szabólegény) 343
 Valdemár, III. (dán király) 43
 Váradai Péter (kalocsai érsek, titkos kancellár) 92–95, 101, 103
 Vay Ábrahám (borsodi követ) 233
 Vay Sarolta grófnő (író) 313, 327, 328
 Vencel (magyar király) 35
 Vencel, II. (cseh király) 34
 Verancsics Antal (királyi helytartó, püspök, bíboros, esztergomi érsek, történetíró) 129, 202
 Vergne, De la (császári tábornok) 269
 Villani Máté (firenzei krónikás) 40, 41
 Vilmos herceg (osztrák) 52
 Visky János (Szatmár vármegye követe Bácsben) 270

Visnyevszkij, Fjodor (tábornok, a Tokaji
Orosz Borvásárló Bizottság vezetője)
352
Vitnyédi István (ügyvéd, politikus,
a Wesselényi-összeesküvés fő szervezője)
248, 252, 253, 255–257, 384
Vladisláv (havasalföldi vajda) 72
Vörös Gabriella (Csongrád megyei
múzeumok igazgatója) 389
Vörösmarty Mihály (költő, drámaíró,
a Szózat írója) 354
Vrain-Lucas (francia nyelvemlék-
hamisító) 29
W
Wallner Franciska (tabáni szépasszony)
314
Walther Imre (ügyvéd, a Károlyi család
tisztségviselője) 270
Wein Elemér (cégtulajdonos) 368–371
Weisenthal (a varrógép feltalálója) 339
Weiss Mihály (brassói főbíró) 220
Wentzel, Friedrich August (sziléziai
költő) 79
Wesselényi Anna (gróf Csáky István
anyja) 236, 237
Wesselényi Ferenc gróf (nádor, a nevéhez
fűződő összeesküvés vezetője) 241,
253, 264, 281
Wesselényi Miklós (politikus) 314
Wesselényi Pál 221
Widukind (szász krónikás) 11
Wolf arya (I. Lipót gyóntatója) 282
Wratislaw gróf (cseh kancellár) 300
Wysobur (a Bánó család első ismert őse)
329

Y
Ybl Miklós (építész) 347

Z
Zakariás (bajor püspök) 23
Zámbo Balázs 222
Zamojski (lengyel kancellár) 172
Zana György (kuruc ezredes) 298
Zborowski András (udvari marsall) 168
Zborowski Péter (krakkói vajda) 168,
169, 171
Zichy Antal (országgyűlési képviselő,
az MTA tagja) 384
Zichy Pál báró (később gróf, királyi
kamarás) 248, 249, 256
Ziki Ivánné (Misal-rokon) 38
Zita királyné (IV. Károly felesége) 367, 375
Zokoly Péter (zempléni földbirtokos) 186
Zolnay László (régész, történész) 45–47,
175, 316
Zrínyi család 185
Zrínyi György gróf (a szigetvári hős fia)
185
Zrínyi Ilona („Fulvia”, a szigetvári hős
lánya) 183, 185
Zrínyi Ilona (II. Rákóczi Ferenc anyja)
264, 361, 362
Zrínyi Katalin (a szigetvári hős lánya) 185
Zrínyi Miklós gróf (a szigetvári hős
unokája) 185, 196, 197
Zrínyi Miklós gróf (hadvezér, horvát bán,
Szigetvár hős védője) 60, 123, 147,
148, 150, 152–155, 157, 287
Zrínyi Miklós gróf (költő, hadvezér,
horvát bán) 193, 247–262
Zrínyi Péter gróf (horvát bán) 241, 260,
263, 264, 281
Zsigmond, I. (lengyel király) 116, 123
Zsigmond, I., Luxemburgi (magyar,
német, cseh és lombard király, német-
római császár) 46, 48, 50, 51–58, 62,
70, 71, 175
Zsófia (IV. Lajos türingiai örgróf anyja) 31

HELYNÉVMUTATÓ

A, Á
Aachen 56, 400
Abaúj vármegye 117, 241
Abaújszántó 356
Ágfalva (Agendorf) 382
Alattyan 141
Albiola 13
Al-Duna 118, 144
Alföld 111, 297, 300
Alpok 24, 111
Alsó-Ausztria 82, 93, 204
Alvinc (Winzendorf, Vintu de Jos) 142,
145, 164, 214
Amerikai Egyesült Államok 174, 343
Antwerpen 306, 307
Apátfalva 61, 115
Apáti 62
Apulia 24
Aquila 43
Arad 117, 302, 330, 341, 342
Arad vármegye 117
Árva vára 93, 224
Árva vármegye 27, 224, 285
Atlanti-óceán 24
Augsburg 16, 18, 19, 24, 157
Auschwitz 394
Ausztrália 357
Ausztria 22, 28, 42, 43, 82, 83, 93, 100,
101, 128, 137, 204, 209, 317, 343, 353,
374, 375, 381, 383, 400
Azovi-tenger 28

B
Bábolna-hegy (Krautfeld, Bobálna) 58,
61, 62
Bácska 292, 297, 298, 301
Bács vármegye 112, 118
Badacsony 288
Bajorország 16, 21, 24, 351
Bakonybél 26
Balassagyarmat 179
Balatonederics 313
Balkán 10, 66, 68, 71, 376, 379
Bálványosvárja (Unguraş) 177
Banka (Banka) 183
Barcaság 219, 220
Bari 88, 100
Bars vármegye 180
Bártfa (Bartfeld, Bardejov) 168, 203,
205, 213, 243, 328, 329, 355
Bártfafürdő (Bardejovské Kúpele) 328
Báta 129
Beckó (Bolondóc, Beckov) 198
Bécs (Wien) 43, 53, 81, 82, 84, 93, 94,
97, 128, 139, 148, 154, 155, 158–160,
163, 164, 169, 170, 176, 188, 204, 213,
225, 231, 232, 237, 250, 258, 260, 265,
271–274, 280, 292, 294–296, 303, 313,
317, 319, 327, 334, 342, 356, 364, 374
Bécsújhely (Német-Újhely, Wiener
Neustadt) 99, 281, 284, 355, 358
Békés 114
Bekes-orom 173
Békés vármegye 114
Béla (Szepesbéla, Zipser Bela, Spišská
Belá) 169

Belgium 10, 280
 Belső-Szolnok vármegye 58
 Bénye 357
 Bereg vármegye 117, 294
 Berencs (Branč) 171
 Bergamo 12
 Bergen op Zoom 307
 Berlin 306, 307, 310, 311, 377
 Berzence 35
 Besszarábia 28, 327
 Beszterce (Bistritz, Bistrița) 216, 218
 Besztercebánya (Neusohl, Banská Bystrica) 81, 83, 182, 225
 Bia 177, 178
 Biatorbágy 383
 Biccse (Biccsefalva, Bytčica) 197, 224, 225, 229
 Bihács (Bihác) 54
 Bihar vármegye 56, 114, 117, 274
 Bizánci Császárság 10, 24
 Blata 84
 Bodrog folyó 186
 Bodrogkeresztúr 296
 Bodrogolaszi 353
 Boldogasszonyfalva 39
 Boldogkő vára 296
 Bolya (Bell, Buia) 331, 332, 333
 Boroszló (Breslau, Wrocław) 79, 80, 147, 149
 Borsod vármegye 117, 141
 Bosnyák Királyság 84
 Boston 39
 Bosznia 51, 84, 86, 95, 150, 306, 376, 377
 Bosznia és Hercegovina 377
 Brassó 72, 121, 219
 Braunschweig 206, 308
 Brenta folyó 11, 12, 13, 14
 Brescia 12
 Brieg 284
 Brinn 44
 Buda 26, 27, 35, 44–46, 48, 49, 51, 52, 55, 57, 65, 87, 90, 94, 96, 97, 101, 102, 106, 108–111, 113, 118, 127, 131, 132, 139, 174, 175, 265, 308, 327, 328, 330
 budai vár 46, 47, 95, 96, 175, 176, 313, 316, 319, 330, 367
 Budaörs 383
 Budapest 45, 47, 61, 316, 318, 324, 340, 344, 347, 358, 360, 362, 365, 367, 368, 391, 392, 405
 Bukarest 78
 Bulgária (Bolgárország) 66, 72, 75, 150, 377
 Burgundia 15, 24
 Burgundia (Párt része) 178
 Bury 338
 Bűrös 331

C
 Càmbrai 14, 15
 Capua 24
 Castellói-főcsatorna 14
 Cece 287
 Cegléd 60, 111, 112, 114
 Chicago 399
 Chioggia 12
 Citta Nuova 12

CS
 Csábrág (Čabrad) 138, 140
 Csáktornya (Tschakturn, Čakovec) 248, 250, 257, 258
 Csákvár 341, 343
 Csallóköz 283, 299, 382
 Csallóközi járás 359
 Csanád (Érsekcsanád) 117, 301
 Csanád vára 115
 Csanád vármegye 115
 Csehország 34, 53, 54, 57, 83, 209
 Csehszlovákia 379
 Csejte (Čachtice) 185, 194, 195, 197, 198, 201
 Cseklész (Landschütz, Bernolákovo) 283
 Csele (falv) 124, 131
 Csele-patak 123, 125

Csenger 305
 Csobánc 287, 288, 289, 290, 291
 Csongrád 301, 390
 Csongrád vármegye 386, 389, 390
 Csurgó 233, 348

D

Dalmácia 84, 111, 150, 377
 Dálnok (Dalnic) 121
 Dancka (Danzig, Gdańsk) 172, 181
 Debrecen 113, 267, 360, 365, 366
 Debrő 117
 Dél-Afrika 357
 Délkelet-Ázsia 174
 Délvidék 44, 54, 95, 117
 Dész (Deesch, Dej) 59
 Dessau 307
 Déva (Diemrich, Deva) 156
 Dijon 24
 Dinári-Alpok 111
 Diós 58
 Diósgyőr 84
 Divény (Divín) 180
 Dobor 51
 Dobóruszka (Ruská) 351
 Dolha 292–294, 296, 303
 Domáld (Maldorf, Domald) 355
 Don folyam 28
 Dorog 367
 Dorozsma 28
 Duna–Dráva köze 155
 Duna folyam 21–23, 68, 75, 97, 118, 124, 125, 133, 143, 144, 149, 150, 175–177, 194, 226, 283, 297–299, 316, 407
 Dunaföldvár 299, 300
 Dunántúl 127, 287, 288, 298–300, 302, 364, 368

E, É

Ecsed 221, 222
 Eger 112, 117, 156, 232, 349, 351
 Egervár 289

Eisenach 24
 Ennsburg 23
 Enns folyó 22
 Enzersdorf 82, 83
 Enyed (lásd: Nagyenyed)
 Eperjes (Prešov) 101, 167, 171, 202, 203, 213, 232, 242–244, 267, 321, 328
 Érd 346
 Erdély 62, 66, 71–73, 166, 168, 170, 173, 177, 181, 215, 219, 220, 235, 236, 242, 243, 246, 259, 260, 278, 286, 300, 302, 303, 308, 309, 330–332, 377
 Erdőd 91, 305
 Érsekújvár (Neuhäusel, Nové Zámky) 231, 302, 328
 Északkelet-Dunántúl 127
 Eszék (Osijek) 250, 260
 Esztergom 55, 91, 98, 100, 102, 154, 184, 363
 esztergomi vár 98, 184
 Eszterháza 232
 Etelköz 9
 Etyek 177, 178
 Európa 9–12, 15, 19, 24, 40, 42, 46, 66, 86, 98, 136, 173, 250, 318, 319, 327, 353, 357, 374

F

Fehér-Körös folyó 62
 Fehéroroszország 173
 Fehér-tó 387
 Fejér vármegye 287
 Fekete-tenger 9
 Felső-Itália 15
 Felsőkubin (Višný Kubín) 27
 Felső-Magyarország 52, 162, 164, 202, 216, 219, 240, 242, 265, 268, 328, 357
 Felsőőr (Oberwart) 382
 Felső-Tisza-vidék 97
 Felvidék 179, 188, 203, 204, 260, 320, 330
 Ferencváros 326, 360
 Ferrara 92

Fertő-tó 283
Firenze 86, 41
Fogarás (Fugreschmarkt, Făgăraș) 164, 223
Földvár 220
Fraknó (Forchtenstein) 268
Franciaország 10, 14, 15, 300, 353
Frankenstein 306
Frankföld 24
Freiburg 213
Freising 21, 22
Friaul 139
Funchal 375
Fülekk (Filakovo) 140
Fűzfő 367

G

Gabel 213
Galícia 311, 328, 395, 397
Gatscina 312
Gdańsk (lásd: Dancka)
Gellért-hegy 327
Gerény (Horjani) 189
Gloucester 308
Gotha 24
Gömör vármegye 117, 138, 141
Göttingen 334
Grác 282
Grodno (Grodna) 172, 173
Gubacs 119

GY

Gyöngyös 299
Győr 55, 65, 126, 152, 154, 284, 383
Györgyös (Đurđoš) 191
Györk 263
Győr vármegye 359
Gyula 114, 155
Gyulafehérvár (Weissenburg, Alba Iulia) 71, 90, 145, 214, 219, 220, 299
Gyulakeszi 290

H

Hadusfalva (Hadušovce) 286
Hainburg 148
Halászfalva 103
Halicz (Halicz, Halics) 329
Havasalföld 66, 69, 70–75, 77, 78, 218, 220, 332
Heidelberg 205, 206
Hernád völgye 296
Hessen 206, 284
Heves vármegye 113
Hidegvíz (Kaltwasser, Călvásăr) 333
Hidegvíz-patak 31
Hildesheim 31
Hódmezővásárhely 390
Hodrusbánya (Banská Hodruša) 182
Homolka-hegy 321
Homonna (Homenau, Humenné) 186, 187, 191
Hont vármegye 113, 180
Hor (Hór, Horovce) 191
Horvát bánság 95
Horvátország 51, 53, 54, 84, 143, 150, 260, 284
Hricsó (Hričov) 229
Huszt 169, 303

I

Ikervár 367
Ingodály (Engenthal, Mighindoala) 331
Ischia-sziget 106
Isztambul 346
Isztina (Ștenea) 331
Itália 11–15, 20, 24, 28, 31, 46, 55, 56, 100, 279
Ivánfalva (Vanča) 231
Izrael 357

J

Jajca 84, 86
Jalta 401
Jánoshida 141
Japán 174, 340

Jéna 333
Jugoszlávia 378, 379

K

Kalifornia 357
Kána 345, 346
Kanada 357
Kanizsa 158
Kaplony 305
Kápolna 62
Kapunár 200
Kárpát-medence 9, 10, 20, 21, 24, 380
Kárpátok 169
Kassa (Košice) 97, 99, 164, 203–205, 207, 209, 213, 219, 240, 243, 295–297, 299, 362, 366
Kazán-szoros 144
Kecskemét 297, 298, 301, 302
Kékkő (Modrý Kameň) 179, 180
Keleti Frank Birodalom 20
Kerélszentpál (Sinpaul) 166, 167, 170, 180
Keresztesmező 166
Kerka folyó 111
Késmárk (Käsmark, Kežmarok) 168, 362
Keszi (Chisău) 143
Keszthely 232, 233, 313
Kibéd (Chibed) 121, 335
Kiliti 299
Királyhelmecc (Kráľovský Chlmec) 229
Kis-Ázsia 268
Kis-Duna folyó 283
Kiskunfélegyháza 385
Kismarton (Eisenstadt) 232, 263, 267, 268, 382
Kisapalugya folyó 38
Kisszeben (Sabinov) 203, 223
Klagenfurt 28
Klessheim 391, 392, 395, 396
Klosterneuburg 80–82, 84
Knin (Tinnin) 84, 111
Knósszosz 376, 379
Kolin 44

Kollár 296
Kolozsmonostor 62
Kolozsvár (Klausenburg, Cluj-Napoca) 62, 118, 120, 163, 167, 216, 218–221, 302, 334, 356, 360
Kolozs vármegye 235
Komárom (Komárno) 29, 127, 343, 359, 383
Komárom vármegye 359
Kömlös (Tapolykomlós, Chmeľovec) 329
Konstantinápoly 78, 163, 164, 165, 246, 280, 361, 366
Konstanz 55, 56
Korfu 378
Koroncó 359
Kölesd 302, 363
Köln 14, 210
Köpcsény (Kittsee) 148
Körmöcbánya (Kremnitz, Kremnica) 148
Körösudvarhely 51
Kőszeg 284, 285
Kővár 218
Kövesd (Cuieșd) 331
Köves-Poruba (Póruba, Oravská Poruba) 37
Krajna (Karaj, Krajné) 402
Krakkó 65, 92, 168, 171, 213, 237
Krems 83, 84
Krems und Stein 84
Kréta 376, 377
Krim 28
Kunovica-hágó 67
Kursanec (Zrínyifalva) 247, 248, 254, 259, 260
Küküllő vármegye 166
Külső-Szolnok vármegye 112

L

Lajtabánság 382
Lajta folyó 282, 364
Landshut 139

Landskoron, 172, 173
 Lech folyó 16, 17, 23
 Lengyelország 140, 164, 167–169, 171, 173, 181, 187–189, 213, 237, 242, 283, 284, 293, 303, 304, 309, 311, 327, 353, 402
 Lepantó 128
 Lepoglava 84
 Lestvine (Lestin, Leschina, Leštiny) 27
 Leuven 47
 Léva (Lewenz, Levice) 140, 157, 158
 Lietava 229
 Linz 21, 281
 Lipcse 37, 307, 327
 Lippa (Lipova) 114, 117, 145, 302
 Liptói Hercegség 84
 Liptó vármegye 36
 Litvánia 172, 173
 Livónia 173
 Lodomeria 311
 Loiben 81
 Loire folyó 24
 Lombardia 11, 12, 14, 21
 London 56, 377
 Lotaringia 16, 24, 312, 317
 Lőcse (Leutschau, Levoča) 203, 240, 263
 Lubenau 175
 Luzsica 148, 202

M

Mád 357
 Madeira 375, 383
 Magyarborzás (Borzas, Bozieş) 177
 Magyarbród (Ungarisch Brod, Uherský Brod) 214, 227
 Magyar Királyság 42, 46, 54, 56, 71, 72, 84, 96, 171, 209, 220, 235, 380
 Majtény 292, 304, 305
 Makovica (hercegség Sáros vármegyében) 286
 Malamocco sziget 13
 Mantova 13

Máramaros vármegye 259, 292
 Marburg 32, 33
 Margit-sziget 314
 Margonya (Marhaň) 330
 Marosszerda 204
 Marosvásárhely (Neumarkt, Tirgu Mureş) 334–336
 Mátyusföld 36
 Medgyes (Mediasch, Mediaş) 120, 164, 169, 222
 Meissen 21
 Merseburg 17, 22, 24
 Mihályfalva (Michelsdorf, Boarta) 331
 Milánó 12, 56, 95, 98, 100, 103
 Misalfalva (feltehetően kitalált helynév) 38
 Miskolc 305
 Modena 14
 Moesia provincia 143
 Mogyorós (Leszkócz, Lieskovec) 191
 Mohács 61, 122–125, 127, 128, 130, 134, 136, 143
 Moldva 28, 73, 77, 143, 219
 Montenegró 377
 Mór 359
 Morva Fejedelemség 11, 21
 Morvamező 374
 Morvaország 43, 44, 52, 53, 57, 148, 171, 204, 214, 308
 Moszkva 74, 329
 Mosztár 84, 377
 Muraköz 12
 Murány (Murán) 138, 139, 140, 242
 Münsterberg 89

N

Nagy-Bulgária 377
 Nagyenyed (Enyed, Straßburg am Eny, Mieresch, Aiud) 62, 164
 Nagykároly (Großkarol, Carci) 272, 274, 278, 295, 297, 305
 Nagykőrös 298, 301
 Nagylak 61, 115, 117, 301

Nagysáros (Velký Šariš) 280, 281, 355
 Nagyszabaton 96
 Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu) 120, 216, 218, 219, 309, 332, 333
 Nagyzéksós 388, 390
 Nagyszombat (Tyrnau, Trnava) 42, 183, 226, 231, 236, 299
 Nagyvárad (Várad, Großwardein Oradea) 50, 54, 57, 68, 93, 97, 108, 113, 119, 134, 150, 220, 222, 273, 274, 297
 Nándorfehérvár (Belgrád, Beograd) 109, 120
 Nápoly 47
 Nápolyi királyság 102, 104
 Neiss 306
 Németalföld 137, 307
 Német Birodalom 19, 42
 Németfalva 83
 Németország 10, 11, 16, 340, 393
 Neszmély 125
 Neuhing 24
 Neunburg 31
 Neustadt 308
 New York 339
 Nezsider (Neusiedl) 283
 Nikápoly (Nikopol) 51
 Nikolsburg 226, 227
 Nikomédia 268
 Nógrád vármegye 113, 117, 180, 345
 Nógrádverőce 177
 Northeim 206
 Nyevice (Nevicke) 187, 190, 192

NY

Nyíregyháza 9
 Nyitra (Neztra, Nitra) 25, 35, 359
 Nyitra vármegye 34, 53
 Nyugat-Európa 10

O, Ó

Óbuda 101
 Ócsa 297
 Ofen (Buda német neve) 317

Oláhgezés 331
 Olaszliszka 353
 Olaszország 10, 357, 382
 Olcsvaapáti 273
 Olmütz 97
 Ónod 302
 Oroszlánkő (Vršatské Podhradie) 239
 Orsova (Orschowa, Orşova) 362
 ostlandi gyepűelve 22
 Oszaka 340
 Oszmán Birodalom 77
 Osztrák–Magyar Monarchia 343, 372–374, 376, 377, 379, 407
 Otranto 102
 Oxford 376, 378

P

Pádua 92
 Palugya (Kispalugya, Palúdzka) 38
 Pannonhalma 25, 26
 Pannónia 21
 Pápa 53, 236, 299, 290
 Párdány (Pardan, Međa) 351
 Párizs 10, 24, 56, 360, 378, 381, 400, 401
 Párkány 359
 Párma 14, 152
 Passau 23
 Pásztó 117
 Páty 177, 178
 Pávia 12, 139
 Pece folyó 222
 Pécs 25, 51, 95, 96, 232, 298
 Pécsvárad 26, 97
 Pellestrina-sziget 12
 Pest 46, 70, 76, 97, 108, 110, 111, 174–176, 314, 342, 359, 377
 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 112, 113, 118
 Philippopolisz (Plovdiv) 66
 Piave 12
 pilisi erdők 30
 Pireneusok 24
 Pisa 346

Pleskow 173
 Podlavicz (Pallós) 83
 Podolin (Pudlein, Podolíneć) 283
 Pó folyó 12–14
 Polock 172
 Potsdam 307
 Pozsony (Braslavespurch, Brezalauspurc, Bratislava) 20–24, 53, 54, 82, 101, 136, 147–149, 186, 197, 220, 231, 267, 285, 299, 312, 363, 366
 Prága 43, 96, 157, 203, 205, 206, 209, 210, 225
 Prágai vár 208, 211, 213
 Pudmeric (Gidrafa, Pudmeritz, Budmerice) 299

R
 Radnót (Radnuten, Iernut) 216
 Radozsény 317
 Rajna folyó 14, 24, 309
 Rákosmező 94, 109
 Rákospalota 344
 Ramillies 307
 Raszlavica (Raslavice) 328, 329
 Ratibor 89
 Ravenna 25
 Ravensburg 226
 Rechka (Récske) 83
 Regensburg 21, 23
 Részek (Partium; Erdéllyel szomszédos nyugati területek) 162
 Rigómező 72
 Rodostó 305, 359, 361
 Rohonc (Rechnitz) 29
 Róma 24, 102, 125, 143, 144, 172
 Románia 374, 377
 Romhány 302
 Roskovány (Rožkovany) 367
 Rovás (Rosch, Rävåsel) 331
 Rozgony (Rozhanovce) 36
 Rudnick 306

S
 Sáldorf (Sálfalva, Schaldorf, Mihăileni) 331
 Salgótarján 367
 Salkó (Schalko, Șalcău) 331
 Salzburg 22, 147, 152
 Sáros vármegye 167, 190, 223, 232, 242, 244, 280, 320, 321, 328–330, 367
 Sárosi vár 244
 Sárospatak 157, 158, 231, 324, 325, 354
 Sárvár 299
 Sátoraljaújhely 356, 357
 Scardona 143
 Sebenico (Sibenik) 84
 Segesvár (Schäßburg, Sighișoara) 70
 Selmecbánya (Schemnitz, Banská Štiavnica) 29, 182, 183, 246
 Sempite (Šintava) 226
 Siklós 53, 134, 298
 Simontornya 298
 Snagov 78, 401
 Solymos 117
 Sopron 248, 260, 302, 381, 383, 384
 Sopron vármegye 256, 285
 Spandau 307
 Spanyolország 10
 Speyer 162
 Spitkovic 168
 Spree folyó 307
 Stájerország 139
 Stanhill 339
 Stein 81, 84
 Stockholm 33
 Sümeg 290
 Svájc 363

SZ
 Szabács 77
 Szabolcs vármegye 204, 274
 Szádvár 140
 Szakolca 224
 Szamos folyó 62

Szamosújvár (Neuschloss, Gherla) 156, 157, 216, 217
 Szarvasgede 345
 Szászország 30
 Szászsebes (Mühlbach, Sebeș) 302
 Szatmár 271, 292, 296, 297, 304
 Szatmár vármegye 91, 271, 275, 278, 292–294
 Száva folyó 103
 Szeben (Nagyszeben) 73, 120, 220
 Szécsény 299
 Szeged 68, 108, 269, 270, 299, 379, 386, 388–390
 Szegednic 103
 Szék 215–217
 Székelyföld 166
 Székesfehérvár 55, 86, 94, 97, 99, 106, 108, 127, 131, 132, 135, 136, 150, 302
 Szendrő vára 109
 Szentés 390
 Szentföld 31, 246
 Szentimre 71
 Szentlőrinc 113
 Szentpétervár 312
 Szepeshely (Spišská Kapitula) 243
 szepesi vár 204, 235, 246
 Szepes vármegye 240
 Szerbia 66, 150, 377
 Szerencs 188, 204, 357
 Szigetvár 154, 155, 157, 289, 291
 Szilézia 79, 80, 84, 284
 Szitnya (Szentantal, Antol) 179
 Szlavón Hercegség 84
 Szlavónia 54, 150
 Szmirna 271, 272
 Szófia 66
 Szolnok 180, 297
 Szombathely 99
 Szomolnok (Schmölnitz, Smolník) 246
 Sztrigy folyó (Sargetia, Strei) 142, 144
 Szvidnik (Alsó-Szvidnik, Alsóvízköz, Nižný Svidník) 284

T
 Tabán 176, 314
 Tállya 284, 353, 355
 Tapolca 288
 Tarca (Torysa, falu) 321, 322
 Tarca folyó (Torysa) 321, 322, 324
 Tarcál 139, 236, 296, 357
 Tarkó (Kamenica) 320, 321
 Tata 127
 Telegd (Tileagd) 116
 Telkibánya 157
 Temesi bánság 299
 Temes folyó 117
 Temesvár (Temeschburg, Timișoara) 51, 52, 117, 118, 166, 181, 219, 334
 Terebes (Töketeres, Trebišov) 189
 Tihany 25
 Tiszabábolna 26
 Tisza folyó 97, 113, 297, 298, 299
 Tokaj 296, 297, 353, 356
 Tokaj-Hegyalja 356, 354, 355–357
 Tolcsva 357
 Torda (Thorenburg, Turda) 62, 157, 166, 332
 Torna vármegye 233
 Toscana 24
 Törökország 165, 166, 210, 333, 361
 Trencsén (Trentschin, Trenčín) 44
 Trencsén vármegye 34, 53
 Treviso 12
 Trident 355
 Troppai hercegség 84
 Trstená (Trstená) 285
 Turnu Severin (Szörényvár) 144
 Turóc vármegye 27, 29, 302
 Tübingia 24, 30

U, Ú
 Ugocsa vármegye 294
 Újfalu 331
 Újvár 329
 Ukrajna 191
 Ulics 117, 118

Ulmanfalva 83
 Ungvár (Uzshorod) 239
 Ung vármegye 187, 288
 Uva Formiana 353

Ü

Üllő 297
 Üröm 316, 317

V

Vác 177
 Vág folyó (Waag, Váh) 330
 Varannó (Vranov nad Topľou) 191
 Várna 68, 71, 77
 Városliget 360
 Varsó 169, 172, 401
 Vaskapu hágó (Poarta de Fier) 220
 Vas vármegye 194
 Vatikánváros 19
 Végles (Víglaš) 157, 160, 182
 Velence 12–14, 43, 66, 106, 260,
 353, 382
 Vercelli 12
 Verona 13
 Versailles 281, 378
 Vesződ (Vesszöd, Ziedt, Veseud) 331
 Veszprém 99

Vidin 66
 Vihnye (Vyhne) 182
 Vilna (Vilnius) 173
 Vilna folyó 173
 Visegrád 52, 55, 65, 76
 Vitnyéd 200
 Vöröskő (Červený Kameň) 299

W

Wartburg 30–32
 Weissenburg 22
 Wittenberg 224

Z

Zalatnok 54
 Zalavár 26
 Zala vármegye 233
 Zára 55
 Zempléni-hegység 356
 Zemplén vármegye 357
 Zenta (Senta) 269, 271, 279, 294
 Zólyom (Altsohl, Zvolen) 83
 Zólyomlipcse (Slovenská Ľupča) 37
 Zürich 367

ZS

Zsibói-szoros 300

X144700

A szerző a magyar történelem rejtélyeit feltáró korábbi köteteinek történet-sorát számos újabb meghökkentő eset leírásával egészítette ki. Az itt olvasható 55 fejezet meglepő esetek elbeszélésével gyarapítja történelmi ismereteinket. Megtudhatjuk, hogy Árpád-házi Szent Erzsébetnek a német császári koronával díszített fej-ereklye-tartóját milyen nagy becsben tartják a Stockholmi Történeti Múzeumban. Kiderül az is, miért volt valódi parasztfelkelés a Budai Nagy Antal vezette 1437-es megmozdulás, s miért nem volt az az 1514-es Dózsa-féle parasztháború.

Sőt, választ kaphatunk a következő kérdésekre is:

I. Miksa király koronázási ünnepségén miként mentette meg gróf Zrínyi Miklós az új király életét, és milyen viszonzást kapott 1566-ban Szigetvárnál?

Miért börtönöztette be Dobó Istvánt, Eger várának hős védőjét élete vége felé az uralkodó?

Ki és miért akart merényletet elkövetni az 1848–49-es szabadságharc leverése után néhány évvel a fiatal Ferenc József császár ellen a bécsi Burgban?

Meghökkentő történetek, amelyek újragondolásra biztatnak.

ISBN 978-963-293-182-1

www.athenaeum.hu 4490 Ft

